

792.7

Ա. 25

Թարգմանությունը՝ ՍՈՒՐԵՆ ԲՈՒՐՍԱԿՅԱՆԻ

Ա. $\frac{70803 (3093)}{701 (01) 75}$ 292 76 .S.

Թնայգիրը լույս է տեսել մինչև 1973 թ. մայիսի 27-ը:

© «Հայաստան» հրատարակչություն, թարգմանված է հայերեն, 1976

Իմ ճանապարհը հեշտ ու հանգիստ չի եղել: Ծառ դառնություններ եմ ճաշակել այդ ճանապարհին՝ երեսիս փակված դռներ, հեզմանքով ու արհամարհանքով լի ժպիտներ, կատակի տակ քողարկված չարախոսություններ. «Մի համառեք», «Ոչինչ չունենք ձեզ համար», «Թողեք ձեր հասցեն, կգրենք», «Ամեն պատահական մարդու վրա ժամանակ չունենք կորցնելու»... Այս և նման այլ արտահայտություններ: Ես ճաշակել եմ այդ բոլորը:

Ծառերի նման կուլ եմ տվել թուքս, զսպել եմ արցունքներս ու կուչ եկել:

Ծառերի նման մտածել եմ, որ գուցե ավելի լավ կլիներ ոչինչ չասել:

Ծառերի նման զայրույթից պոռթկացել եմ երբեմն, կոպտել եմ, կոպտել եմ ինձ:

Կասկածն ու հուսահատությունը, չհասկացված լինելու ու քախտ չունենալու պագողությունը հաճախ եմ գետնել ինձ: Բայց ցավս թաքցրել եմ, քաշվել եմ պառչյանիս մեջ և ուժ հավաքել դիմանալու, պաշտպանվելու համար:

Քաղցը, ցուրտը, հոգնածությունը, զսպված արցունքը իմ ճանապարհի անբաժան ընկերներն եմ եղել:

Կանաչք, որոնց միշտ ամեն ինչից վեր եմ դասել, սիրել եմ ինձ, խաբել, պաշտել, լքել: Բայց հեռանալուց առաջ երջանկության պատրանքներ եմ տվել ինձ:

Ուստի, ես ինձ ո՛չ զոհ եմ համարում, ո՛չ էլ սուրբ: Հաճախ ես նույնն եմ փոխհատուցել նրանց, քանի որ, ես էլ մյուսների նման, մարդ եմ: Ես էլ իմ հերթին, հաճախ եմ նրանց արցունքների մեջ թողել: Գնահատել չիմանալով իսկական սերը, վազել եմ վաղանցիկ սերերի ետևից:

Խաբել եմ, նախքան կխաբեին ինձ, այսպիսով խաբել եմ ինքս ինձ... Ի՛նչ արած, այդ է կյանքը, այդ է սերը...

Բայց այդ մասին չէ, որ ուզում եմ խոսել, ու պատճառն այն չէ, հավատացեք ինձ, որ ուզում եմ թաքցնել կյանքիս մութ անկյունները, ո՛չ: Ես պարզապես չեմ ուզում ձեզ մասնակից դարձնել իմ հույզերին ու տխրություններին: Հաջողության հասած մարդը չպետք է իր անցած ծանր օրերի սրտանմլիկ նկարագրությունն անի:

Անշափ շնորհակալ եմ աստծուց, որ ինձ անցկացրեց այդ բոլոր փորձությունների միջով, երազելու և այդ երազն ապրելու հնարավորություն տվեց ինձ:

Ի վերջո, դժվար կյանքս ու խաբված սերերս են, որ ինձ դարձրին այն, ինչ կամ, ու համարձակվում եմ ասել, թող սա ինքնագովություն չթվա, ես ինձ դուր եմ գալիս:

Եթե ինձ վիճակվեր կրկին ապրել, ապա այդ բոլորը նորից ֆապրեի նույնությամբ:

— Ի՞նչ անուն եք տալիս սրան,— ասում է մանկաբարձուհին, գրկելով ղժժացող երեխային:

— Ծահնուր,— անսահման քնքշությամբ շնչում է մայրս:

— Ծահ... Ի՞նչ,— աչքերը լայն բացած հարցնում է մանկաբարձուհին:

— Ծահնուր,— կրկնում է մայրս:

Հիմա բացատրեմ.

Ծահնուր ասելու համար հարկավոր է լավ արտասանել «ն»-ի առջևի «հ»-ն, այնպես, կարծես «Ծահ»-ին հաջորդելիս լինի «աա՛հհ» բացականչությունը, որն արտաբերում են ախորժալի կարկանդակ տեսնելիս: Հեշտ չէ արտասանել, ընդունում եմ: Վերջապես շատ մի տանջեք ձեզ այդ անունը սովորելու համար, որովհետև, գտնելով, որ Ծահնուր անունը այնքան էլ հեշտ չէ արտասանել, մանկաբարձուհին ինձ տալիս է Ծարլ անունը:

Վերջին հաշվով «Ծարլը» «Ծահնուրից» այնքան էլ հեռու չէ:

Եվ այսպես, 1924 թվականի մայիսի 22-ին, Փարիզի ծննդատներից մեկի մանկաբարձուհին, չտիրապետելով օտար լեզուների հնչյունաբանությանը, իր վրա է վերցնում որոշելու Քնար և Միշա Ազնավուրյանների միակ մանչ ներկայացուցչի անունը:

Ո՛ւֆ, բախտս բերել է:

Այն երեխան, որին խնամել են, բարուրել, կաթ տվել, քիթը մաքրել, օրորել, ինձ անձանոթ է մնում, որովհետև հիշողությունս մինչև այնտեղ չի հասնում: Այդ երեխայի մասին գիտեմ միայն այն, ինչ լսել եմ ծնողներիցս, որոնք իմ ներկայությամբ երկարբարակ պատմել են իրենց բարեկամներին ու մտերիմներին, գովել այդ երիտասարդի խելքը, համեստությունն ու աշխուժությունը:

— Չափազանց ճարպիկ էր փոքրիկ Ծարլը,— ասում էին ծնողներս,— պատկերացրեք, որ նա իր առաջին քայլերն արեց ըն-

դամենը ինն ամսական հասակում: Լա՛վ, առաջին քայլը, բայց այդ քայլը այնքա՛ն գեղեցիկ էր, այնքա՛ն հուզիչ, այնքա՛ն խիզախ, անգամ ոտքերը չծալվեցին: Փոքրիկ Շարլը իր այդ քայլով ողջ ընտանիքը տակնուվրա արեց: Էլ չենք խոսում նրա միմիկայից ու խորամանկ չարանճիություններից, որոնք արդեն վկայում էին նրա դերասանական տաղանդը:

Փոքրիկ Շարլի կյանքը՝ իմը, լուսաբանվում է շատ ավելի ուշ: Իմ կյանքի առաջին ինը տարիների մասին ոչինչ չգիտեմ, բացի մի քանի աղոտ հուշերից, որոնց համար ավելի շատ պարտական եմ ուրիշների պատմածին, քան հիշողությանս: Ես ձեզ կասեմ միայն այն, ինչ կարողացել եմ հիշել մորս պատմածներից: Մայրերը ամեն ինչ գեղեցկացնելու առանձնահատուկ ձիրք ունեն: Շնորհիվ նրանց, և հաճախ միայն նրանց համար, ծնված օրվանից մենք դառնում ենք առաապելական անձնավորություններ:

Ինը տարի ապրել եմ առանց ինքնաճանաչման: Մանկության ինը տարիներ, որ սիրով գեղեցկացրել են ականատեսները: Այնուամենայնիվ, անկախ այն բանից, թե ինչ են ասում մյուսները, ինձ թվում է, թե մի սուկալի փոքրիկ Շարլո եղած կլինեմ, մի ժանգոտ լակոտ, որ յուրայինների երևակայության ու սիրո շնորհիվ մեղր է դարձել:

Ուրեմն, թող իր մշուշի տակ մնա ծծապտուկի, շիլայի, խոզուկի, մանկապարտեզի այդ շրջանը, ուր, ինչպես բոլոր երեխաները, փայլում էի պարզունակ վարժությունների մեջ, ինչպիսիք են ողիղ գիծ քաշելը, երկաթալարի մեջ օղակներ անցկացնելը... Թողնենք շրջանը ինքնագոհ ժպիտների, մանկական վշտերի, փչացրած կահկարասիի, ջարդուփշուր եղած հուշանվերների, խեղկատակությունների ու լուցկիների, որոնք մեր ձեռքում դառնում էին հրդեհի ահեղ միջոցներ:

Այս բոլորին ավելացնենք անվերջ կոնվներս քրոջս՝ Աիդայի հետ. ինչպես բոլոր նրանք, ովքեր տաքարյուն են, շարունակ կըռվում էինք:

Հեռավոր տարիներին հիշողության մեջ ամենապարզորոշը քրոջս՝ Աիդայի, կերպարն է ուրվագծվում: Թեպետ նա ինձանից շատ քիչ էր մեծ, սակայն ինձ խնամում էր փոքրիկ մոր պես: Նրա նվիրական իղձը ինձ չաղացնելն էր:

Այնինչ բավականին թմբիկ էի: Վկա՛ այդ շրջանի իմ լուսանկարները: Գունատ, բայց լիքը այտերով, հետաքրքրասեր ու կլոր աչքերով, կարճ կտրած մազերով և փոքրիկ, բայց դեպի առաջ թռիչքի պատրաստվող քթով այդ երիտասարդը ես եմ: Նրա ու իմ միջև որպես ընդհանուր գիծ մնացել է բերանի դժգոհ արտահայ-

տությունը միայն ու մեկ էլ ծավալած շրթները: Մայրս չէր կարողանում առանց թախծի նայել իմ մանկության լուսանկարներին:

— Ի՞նչ լավն էիր, — ասում էր ինձ:

Այո՛: Լավիկն էի: Նշանակում է՝ արդեն չեմ: Ինչ վերաբերում է Աիդային, ինձ չաղացնելու նպատակով, այն ամենը, ինչ ընկնում էր ձեռքը, խցկում էր բերանս՝ կոնֆետ, մսի կտորներ, մետաղադրամ (Աիդան շատ հարուստ չէր), տաքատի կոճակներ, այն ժամանակ, երբ գրեթե ատամ չունեի: Անժխտելի է, որ նա դեռ իրազեկ չէր իրերի սնուցիչ արժեքներին: Հաճախ վազելվազ հասնում էր բժիշկը, ու մինչ մայրս լաց էր լինում, նա զարմացած կանգնում էր ջղակծկումներով ցնցվող փոքրիկ մարմնիս առաջ:

— Ի՞նչ է կուլ տվել:

Ամեն անգամ Աիդան մի տարօրինակ իրի անուն էր տալիս ու հպարտությամբ ավելացնում. «դուրն եկավ»: Եվ ամեն անգամ բժիշկը ճգնում էր հասկացնել նրան, որ ստամոքսը աղաց չէ: Աիդան սեւ աչքերը թերահավատությամբ հառում էր նրան ու չէր համոզվում: Հիմնականում ինձ մի լավ լուծողական էին տալիս, գալարվում էի, կուլ տված իրը վերադարձնում ու կյանքի գալիս: Իսկ Աիդան շարունակում էր.

«Կե՛ր, աղբարիկ», իսկ ես պատասխանում էի. «Այո, աղբարիկ», — համոզված, որ եթե նա ինձ «աղբարիկ» է ասում, ուրեմն ես էլ նրան «աղբարիկ», «փոքր եղբայր» պիտի ասեմ:

Եթե շարունակում էի բացել բերանս, պատճառն այն էր, որ Աիդան այնպիսի լրջությամբ ու սիրով էր կատարում իր դերը, որ ես նրան ուղղակի ոչինչ չէի կարողանում մերժել: Մեր միջև տարաձայնություններ չկային: Երբ մեզ կարկանդակներ էին տալիս, առաջինը ես էի ընտրում՝ բնավորության մի գիծ, որի դեմ հետագայում շատ ուժեղ պայքարեցի, բայց միշտ չէ, որ հաղթանակում էի: Կոնֆետներից, իհարկե, ամենամեծն էի վերցնում: Իսկ երբ պատահմամբ մեզ տալիս էին երկու բացարձակ իրար նման կոնֆետներ, երկար զննելուց հետո վերցնում էի մեկը, կիսով չափ ծծում ու տալիս Աիդային, որից հետո հանգիստ կրծում էի երկրորդը:

Աիդան ինձ տվել է այն ամենը, ինչ կարելի է ուտել: Ջկան յուղի ժամին իր բաժին ձկան յուղը կուլ էի տալիս, հետո՝ իմը: Կուլ էի տալիս նաև նրա համար նշանակված բոլոր դեղերը: Ու քանի որ Աիդան ոչ մի դեղ չէր սիրում, ուստի իր կորուստը այնքան էլ մեծ չէր լինում: Իսկ ես մի հարվածով երկու նապաստակ էի սպանում: Միաժամանակ երկուսս էլ գոհ էինք մնում: Չնայած փոքր հասակիս, ընտանիքում ամենաշատը ես էի ուտում: Ես ու

Աիդան գրեթե նույն տարիքին էինք, նույնն էին նաև մեր ճաշակները, մտքերը: Երբ նա մագերին ժայռավեճ էր կապում, ես էլ էի ուզում: Երբ ես ծովայինի զգեստ էի հագնում, ինքն էլ էր ուզում: Մեր ծնողները միշտ համաձայնվում էին:

Աիդան ու ես իրար լավ էինք հասկանում: Կատարյալ դավադիրներ էինք: Երբեք չէինք մատնում իրար: Մեկիս գործած մեղքի համար երկուսիս հավասար էին պատժում, ու կարևորն այն էր, որ ոչ մեկս մյուսին չէր կշտամբում, քանի որ, վերջին հաշվով, նույնն էր ստացվում. ինձ պատժում էին նրա մեղքի համար, նրան՝ իմ: Չորս ուտերի վրա քաժանած պատիժը շատ ավելի թեթև էր լինում: Սակայն երբ մտածում եմ, զգում եմ, որ մեր ծնողները երբեք էլ կարգին չեն պատժել մեզ: Հիշում եմ, թե ինչպես մի օր, երբ անզգուշաբար պատռեցի հորս թմբուկի թաղանթը, մայրս սասաց.

— Ապասիր, մի հայրդ գա, տես թե ինչ կանի քեզ:

Հայրս աշխատանքից ուշ էր վերադառնում: Աիդան ու ես, մինչև նրա գալը, արթուն էինք մնում, բայց այդ օրվանից սկսած, ամեն երեկո, վախենալով հանդիպել հորս, սովորականից շատ շուտ էի մտնում անկողին: Իսկ առավոտյան հայրս աւսում էր.

— Այսօր չքնես, ապասիր մինչև գալս և պատրաստվիր: Ես քո դասը կաւամ:

Այդ փոքրիկ խաղը տևեց ութ օր, հետո ոճիրս մոռացվեց:

Մենք բնակվում էինք Մոնսինյոր-լը-Պրենս փողոցի 36 տանը: Եթե հիշողությունս չի դավաճանում, տանտերերը մայր և մահրամ Մադյուններն էին: Առանց հարմարությունների, միջին չափի մի սենյակ էր դա: Սենյակից վարագույրով բաժանված անկողնախորշում իրար վրա դարաված էին մի մեծ մահճակալ, մեկ ուրիշ երեխայի մահճակալ, պահարան և հոգնած զսպանակներով, խուճաւած մուգ կտորով ծածկված մի բազմոց-անկողին: Վերջապես, սենյակի մի անկյունում տնկված մի վառարան կար, որի վրա ճաշ էինք եփում ու ձմռանն էլ տաքանում: Մեկ այլ անկյունում դրված էր կարի մեքենան (հայերը միշտ մեկն ունեւն): Հայրս, մայրս, մորս մեծ մայրը (մորս կողմից գաղթի ճամփաներում միակ կենդանի մնացածը, որին շատ աղոտ եմ հիշում), Աիդան ու ես վատ պայմաններում էինք ապրում, ինչպես գաղթական հայերի մեծ մասը այդ ժամանակ, երբեմն նույնիսկ անկարող էինք լինում վճարել բնակարանի վարձը: Երբ մայրս սկսում էր կար անել, տանը նեղվածք էր լինում, ու մեզ ուղարկում էին խաղալու հարթակի վրա, ուր բազմած էր մի մեծ ու հին ճատարան, որը Մադյունները իրենց

ռեստորանից էին բերել: Նատարանի զսպանակները պատռել էին խումացած աստառը ու դուրս պրծել:

Հայրս աշխատում էր իր հոր մոտ, որը «Կովկաս» ռեստորանի տերն էր: Մայրս աշխատում էր գիշեր-ցերեկ, օգնում հորս, որի երազն էր ունենալ իր սեփական ռեստորանը:

— Ուզում եմ ինքս իմ գլխի տերը լինել,— ասում էր մա:

Վա՛տ էինք ապրում: Բոլոր դեպքերում, ինչ խոսք, լավ չէինք ապրում: Բայց դա ի՞նչ կարևոր էր, քանի որ համերաշխ էինք: Եթե մինչ օրս ես աշխույժ եմ, լավատես, հույսով-հավատով լի, այդ ծր-նողներիս, նրանց ուրախ բնավորությանն եմ պարտական: Երբ անսպասելի մի ծանր հարված էր իջնում մեր ընտանիքի գլխին, ապա իրեն քաջալերելու համար հայրս երգել էր սկսում, մայրս էլ երգի խոսքերն էր հուշում:

Ձեռք-ձեռքի տված

Ընդդիմացել ենք ճակատագրին:

Ձեռք-ձեռքի տված՝

Հարցեր ենք լուծել

Ե՛վ ստամոքսի, և՛ զրկանքների:

Պատրանքներով ենք մենք սնվել միայն,

Քեզ բավ էր այն էլ, որ սիրում էի:

Մեր ընտանիքում բացարձակ ներդաշնակություն էր տիրում:

Միայն վաղեմի մի քեն, երբեմն մորս՝ Քնարին, հակադրում էր հորս: Մայրս ծնվել էր Թուրքիայի Իզմիր քաղաքում: Նրա աղջկական ազգանունը Բաղդասարյան էր: Բայց անձնագրի վրա Բաղդասարյանը տեղի էր տվել Փափագյանին: Այդ սխալի միակ մեղավորը հայրս էր: Անձնագրային սեղանի մոտ կանգնած, նա մի պահ մոռանում է մորս ազգանունը ու ստիպված ասում է առաջին ազգանունը, որը միտքն է գալիս: Ողջ կյանքում մայրս, արցունքներն աչքերին, մեղադրում էր հորս այդ սխալի համար:

— Ծնողներիս, եղբայրներիս, քույրերիս, բոլորին կորցրի ջարդի ժամանակ, երբ 15 տարեկան էի: Այդ օրվանից նրանց չեմ տեսել: Ոչինչ չգիտեմ նրանց մասին: Միակ բանը, որ մնում էր ինձ, մեր ազգանունն էր: Իսկ քո անփութության պատճառով իմ կորած հարազատներին երկրորդ անգամ ջնջեցիր իմ կյանքից:

...Եվ ինձ կթաղի էլի մեկ անգամ:

Հայրս՝ Միշա Մամիկոնի Ազնավորյանը, ծախսարար ու դյուրահավատ մի մարդ, ծնվել է Վրաստանում, Թիֆլիսի մոտակայքում: Քույրս՝ Աիդան, ծնվել էր Սալոնիկում, գաղթի ճանապարհին:

Մենք մի գաղթական հայ ընտանիք էինք, ու, ինչպես բոլոր գաղթական հայ ընտանիքները, կապված էինք մեր լեզվին, սովորություններին ու եկեղեցուն: Զուսպ, քաշված, համեստ էր մեր ընտանիքը: Հավասար չափով զգայուն էր և՛ հումորի, և՛ դժբախտության նկատմամբ: Մենք սիրում էինք ծիծաղել, երգել, պարել և արտաավել: Այո՛, և արտաավում էինք, որովհետև հայը շատ զգացմունքային է ու հեշտությամբ է լաց լինում: Նա լաց է լինում և՛ կնունքին, և՛ պսակին, և՛ թաղմանը:

Հայը սիրում է լավ սեղանն ու լավ գինին: Այո՛, գինին, որն ազգային խմիչք է, հայը նույնքան է սիրում, որքան ֆրանսիացին: Տոնը առանց ճոխ սեղանի, առանց գինու, առանց երգի, տոն չէ հայի համար:

Սովորության համաձայն, ամեն ճաշից առաջ թամադա է ընտրվում՝ մարդ, որը կոչված է սեղանը ղեկավարել: Առանց նրա թույլտվության ոչ մի պատառ հաց չի ուտվում, ոչ մի խոսք չի ասվում: Հյուրերից ոչ մեկը, բացարձակապես ոչ մեկը, չի կարող խմել կամ որևէ բան ասել առանց նախօրոք թամադայի թույլտվությունը վերցնելու: Պետք է ասել, որ խմիչքը չէ, որ խոսեցնում է հային, այլ խոսքն է խմեցնում նրան: Այդ նույն բանն է, կասեք դուք: Ո՛չ: Ամենևին:

Այստեղ մի նրբություն կա: Որքան թամադան մտքերով հարուստ է, այնքան անվելի շատ խմելու առիթ կա: Երևակայությունից զուրկ թամադայի ղեկավարած ճաշերույթը չորս, հինգ, նույնիսկ ութ ժամ տևելու փոխարեն, կավարտվեր կես ժամում: Մի բան, որ անմիտ է, եթե հաշվի առնենք ուտելիքի առատությունն ու շշերի քանակը:

Նախ մեկ առ մեկ խմում են ներկաների կենացը, գովաբանելով նրանց արժանիքները: Իհարկե, յուրաքանչյուր բաժակաճառ ծաղկեցվում է երգով, պարով, արտասանությամբ, անեկդոտներով, հետո խմում են բացակաների կենացը, հետո՝ մեռածների: Այս վերջինների հոգու հանգստության համար գինու մեջ մի կտոր հաց են թաթախում, դնում ափսեի եզրին ու մի քանի կաթիլ արցունք թափում կորածների համար: Հետո ծիծաղում են, վերհիշելով նրանց կյանքից զավեշտական արարքներ, որից հետո այլ առիթներ են փնտրում արմունկները բարձրացնելու համար:

Արմունկ բարձրացնելը մի արվեստ է, որին պետք է տիրապետել: Որովհետև հենց որ թամադան բաց է անում բերանը, բոլոր սեղանակիցները պետք է բարձրացնեն իրենց բաժակներն ու պահեն դեմքին հավասար: Ու քանի որ որոշ բաժակաճառեր կարող են տևել տասը-տասնհինգ րոպե, ուստի անհրաժեշտ է ունենալ ամուր ու մկանուտ թևեր, ձեռքերը ցած չիջեցնելու համար: Դուք չեք կարող պատկերացնել, թե որքան դժվար բան է վեր բարձրացրած բաժակը երկու- երեք րոպե օդում պահելը: Ապա մի պատկերացրեք տասնհինգ րոպե...
•

Քանի որ հայրս ուրախ բնավորություն ուներ, միշտ պատրաստ արմունկը վեր բարձրացնելու ու խոսքն էլ թեթև էր, պատկերավոր, քնարերգական, միշտ նա էր ղեկավարում հայկական սեղանները: Հաճախ սկսում էր այսպես.

— Հիշում եմ, 1903 թվականն էր...

— Բայց, հայրիկ, 1903 թվին դու ընդամենը վեց տարեկան էիր:

Հայրս միշտ խառնում էր տարեթվերն ու հատուկ սեր ուներ հանդեպ 1903 թիվը: Փորձեցեք հասկանալ, թե ինչու:

Ափսեները գալիս գնում են, շները դատարկվում, հուշերն իրար հաջորդում, երգերը երգվում, ու քաժականատերը շարունակվում:

— Հարավային Ամերիկայում գտնվող հորեղբորս կենացը:

— Հունական մալի կենացը, որ մեզ քերեց Ստամբուլից:

— Ֆրանսիական կառավարության կենացը, որը մեզ լավ հյուրընկալեց:

— Ֆրանսիական ժողովրդի կենացը, որի ներկայացուցիչներից մի քանիսն այսօր գտնվում են մեր սեղանի շուրջը:

— Փայտյա կամրջի ու երկաթյա կամրջի կենացը:

Մի օր, աղջկա՝ Պատրիցիայի կնունքի պատվին տրված ճաշկերույթին, սեղանը ինը ժամ ղեկավարելուց հետո հայրս ըստ պատվեց: Բայց շները դեռ չէին դատարկվել: Ուստի, չուզեցալով կես ճամփին կանգնել, առաջարկեց հետևյալ երեք կենացները.

— Ջրի, գազի, էլեկտրականության կենացը:

Ինձ թունդ գինի բերեք,

Փրկություն է գինին:

Լցրեք, լցրեք անվերջ,

Արբենալ եմ ուզում:

Եթե որևէ հայի խելքին փչի անդամահատել իր ազգանվան վերջին երեք տառերը, միևնույնն է, դրանից ոչինչ չի փոխվի, ծագումը կմնա նույնը, պարզապես Բալթագարյանը կդառնա Բալթագար, ինչպես Ազնավուրյանը դարձավ Ազնավուր: Բայց նման բան գրեթե երբեք չի լինում: Ծատ քիչ հայեր են ձգտում վերամշակել իրենց ազգանունները: Ոչ մի «օյինքազություն», ոչ մի ամոթ: Այդ անունը մախանիներից է գալիս, ուստի պետք է պահպանել որպես մասունք:

Իսկ ինչո՞ւ եմ ես հակառակն արել: Իմ անունը հիմա հեշտ չէ արտասանել ու հիշել: Կարիերայիս սկզբին իմ ազգանունը հեշտությամբ դառնում էր «Աքնավուր», «Անգատուր»: Իսկ հիմա պատկերացրեք «Ազնավուրյանը», ու դեռ դրանից առաջ էլ «Ծարլ»: Ծատ երկար կլինեք աֆիշի համար: Դեռ լավ է, քախտս քերել է: Ի՞նչ կասեիք «Ծահնուր Ազնավուրյանի» մասին: Պատկերացնո՞ւմ եք, դեռ չսկսած կարող էի կործանել կարիերաս:

Իսկ ինչո՞ւ հենց աֆիշի վրա: Ռե, պարզապես միշտ էլ հարցից դուրս է եղել, որ ես ուրիշ մասնագիտություն կունենամ: Ես ծնվել եմ, որպեսզի... Կան կոչումներ, որոնք կաշում են մարդուն դեռ չծնված:

**Թափառաշրջիկ դերասան եմ ես՝
Իր ամբողջ շքեղությամբ:
Ծնվել եմ միայն խաղաղու համար:
Պուք ինձ բեմ տվեք, թեկուզև՝ անշուք,
Կտեսներ ինչեր կարող եմ անել:**

Լինում էին երեկոներ, երբ աչքերը լայն բացած, կարագահացը ձեռքին, փոքրիկ Շարլը տեսնում էր, որ ծնողների բարձր տըրամադրությունը հանկարծ ընկնում է, և նրանք դառնում են փուրկոտ, անհանգիստ ու մտահոգ:

Սրանք այն հազվադեպ պահերն էին, երբ երեկոյան, թողնելով իրենց աշխատանքը, ուրիշ սիրող դերասանների հետ փորձեր էին անում: Բնականաբար, իրենց առողջանության ու մանավանդ ֆրանսերենին լավ չտիրապետելու պատճառով հայերեն էին խաղում: Պետք է ասեմ, որ ծնողներս նախ արտիստ էին, հետո՝ սպիտակեղեն կարող կամ խոհարար:

Իրենց գաղթական բարեկամ-բարեկամուհիների հետ ծնողներս խաղում էին հաճույքի համար: Ոչ մի օգուտ չունեին, ընդհակառակը:

Պատկերացրեք, տասնհինգ օր փորձում էին, մեկ անգամ խաղում: Տոմերի գինը շատ չնչին էր: Շատերն էլ մտնում էին առանց տոմսի: Յուրաքանչյուր դերասան իր մասնակցությունն էր բերում ըստ իր հնարավորությունների: Բեմական զգեստները կարում էին տանը, տղամարդիկ ռեկվիզիտն էին պատրաստում, իսկ կանայք՝ ուտելիքը: Չգիտեմ ինչու, գաղթական հայերի բեմադրած պիեսների ութսուն տոկոսի մեջ ճաշկերույթ էր լինում:

Վերջապես հասնում է ներկայացման երեկոն: Նախօրոք հայտարարված ժամը 9-ի փոխարեն վարագույրը բացվում է 10-ին: Քանի որ հանդիսատեսները ժամանել էին ժամը 9 անց կեսին: Ասենք ուշանում էին մեկ դերասանները: Շատ հաճախ նրանք ժամանակ կամ փող չէին ունենում տանը ընթերելու ու բեմադրության համար պատրաստված սեղանի մոտով անցնելիս մի եփկուկտոր բան էին գցում բերանները, այնպես որ ներկայացման ժամանակ ուտելու գրեթե բան չէր մնում, և ուտելու գործողությունը ասիլաված աֆեկտիվ էին կատարում:

Կույիսներում ինչ-որ մեկը ոտքերը գետնին է զարկում, ոռնում է, մազերը պոկոտում. բեմադրող-ռեժիսորն է։ Որովհետև հաճախ խաղով տարված, դերասանները փոխում, հնարում կամ մոռանում են իրենց ռեպլիկները։

Գլուխը կորցրած հուշարարը այն աստիճանի բարձրաձայն էր հուշում, որ հանդիսատեսները ավելի շուտ էին լսում նրան, քան դերասանները։ Ներկայացումից հետո, մինչ կանաչ զգեստները կհավաքեն, կարգի կբերեն, տղամարդիկ զբաղված են օրվա եկամուտը հաշվելով։

— Այսքան մուտք կա,— ասում է մեկը,— այնինչ այսքան տոմս ես վաճառել։

— Ապա մի հաշվի՛ր, թե այսինչ դերասանը որքան մարդ է ներս թողել,— պատասխանում էր գանձապահը։

Ի վերջո, վնասով էին դուրս գալիս, քանի որ դերասանը, որին հանձնարարված էր տոմս վաճառել, իր երեխաներին սնելու համար օգտվել էր ընդհանուր դրամարկից։

Անեծքը, բողոքը, սպառնալիքը, հաշնոցանքը իրար էին խառնվում ու այդ բոլորը վերջանում էր նրանով, որ յուրաքանչյուր դերասան երդվում էր այլևս երբեք գործ չունենալ թատրոնի հետ։ Ընդմիջտ խոռված բաժանվում էին իրարից։ Բայց այդ տևում էր ամենաշատը 48 ժամ։ Երկու օր անց, դերասաններից մեկն ու մեկը խմբի անդամներից յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին այցելում էր, առաջարկելով մի նոր պիես. «Այս անգամ ամուր հիմքերի վրա»։ Փորձերը վերսկսվում էին, ու ամեն ինչ նորից էր կրկնվում։

Ես սիրում էի այդ մարդկանց, որոնք բեմ էին բարձրանում իրենց ծանր կյանքը մի քիչ թեթևացնելու համար։ Մի քանի ժամով նրանք դառնում են թագավորներ, արքայորդիներ, իշխաններ...

Լոկ ոտքերիս տակ բեմը զգալուց,
Հանդիսատեսին տեսնելուց միայն,
Թաքտում է սիրուս ուրախությունից:
Ո՛չ, ինձ չեն օգնել, հաջողակ չեմ ես,
Բայց սրտիս խորքում համոզված եմ միշտ,
Որ տաղանդ ունեմ։

Այդտեղ է, որ ես տեսա ու սովորեցի, նրանց մեջ է, որ ես հասկացա և իմը դարձրի նրանց չիրականացված բոլոր երազներն ու հույսերը։

Ես սիրում եմ նրանց։

Հայրս, վերջապէս, ունի իր ռեստորանը:

— Մենք այն կանվանենք «Կովկաս»,—ասաց նա,—ու ռուսական ճաշեր կմատուցենք: Փարիզը գերված է սլավոնների հրմայքով: Ռուս տաքսու վարորդները մեքենան գծի պէս են վարում, այնպէս, ինչպէս նրանց ծառաները մախկինում իրենց «սորոկա»-ները: Նրանք գրեթէ բոլորն էլ մախկին կոմսեր են, իշխաններ, դուքսեր: Նրանք իմ ռեստորանը կբերեն հետաքրքրասեր հաճախորդներին, որոնք կուզենան իսկական ռուսական մթնոլորտ տեսնել: Ու հենց իրենք էլ, վստահ են, սիրով կնստեն համեղ «բորշչ»-ի, «շաշլիկ»-ի ու «վոդկա»-ի առաջ, կնայեն ռուսական կյանքը պատկերող որմնանկարներին ու կվերհիշեն իրենց ցոփ անցյալը:

Հորս երազը իրականացնելու համար մերոնք ստիպված էին շատ ծանր աշխատանք տանել: Ծախեցին զարդերը ու ընտանիքի քիչ թէ շատ արժեք ներկայացնող բոլոր հուշանվերները: Այսպիսով, ձեռք բերվեց բավականին շոշափելի գումար, որը մեզ հնարավորութիւն տվեց տեղափոխվել մեկ այլ, ավելի հարմարավետ բնակարան:

Վերջապէս ապրում ենք կահավորված մի բնակարանում՝ Սեն-Ժակ փողոցում: Ունենք հյուրասենյակ, երկու մնջասենյակ ու մութ մի խոհանոց՝ հինգերորդ հարկում:

Պատուհանից երևում է Սորբոնի համալսարանն ու տրամվայը, որը շատ կտրուկ շրջադարձով անցնում է նրա կողքով: Մի օր աննկարագրելի աղմուկով տրամվայը կողքի շուռ եկավ: Այդ օրը, այդ վայրկյանին, ես ստացա իմ կյանքի առաջին մեծ հարվածը, ապրեցի առաջին մեծ հուզմունքը:

Մինչ հավաքված ժողովուրդը օգնում էր դժբախտ ողևորներին, դիմացի պատուհանին նկատեցի փոքրիկ մի աղջկա, որը կը-

ռացած դիտում էր այդ բոլորը: Նրա գեղեցկությունը շլացրեց ինձ: Դժբախտաբար շատ բան չեմ կարող ասել այդ «Վեներայի» մասին, որովհետև ո՛չ նրա մազերի գույնն եմ հիշում, ո՛չ էլ աչքերի: Մի բան հաստատ գիտեմ. ես սիրահարվեցի, ութ տարեկան երեխայի ողջ ուժով ու քնքշությամբ:

Ամեն օր, ժամեր շարունակ, քիթս ապակում դեմ արած, անթարթ նայում էի նրա պատուհանին, գեթ մի վայրկյան տեսնելու հույսով: Ու երբ հանկարծ երևում էր նա, տերևի նման դողալ էի սկսում: Մի օր նկատեցի, որ քայլում է փողոցում մոր հետ: Թղթի կտորի վրա արագ «Ես ձեզ սիրում եմ» գրեցի, պատուհանից ցած նետեցի ու սպասեցի նրա պատասխանին: Նա իհարկե չպատասխանեց:

Մանուկ հոգիս ամբողջությամբ կլանված էր նրանով: Այդ տարիքում մենք անպաշտպան ենք լինում: Այդ տարիքում կյանքի հոգսերը դեռ չեն կարողանում շեղել մեզ սիրո վշտերից:

**Կյանքի շեմին բացվող կանաչ տարիներից,
Տարիներից, որոնք ապրում են
Ու շնչում մեղմ կրակով խոհերիս շղթայում:**

Մինչ ես թախծում էի, հալումաշ լինում, հայրս սնանկացավ: Իհարկե, պատճառը հաճախորդների պակասը չէր: Ռեստորանը միշտ էլ լիքն էր հաճախորդներով. դրամարկղն էր գրեթե միշտ դատարկ լինում, երկու պատճառով. նախ հայրս խենթի պես էր սիրում հունգարական երաժշտությունը ու Բուդապեշտից հատուկ հրավիրված տասնամեկհոգանոց նվագախումբ էր պահում: Դեռ ավելին, նա վարձել էր նաև երկու ռումին պարողների, որոնց շատ թանկ էր վճարում:

«Կովկասի» տապալման երկրորդ պատճառը ապառիկ առևտուրն էր: Գրեթե ոչ ոք կանխիկ չէր վճարում: Հաճախորդները՝ մեծ մասամբ ռուսացիներ, արտիստներ, պնակալեզներ ու անթիվ անհամար ընկերներ, բարեկամներ, կուշտ ու կուռ ուտում-խմում, ստորագրում ու անհետանում էին:

Մի օր հորս հին բարեկամներից մեկը կշտամբեց նրան.

— Այդպես դու կսնանկանաս...

— Կարող է պատահել, — ընդհատեց մայրս, — բայց եթե մենք չօգնենք այդ մարդկանց, հապա ո՞վ է օգնելու:

— Մի օր այդ երիտասարդները կդառնան բժիշկներ, փաստաբաններ, ինժեներներ կամ գեներալներ (երազում էր հայրս) ու կգան կմոծեն իրենց պարտքը:

— Աստված մեծ է ու գթառատ,— եզրափակեց մայրս,— նա կօգնի մեզ, երբ ժամանակը գա:

Անկասկած աստված գտել էր, որ Ազնավորյանների ընտանիքին օգնելու ժամանակը դեռ չէր եկել, քանի որ 1930 թվականին տնտեսական ճգնաժամի ու վատ դեկավարման հետևանքով, երկար հոգեվարքից հետո, «Կովկասը» հոգին սպանդեց:

Ռեստորանի փակման օրը, մինչ հայրս զբաղված էր հավաքելով այն ամենը, ինչ կարելի էր տուն տանել, նրան մոտենում են եթովպիացի երկու ուսանողներ, որոնք եկել էին վճարելու իրենց պարտքը:

— Նեղություն մի քաշեք, երեխեք,— ասում է հայրս,— գնացեք քեֆ արեք:

Ուսանողները պնդում են ու, թողնելով փողը, հեռանում: Հարյուրավորների մեջ սրանք միակն էին, որոնք արդարացրին հորս վատահույությունը: Ու այդ էր պատճառը, անկասկած, որ հայրս երկար ժամանակ երազում էր գնալ շրջել Ադիս-Աբեբայում:

«Կովկասից» մնացին միայն խոհանոցի դանակները: Մնացածը չնչին գումարով վաճառվեց, լիկվիդացվեց:

— Դե՛, շտապիր, Վաղուշ,— ասում է մայրս (իմ երկրորդ անունը Վաղինակ է):

Վերջին անգամ նայում եմ դիմացի պատուհանին: Նա այնտեղ է՝ փոքրիկ, ժպտուն ու ինձ է նայում: Սիրտս ուժեղ խփում է: Էլ չեմ տեսնելու նրան:

Ձեռքիցս քոնած, մայրս դեպի դուռն է քաշում ինձ:

— Ծտապի՛ր, բավական է երկինք նայես:

Մենք տեղափոխվում ենք, թողնելով այն բնակարանը, որն արդեն շատ էր թանկ մեզ համար: Էլ փող չունենք, գիտեմ, բայց այդ թղթորովին էլ չի ասքափեցնում ինձ: Ընդհակառակը, ինչ-որ տեղ նույնիսկ հրճվում եմ: Կգնամ, կմուրամ Աիդայի հետ ու էլ դպրոց չեմ գնա,— ասում եմ ինքս ինձ:

Այդ ուրախ հեռանկարն իհարկե չիրականացավ: Չգիտեմ ինչպես, հայրս նորից աշխատանք ճաքեց մեր նոր, մութ ու խոնավ բնակարանին կպած ինչ-որ գինետանը:

Կատաղությամբ իմացա, որ ուղիղ մեր տան դիմացն է գտնվում մադամ Մարշալի ու մսո Ռոնոյի կողմից դեկավարվող «Կոմեդի Ֆրանսեզի» թատերական այն դպրոցը, ուր պետք է հաճախեի:

— Այս դպրոցն ես գնալու,— ասաց հայրս:

Սոսկալի էր: Առավոտյան մի մայրից մյուսը պետք է անցնեի ու բանտարկվեի ինչ-որ տուփի մեջ: Հետո պետք է նույն փողոցն

անցնէի հակառակ ուղղութեամբ ու բանտարկվէի այս անգամ
տանը: Թափառելու, փողոցները շափշփելու, ուշանալու էլ հնար
չկար: Փոքրիկ Շարլը իրեն զգում էր անհուստրեն թակարդն ըն-
կած: Բայց երբ մտածեցի, որ դպրոցը կոչված է ապագա դերա-
սաններ պատրաստելու, ամեն ինչ փոխվեց, ու ես սկսեցի ոգե-
վորութեամբ հաճախել:

Ակզբում հորս գիներտան հաճախորդները սակավ էին: Մեկ ուրիշը լինէր նրա տեղը, կնւնվար: Բայց ոչ հայրս:

Երբեմն էլ վաճառասեղանի հետևում ծվարած, հաճախորդներին սպասելուց հոգնած, միայնակ, մանավանդ մեկի հետ զրուցելու հնարավորությունից զրկված՝ հայրս հանկարծ իջեցնում էր վերնաշապկի թևքերը, հագնում բաճկոնն ու ասում.

— Ծտապի՛ր, վազի՛ր տուն, հագնվի՛ր: Կինո ենք գնում:

Աիդային ու ինձ կանոնավոր կերպով շաբաթը երկու անգամ կինո էր տանում: Այն էլ միշտ «Օդետն» կամ «Սեն Միշել» կինոթատրոնները:

Բոլորովին չեմ հիշում այն առաջին ֆիլմը, որ դիտել եմ: Անգամ չեմ հիշում հնչուն, թե համր էր այն: Բայց լավ եմ հիշում, որ ինձ համար կատարյալ հայտնություն էր: Խոսք չեմ գտնում արտահայտելու այն շլացումն ու ոգևորությունը, որ ապրեցի Էկրանի վրա տեսնելով Չարլի Չապլինին, Դուգլաս Ֆերբենքսին, Իվան Մոզժուխինին, Մերի Պիկֆորդին...

Էկրանի առաջ նստած, կոնֆետ ծծելով, կախարդված դիտում, ապրում եմ միզանցեցնով, բեմական զգեստներով, երաժշտությամբ ու դերասանների խաղով: Չեմ համարձակվում այդ մասին որևէ բան ասել հորս. գիտեմ, որ դա նրան ցավ կապատնառի: Բայց ինքս ինձ մտածում եմ, որ սա այլ բան է՝ հայերի խեղճ ու կրակ բեմադրություններից բոլորովին տարբեր:

Այդ տարիներին է, որ իմ մեջ իսկապես արմատացավ արտիստ դառնալու ցանկությունը: Մինչ այդ մանկական երևակայություններով էի տարված:

Ինչե՛ր չէի ուզում դառնալ:

Ուզում էի գաղութարարի սաղավարտ հագնել ու գնալ կովեյ աֆրիկյան բանակում: Ուզեցի հրուշակագործ դառնալ, երբ մեր

հարեան հունգարացի Ջուազը կրեմ պատրաստել սովորեցրեց ինձ: Ուզում էի անիվավոր չմշկավազքի չեմպիոն դառնալ, բայց երբ շանս սովորեցրի պարզել թաթն ու գդալից կաթ խմել, միտքս փոխեցի, որոշեցի գազան վարժեցնող դառնալ:

Այդպես էլ հայրս գաղութարարի սաղավարտ չգնեց ինձ համար և ռազմաստեղծությունն էլ աստիճանաբար չքացավ: Ո՛չ հրուշակագործ դարձա, ո՛չ չմշկավազքի չեմպիոն, ո՛չ էլ գազան վարժեցնող: Բայց արտիստ դարձա:

Հայրս բարեւիրտ մայրդ էր: Ուրախ բնավորություն ուներ, պաշտում էր երաժշտությունը, խելագարվում էր տանգոյի համար ու անթիվ գիշերներ էր անցկացնում գինետներում ու խաղատներում:

Իշխանավայել թեյափողերը, հրավերքները, այցելությունները մեծ ժողովրդականություն էին բերում նրան: Ու երբ ինչ-որ մի երգ շատ էր հավանում, փող էր տալիս, նորից պատվիրում: Ի վերջո մեծ գումար տալով, գնում էր այդ երգի նոտան ու տուն բերում:

Հայրս իր ամեն ինչը կիսում էր մեզ հետ՝ շատախոսությունները, սնունդը, վշտերը և ուրախությունները: Երբ գիշերները ուշ էր վերադառնում, բոլորիս զարթնեցնում էր, Աիդային նստեցնում դաշնամուրի մոտ և ընտանյոք ձայներս գլուխներս գցած երգում էինք նրա սիրած երգերը: Հետո մայրս էր նստում դաշնամուրի մոտ, նվագում-երգում էր: Իհարկե, մեր հաճախակի «աղմուկ-աղաղակները» հարեաններից դուր չէին գալիս, բայց մենք հո չէինք կարող բոլորին դուր գալ:

Ահա թե ինչու Աիդան ու ես շատ երգեր գիտեինք, որոնք կատարում էինք հայկական հավաքույթներում: Աիդան երգում էր, ես պարում էի, իսկ հայրս հայ բանաստեղծ Սայաթ-Նովայի երգերն էր երգում ու լացացնում հայ գաղթականներով լի դահլիճը:

Աիդան ու ես մեր ելույթների համար փող չէինք ստանում, պարզապես պրակտիկա էինք անցկացնում ծանրակշիռ մի հասարակության առաջ, որը մեզ տաղանդավոր էր համարում, քանի որ հանդիսատեսը, ինչպես և մենք՝ հայեր էինք:

Եվ այսպես, հավաքույթից հավաքույթ, տոնից տոն (իսկ նրանք շատ էին) աստիճանաբար սկսեցի ավելի համարձակ դառնալ, այն աստիճան, որ մի օր խիզախություն ունեցա նամակ գրելու «Փոքրիկների թատրոնի» դիրեկտորին, խնդրելով լսել ինձ: Հրավերը չուշացավ: Մորս ընկերակցությամբ գնացի: Ահա այդ օրն էր, որ առաջին անգամ հանդիպեցի «հրաշք երեխաների» ծրնողներին, որոնք հիմարության ու սնապարծության մի զգվելի խառնուրդ են: Անտանելի են հատկապես այդ երեխաների մայրե-

րը, որոնք իրենց երեխաների միջոցով ուզում են փայլել այն ասպարեզում, որի մասին թաքուն երազել են:

Այնտեղ կային կինոաստղերի նման զուգված-զարդարված աղջնակներ, տղաներ՝ հագնված հանրաճանաչ երգիչների կամ պարողների նման: Ոմանք աչքի տակով իրար էին զննում, արթնանում ու ծամածուծություններ անում: Ուրիշները կռվում կամ լաց էին լինում: Այս անտանելի աղմուկի մեջ մայրերը գովերգում էին իրենց «հրաշք երեխաների» տաղանդն ու արժանիքները:

Իսկ խեղճ մայրս, այս աղմուկի մեջ կորած, վախեցած կանգնած էր մի անկյունում ու լուռ, բայց սիրով ինձ էր նայում: Ես տարբերվում էի մյուս երեխաներից: Ես կիրակնօրյա զգեստներ չէի հագել, որովհետև չունեի: Բացի այդ, Ազնապուրյանների համար կիրակի օրը սովորական մի օր էր մյուս բոլոր օրերի նման: Ծափաթվա բոլոր օրերը նրանք աշխատում էին ծայրը ծայրին հասցնելու համար:

Մայրերն ինձ նայում էին արհամարհանքով: Իսկ երեխաները՝ ինքնագոհությամբ:

— Հաջո՛րդը,— սանձարձակ ամբոխի աղմուկի մեջ լավելու համար բղավում էր մեկը:

Ու ամեն անգամ, իրար հրելով, ատամների արանքից իրար անպատվելով, բոլորը միասին վազում էին դեպի դուռը, իրենց երեխաների համար մի պայմանագիր, մի դեր կամ մի խոստում պոկելու հույսով:

Մայրս ու ես, այս աղմուկից հեռու, կծկված կանգնած ենք մի անկյունում: Ժամերն անցնում են ու արդեն զղջում են, որ եկել են այստեղ: Վերջապես բոլոր մայրերը իրենց «փոքրիկ գանձերով» եղան դիրեկտորի մոտ: Դիրեկտորը բացեց դուռն ու ասաց.

— Ո՛վ մնաց:

Լուրջուն: Հետո երկչոտ ասացի.

— Ես:

— Ի՞նչ ընդունակություն ունես:

— Պարում եմ:

Գրպանիցս հանեցի դեղնած ու ճմրթված պարտիտուրա ու մեկնեցի դաշնակահարին:

Մայրերի հեզնոտ հայացքների տակ, առանց համարձակվելու որևէ մեկին նայել, կատարեցի ուսական մի պար:

— Մե՛նա՞կ ես եկել:

— Ո՛չ, մայրիկիս հետ:

— Ու՞ր է նա:

Յույց տվի: Մայրս մոտեցաւ: Ասելու, գովելու, ծախելու ոչինչ չուներ: Մյուս բոլոր մայրերից տաքերվող այս հեզ ու խոնարհ մորը դիրեկտորը ասաց.

— Թողեք ձեր հասցեն, մենք ձեզ կգրենք:

Քանի որ ստիպված էինք անվերջ խնայողություն անել, այդ երեկո ոտքով տուն վերադարձանք: Ծանր էր մորս համար, իսկ ես ինձ շատ նվաստացած էի զգում. կյանքումս առաջին անգամ:

Երկու օր հետո նամակ ստացա: Ընդունված էի:

Այ, դա մի վաստակ է,

Այ, դա մի հրաշք է,

Դա բախտի շնորհ է

Եվ մի գորություն է ասածն ամպրոպի:

Տասնմեկ-տասներկու տարեկան եմ: Ավելի հասուն ու համարձակ երևալու համար կուլիսներում ծխել սկսեցի: Ծուխը ներս չէի քաշում, փստացնում էի, շրջապատս լցնելով էծանագին ծխախտի զզվելի հոտով: Ես երջանիկ էի: Բեմ էի ուզում բարձրանալ. ահա բեմի վրա եմ: Հրճվում եմ: Լիներվով երկչոտ (միշտ էլ երկչոտ եմ եղել), առավել էի կարիք զգում ցուցադրել ինձ: Ծնողներիցս թաքուն, սենյակում առանձնացած, պարում էի հալելու առաջ, ինչոր դերեր էի խաղում, գրիմ էի անում ու երևակայական հանդիսատեսի ծափերից շլացած վեհաաքանչ և հաղթական գլուխ էի տալիս: Այո՛, արդեն այդքան հեռուն էի տեսնում:

Ես ինձ տեսնում էի արդեն ամեն ազդի վերևում:

Առաջին դերս ստացա թատերական դպրոցում: Չնայած ամաչկոտությանս, շուտ ընտելացա ու դերի մեջ զգացի ինձ: Մենք կարող էինք դասի նստել առավոտները կամ կեսօրից հետո, մի քան, որ մեզ հնարավորություն էր տալիս փորձերին գնալ: Հաջորդ օրը կարող էինք ուշ գալ դպրոց, եթե նախորդ օրը երեկոյան ներկայացման էինք մասնակցել: Երբեմն դասի ժամանակ հնչում էր դպրոցի զանգը, ընդհատելով ամեն ինչ: Ուրախ ու անձկալի իրարանցում էր համակում մեզ՝ ապագա դերասաններին, ու իրար հրմշտելով, սանդուղքն ի վար թավալգլոր բակն էինք գետնում:

Երբ զանգը դասի ժամանակ էր հնչում, նշանակում էր, որ դըպրոց է եկել ինչ-որ քեմադրող-ռեժիսոր, իր ապագա պիեսի կամ ֆիլմի համար դերակատար ընտրելու: Դեռ երեխա էինք, սակայն

արդեն զգում էինք աչքի ընկնելու ագահ ցանկությունն ու նախանձի սուր խայթ, երբ ընտրությունը ընկնում էր հարեանի վրա:

Կարծես կենդանիների շուկա լիներ: Լուռ շարք ենք կանգնել: Այցելուն դանդաղ, հանգամանորեն զննում էր մեզ, այնպես, ինչպես ձիու վաճառականը ձիերին:

Ժամանակ առ ժամանակ նույն հարցն էր տալիս:

— Դու ի՞նչ կարող ես անել:

— Ես ակորդեոն եմ նվագում, պարոն:

Մի քանի քայլ ես:

— Իսկ դո՞ւ:

— Ե՛ս, պարոն:

— Այո՛, դու:

— Ես երգում եմ, պարոն:

Դեռ նոր էի սովորում դպրոցում, երբ ինչ-որ ռեժիսոր աշակերտներին մի քանի հարց տալուց հետո եկավ տնկվեց դեմս.

— Իսկ դո՞ւ:

— Ես ռուսական պարեր եմ կատարում:

— Ուրիշ ոչ ի՞նչ:

Աստված իմ, էլ ի՞նչ ասեմ: Ուղեղս լարած, տենդագին մըտածում եմ, թե էլ ինչ կարող եմ առաջարկել այս մարդուն հմայելու համար:

— Ես կարող եմ առողջանություններ նմանակել,— անձկալի ձայնով ասացի ես:

— Նեգրի նման կարո՞ղ ես խոսել:

— Այո՛, պարոն:

Հիշեցի Բամբուլային, սևամորթ մի դպրոցականի, որն ինձանից մի քիչ մեծ էր: Երբ դեռ Սեն-Ժակ փողոցում էինք ապրում, ամեն առավոտ նա սպասում էր ինձ մեր դարպասի առաջ: Սկզբում ինձ ընկերակցում էր մինչև Սեն-Սևերեն եկեղեցին, որտեղի երգչախմբում էր երգում: Թեպետ լուսավորչական կրոնին էի պատկանում, սակայն, իմ նախաձեռնությամբ, կաթոլիկ եկեղեցի էի հաճախում: Դա զվարճացնում էր ինձ, ու ծնողներս էլ չէին արգելում:

Քահանան շատ էր սիրում ինձ: Ու քաջալերելու համար ամեն առավոտ մի մեծ բաժակ շոկոլադ էր տալիս: Գուցե հենց այդ բաժակ շոկոլադն էր ինձ ձգում դեպի Սեն-Սևերեն եկեղեցին:

Հետո եկեղեցուց դուրս էի թռչում, ու սևամորթ ընկերոջս հետ բռնում դպրոցի ճամփան: Դպրոց մտնելուց առաջ մտնում էինք նպարավաճառի խանութը, ու այն մի քանի ամսոխմը, որ ամեն առավոտ տալիս էր մայրս, ծախսում էինք քաղցրավենիքի վը-

րա, որը և հաժաար կիսում էինք ընկերոջս հետ: Ընկերոջս Բամբուլա մականունն էի տվել, որը նա շատ տարօրինակ էր գտնում:

Ես զվարճանում էի, կապկելով նրա առոգանությունը ու բաց թողնում բառերի «ո» տառը: Բամբուլան պայթում էր ծիծաղից: Ինձ այնքան էր դուր գալիս փոքրիկ նեգրի նման խոսելը, որ ի վերջո դա մոլագարություն դարձավ ու սկսեցի ամեն տեղ այդպես խոսել: Ուսուցչուհիս՝ օրիորդ Ժաննան (որին ես էլ էի սիրահարված, ինչպես մյուս բոլոր աշակերտները), և ծնողներս դժկամությամբ էին ընդունում իմ նոր խաղը:

— Եթե կարծում ես սրամիտ է, սխալվում ես, — ասում էր Աիդան՝ նշարդայնացած:

Սրամիտ չէր, բայց հիմա մեծ օգուտ բերեց ինձ:

Ռեժիսորն ինձ առաջարկեց փոքրիկ նեգրի դերը «Ծանգելիզեի» ստուդիայում: Կարճ ասած, ինչպես շատերը, ես դարձա մի փոքրիկ գիտուն կապիկ: Սովորում էի, խաղում ու աշխատավարձս տուն բերում: Աիդան էլ իր հերթին տուն էր բերում երգով, պարով վաստակած դրամը: Ու քանի որ հորս գործերը փայլուն չէին, մեր վաստակած փողը ջերմ ընդունելություն էր գտնում: Բայց չէր բավականացնում:

Հորս գինեատունը ուղիղ գծով դեպի քայքայում էր գնում, թեպետ կարճ ժամանակում նա արդեն ձեռք էր բերել մշտական հաճախորդների մի սովոր խումբ: Դրանք անհագ ծառավիներ էին, ուրախ-զվարթ մարդիկ, որոնք իրենց օրն անց էին կացնում գինու բաժակի ընկերակցությամբ, հորս հետ աշխարհը վերափոխելիս: Հայրս նրանց խենթի պես էր սիրում: Նրանց, մանավանդ, գնահատում էր այն բանի համար, որ անվերջ լսել գիտեին, առանց իրեն ընդհատելու կամ հակաճառելու:

Ամեն ինչ կյանքում փոխհատուցվում է: Բնականաբար հորս նոր բարեկամները թանկ պիտի նստեին ինձ վրա: Եվ իրոք, սկսվեց այն աղետաբեր սխալը, որը «Կովկասն» հասցրեց կործանման: Նա սկսեց ապառիկ խմիչք բաց թողնել, ու ամեն մի չնչին առիթով ճաշկերույթներ սարքել իր հաշվին: Հայրս նորից սնանկացավ: Աիդան ու ես այդ մասին իմացանք այն ժամանակ միայն, երբ հայրս սեղանի շուրջը, երկու պատառ հացի արանքում հայտարարեց.

— Վաղը տեղափոխվում ենք:

Մայրս փնթփնթաց մի քիչ: Այդքանը: Նա պետք է նորից կապեր ճամպրուկներն ու բաժանվեր մեր թաղի խանութպաններից, որոնց նա արդեն սովորել էր: Նման դեպքերում, երբ ամեն ինչ փուլ է գալիս, երբ չքավորությունը դարանակալ ապաստում է, մարդ-

կանց դեմքերը մոալվում են: Ում-ում, բայց Ազնալորյաններից դա չէր վերաբերում:

Մենք տեղափոխվեցինք շատ ցածր առաստաղով մի մութ բնակարան, որի պատերին կամաչ թուղթ էր քաշած: Բնակարանը գտնվում էր Փարիզի հրեական թաղամասի ճիշտ կենտրոնում: Բոլոր ընկերներս հրեաներ էին, ու քանի որ այդ ցեղը նույնքան հյուրասեր է, որքան հայերը, հաճախ իրար ճաշի էինք ճոպվիրում: Մի նոր երաժշտություն գրավեց իմ ուշադրությունը՝ ուսականին բավականին մոտ, հայկականից՝ ոչ շատ հեռու: Իմ կարծիքով այդ նմանությունը գալիս է թախիծից, ուրախ դրամատիզմից: Ես ինձ կատարյալ լավ եմ զգում այդ ինքն իր վրա կույն եկած շրջապատում, ուր սովորույթները, նույնիսկ խոհանոցը մեզ շատ մոտ է:

Մինչ հայրս դեաուդեն էր ընկնում իր ֆինանսական գործերը կարգավորելու, մայրս հարևանների համար կար էր անում::

Աիդան ընդունվեց պարոն Պրիորի խումբը:

Իսկ ես «Հանրի 4-րդ» պիեսի գործողություններից մեկում հանդես եմ գալիս որպես Հանրի 4-րդը՝ մանուկ հասակում: Հետո համր մի դեր տարա «Ոչնչից մեծ աղմուկ» պիեսում, որից հետո «Օդեոն» թատրոնում դեր ստացա: Հետո, դարձյալ պայմանագիր չունեմ: Աիդայի օգնությամբ մի քանի երգ պատրաստեցի ու «Պըտի Կազիկոյից» ունկնդրություն խնդրեցի:

Մերժեցին. շատ էի երիտասարդ:

Աիդայի հետ շարունակում էինք հաճախել թատերական դրամորդը, բայց հետզհետե նվազող եռանդով:

Մեր ծնողները կարծում էին, թե ամբողջ օրը դպրոցում ենք անցկացնում, այնինչ իրականում հախաճաշի փողը տալիս էինք կինոյի: Առավոտյան ժամը 10-ին հաց ու շոկոլատ էինք գնում, մտնում կինո ու մնում բոլոր սեանսների մինչև դասերի վերջը: Մեծ մասամբ նախընտրում էինք երաժշտական կինոնկարները: Մեզ հատկապես գրավում էին Ֆրեդ Աստերն-ու Ջինջեր Ռոջերսը:

Մի օր Աիդան առաջարկեց ինձ ներկայանալ պարոն Պրիորին, որը երեխաների մի խումբ էր ղեկավարում: Տղաներից մեկը հեռացել էր խմբից ու ազատ տեղ կար:

Քրոջս դրդումով, «Մադլեն և Մարիոնյի» ու «Ծանգելիզելի» թատրոններում ունեցած հաջողություններից ոգևորված, գնացի քննություն տվի և ընդունվեցի:

Պարոն Պրիորն ու իր կինը՝ Միան, ինձ ընդունցին որպես երգիչ: Դրան զուգահեռ Չարլի Չապլինին և Մայոլին էի նմանակում: Վերջինս եկավ մի օր, ձեռքով երեսիս տմբոմբացրեց ու ապաց.

— Լավ է, փոքրիկս, շարունակիր այդպես:

Ինչպիսի՜ հիասթափություն, Մայոլ...

Լուսանկարի մեջ նրբակազմ մարդ էր, շեկ մազափնջով: Բայց հիմա դեմս կանգնած է գլաքարի պես կտր, գեղ ու ճաղատ մի անձնավորություն:

Ահա ես Պրիորների մոտ եմ ու ապրում եմ նրանց ընտանիքում: Նրանք մեզ շոյում էին, հանդիմանում, պատժում, վարձատրում՝ ապացույց այն բանի, որ մենք օտար չէինք նրանց տանը:

Բնականաբար, ողջ օրը, առավոտից իրիկուն, մրանց տանն էնք: Առավոտյան բոլորս միասին մաքրում ենք, կարգի բերում տունը, հետո միասին նախաճաշում ենք ու փորձերը սկսում: Երբեմն եռուզեռ էր սկսվում: Պրիորները երաժշտական հրատարակչություն ունեին, ու պատահում էր, որ պետք էր շատ շտապ պարտիտուրներ ուղարկել Ֆրանսիայով մեկ ցրված նվագախմբերի ղեկավարներին:

Ողջ թատերախումբը լուրջ աշխատանքի էր անցնում: Պետք էր փաթեթավորել նոտաները, թղթերը փակցնել ու հասցեան գրել: Յուրաքանչյուրն ուներ իր որոշակի աշխատանքը: Ես դրոշմաթղթեր էի կպցնում... Ինչպիսի՜ զգվանք. բերանիս մեջ մոդկալի համ էր մնում ու կոկորդս չորանում էր:

Ծանրոցներն ուղարկելուց հետո մադամ Պրիորի աչալուրջ հայացքի տակ վերսկսում էինք փորձերը, որից հետո աղջիկները կարկատում էին բեմական զգեստները, արդուկում, մինչ տղաները մաքրում էին երաժշտական գործիքները, փայլեցնում ու պատրաստում զամբյուղներն ու ճամպրուկները:

Համերգների մեկնելիս մեզ քաղաքից քաղաք էր տեղափոխում մի փոքրիկ քաչքաչված ավտոբուս:

Առջևի նստարաններին, իրար վրա դարաված, լուռ, ձգված, դողալով, աչքներս ուղիղ ճանապարհին հառած, ճանապարհորդում էինք: Երբեմն մեկն ու մեկը բղավում էր.

— Զգո՛ւյշ, Տոնտոն, հավր:

Մադամ Պրիորը արագություն չէր սիրում, մայր Պրիորն էլ չէր սիրում, երբ մեքենա վարելիս խոսում էին իր վրա: Նրանք կողք-կողքի են նստած: Մենք՝ երեխաներս, լցված ենք ետևում: Սկսվում են վառորդի տատապանքները:

— Պիերո, շատ արագ ես բշում:

— Մի՛նա, ախր 40-ի վրա եմ գնում:

— Դա մեծ արագությունն է: Դու կապարենա մեզ:

— Ի սեր աստծո, Մի՛նա, հանգիստ թող ինձ:

Մադամ Պրիորի ճակատին ճարպե ուռուցք կար, ու ամեն անգամ, երբ ուզում էր հուզել ամուսնուն, հաշտարարում էր, որ ցավում է ուռուցքը:

— Զգույշ, Պիերո, աջ դարձի՛ր... ձախ դարձի՛ր... առաջ քշի՛ր... արգելակի՛ր...

Եվ այսպես շարունակ:

— Զայնդ կտրիր, Մի՛նա: Դու ինձ նյարդայնացնում ես: Դու անտանելի ես, էլ չեմ կարող այսպես ապրել...

— Վա՛խ, ուռուցքս...

Եվ սկսվում էր... Պիեռոն կանգնեցնում էր մեքենան ու ներդնություն խնդրում:

— Ներիր ինձ, Միհայ: Դու պետք է հասկանաս, թե ինչ է նշանակում ավտոմեքենա վարել: Նյարդերդ ձգված են լինում:

Միհայն հանդարտվում էր, ու մենք նորից էինք ճանապարհ ընկնում: Ինչ խոսք, որ մման տեսարանները կրկնվում էին ողջ հյուրախաղերի ընթացքում:

Չափազանցնում ես,

Չափը անցնում:

Ահա թե ինչու

Չկարողացա երբեք իմանալ,

Թե քեզ մոտ իրոք

Որն է արժանիք, որը թերություն:

Այնքան, որ նրանք խառն են ու շփոթ:

Մայր Պիեռը հարավից էր ու գաղափարական երգեր էր երգում: Ներկայացման առաջին մասը ապահովված էր երեխաների կողմից: Նրանք պարում էին, երգում, ակետչներ խաղում երաժշտական գործիքներով:

Մեր շապիկն ու տաբատը սպիտակ էին, բաժանված ֆլանելե կարմիր գոտիով: Բրունոն՝ նվագախմբի ղեկավարը, ակորդեոն էր նվագում, նրա քույրը՝ քսիլոֆոն, իսկ Տոնի Օվյան կիթառ էր նվագում ու երգում Տիտ Ռոսիի միակ:

Իհարկե, համերգներին մասնակցում էր նաև Աիդան: Նա երգում, պարում ու դաշնամուր էր նվագում: Ես էլ մասնակցումներ էի անում ու նվագում մետալոֆոնի վրա:

Մեզ հետ էր նաև թատերախմբի «աստղ» մայր Պրիորի սիրեցյալ՝ Հարի Սկանլոնը, որը երգում էր Մորիս Ծեվալլեի միակ:

Ընդմիջումից հետո մի-մի գործիք էինք վերցնում ու նվագակցում մայր Պրիորի երգերը: Այսպես ութ ամիս շրջեցինք «Կող Դագուրից» «Բելգիա», անցնելով Փարիզի միջով:

Պրիորները շատ լավ մարդիկ էին: Նրանք սիրում ու պահում էին մեզ իրենց հարազատ երեխաների պես:

Ամռանը չէինք աշխատում: Պիոներները «Բասս-Ալբերում» տուն էին վարձում, ուր ողջ թատերախումբը հանգստանում էր:

Ամեն տարի ձրի մասնակցում էինք գյուղի տոնակատարությանը: Մնացած ժամանակը տնտեսությամբ էինք զբաղվում, զամբյուղներ գործում ու քիչումիչ փորձ անում: Կիրակի օրերը պատարագ էինք լսում, ու չափահաս դարձած աղջիկները իրենց առաջին հաղորդությունն էին անում:

Ինձ համար դա հիանալի կյանք էր, քացի մի մանրությից՝ չէի կարող նմանակել Մորիս Օեվալսեին, քանի որ Հարրի Սկանլոնը նրա նման էր երգում:

Ես նրան ամեն տեսակի մանկական հիվանդություններ էի մաղթում իրեն փոխարինելու համար: Անօգուտ էր. երկաթյա առողջություն ուներ:

Մի տխուր առավոտ, արցունքներն աչքներիս, բաժանվեցինք Պրիորներից: Նրանք ստիպված էին ցրել խումբը, որովհետև թանկ էր նստում: Տպավորությունը այնպիսին էր, կարծես հարազատ ընտանիքից էի հեռանում:

Սկսեցի ինքնավստահ դառնալ: Պրիորների մոտ աշխատելու ընթացքում քաղմաթիվ երգեր սովորեցի, իհարկե, մեր խմբում երգելու համար չէ, որ սովորում էի դրանք, այլ հաճույքի:

Հետևաբար ինձ համար շատ հեշտ էր համերգային երգացանկ կազմել: Հետո իմացա, որ պրոֆեսիոնալ արտիստները իրենց հարմար ռեպերտուարը ձեռք են բերում երաժշտական հրատարակչություններից:

Ես էլ նույնն արեցի, չէ՞ որ ես էլ էի պրոֆեսիոնալ, չնայած որ տասներկու տարեկան էի:

Նույնիսկ համարձակություն ունեցա զնալ Վենսան Սկոտտոյի մոտ. փոքրիկ, մութ, շատ ցածր առաստաղով մի սենյակում նստած երաժշտություն էր գրում: Նա ինձ ընդունեց, ինչպես մյուս արտիստներին ու պարտիտուրների մի կապոց տվեց:

Գնացի «Ալկազար»՝ Հանրի Վառնայի մոտ ու երգեցի: Ծընորմիվ մարսելցու առողջանությանս, որ Պրիորների մոտ էի սովորել, ինձ դեր առաջարկեցին Բերկալի ղեկավարած «Կեցցե՛ Մարսելը» ռեվյուում: Աշխատեցի երեք ամիս:

Այնուհետև Աիդան ու ես երգեցինք «Բար դը Վդեդում», ռադիոյում: Հետո Մաքս Բլոկն ինձ առաջարկեց երգի մրցույթին մասնակցել «Բուլվար դը Ստրասբուրգի» մեծ սրճարանում:

Ուրեմն ես ընդունա՜կ եմ մասնակցել երգի մրցույթներին... Փարիզը լի էր մրցույթներով. դրանք մոդայի մեջ էին: Որոշեցի փորձել:

Ռադիոյով հաղորդվող մրցույթները ինձ անմատչելի էին: Բայց սրճարանում ընդունում էին ինձ: Առաջին անգամ ելույթ ունեցա գարեջրատանը:

Հայրս հետո էր:

Հիմնական դժվարությունը այն էր, որ արձանագրվել կարող

Էինք միմիայն խմիչք պատվիրելուց հետո: Հայրս սուրճ պատվիրեց, իսկ ես աշխատելով ավելի փոքր երևալ, քան կայի, մի անկում խցկվեցի այդ պարտավորությունից խուսափելու համար: Մրցանակները հետևյալ կերպ էին բաշխված. առաջին մրցանակ — 50 ֆրանկ, երկրորդ մրցանակ — 30 ֆրանկ, երրորդ մրցանակ — 10 ֆրանկ: Ավելորդ է ասել, որ մրցույթը շատ մեծ էր: Բայց հայրս ու ես վատահ էինք հաջողությանս ու արդեն ծրագրեր էինք կազմում:

Եթե շահենք 50 ֆրանկը, կգնանք գրավատնից կվերցնենք մեր ինքնատը:

Այս, այդ գրավատունը. ինչեր չի տեսել նա՝ մեր ուսդիորդությունից, ինքնատը, մորս մատանին, հորս երաժշտական գործիքները... հանձնում էինք, երբ սնանկանում էինք, իսկ երբ մի քանի սու էր ընկնում ձեռքներս՝ վազում, ետ էինք վերցնում մեր գանձերը:

Ամեն օր երգի մրցույթներ կային, ամեն օր էլ գրանցվում էի: Այնքան վատահ էի իմ հաղթանակին, որ նույնիսկ կրկնակաճի երգեր էի պատրաստել: «Տվեք ինձ Ձեր ձեռքը, օրիորդ»-ը անժխտելիորեն հանդիսացավ այն երգը, որն ինձ նանապարհ բացեց դեպի երգարվեստը: Բանը ինքնին երգի մեջ չէր, այլ հեղինակի: Այդ տարիներին հնարավորություն կար մի փոքրիկ մետաղադրամով լսել ամենավերջին մոդաիկ երգը: Օրինակ, «Սեն-Միշել» հրապարակի վրա, կինոթատրոնի մոտ: Պատկերացրեք պատեֆոնների մի երկար շարան, ականջակալները փակցնում ես ականջներիդ, ու երաժշտությունը հոսում է մեջդ մի քիչ չոր, բայց ջարերար: Այս ձևով է, որ ավելի մոտիկից ճանաչեցի Մորիս Ծեփալեին, որը իրենից անկախ դարձավ իմ կուռքը և ուսուցիչը: Բնականաբար, այդ երգը մտքի ռեպերտուարիս մեջ: Բոլոր առաջին մրցանակները ես շահեցի՝ ի մեծ ուրախություն հորս, որին տալիս էի շահած փողը, նախօրոք մի քիչ վերցնելով անձնական ծախսերիս համար: Ծախեցի բոլոր մրցանակները, բացի մեկից, որտեղ երկրորդ տեղը գրավեցի... Ինձ հաղթեց հուժկու ձայնով մի տիպ, որը կատարեց «Երազն անցնում է» երգը: Տուն վերադառնալիս, իհարկե ուտքով, հորս ասացի.

— Տեսնո՞ւմ ես, հայրիկ, ֆրանսիացիք ձայնով երգիչներ են սիրում, իսկ ես ձայն չունեմ, ավելի ճիշտ, ձայնս փոքր է:

Այդ միտքն ինձ երկար տանջեց:

Կուսյենն ու Մորիսը («Մոլշեն»՝ այսպես էին անվանում ծնողները) այն տղաներից էին, որոնց Փարիզի փողոցներում պատաբար հանդիպում ես ու դառնում անբաժան ընկերներ:

Նրանք սիրում էին կիրակի օրերը հաճախել Մառնի ափերին տեղի ունեցող պարահանդեսները: Իսկ շաբաթվա մյուս քուրքեր երեկոները գնում էին «Դինոյի» կամ «Տուրքիյոնի» մոտ զանազան պարեր սովորելու:

Սրանք զգայուն սրտով երկու սուտ «սրտապինդ» տղաներ էին, որոնք ձևացնում էին, թե աղջիկները պետք են իրենց միայն սրունքներից վեր: Այնինչ անվերջ սիրահարվում էին: Վերին շուրթը հագիվ սևացնող բարալիկ բեղեր էին թողել, այնքան նոսր էին մազերը:

Այնքան հանդիպեցինք միմյանց, որ սկսեցի հագնվել, քայլել, շարժվել նրանց նման: Ուղղակի սիրահարվել էի նրանց: Ես էլ նրանց պես աշտամորուք ու անտեսանելի բեղեր թողեցի, որոնք անտեսանելի դարձնելու համար ևս մատիխոտվ ներկում էի:

Հորեղբորս տղան՝ մի իսկական հայ տղա, դերձակ մորաքրոջ տղա ուներ, որն ինձ համար երկգույն, տամայի տախտակ հիշեցնող, շատ էֆեկտավոր մի տաքատ կարեց՝ անչափ կոր գոտկատեղով, նեղ ծնկներով ու փղի թաթերի նման լայն փողքերով, որոնք քայլելիս մաքրում էին փառահեղ սուրքիթ կոշիկներս: Յուրաժ, փայլեցրած մազերս գանգիս փակցրած՝ քայլում էի կուրծքս դուրս ու երկշտությունս թաքցնելու համար ինձ լկտի էի պահում աղջիկների մոտ և նրանց հետ խոսում էի միայն ժարգոնով, որը մեր հաճախած հաստատությունների միակ լեզուն էր:

Երբ տնից դուրս էի գալիս քրոջս հետ, նա չէր ուզում քայլել իմ կողքով, փոխում էր մայթը:

— Ծիծաղելի տեսք ունես,— ասում էր նա մյուս մայթից:

Թե ի՞նչ էին մտածում մերոնք իմ տեսքի մասին, քիչ էր հետաքրքրում ինձ: Միակ նպատակս ընկերներիս նմանվելն էր: Կրպանումս շոյում էի անհրաժեշտ իրը՝ դանակը: Իհարկե, դանակը մեծ չէր, բայց հանդգնություն, ուժ էր տալիս ինձ: Նույնից ունեին նաև ընկերներս:

Պարահանդեսներում ամեն առիթով հանում էինք դրանք ու՝ «կլա՛կ», բացում բերանները: Բայց պետք է ասեմ, որ սրանով էլ վերջանում էր դրանց դերը:

Իհարկե, երբեմն աղջկա համար կոիվ էինք անում: Երեք անգամ փողոցում դանակներով կոիվ սարքեցինք: Հետևանքը՝ մի քանի քերծվածք, որոնք իսկույն սափացան, ոչ մի լուրջ բան: Հաճախ հաշիվներս մաքրում էինք ոտքի, բռունցքի և այլ արգելված ու կեղտոտ հարվածների շարքով:

Այն թաղում, ուր իմ ջանեղությունն անցավ,
Պետք էր հարվածներից պաշտպանվել գիտեցալ:
Ինքնապաշտպանության դիրքերում ապրելով,
Հաճախ և մտածված խուժան ձևանալ:

Հաճախ էի տուն վերադառնում արյունոտված թաշկինակով,
աչքիս տակ կապտած, մի քիչ պատառոտված, բայց վերքերովս՝
հպարտ:

Մի երեկո ընկերներիս դրոմամբ քեմ մագլցեցի ու երգեցի
փոքրիկ նվագախմբի ընկերակցությամբ: Հայտնագործությո՜ւն...
նկատեցի, որ երգելիս աղջիկներն ինձ առավել խոնավ հայաց-
քով ու կիսաբաց շրթներով են նայում, քան երբ կովարար
հերոսի դեր եմ խաղում:

Իսկույն որոշեցի՝ վերջ կովարարի իմ կարիերային:

Ընդամենը տասնհինգ-տասնվեց տարեկան էի, բայց հասկա-
ցա, որ եթե երկայնահասակ, հակա, կապուտաշյա, շեկ մի տղա
չես, այլ ընդհակառակը՝ փոքր ես, թուխ, միհարիկ, այնպիսի քը-
թով, որը կարող է մի ամբողջ որբանոց խնջեցնել, պետք է ան-
վանի լինես, եթե ուզում ես դուր գալ կանանց:

Այստեղ մի փոքրիկ դեր, այնտեղ կինոնկարահանում մասնա-
յական տեսարաններում. այսպես կամաց-կամաց օրվա հացն եմ
վաճառակում: Ամեն երեկո ընթրիքի ժամին զգվեցնում եմ ծնողնե-
րիս ու լացակումած ասում.

— Ես ուզում եմ դերասանություն սովորել, պարել ու երգել
սովորել:

Մերոնք ցանկություն ունեին, բայց փող չունեին, ուստի հայ-
րքս ինձ բավարարելու համար դիմեց մի հարուստ հայի, խնդրե-
լով թոշակ նշանակել ինձ:

— Թոշակ արտիստի համա՞ր... Դուք խելագարվե՞լ եք, ի՞նչ
է... Դա սազակա՞ն չէ հային: Մեր ազգը ծնված է արհեստի կամ
առևտրի համար: Եթե ձեր տղան համաձայն է լուրջ ուսում առնել,
ես պատրաստ եմ նրան օգնել: Բայց եթե համառի «սոված ար-
տիստ» դառնալու իր որոշման մեջ, ոչ մի սու չեք ստանա:

Ծնողներս ենթարկվեցին, մտածելով, որ վերջին հաշվով վատ
չէր լինի, եթե մի արհեստ ձեռք բերեմ: Եվ այսպես, զրկվելով թո-
շակից, մի առավոտ ներկայացա կենտրոնական արհեստավորա-
կան դպրոց, որտեղ սկսեցի բարեխղճությամբ, բայց զգվանքով
աշխատել:

Աիդան սիրով օգնության էր հասնում ինձ: Նա վարպետությանը կեղծում էր ծնողներին ձեռագիրը ու մի երկտող գրում դպրոցի դիրեկցիային, խնդրելով բաց թողնել ինձ: Ես նրան ընկերակցում էի «Տեսար դը վարիետեում», ուր դասընթացներ էր անցնում ու խաղում Ժան Տիսսինի հետ, կամ շամսոնյեի կաբարեներում, ուր խաղում էր Ռեմոն Սուպլեքսի հետ:

Անիծում էի թոշակն ու արհեստավորական դպրոցը և մտածում, թե ո՞վ է փրկելու ինձ:

Այս գործը իրենց վրա վերցրին գերմանական բանակները:

1939 թվական: Պատերազմ: Թերթերն այդ մասին են գրում: Ռադիոն ծանուցարար է: Մարդիկ միանգամից փոխվել են: Բոլորը մի տեսակ ճգնված տեսք ունեն:

Խանութների առաջ հերթեր գոչացան: Ոչ մի բանի պակաս չենք զգում, բաց լուրեր են շրջում, որ շուտով յուրը, շաքարը, սուրճն ու մյուս մթերքները կտրվեն միայն քարտերով:

Մայրս, հայրս, Աիդան ու ես պատուհանների ապակիները կապույտ ներկեցինք: Հեռավոր պայթյուններից ապակիների ամրությունը ապահովելու համար խաչաձև թերթեր կպցրեցինք: Ուսուցողական ահագանգերը լսելուն պես ներխուժում էինք նկուղները, ուր սկսվեց մի հետաքրքիր կուեկտիվ կյանք:

Ամենուրեք գերմանացիների գազանությունների մասին են խոսում.

— Ասում են, որ գերմանացիք փոքր երեխաների ձեռքերը կտրում են, որպեսզի նրանք հետագայում չկարողանան զենք քարձրացնել:

— Ասում են, որ «Սեմկիեմ կոլոննը» ամեն տեղ լրտեսներ ունի:

Իրար կասկածանքով ենք մայրում: Գուցե այդ լրտեսներից մեկը այստեղ է, մեր մեջ, այս նկուղում: Ապաստարանի պատին կպցրած հայտարարությունը ազդարարում է. «Լոնցեք, զգուշացեք, թշնամու ականջները ձեզ են լսում»: Լռում ենք, զգուշանում. օդը լի է կասկածանքով:

Փողոցից եկող ամենաչնչին աղմուկի դեպքում անգամ մեկը, որ իրեն գիտակ է համարում, ասում է.

— Տվին: Իմ կարծիքով «Լա Շապելը» կամ «Հալ-օ-Վենը»^{*} ունի անկեղծություն:

— Ձե, չե, հուսով եմ, որ «Հալ-օ-Վենին» չի կապել, — ասում է եղակի նման կարմիր քթով մի մարդ:

Մեկ ուրիշ անգամ մի կին ներս վազելով քղափում է:

— Գա՛գ... գազի ումքեր բաց թողեցին:

Բոլորը նետվեցին դեպի իրենց հակազազերը: Հանկարծ կանգնեց մեկը ակնեց լաց լինել:

— Ես հակազազ չունեմ, ի՞նչ կլինի իմ վիճակը:

Մեկը ինքնախտահան ասաց.

— Ոչինչ, ձեզ մի կոտորեք: Ես կդասավորեմ: 14-ի պատերազմի մասնակից եմ: Այդ բոլորն ինձ ծանոթ է:

Մի մեծ կտոր բամբակ հանեց պայուսակից ու մեկնեց թըշվառ կնոջը.

— Վերցրեք սա, պի՛նդ հպեք ձեր քթին ու էլ վախենալու բան չունեք:

Մի օր տուն վերադառնալով, կես-հպարտ, կես-վշտոտ ձայնով հաչրս ասաց.

— Հավաքագրվեցի:

Բոլորիս աչքերին արցունքներ երևացին, նույնիսկ հորս:

— Ինչո՞ւ արեցիր այդ, — հարցրեց Աիդան:

— Քեզ ո՞վ էր խնդրում, — ասաց մայրս:

— Ոչ ոք, ճիշտ է, բայց այս երկիրը լավ վերաբերվեց մեզ: Սիրով ընդունեց և ապրելու հնարավորություն տվեց: Գլխերիս վրա ծածկ ունենք, երեխաները դպրոց են գնում... Դժվար ժամանակներին է, որ պետք է երախտահատույց լինենք մեր նոր հայրենիքին: Բացի այդ, ես կամաչեի առոք-փառք ման գալ մի քաղաքում, որտեղ ոչ մի տղամարդ չի մնացել:

Ու մի օր էլ կեսօրից հետո ծանուցագիր եկավ: Բոլորս իրար անցանք: Հաչրս հավաքեց ճամպրուկն ու վերցրեց իր գործիքը. պատերազմ լինեք, թե չլինեք, միևնույնն է, նա չէր ուզում բաժանվել իր թառից:

Գորշ ու ճնշող մի երեկո մենք նրան ճանապարհ դրինք մինչև կայարան:

Գնացքը վաղուց էր անհետացել, իսկ մենք դեռ կանգնած էինք լուռ, անշարժ, շշմած:

Թեպետ Ֆրանսիայում էի ծնվել ու մինչ այդ երբեք ինձ օ-

^{*} Գինու մատաններ:

տար չէի զգացել, բայց այդ օրը առաջին անգամ զգացի, թե ինչ
բան է գաղթական լինելը:

Պատերազմի մանուկները

Արյան, քարի ու երկաթի տարիք ունեն:

Մանուկներ չեն նրանք բնավ.

Նրանք աչք են բացել

Մոր արցունքոտ հայացքի տակ:

Ապրում ենք առանց հայրիկի, աչքներս փոստատարի ճամ-
փին: Վերջապես լուր ստացանք:

Հայրս լավ է, մամակները հանգստացնում են մեզ: Ստեպ-
ֆորդը օտարազգի զինվորների հավաքակալան է: Աչստեղ կան
հրեաներ, ռուսներ, ռումինացիներ, հույներ և հայեր: Հայրս որ-
պես շեֆ-խոհարար աշխատում է խոհանոցում: Իմանալով, որ
զինվորները մեծ մասամբ արևելքից են, սովորական խառնակե-
րի փոխարեն, հուրախություն բոլորի, պատրաստում է մի քիչ
հրեական, մի քիչ ռուսական, մի քիչ էլ հայկական ճաշեր: Իսկ
երեկոները այս երեք ժողովուրդների երգերն է նվագում թառի
վրա ու երգում:

Պետք է ասել, որ հայրս շատ ընդունակ է լեզուների հար-
ցում: Նա կատարելապես տիրապետում է ռուսերենին, վրացերե-
նին: Բավականին լավ է արտահայտվում թուրքերենով ու հունա-
րենով: Այս հանգամանքը հնարավորություն է տալիս նրան զը-
րուցել օտարազգի զինվորների հետ, որոնք հորս հետ խոսելիս
իրենց մի տեսակ տանն են զգում:

— Ո՞ր ես գնում, Ծարլ, — ասաց մայրս:

— Աշխատելու:

Գնացի մի կապոց թերթ վերցրեցի, որը պետք է վաճառեի
փողոցներում վազվզելով ու «Էնտրա՛ն» աղաղակելով, բանի որ
ո՛չ ծախելու հատուկ մշան ունեի, ո՛չ էլ կրպակ:

— Գնեցե՛ք «Էնտրա՛ն»... վերջին լուրեր...

Զայնս կատարելապես համընկնում էր իմ աշխատանքին:
Երթուղին միշտ նույնն էր: Մինչև տեղ էի հասնում, հիմնական-
ում բոլոր թերթերը վաճառված էին լինում: Հաջորդ կապոցը
վերցնելու համար կախվում էի բեռնատար մեքենաներից ու ըն-
թացքից ցած թռչում այնտեղ, որտեղ ինձ պետք էր: Թերթերի
նոր կապոցը թեխա տակ, նորից ճամփա էի ընկնում: Սոսկալի
հոգնեցուցիչ աշխատանք էր, բայց այն միտքը, որ իմ ուժերով

էի վատասկում օրվա հացը և օգնում մորս, ինձ բավականություն
էր պատճառում: Բացի այդ, թերթ վաճառելիս նրազում էի թատ-
րոնի, արտիստների մասին: Երբեմն հանդիպում էի նրանց ու
աշխատում թերթ վաճառել:

Ժորժ 5 պողոտայի և «Շանգելիզեի» անկյունում, երես առ
երես, հանդիպեցի զինվորականի մագուստ հագած իմ սիրած
երգիչներից մեկին, որի ձայնապնակներից բավականին մեծ քա-
նակությամբ ունեի տանը: Նրան մեկնեցի մի լրագիր ու թղթի մի
կտոր, ինքնագրի համար: Վերցրեց լրագիրը, ստորագրեց թղթի
վրա ու ձեռքը տարավ գրպանը: Ես նրան կանգնեցրի:

— Ո՛չ: Լրագիրը նվիրում եմ ձեզ:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետև շատ եմ ուզում:

— Իսկ ես շատ եմ ուզում վճարել: Ու քանի որ ես տարի-
քով ավելի մեծ եմ, դու պետք է լսես ինձ:

Լրագիրն արժեք 25 սանտիմ, նա ինձ տվեց 50:

— Բոլորը քեզ, — ասաց:

Երկար պահեցի ինքնագիրը, որը, սակայն, հաճախակի տե-
ղափոխումներից մեկի ժամանակ կորցրեցի:

Սենյակիս պատին հսկայական մի քարտեզ փակցրեցի: Զին-
վորական գործողությունների զարգացման համաձայն ամեն օր
փոքրիկ դրոշակներ էի ամրացնում վրան: Ըստ լրագրերի, ուղ-
մանակատում ամեն ինչ լավ էր. «Կհաղթեմք, որովհետև մենք ա-
վելի ուժեղ ենք», — ասում էին թերթերը:

Ռադիոն նույնպես լավատես էր: Բայց ինձ հասնող լուրերը
բոլորովին էլ միախառնական չէին: Սննդի մատակարարումը հե-
տըզհետե վատանում էր, խանութները փակվում էին, զգուշ մար-
դիկ նույնիսկ հեռանում էին մայրաքաղաքից: Նրանց «պարտվո-
ղականներ» էին անվանում:

Մենք մնացինք: Այդպես էր հրամայել հայրս իր վերջին նա-
մակում. «Ինչ էլ ասեն կամ անեն հարևանները, տեղից չշարժ-
վեք»: Սա նրա վերջին նամակն էր, որից հետո Փարիզի փոստա-
յին կապը խզվեց: Կատավարությունը Փարիզից հեռացավ ու
համընդհանուր գաղթը սկսվեց:

Աշխատանք չունեմ, ընտանիքի խնայողություններն էլ գնա-
լով սպառվում են: Մի բան գիտեմ միայն, որ գերմանացիք հսկա-
յի քայքերով առաջ են շարժվում ու ճանապարհին սրբում են այն
ամեն լավը, ինչ վարելի է ուտել:

— Այդ խոզերը գծվում են օծանելիքի, գուլպաների և շոկո-
լադի համար, — հարևանուհին ասել էր մորս:

Մի քիչ փող ունեի պահած: Առանց ժամանակ կորցնելու վազեցի, մեծ քանակությամբ շոկոլատ գնեցի: Ըստ որում, դիտավորյալ մեծ՝ 250 գրամանոցներից չվերցրի, այլ բարակներից, որոնք ծածկված էին սովորաբար իմ հաստ շերտով ու պահեցի տանը: Համենայն դեպս...

Հասարակական տրանսպորտը խափանված էր. ովքեր փախչում էին Փարիզից, երկաթգծի կաշարաններն էին սլանում հեծանիվներով, տեղում թողնում էին հեծանիվներն ու իրերով բեռնավորված, անկարագրելի իրարանցման ու սարսափի մեջ գընացքներն էին ներխուժում:

Փողոցով մեկ բղավում են Մոնտոլոն հրապարակի ընկեր տղաները.

— Հե՛յ, Շարլ, գալի՞ս ես գնա՞նք հեծանիվ հավաքենք:

— Գալի՞ս եմ:

Հարյուրավոր ու հարյուրավոր հեծանիվներ խառնիխուռն իրար վրա թափված փայլիլում են արևի տակ: Մոտ քառասուն հեծանիվ բերինք ու պահեցինք վատահելի մի ընկերոջ ծածկարանում՝ համենայն դեպս...

Մեկ ուրիշը առաջարկեց ընկերովի էժանագին օծանելիք գընել:

— Որքան զարշահոտ ու զգվելի լինեն օծանելիքները, այնքան ավելի դուր կգան «դրանց», — ասաց նա:

Գնեցինք, պահեցինք՝ համենայն դեպս...

Մի գեղեցիկ առավոտ Փարիզը նման էր մեռած քաղաքի: Տների պատուհանները փակ են, խանութների փեղկերը՝ իջեցրած: Սապոգների ու մոտոցիկլետների աղմուկով գերմանացիք Փարիզ են մտնում: Փարիզեցիք փակ պատուհանների ճեղքերից հետևում են նրանց: Սակավաթիվ մարդկանց հետ ես դրսում եմ:

...Չորսով նստած ենք մետրոյի պատի վրա:

— Ի՞նչ անենք, — հարցրեց մեկը:

— Հեծանիվները ծախենք, — ասացի ես:

— Այո, բայց այդ վիճակում ծախել չենք կարող. ժանգոտած, փսած կլինեն: Հարկավոր է վերանորոգել, տեսքի բերել: Ու այդ պետք է անենք կազմակերպված:

Հավաքվեցինք բակում լքված ինչ-որ փայտաշեն տնակի մեջ ու սկսեցինք աշխատել: Մեկն սկսեց զբաղվել մեխանիկական վերանորոգումներով, մյուսը՝ անիվներով, մի երրորդը՝ գունավոր, աչք շոշող ժապավեններ փաթաթեց հեծանիվների դեկերին, իսկ ես ժանգն էի քերում:

Աշխատանքներն ավարտվեցին։ Մեր հեծանիվները կարգի՞ն
շնորհքի եկան։ Սկզբում ոչ ոք չէր ուզում գնել, բայց որոշ ժամա-
նակ անց սկսեցին իրար ձեռքից խլել։ Նախատեսած պիտի լի-
նեինք այդ ու սպասեինք։ Ջահել էինք... Առաջին հեծանիվը ծա-
խեցինք յոթ ֆրանկով, ամենաթանկը վաճառեցինք տասնհին-
գով... Համաձայն եմ, այդ հեծանիվները փողով չէինք ատել, բայց
այդքան աշխատանքը... Մեր օգուտը ծիծաղելի էր։ Հենց որ ծա-
խեցինք վերջին հեծանիվը, իրար ձեռք սեղմեցինք ու.

— Փաշուն օրերն անցան, տղանե՛ր...

Վատ ժամանակներ են սպասում մեզ։

Մի երեկո դուռը թակեցին: Ահդան բաց արեց դուռն ու ճչաց: Ամբողջովին մազակալված դեմքով, երկու զինվորական պայուսակ ուներին գցած, թառը ձեռքին, ներս մտավ հայրս, նայեց մեզ ու ասաց.

— Փա՛ռք աստծո: Ահա ողջ և առողջ մորից միասին ենք:

Մի քանի ընկերների հետ փախել էր հենց այն ժամանակ, երբ գերմանացիները արդեն պաշարել էին իրենց գումարտակը:

— Ցերեկները թաքնվում էինք, գիշերները՝ քայլում: Քնում էինք հնձաններում ու սնվում հատապտուղներով: Երբեմն գյուղացիք խղճահարվում էին ու մի աման ապուր տալիս: Մարդիկ մեզ քաղաքացիական զգեստներ տվին: Մի ամբողջ ամիս քայլել էմ, ոտքերս ամբողջովին կոշտուկներով են պատած: Բայց ոչինչ, ահա մորից ձեզ հետ եմ ու շնորհակալ եմ աստծուց, որ խնայեց ինձ: Դու՛ք ո՛րեք եք:

— Դժվար ժամանակներ են,— հոգոց հանեց մայրս,— բայց մեզանից դժբախտներն էլ կան: Ծարլը մեզ շատ օգնեց: Մի խոսքով, վատ չենք, Միշա:

— Իսկ դո՛ւ, — հարցրեց հայրս:

Ես նրան բացատրեցի, որ ապրելու ձևը գտել եմ: Նա գոհունակությամբ թափ տվեց գլուխը, թփթփացրեց ուսիս ու ասաց.

— Լավ է, Ծարլ, շատ լավ է:

Աղքատիկ ընթրիքից հետո հարցրեց.

— Լուսաբողարկումը ո՞ր ժամին է:

— Երկու ժամից, Միշա:

— Լավ: Ժամանակ ունեմ զգեստներս փոխելու ու բարեկամներիս տեսնելու:

Հայրս սափրվեց, լվացվեց ու շորերը փոխեց: Առաջվա պես քթի տակ մեղմ երգում էր: Կարծես պատերազմ չկար: Կարծես

բացակայել էր ոչ թե վեց ամիս, այլ ընդամենը մի քանի ժամ։
Կարծես ինքը չէր ապրել դժոխային այդ նահանջը։

Մի օր էլ՝ թե.

— Աշխատանք ճարեցի։ Աշխատելու եմ Բաֆֆի փողոցում
գտնվող հայկական ռեստորանում որպես մետրոստել։

— Աստված իմ, ի՞նչ բախտավոր եմք, — բացականչեց մայրը։

Մեր ընտանեկան կյանքը մտնում է իր նախկին հունի մեջ։
Թեպետ առաջվա նման ամենատարրական պահանջները բավա-
րարելու փող չունենք, սակայն դժբախտ չենք. միասին ենք, ու-
նենք բարեկամներ և հույսեր։

Այդ սուղ պայմաններում համեղ ճաշ պատրաստելու համար
մայրս խոհարարական վարպետության հրաշքներ էր գործում։ Օ-
րինակ, ոսկորներից ոչ շատ յուղալի, բայց տաք ապուր էր պատ-
րաստում, կողքին կարտոֆիլի սալաթ՝ համեմված քացախով ու
սոյայի յուղով։

Հացի կտորների արանքը մի քիչ աղացած միս էր դնում, վը-
րան մի քիչ տաքդեղ ու աղ ցանում, ու որպես խավարտ բարակ
շերտերով կտրատած ճակնդեղ ու դեղին հաց մատուցում։ Ամենա-
կարևորը հացի խնդիրն էր. պետք է ուտեինք թարմ վիճակում,
առանց ժամանակ կորցնելու, քանի որ հապաղելու դեպքում չո-
րանում էր ու փոշի դառնում։

Երբեմն սեղան նստելիս նկատում էինք, որ մոռացել ենք հաց
գնել, և դժբախտաբար տանն էլ ոչ մի սու չկա։

— Այդ թողնք ինձ վրա, — ասում էր հայրս։

Դուրս էր գալիս, վազում գինետուն, իր հայ բարեկամների
մոտ, գրուցում նրանց հետ, ինչ-որ զվարճալի բաներ պատմում ու
նրանցից մեկին ճաշի էր հրավիրում։ Ճանապարհին հանկարծ
ձեռքը խփում էր ճակատին ու ասում.

— Հացի փող չեմ վերցրել, սատանան տանի։

— Ոչինչ, Միշա, — ասում էր հրավիրվածը, — ես կգնեմ։

— Ծնորհակալություն, հազար անգամ շնորհակալություն։
Ահա մեր հացի գրքույկը։

...Ապրում էինք Լաֆայետ փողոցում։ Տուն մտնելուց ու դուրս
գալուց պարտադիր կերպով անցնում էինք ինչ-որ գարածի միջով,
որտեղ աշխատող չկար, քանի որ քաղաքում մեքենա չէր մնացել։

Երբեմն ինչ-որ մեքենայի երջանիկ տեր գալիս էր վերանո-
րոգելու կամ փոխելու մեքենայի անիվը։ Տեղն ու տեղը կառչում
էի այդ հնարավորությունից ու գարածում թափված գործիքներով
Ֆերանորոգում մեքենան ու մի քիչ փող աշխատում։

Բայց հայրս որոշեց տեղափոխվել:

— Տունը փտած է ու վտանգավոր: Օրերից մի օր գլխներիս փուլ կգա ու կնզմի մեզ:

Հայրս իրավացի էր: Ամեն տեսակի միջատներ էին վխտում մեր տանը: Որոշ սենյակներում ճեղքերն այնքան մեծ էին, որ դրանց միջով երեխայի գլուխ կարող էր անցնել:

Բոլորս միասին սկսում ենք նոր բնակարան փնտրել: Ի վերջո գտանք այն, ինչ պետք էր մեզ: Չորսսենյականոց մի բնակարան էր դա երրորդ հարկում, սենյակներից երեքը քավականին ընդարձակ էին, իսկ չորրորդը՝ փոքր: Թաթս դրի աչս վերջինի վրա:

Սենյակները մութ էին, բայց պատերն ամուր էին: Մեզ համար կարևորն էլ այդ էր: Մոռացա ասել, որ բնակարանն ուներ նաև նկուղ: Ածուխ չունեինք, նկուղում էինք տեղավորում այն անպետք իրերը, որ Ազնավուրյանները, ինչպես հարավի բոլոր մարդիկ, քարշ են տալիս իրենց հետ, մտածելով, «կարող է մի օր պետք գալ»: Իհարկե, ոչ մի բանի էլ պետք չէր գալիս: Նկուղներում փտում, քայքայվում էին այն իրերը, որոնք ժամանակին կարելի էր ծախել:

Ամեն ինչին մարդ ընտելանում է, նույնիսկ օկուպացիային: Աստիճանաբար Փարիզն սկսեց մի նոր կյանք:

Ամեն ինչ այնքան անապասելի էր, քնեցինք «ավելի ուժեղ լինելու» գիտակցությամբ, իսկ առավոտյան վեր կացանք պարտված, հաղթողի կրունկի տակ:

Մոնպառնասի մի կաքարեից տասնհինգ օրվա պայմանագիր պոկեցի: Իսկական ժամանակն էր, քանի որ ոչ մի սու չունեի: Պայմանագիրը գրպանումս վազեցի Փարիզի «kommandatur»-ը՝ անցաթուղթ ձեռք բերելու, առանց որի լուսաբողարկումից հետո չէի կարող ազատ շրջել:

Առաջին օրը ինձ կուլիսներում տեսնելով, ռեժիսորը քիչ մընաց ուշաթափվեք:

— Հուսով եմ, մտադրություն չունեք թեմ բարձրանալ այս տեսքով:

— Ինչո՞ւ չէ:

— Դուք դեռ հարցնո՞ւմ եք: Սա պերճաշուք կաքարե է, սիրելիս, գինետուն չէ:

Այդ ասելիս նա գրեթե խեղդվում էր: Ծատ տաքարյուն մարդ էր:

— Մի՛ զայրացեք, հագնելու ուրիշ բան չունեմ: Ամեն դեպքում ավելի լավ է այսպես, քան մերկ:

Հանդերձարանս շատ էր աղքատիկ: Օկուպացիայի տարիներին ունեի ընդամենը մուգ կարմրագույն մի ավիտեր, աննկարագրելի կտորից կարված մուգ դեղին գույնի մի տաբատ ու մի գույգ սանդալ, որոնք հագնում էի առանց գուլպայի. ում էր պետք ավելորդ շքեղությունը: Հարկավոր էր խնայել գուլպաները: Այսպես հագնված լավ էի զգում ինձ: Սա գուցե նորք ճաշակի արտահայտություն չէր, բայց ինչ-որ տեղ առաջադեմ արտիստ էի երևակայում ինձ:

Ներկայացումը ուշ էր վերջանում: Մետրոն չէր աշխատում,¹ իսկ «հեծանիվ-տաքսիի» մասին խոսք անգամ լինել չէր կարող, քանի որ բոլորովին սնանկ էի:

¹ Պարեառառուն (գերմ.):

Այդ տխուր, դժվար ու տանջալից շրջանումն էր, որ ես գրեթե իրականացրի մանկությանս երազներից մեկը: Տնից կաքարե, կաքարեից տուն գնում էի անիվավոր չմուշկներով: Եթե այսօր իմ սրունքները մկանուտ են ու ջլալիմ, չմուշկներիս եմ պարտական: Ես «չմուշկ-մարդ» էի դարձել:

Մոնպառնասից մեր տուն բավականին երկար ճանապարհ էր: Առաջին օրը կաքարեից դուրս եկա գիշերվա ժամը երկուսին: Վաստակած չնչին գումարը գրպանումս, չմուշկներով արագ սահելով տուն սկսեցի: Մանապարհին մեծ ճարպկությամբ վիրածներ էի անում, նազանքով մի կողմ էի թեքում մարմինս ու մատներս գետնին հպելով շրջադարձեր էի անում: Այսպես անցա մի փողոց, երկրորդը... Յոթային մի ջերմ համբույր ուղարկելով Ժաննա դ'Արկի արձանին, պատրաստվում էի շուտ գալ դեպի հաջորդ փողոցը, երբ ձիերի սմբակների աղմուկը խլացրեց սեփական աղմուկս: Ետ նայեցի այն ժամանակ, երբ մի ձայն թնդաց.

— Halt¹!

Վայրկենապես անշարժացա: Գիժ հո չե՞մ... Ես չէի ուզում գնդակների մի համազարկ ստանալ հետույքիս: Սմբակների աղմուկը աստիճանաբար մոտեցավ: Գիշերային մի պահակախումբ էր, որի ուշադրությունն էր գրավել ու միապաղաղ ծառայությունից դուրս բերել հնամաշ չմուշկներիս աղմուկը:

Մի վայրկյանում ինձ շրջապատեցին սաղավարտներով, կրծքները պապղան մետաղներով ծածկված, մինչև ատամները զինված, շնչահեղձ մարդկանց սովերներ, որոնք կոնյակի շշեր էին հիշեցնում: Գրպանի լապտերը ոտից գլուխ լուսավորեց ինձ, ու ես լսեցի զարմանք արտահայտող բացականչություններ:

Իմ կերպարանքը չէր կարող չզվարճացնել Յ-րդ ուսյիսի զինվորներին: Պատկերացրեք՝ պատլիկ մի մարդ, ոտքերին անիվավոր չմուշկներ, գլխին բրդյա մի դեղին գլխարկ, որի երկու ծայրերը գալիս խաչաձևվում էին փորի վրա ու գնում միանում մեջքին: Դեմքին գրիմի հետքեր, թևատակին նոստաներ... Այս բոլորը մըտածելու առիթ էր տալիս:

— Was machen sie?², — հարցրեց ֆելդֆեբելը, որը ոչ մի կերպ ուշքի չէր գալիս:

— Arbeit... cabaret...³

— Ausweiss, bitte!⁴

¹ Կանգնի՛ր (գերմ.):

² Ի՞նչ գործ ես անում (գերմ.):

³ Աշխատանք... Կաքարե (գերմ.):

⁴ Անցաթողթ, խնդրեմ (գերմ.):

Ստուգեց անցաթուղթս: Մի քանի քայլ ետ գնաց: Զինվորները հետևեցին նրան: Պտույկեց չորս կողմս, գրպանի լապտերի լույսի ներքո շերտով լուսավորեց ինձ... Ֆելդֆելդը փոթկաց, ու բոլորը միաբերան հոհուացին: Սպան գերմաներեն ինչ-որ բան ասաց, բոլորը ետ քաշվեցին, երկու ձեռքեր բռնեցին ուսերիցս և ուժգին հրեցին: Քիչ մնաց ընկնելի. «Չպետք է վայր ընկնել օկուպացիոս առաջ», — ասացի ինքս ինձ ու արագ հեռացա: Ամեն գիշեր նույնն էր կրկնվում, մինչև որ, ի վերջո, մեր շրջակայքի բոլոր պահակախմբերը ինձ ճանաչեցին: Կարարեի դիրեկցիան որոշեց երկարաձգել պայմանագիրս, բայց մոռացավ երկարացնել իմ «Ausweis»-ը:

Մի անգամ, տուն վերադառնալիս, հանկարծ հիշեցի այդ մասին: Սոսկալի վախը պատեց ինձ: Դա մի օրինազանցություն էր, որ կարող էր շատ թանկ նստել: Մանապարհին հանդիպեցի մի պահակախմբի, երկրորդին, երրորդին: Բոլորն ինձ բարեկամական նշան արին: Ոմանք ծիծաղեցին: Բայց ոչ մեկն ինձ «ausweis» չհարցրեց:

Մի օր էլ լսեցի, որ ինչ-որ ռեվյու է կազմակերպվում Ֆրանսիայով մեկ շրջելու համար: Գնացի ներկայացա:

— Ի՞նչ կարող ես անել,— հարցրեց պարոն Ժեյմսը:

— Երգում եմ, պարում, գիտեմ նաև դերասանություն անել:

— Լավ: Ներկայացեք դաշնակահար Ժան Կազընավին ու հետո մի թեթև փորձ արեք: Քիչ հետո ես ձեզ կլսեմ:

Ուրախ էի, որ այդտեղ բարեկամիս հանդիպեցի:

Ժան Կազընավին լավ գիտեի: Ինչ տարեկան հասակում մասնակցում էի երեխաների տոնախմբությանը: Մայրս ինձ համար ունեւիք էր պատրաստել ու մի թերմոս տաք թեյ: Մեկնելուց առաջ, հենց կայարանում, մի սխալ շարժման պատճառով թերմոսս ջարդվեց: Իմ դժբախտությանը ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց, բացի Ժան Կազընավից, որը մոտեցավ ինձ ու ասաց.

— Հոգ չէ: Ես էլ թերմոս ունեմ, այն էլ բավականին մեծ: Երկուսիս էլ կհերիքի:

Մես հասնելուց հետո, որտեղ պետք է տեղի ունենար տոնախմբությունը, նրա թերմոսը նույն բախտին արժանացավ՝ ինչ իմը: Մենք էլ գնացինք դիմացի կայարանի ռեստորանը ու մի լավ ճաշեցինք:

Բնությունն եմ տալիս:

Արահից ինչ-որ մեկը բղավեց.

¹ Խնդրեմ (գերմ.):

— Ընդունված էք, դուրս եկեք:

Մեկ ուրիշն առաջ.

— Հաջորդը:

Մյուս օրը փորձերը սկսվեցին: Ես տեսա, որ ստացածս գումարի դիմաց աշխատանքս շատ-շատ է: Ծախում անգամ չհանեցի: Դրա ժամանակը չէր: Այդ օրերին պաշմանագրերը շատ քիչ էին. ուրախ էի, որ կարողացել էի պոկել այդ ողորմելի պաշմանագիրը: Գոնե անգործ չէի:

Ինքս ինձ առաջի.

«Մի օր վրեժ կլուծեմ այս բոլորի համար: Ազա օրը, երբ ի՛նքս նրանց պաշմաններ կառաջարկեմ»: Ու բոլոր այդ տարիների ընթացքում, երբ ես ստիպված էի ընդունել նրանց ստորագրուցիչ պաշմանները, վայրկյան անգամ չմոռացա որոշումս: Ու նույնիսկ կարծում եմ, որ այդ դժվարություններն ու նվաստացումները, որոնց տակ կքեցի ապրելու, ուտելու համար, իմ մեջ կոփեցին ամեն գնով հաղթելու այդ ուժեղ կամքը:

Տրյուկների մի ամբողջ շարք էի կատարում այդ ռեվյուում:

Նախ սկսում եմ երգել, այնուհետև կատարում եմ ապաշական կատաղի մի պար, հետո խմբի «աստղի» հետ մեկ ուրիշ ակրոբատիկ պար, որին հաջորդում է կոմիկականի հավակնություն ունեցող երկու սկետչ: Հետո գալիս է ներկայացման «մեխը»՝ փազբով մտնում եմ բեմ, արագ-արագ մի քառյակ եմ երգում ու ներկայացնում...

Այո, ուտել էր պետք: Մեր միակ հոգսը մի բան գտնելն էր, որ գցեինք ատամներիս տակ, դատարկությունից փոքրացած, կուշ եկած մեր ստամոքսը հանդարտեցնելու համար:

Ծուտով մեկս մյուսի վրա լցվեցինք «ապթմայով» հիվանդ մի գնացք, որը կդանդաղի յուրաքանչյուր կամրջից առաջ և երկար կանգ կառնի յուրաքանչյուր կայարանում ու հաճախ ժամերով «կլուվի» ինչ-որ դաշտում:

Հյուրախաղերի ենք մեկնում: Առաջին քաղաքը Սեդանն է:

Ծամարուկս տրաքվելու չափ չիքն է: Մեկնում եմ: Մի լավ գրկելուց ու համբուրելուց հետո մայրս գործի դրեց հայկական մի հին սովորույթ. մի բանի վայրկյան լուռ նստեցինք, հետո նա վեր կացավ ու բաց արեց դուռը: Հայկական սովորույթը պահանջում է՝ եթե անգամ ինչ-որ բան ես մոռացել, ճամփից ետ չդառնաս:

Սանդուղքներից վայր եմ իջնում: Ու մինչ յուրաքանչյուր քաղ կհեռացնի ինձ տնից, գիտեմ, որ հիմա մայրս մի բաժակ ջուր ձեռքին բաց կանի պատուհանը ու երբ արդեն փողոցում կլինեմ, ետևիցս կթափի բաժակի պարունակությունն ու կասի.

«Ջրի նման գնաս, ջրի նման ետ գաս»:

Կատարելության հասած հանճարի գլուխգործոցը
 Մեր վերացական մտքի խելահեղ մարմնավորումն է:
 Ստվերներից ու լույսից է կազմված
 Այդ ցավը, որ մեզ անհրաժեշտ է:

Տղամարդկանց մտքերը հաճախ արտասովոր, ցնորական, ելևէջող, անկայուն են լինում: Դա բնավորության ու երևակայության խնդիր է: Բայց նրանց միտքը կայուն է, անփոփոխ, հավածող, երբ խոսքը կանանց է վերաբերում:

Ինչպես ասացի, «Ռեվյու» ընդունվելուս առաջին օրը հանդիպեցի հին ընկերներիցս մեկին՝ Ժան Կազընավին, որ երաժիշտների ղեկավարն էր: Ժանն ու ես փորձերի ամբողջ ընթացքում միացյալ ուժերով փորձեցինք գայթակղել մեր խմբում պարող երկու քույրերին: Մեր հմայիչ ժպիտներին նրանք պատասխանում էին սիրալիրությամբ, բայց արդյունք չկար: Մի օր, ընդմիջմանը, Ժանի հետ արճարան վազեցինք մի բաժակ սուրճ կուլ տալու, եթե, իհարկե, ինչ-որ խոտի ու չգիտեմ էլ ինչ գարշելի բանի այդ խառնուրդը կարելի էր սուրճ համարել: Փուլ եկանք գինետան նստարանին ու սկսեցինք աչքով անցկացնել մոխրամանները, հուսով, որ ինչ-որ մեկը ծխախոտի մնացորդներ թողած կլինի:

— Գիտե՞ս, Ժան...

— Ի՞նչ:

— Ինձ թվում է՝ ոչինչ չի ստացվի: Աղջիկները բավականաչափ պինդ են երևում:

Ժանը մի կուս սուրճ խմեց ու դեմքը ծամածոեց: Նա լավ սուրճի սիրահար էր, իսկ այն, որ օկուպացիայի ժամանակ էին տալիս մեզ, կարող էր խառնել ամենապինդ մարդու սիրտն անգամ:

— Հնձելու համար պետք է ցանել, — ասաց ժանը, — պետք է օգտակարը զուգակցել հաճելիին:

— Ասացվածքի համար՝ բրավո, — ասացի ես, — հետո՞:

— Այդ թող ինձ վրա ու հավատա: Դու շատ ես երկչոտ:

Ծպտուն չհամեցի: Ժանը իրավացի էր: Նա ճիշտ էր ասում: Ես շատ երկչոտ էի կանանց հետ, քաղցր-մեղք, անարդյունավետ: Ասեմք հիմա էլ մի բան չեմ:

Սեդանում առաջին ներկայացումից հետո, որը տվինք պրովինցիայում, ժանը գործի դրեց իր գիտելիքներն ու արագ և արդյունավետ սիրաբանության մի դաս տվեց ինձ: Չեմ կարող հիշել, թե ինչպես մի օր ժանը այնպես դասավորեց, որ ես, ինքը ու նրանք՝ չորսով հանդիպեցինք փողոցում: Դեմ-դիմաց կանգնած ենք ու լուռ իրար ենք զննում: Ես անհարմար եմ զգում ու մի ոտքից մյուսն եմ ճոճվում: Սա այն վիճակներից է, երբ մի անհաջող բառ կարող է կործանել, ջուրը նետել երկար ամիսների աշխատանքը: Ուզում եմ փալել: Մտքովս անց եմ կացնում այն երկար ու անկապ նախադասությունները, որոնք երկչոտներն են օգտագործում վճռական պահն անսահմանորեն երկարաձգելու համար: Մինչ ես բառեր էի փնտրում, ժանն հանկարծ դիմելով նրանց ասաց.

— Ի՞նչ ենք անում:

Սոսկալի լուրջուն տիրեց: Աղջիկները աչքները խոնարհեցին: Ես շանթահարված եմ: Մտքումս մեղադրում եմ ժանին այսքան կտրուկ լինելու համար ու մտածում, որ ամեն ինչ կորած է:

Մենք ապրում ենք նույն խղճուկ հյուրանոցում, որտեղ միմահճակալանոց սենյակ են վարձել աղջիկները: Խնայողության նկատառումներով նույն բանն արել էինք մենք՝ ես ու ժանը, քանի որ հյուրախաղերից առացած փողը հազիվ մեր ապրուստին էր հերիքում: Ուրիշ էլք չկա, եթե ուզում ես փող խնայել, պետք է սըրքես, քերես ամեն ինչ, ինչպես շունը՝ ոսկորը:

Ցուրտն ինձ համարձակ է դարձնում: Սեդանում ձմռան գիշերները շատ ցուրտ են: Այդ ցրտին դիմանալու համար պետք է բնիկ լինես, ըստ որում, բնիկ պետք է լինեն նաև քո նախնիները: Չեմ սիրում ցուրտը: Ես շատ նիհար եմ ու հեկնց որ ցուրտն անցնում է մաշկիս տակ, իսկույն նեթ խրվում է ոսկորներիս մեջ ու մասմաս անում, քայքայում, սպանում է ինձ: Մայրի վրա կանգնած դողում եմ թշվառականի պես: Քիթս ու ականջներս կարմրած են, աչքերս փոս են ընկել, շրթներս կապտած են... Հանկարծ վճռականությամբ բռնեցի քույրերից մեծի ձեռքը, որի անունը Քրիս-

տիմա էր: Կյանքումս առաջին անգամ ոիսկ էի անում գործ ունե-
նալ մի աղջկա հետ, որն ինձանից մի գլուխ բարձր էր: Յրտից
դողդողալով. «Ոչի՛նչ, ավելի տաք կլինի»,— ասացի ինքս ինձ:
Ժանը մի պահ իմ համարձակությունից զարմացած իր հերթին
բռնեց փոքր քրոջ թևը: Ես ու Քրիստինան առջևից, Ժանն ու իր
հաղթանակը ետևից, անխու, մտքում աղոթելով, որ ամեն ինչ
բարեհաջող առաջվի, շարժվեցինք դեպի հյուրանոց:

Ամեն ինչ բարեհաջող էր: Գիշերային պահակը առանց ինձ
նայելու տվեց մեր սենյակի բանալին, Ժանը վերցրեց աղջիկների-
նր: Ես աղջկաս հետ փակվեցի իմ սենյակում, Ժանն իր աղջկա
հետ՝ մյուս սենյակում:

Այդ գիշերվանից մեր ռեվյուում երկու երջանիկ զույգ կար:
Առաջին անգամն էր, որ կնոջ հետ ապրում էի նույն հարկի տակ,
ու այդ ինձ համար չափազանց հուզիչ, նոր ու գեղեցիկ էր: Նա
իմն էր, մենք սիրում էինք իրար: Մեր վաստակած փողը միաց-
նում էինք, ամեն մեկս մի փոքր գումար վերցնում, ուղարկում մեր
ծնողներին: Թեպետ ապրում էինք առանց ամուսնական կապի,
սակայն մնում էինք երկու լավ երեխաներ:

Մեր ռեվյուի մերկ կանանց համարի պատճառով օկուպանտ-
ները հաճախ արգելում էին ներկայացումները:

Ես փոքր եմ, բայց քիթս մեծ է ու այնքան երկար և կեռ, որ
երբ ցած եմ նայում, քիթս եմ միայն տեսնում, մի քիթ, որ պահա-
ծույի բացիչի տեսք ունի: Մի քիթ, որը հատկապես օկուպանտների
ուշադրությունն էր գրավում: Նրանք ինձ հրեայի տեղ էին դնում:
Գրեթե յուրաքանչյուր քաղաքում ինձ կանչում էին տեղական Kom-
mandantur: Վաղ առավոտյան թակում էին հյուրանոցի դուռը:
Ընկերուհիս հորանցելով վեր էր կենում, բաց էր անում դուռը ու
զինվորական համազգեստ տեսնելով, կանչում էր.

— Ծարլ, քթիդ համար են եկել:

Ու ամեն անգամ ինձ տալիս էին նույն հարցերը, որոնց մե-
քենաբար գրեթե նույն պատասխաններն էի տալիս, թեպետ ամեն
անգամ մի տեսակ դող էր անցնում մարմնովս:

— Որտե՞ղ եք ծնվել:

— Փարիզում:

— Իսկ ծնողները:

— Հայաստանում:

— Ach! հրեա՞ եք (հարցաքննողի հայացքը ուղղված է քը-
թիս):

— Ոչ, ոչ, ամենևի՛ն:

— Ach!, ո՞րն է ձեր կրոնը:

- Հայ լուսավորչականը:
- Փաստեր ունե՞ք:
- Միակը: Ահա՛:

Ես մեկնում եմ նրան Փարիզի հայկական եկեղեցու կնույնքի վկայականը, որ մայրս է ուղարկել ապահովության համար: Ինձ քաց էին թողնում, քաց շարունակում էին կասկածել ու երբեմն հարցաքննում էին մեր խմբի դերասաններին:

Հյուրանոցի սենյակը չի տաքացվում. պատերազմ է: Պառուհանների ապակիները ներսից սառցե բարակ ջերտ են կապել:

Ահավոր մղձավանջ է, նման եղանակներից անկողին մտնել այն ժամանակ, երբ ապիտակեղենը խոնավ է, սառած ու դուրս գալ անկողնուց, երբ դժվարությամբ ես տաքացրել, ասրաափելի է: Սանտիմետր առ սանտիմետր սռաջ ես սահեցնում նախ մի ոտքդ, հետո զգուշությամբ՝ մյուսը: Վերջապես, ոխակ ես անում շարժել ձեռքդ ու արմուկդ, իսկ մարմնիդ մնացած մասը կուշ եկած է, կծկված, ցրտի դեմ մի բոռ դարձած:

Ամեն երեկո ձեռք եմ քաշում պարտիոնս գայթակղելու որոշումից: Ես ոչնչով նման չեմ այն հաղթական տեսքով տղամարդ-գայթակղիչներին, որոնք պատկելուց առաջ իրենց աղջիկների հմայված հաչացքների ներքո ցուցադրում են իրենց լայն կուրծքը և ուռցնում թևերի ու ոտքերի մկանները: Ես քնում եմ մորս հյուսած բրդյա լողավարտիքը հագիս, շարժի մեջ փաթաղված, որից դուրս է ցցվում երկար, գունատ քիթս: Գիշերային գրամիս կատարյալ դարձնելու համար ձեռնոց ու բրդյա հաստ գուլպաներ եմ հագնում:

Ամեն օր զարթնում եմ պարտիոնս ձկած, որի մեծ, տաք մարմինը այնքան եմ գնահատում:

Յուրաքանչյուր քաղաքում, ուր հյուրախաղերի եմք մեկնում, մի մտատանջություն ունեմ՝ գտնել հասարակական բաղնիքը: Ճամարուկս թողնում եմ հյուրանոցում ու ալանում դեպի բաղնիքի երանելի տաքությունը: Ի՞նչ լավ է... Ցնցողի տակ մնում եմ այնքան, մինչև ինձ ուժով չեն հանում: Կես ժամից ավելի չի կարելի մնալ, ես մնում եմ այնքան, որքան կարողանում եմ: Դուռը թակում են, հրամայում են դուրս գալ, հայհոյում են: Իսկ իմ պետքը

չէ: Մարմնիս բոլոր ծակոտիներով վայելում եմ վերածննդի ու թմրության այդ տարօրինակ հաճույքը:

Մի երեկո, ներկայացումից հետո, Ժան Կազընավը թակեց սենյակիս դուռն ու առանց պատասխանի սպասելու ներս մտավ:

Վերմակն ուներիս գցած, ծաղապատիկ նստած եմ Քրիստինայի կողքին ու միասին կրծում ենք փայտի նման չոր եգիպտացորենի հացի մի կտոր, որը ներկայացումից հետո երկրպագուներից մեկն էր նվիրել նրան:

Նայեցի Ժանին ու իսկույն զգացի, որ նրա տրամադրությունը վատ է: Առանց մի բառ ասելու նստեց կողքս, տեղավորվեց վերմակիս տակ ու ասաց.

— Ես գնում եմ: Գնացքից վազում ենք ավտոբուս, ավտոբուսից գնացք: Փորձերն ու ելույթները քայքայում են մեզ: Ինչի՞ համար է այս բոլորը: Մի կտոր հացի՞ համար:

— Ուրիշ աշխատանք ես գտել:

— Գուցե: Ամեն դեպքում պետքս չէ: Եթե տոնից ու չքավորությունից եմ մեռնելու, ավելի լավ է մեռնեմ տաք անկողնուս մեջ:

— «Պատրոնին» նախազգուշացրե՞լ ես:

— Իհարկե: Ծառ ջղայնացաւ: Ու երբ ասացի, որ կմնամ միայն այն դեպքում, երբ ոռնիկս բարձրացնի, ասաց, որ կարող եմ գնալ:

— Լսի՛ր, Ժան: Զգվելի բան է առաջվում: Բա ո՞վ պիտի փոխարինի քեզ:

— Այդ մեկը չգիտեմ: Գիտեմ միայն այն, որ վաղն առավոտյան ժամը 8-ին կլինեմ Փարիզ տանող գնացքի մեջ:

Ժանի մեկնումը ավերածություն էր խմբի համար: Առանց այն էլ մեր նվագախումբը բաղկացած էր ընդամենը թմբուկից, փողից ու դաշնամուրից: Կեսօրից հետո, փորձի ժամանակ, դիրեկտորն ինձ իր մոտ կանչեց:

— Ասացեք խնդրեմ, Ազնավուրյան, դաշնամուր նվագել գիտե՞ք:

— Մի մատով:

— Լավ է: Դուք կփոխարինեք Կազընավին:

— Սիրով, քայց առանց այն էլ հազիվ եմ հասցնում անել այն, ինչ պահանջվում է ինձանից: Եթե դաշնամուրով էլ զբաղվեմ...

— Դե՛ լավ, լա՛վ, պիտե՛լի Ազնավուրյան: Դուք ճարպիկ եք ու հնարամիտ: Ես վստահում եմ ձեզ: Մի բան կանեք:

Այդ կարգի վստահությունը լավ գիտեմ: Ամեն անգամ, երբ

մեկն ուզում է մեկ ուրիշին ավելի աշխատեցնել ևս ևս մի քանի րոպե քարձրացնելու, շողոքորթում է մրան, խնկարկում ու ասում, որ վատահում է:

— Ո՛հ:

— Ինչպե՞ս թե ոչ: Չէ՞ որ այսպիսով դուք կդառնաք խմբի «աստղը»:

— Ինչի՞ս է պետք:

— Չեմ հասկանում: Ես ձեզ խելացի տղա էի կարծում:

— Հենց այդ է որ կա, եթե «աստղ» եմ դառնում, ապա պետք է որ աստղի ոռնիկ տառաճամ:

— Ահա թե ի՞նչ... Ուրեմն դուք էլ եք մյուսների մեման: Դուք էլ եք միայն փողի մասին մտածում:

Դիրեկտորն ակեց դառնորեն ողբալ իր վիճակը. «Առանց աչք էլ հազիվ եմ ծայրը ծայրին հասցնում», — ասաց նա:

Աչքս ընկավ մրա մեծ, փքված ու կուշտ փորին, մի փոր, որ նախապատերազմյան սննդամթերքի պահարան էր հիշեցնում, ու որոշեցի չզիջել: Ապրելու իմամար մի եղք կա միայն: Քեզ զիջում եմ միայն այն դեպքում, երբ քո կարիքն եմ զգում: Իսկ եթե չէ, բարի ճանապարհ: Նշանակում է՝ նախ պետք է օգտակար դարձնես քեզ, ապա՝ անհրաժեշտ:

— Եթե փող չկա, դաշնակահար էլ չկա, — ասացի ես:

— Օրը 15 ֆրանկից ավելի չեմ կարող քարձրացնել:

— 50:

— Դուք գիժ ե՞ք, ինչ է, ծայրահեղ դեպքում՝ 20:

— 40:

— Անհնար է: 25-ից ոչ մի սու ավելի չեմ տա:

Այստեղ արդեն պետք էր կանգ առնել: 25 ֆրանկը վատ չէր: Իհարկե, 30-ը ավելի լավ կլիներ, բայց եթե հանկարծ մերժեք: Նման բան չէր կարող թույլ տալ, բայց ով գիտե:

— Համաձայն եմ:

Կուլիսներում հանդիպեցի Քրիստինային, որը գիտեր, թե որտեղից եմ գալիս:

— Բան դուրս եկա՞վ:

— 25 ֆրանկ պոկեցի:

Առաջին անգամ մրա աչքերի մեջ ճիպացմունք տեսա:

— Ա՛յ քեզ բան... Եթե դու կարողացար նման գումար պոկել այդ մարդուց, նշանակում է բավականին պինդ տղա ես:

Խելագար վիճակ...

Ապաշտկան պարից հետո ցատկում եմ այն «ծակը», որտեղ, այսպես կոչված, նվագախումբն է տեղավորված ու նստում եմ

դաշնամորի առաջ: Մի քիչ նվագելուց հետո կայծակնային արագությամբ փոխում են զգեստս, բեմ վազում, կատարում, տեղն է առել, ակրոբատիկ պարս ու կրկին նետվում դեպի դաշնամորը: Աջ ու ձախ ձեռքով փոխանքիփոխ նվագում են, և այդ քնթացքում նոր զգեստ հագնում: Դարձյալ մագլցում են բեմ ու մասնակցում երկու սկետչների մեջ ու նորից, քանիտորդ անգամ, նետվում են «ծակի» մեջ:

Սպանիշ էր, իսկական տաժանակրություն: Մի քանի օր հետո այդ քոլորից կշտացա: Բացի այդ, բեմական զգեստներս, որոնք գնեքու համար ծնողներս վաճառել էին տան գույքի մի զգալի մասը, Օրլեանի կայսրաճում անհետացան:

— Հե՛յ, տղաներ, ճամպրուկս չե՞ք տեսել:

Ոչ ոք չէր տեսել:

Ծամպրուկս տարել էին... Արտասովելու եզրին, հոռահատ ու կատաղած վազում են կառամատույցի երկայնքով մեկ ու կասկածանքով նայում ուղևորներին, խուզարկում քոլոր քաժինները: Չկա բեմական զգեստներով չի մեծ ճամպրուկս: Մտա կայսրանապետի մոտ՝ քողոքելու, նախօրոք լավ իմանալով, որ դա անիմաստ է: Սակայն քանի որ ամենածանր դժբախտության առաջին բռնկներն են, պետք է ինչ-որ բանով միտիթարելի ինձ:

Բեմի ու կյանքի համար ինձ մնացել էր մուգ կապույտ գույնի, ափսոսանքի թեթև կտորից մի ձեռք հագուստ միայն, որով պարզապես անհնար էր շարունակել վաչրկեճական փոխակերպումներս:

Աշխատանքս հյուծում է ինձ, ընկերուհիս ձանձրացնում, միակ կոստյումս էլ գնալով քարակում է: Մի ցանկություն ունեմ միայն՝ Փարիզ վերադառնալ:

Սովածների այդ խմբից ազատվելու միակ միջոցը նորից ուղիկի բարձրացում պահանջելն էր:

— Բավական է,— մռնչաց դիրեկտորը:— Այս անգամ չափն անցաք: Մի ֆրանկ ավելի չեմ տա: Պա՛րզ է: Ուզում եք՝ մնացեք, ուզում եք՝ գնացեք: Վե՛րջ:

Գնացի:

Օրերս անցնում են,

Գիշերներս՝ լալիս

Եվ լալիս է ինձ հետ ժամանակը:

Բանականությունն էլ մոռալվում է, մեռնում,

Երբ մեռնում է անցնող ժամանակը:

Գնացքի մի աճեցունում ճատած տուն եւ վերադառնում: Տը-
խուր եւ պարտվածի նշարդայնացնող տխրությամբ: Երբեք չեմ
սիրել պարտվել: Երբեք չեմ կարողացել հաշտվել պարտության
հետ:

Հիշում եմ, թե ինչպես, մի քանի ամիս առաջ, ճամպուկը
ձեռքիս, հաղթական մուտք գործեցի կայսրսն: Յնծությամբ սեղ-
մեցի մեր խմբի անդամների ձեռքերն, ու բոլորս միասին աղմկե-
լով գրավեցինք մեր տեղերը:

Ծնողներիցս առաջին անգամն էի բաժանվում: Մայրս ինձ
այնպես գրկեց, կարծես ուզումսնական էի մեկնում: Արտասովոր
ովեց մի փոքրիկ ծանրոց, որի մեջ իր ձեռքերով պատրաստած
հայկական կարկանդակներ կային ու որոնց վրա, վստահ եմ,
ծախել էր ընտանիքի մեկ ամսվա յուղի պաշարը:

— Զգո՛ւշ եղիր, Վաղուշ, չմոռե՛ս:

— Մի՛ մոռանալիք, մայրիկ:

— Զգո՛ւշ եղիր, ոչինչ չկորցնես:

— Լավ, մայրիկ:

Հայրս, որ սովորաբար շատախոս էր, հագիւ էր զայում հը-
պարտությունը, բավարարվեց ձեռքս սեղմելով: Վերջին հաշվով
մենք սողամարդիկ էինք: Հետո չորիմացաւ, սեղմեց ինձ կրծքին,
ու աչքերը լցվեցին: Իսկ Աիդան, կարմրած աչքերով, բռնել էր
մայրիկի թևն ու մեկ իր, մեկ նրա արցունքներն էր սրբում:

Իսկ ե՞ս. ես երջանիկ էի: Ես հյուրախաղերի էի մեկնում: Ես
արտիստ էի:

Ահա դարձյաւ մեր դռան առաջ եմ: Սեղմում եմ զանգի կո-
ճակը: Մայրս հողաթափերը քստքստացնելով դանդաղ մոտենում
է ու ջջեցում.

— Դո՛ւ ես, Ծարլ:

Հրաշալի է. ինչպես եմ մայրերը իսկույն ճանաչում իրենց զա-
վակների ոտնաձայնը, զանգը:

— Այո, մայրիկ:

Ես նորից տանն եմ: Ինձ այնպես եմ դիմավորում, կարծես
հաղթական հյուրախաղերից եմ վերադառնում: Այնինչ միակ,
քրքրված կուտցումը հագիւ, թշվառի մեկն եմ: Ի՞նչ կա որ: Գնա-
ցել ու հիմա վերադարձել եմ: Ազնավորյալների հայ ընտանիքի
համար սա հուզմունքի և ցնծության պահ է:

— Ահա մենք նորից չորսով միասին ենք,— առաջ հայրս,
նստելով սեղանի առջև:

— Ստոված մեծ է,— առաջ մայրս:

Պարտություններով ու դժվարություններով լի իմ կարիերա-
յի առաջին տարիներին ուղեկցող ողջ դառնությունը և ծաղր ու
ծանալը ընտանիքիս էր քաժին հասնում: Ես պարտական էմ նը-
րան: Ամեն անգամ, երբ տուն էի վերադառնում, ականջներս դեռ
էի հանդիսատեսի աղմուկ-աղաղակով, սուլոցներով ու վիրավո-
րանքներով, ծնողներս իմ կողքին էին, պատրաստ լսելու ու մխի-
թաբելու:

Կորած է այն մարդը, որ հեճարան չունի: Իմ հեճարանը իմ
ընտանիքն էր՝ մայրս, հայրս, քույրս:

Պարետաչին ժամը 12-ն է: Ահդան, որ երբեք չէր ուշանում, այդ ժամին դեռ տանը չէ: Անհանգստանում ենք: 12-ն անց կեսի մոտ զանգը տվին: Սլացա դեպի դուռը: Քույրս է, կողքին երկար, քարակ, ամոթխած մի տղա: Ահդան արագ շնչաց.

— Այս տղան քո բարեկամն է: Անունը Ժան-Լուի: Հետը «դու»-ով խոսիր:

Իսկույն բարձրաձայն առաջի.

— Ողջույն, Ժան-Լուի: Ո՞նց ես:

Խոհանոցում Ահդան քացաւորեց, որ ժամանակի մասին պատկերացում չի ունեցել ու փաստի առաջ կանգնել: Քանի որ արդեն շատ ուշ է եղել տուն վերադառնալու համար, որոշել են, որ Ժան-Լուին կքնի մեր տանը: Մի կտոր քան ուտելուց հետո քոլորս անկողին մտանք: Ժան-Լուին պառկեց ինձ հետ:

Մենք ծանոթացանք: Ժան-Լուի Մարկեն երիտասարդ կոմպոզիտորներից ու արտիստներից կազմված «Կլուբ դը լա շանսոնի» դիրեկտորն էր: Ինքն էլ մասնակցում էր ներկայացումներին, ինչ-որ պատմություններ պատմում:

— Դժբախտաբար չեմ երգում. ձայն չունեմ:

— Ինչպե՞ս ծանոթացաք քրոջս հետ:

— Ահդաչին տեսնելու համար գնացինք «Կոնսեր-Մայոլ»: Ներկայացումից հետո նրան բերեցինք մեր ակումբը, որն այստեղից հեռու չէ. ու մոռացանք ժամը: Քանի որ նա վախենում էր մեռակ գնալ, խնդրեց ողեկցել իրեն:

Ահա թե ինչպես Ժան-Լուի Մարկեն, իմ իմպրեսարիոն, մուտք գործեց կյանքիս մեջ:

Առավոտյան նա գնաց, մեզ հետ ժամադրվելով:

Ակումբները ընդհանրապես չէին հուզում ինձ:

— Կտեսնես,— ասաց Աիդան,— շատ բարեհամբույր ու քաղաքավարի տղաներ են:

Այդ նրեկո Աիդայի հետ գնացիւք ակումբ, ուր ինձ յիմաւորեց Ժան-Լուիս ու Աերկայացրեց խմբի անդամներին: Պատվոնախազանը Պիեռ Ռոշն էր, որը թեպէտ երիտասարդ էր, բայց արդէն ճաղատաւանում էր:

Պիեռ շուտ է ու քիչ մարդ կա թույլ լուսավորված սրահում: Պիեռը նստեց դաշնամուրի առաջ ու նվագեց: Մինչ Ռիզները մի երգ էր կատարում, որ միասին էին գրել, Ժան-Լուիս տեղավորվեց Աիդայի ու իմ միջև:

— Այստեղից պիտի տեղափոխվենք,— ասաց Ժան-Լուիս,— Պոնթըն փողոցի վրա մի լավ տեղ ենք գտել: Ուզում ենք մի քիչ ավելի մեծ ու հեղինակություն ունեցող սրահում խանութս գալ:

— Դա ձեր ինչի՞ն է պետք:

— Մեզ մոտ երիտասարդ շատ արտիստներ են գալիս, որոնք փորձում են երգիչ դառնալ: Ահա թե ինչու, բացի փոքրիկ կաքարեից, նոր տեղում կունենանք երգի ու սարի դասընթացներ: Մենք կունենանք նաև ձայնագրման ստուդիա, որի միջոցով կը տեսնենք յուրաքանչյուր երիտասարդի առաջադիմությունը: Երեկոները դասընթացներին մասնակցող աշակերտների ուժերով Աերկայացումներ կտանք, նրանց կընկերակցի Պիեռ Ռոշը:

— Ես էլ սիրով կհաճախեմ ձեր ակումբը:

— Ի՞նչ գիտես անել:

— Ամեն ինչ ու ոչինչ: Մտքեր ունեմ...

— Դու կարող ես ռեկլամով զբաղվել, եթե, իհարկե, մի օր զգանք դրա կարիքը:

— Եղալ: Ես ձերոնցից եմ:

Տեղափոխվեցինք:

Բացմանը Աերկա էր Փարիզի ողջ ընտիր հասարակությունը՝ մոտ 400 հոգի: Նույնիսկ Պիաֆն էր եկել: Ահագին փող էինք ծախսել: Գրպաններս դատարկել էինք, մեծ ընդունելություններին վաչել բուժեաւ տեղծելու համար շահապաշն, Էկլեր և այլ համեղ ուտելիքներ էինք գնել: Ստեղծեցինք մի բուժեաւ, որն այդ տարիներին միայն կհնունկարներում էինք տեսնում: Հաջողությունն անսահման էր... Բուժեաւը... Ամենահայտնի անձնավորությունները խոնավել էին երկար սեղանի շուրջը ու չէին ուզում մի փոքր տեղ անգամ զիջել: Հո չեն ուտում... Ի՞նչ թատել, կուլ են տալիս, հուսկ են տալիս, խեղդվում են: Փորձեցի մի Էկլեր վերցնել, փոշոտ մի թաթ իջաւ ձեռքիս ու մի՞նչ կհաակաւաւի, թե ինչ կատարվեց, խը-

լեց ձեռքիս էկերն ու մախորդ պատասառ դեռ կույ չտված, դրեց քերանը:

Երջանկացած մտածում եմք, որ բացումը հաջողությամբ պըսակվեց:

Ինչպիսի՜ հիսապապություն: Հաջողությունը բուֆետինն էր: Բացումը ոչ ոքի չէր հուզում: Ուշ երեկոյան, կերած-խմած, հրավիրված անձինք մեկ առ մեկ ճոճվելով հեռացան ու նրանցից շատերը աղլես ոտք չդրին մեր ակումբը: Անկախ ամեն ինչից, մեր ակումբը աշխատել ակուեց: Ցերեկը դասընթացներ էին գնում, երեկոյան աշխատում էր կաքարեն, իսկ գիշերը ինչ-որ բանով զբաղվում էինք, այո, ողջ գիշեր բաց էր մեր ակումբը: Այլ կերպ չէինք կարող, քանի որ մեզանից շատերը «ausweiss» չունեին: Ոտքը դուրս դնելու մասին խոսք չիմել չէր կարող. դա շատ վտանգավոր համարձակությունն էլիներ:

Մեզանից յուրաքանչյուրը կաքարեի փոքրիկ քեմի վրա աւնում էր այն, ինչ կարող էր: Մեկն իր երգերի ռեպերտուարն էր կատարում, մյուսը՝ շանսոնների իր համարը, մի երրորդը նմանակում էր: Սերժ Դարվին, Պիեռ Կուռը, Ժերար Սետին ու Դժանգո Ռենհարդը մինչև առավոտ ելույթ էին ունենում, իսկ Էդրի Բարկլին դաշնամուր էր նվագում առանց խնդրել տալու:

Ակումբի հաճախորդները քավակամին խայրաբղետ էին: Մեզ մոտ էին գալիս դիմադրության ջարժման մասնակիցներ, դասալիքներ, հրեամներ, առևտրականներ, գերմանացիներին օժանդակողներ, որոնց մոտ կարելի էր գտնել կեղծ անձնագրեր, սննդամթերքի կեղծ գրքույկներ ու նույնիսկ զենք:

Ցավալի անկողություն. մի օր գեստապոն գինված ներխուժեց մեր կաքարեն: Խուճապի մատնված, բոլորը միասին խուժեցին դեպի գաղտնի ելքը, որից, բարեբախտաբար, տեղյակ չէր գեստապոն: Մեկի մոտ հանճարեղ միտք ծագեց՝ կտրել էլեկտրական լարը:

Մթությունից օգտվելով, դիմադրության ջարժման մասնակիցներից մեկին, որի անունը Կրեվենքյոր էր, հաջողվեց անհետանալ:

Երբ սրահը դարձյալ խուսավորվեց, ակումբում գրեթե ոչ ոք չէր մնացել:

Ես օդանցքից դուրս էի սողացել ու թաքնվել տանիքում:

Ոստիկանները ձերբակալեցին Լոուրենս Ռիզներին, որի հայրը թեպետ ամերիկացի էր, բայց ինքը ոչ անգլերեն գիտեր, ոչ

էլ ամերիկեան: Այնուամենայնիւ, կասկածելի էր համարվում: Ողջ գիշեր հարցաքննելուց հետո առավոտյան ազատ արձակեցին:

— «Կոնսեր Մայուում» ընդունելության քննություն կա, — ասաց մի օր Աիդան, — գնանք փորձենք:

— Հոսով եմ, որ նրանք մերկ պարուհիներ չեն ուզում:

— Մի կատակիր: Հաջորդ ներկայացման համար նրանք դերասան են փնտրում, առնվազն մի տարվա պայմանագրով:

Զուգվեցի-զարդարվեցի: Գնացինք: Ես դուրս մնացի: Աիդան ընդունվեց: Այդ օրը նրա անունը մի թեթև վերափոխության ենթարկվեց: Լուսյեն Ռիմելզը, որը հանդիսանում էր «Մայուի» գեղարվեստական ղեկավարն ու միաժամանակ հանդես էր գալիս որպէս հեղինակ, դերասան և պարող, գտավ, որ Աիդա Ազնաւուրը վատ է հնչում:

— Այսուհետև դուք կկոչվեք Աիդա Ազնամուր: Այսպէս ավելի երաժշտական է, — ասաց նա:

— Թող լինի Ազնամուր, — պատասխանեց Աիդան՝ համակերպվելով:

Հաջորդ օրը Փարիզի աֆիշները խոշոր տառերով Աիդա Ազնամուրին ներկայացնում էին իբրև հաջորդ ներկայացման «աստղ»:

Այդ օրվանից աշխատանք փնտրելիս ասում էի.

— Ես Ծարլն եմ՝ Աիդա Ազնամուրի եղբայրը:

Դեռ մոտիկ անցյալում ինձ դժվարությամբ լսող մարդիկ այժմ նկատելի կերպով աիրալիր էին վերաբերվում, բայց և այնպէս ասում էին.

— Գնացեք, ուղարկեցեք ձեր քրոջը:

Ու ինձ միսիթարելու համար բացատրում էին, թե իբր երգչուհիների կարիք են զգում, որ նրանց ձեռքից ձեռք են խլում, իսկ ինչ վերաբերում է երգիչներին, կուլիսները լի են նրանցով, ու դեռ ամեն օր կապոցներով, վագոններով են գալիս... Զգիտեմ ինչ անեն նրանց...

Ես էլ իմ չէի կարող աշխատանք ճարելու համար շրջագգեստ հագնել:

Եվ ահա առանց պայմանագրի եմ: Հայրս աշխատանք չունի: Այսպէս շարունակել չէր կարելի: Ծովափնում ապրանք վաճառելու համար հայրս արտոնագիր խնդրեց, առացած: Սակայն միայն Սեն-Է-Ուազի մարզի համար: Քանի որ Սենայինը շատ էր ծանրաբեռնված:

Գնացի՛նք ապրանք գնելու: Սկզբում ակսեցի՛նք կանացի և տղամարդու գուլպաներից, որոնք վաճառվում էին, բայց ոչ այն-
քան հաջող: Հետո մրբերշիկի անցանք:

Հորս հետ հեծանիվով էինք անցնում Սեն-Է-Ուազի բոլոր շու-
կաները: Հենց որ բացում էինք ապրանքը, հայրս, մի մեծ դանա-
կով գիճված, կտրում էր մի կտոր մրբերշիկ ու դիմելով հաճա-
խորդներին ասում էր.

— Ճաշակե՛ցեք... ճաշակե՛ցեք...

Հայրս երբեմն մինչև Իվլոն էր հասնում կարագ, ձու, պանիր,
հավ բերելու համար: Վերադարձին կայարանում, ուր նա մրան
դիմավորում էի, խիստ ստուգման էին ենթարկում: Հորս բերած
ծանրոցը վերցնում, փաթաթում էի պիջակիս մեջ, գցում էի թևիս
ու անցնում հակիշի մոտով:

Մի օր տեսուչներից մեկը կանգնեցրեց ինձ.

— Ի՞նչ կա պիջակի տակ:

Նայեցի ուղիղ մրա աչքերի մեջ ու կես-լուրջ, կես-կատակ
ասացի.

— Կիքը կարագ է (5 կիլոգրամ կարագ էր):

Վզակոթիս տալով ասաց.

— Դե լավ, ասանց մշտականի, փափի՛ր այստեղից:

Մի մասը կերանք, մյուսը՝ վաճառեցինք:

Ծերունին գլուխը տխրութեամբ տարութեանց ու...

— Ես արեցի ինչ հնարավոր էր, բայց ժամանակի քայքայիչ աշխատանքի դեմ ոչինչ չեմ կարող անել: Այս անգամ վերջ, — աւսաց մա:

Ես այդ, իհարկե, սպասում էի: Դա պիտի պատահեր մի օր: Այնուամենայնիւ լուրն ինձ ընկնեց ու կարողացաւ...

— Միայն այդ էր պակաս, — մոթմոթալ:

Հուսահատութեամբ տեսնելով, ծերունին աւսաց.

— Դե լավ, պետք չէ այդպէս հուսահատվել: Ես ասացի վերջ, բայց դեռ մի քանի օր յուր կտանի:

Դուրս եկա լրիւ ընկճված: Առանց այն էլ ո՛չ փող ունեւ, ո՛չ աշխատանք, հիմա արդեն կմնամ ման առանց կոշիկների: Կոշկակարի վճիռը անողոք էր: Կանգնեցի, կոշիկներիս մայեցի: Ներքանները դեռ պիտի եմ. ես դրանք հեծանքի հին դողերից էի կրտրել-հանել: Կոշիկս ես էի վերանորոգում: Փոքր մեխեր ու մի մուրճ էի գնել ու կարճ ժամանակում ներքանները կարգի էի քերում:

Երբեմն մեխերը դուրս էին արձնում, ներքանները բացվում ու քայլելիս «ֆլակ-ֆլակ-ֆլակ» էին անում: Այդ նշարդաչնացնող ձայնը հոգիս կերպով, ու ես ստիպված կոշիկներիս քթերին ռետիկներ անցկացրի ու որպէսզի չնկատվեն՝ ներկեցի դրանք:

Այդպէս ուրեմն, տակը դեռ դիմանում էր, երեսն էր հոգին ավանդում:

Երկար քայլելուց ճաքճած, կարված ու նորից կարված՝ էլ չէին դիմանում:

Այդ տարիներին այնքան եմ կոշիկի կարիք զգացել, այնքան եմ ցանկացել կոշիկ ունենալ, որ հիմա, երբ խանութ եմ մտնում, միանգամից քսան զույգ եմ վերցնում: Հիմա պահարանիս մեջ մի հարյուր զույգ ունեւ: Դա ինձ արտապնդում է:

— Զգուշութեամբ քայլեցէք: Զվագեք,— ասաց ինձ կոշկա-
կարը:

Լավ: Մինչև նոր կոշիկ ձեռք բերելու կքայլեմ ոնց որ եկե-
ղեցում, ցնցումներից կխուսափեմ, թույլ կտամ, որ ինձ ճգնեն,
ոտատակ կընկնեմ, բայց չեմ թողնի, որ կոշիկներս պատռվեն:

Ինչ-որ խտրից պատրաստված ապուրը կուլ տվի, խմեցի իմ
բաժին քսոորդ բաժակ դառը գինին ու ոտքով ճանապարհն քնկա
դեպի ակումբ: Հանկարծ փայլուն միտք հղացա:

Երգի դասընթացներ ունեինք, պարի՝ նույնպես, իսկ ինչո՞ւ
չհիմնել նաև բեմական շարժման դասընթացներ: Քայլերս արա-
գացրի: Կոշիկներիս հերն էլ անիծած. հարկավոր է շտապ գտնել
Պիեռ Ռոշին ու համատեղ գործակցությունն առաջարկել:

Սկզբում խնդրել տվեց: Տարօրինակ տղա էր Պիեռը: Որոշ
ասպարեզներում (որոնց մասին հետո կխոսեմ) շատ ակտիվ էր,
անապառ, իսկ որոշ հարցերում էլ ուղղակի աղարկոտ էր, եթե ոչ
ֆրեզմաստիկ:

— Դա ավելորդ աշխատանք է, Ծա՛րլ:

— Ի՞նչ ես խոսում: Օրական չորս ժամ դաս կտանք, երկուսը
դու, երկուսը ես: Սատանան տանի, հո չե՞ս մեռնի, միայն երկու
ժամ: Զահել չե՞ս:

— Այո, ջահել եմ, բայց օրական երկու ժամը իրար գումա-
րած, ի վերջո, տարիներ կանի:

Վերջապես, երեք ժամ տևող վեճից հետո զենքերը ցած դը-
րեց ու համաձայնեց այն պայմանով, որ իր դասերը ժամը
16—18-ը լինեն: Ոչ ավելի շուտ, քանի որ մա չէր ուզում զոհաբե-
րել իր առավոտները, երբ ժամերով մնում էր անկողնու մեջ:

Իրար ձեռք սեղմեցինք ու...

— Որքան տևեց, տևեց,— ասաց Պիեռը հոռետեսորեն:

Այդ օրը ոչ ես, ոչ ինքը չեինք կարծում, որ մեր դաշինքը
տևելու էր ութ տարի:

Իսկույն մեծ հալելիով մի փոքրիկ դատարկ սենյակ վարձե-
ցինք ու ակնցիներ մեր դասերը: Մեր առաջին աշակերտները երգ-
չուհիներ Ֆոնտեն քույրերն էին, որոնց ռեպերտուարի երեք երգը
կարգի բերեցինք՝ հանգամանորեն մշակելով ու հղկելով չորաքան-
չյուր շարժում, չորաքանչյուր դիմախառ:

Այդ օրերին Պիեռ Ռոշն ու ես գրեթե անբաժան էինք, լինի
փողոցում, թե ակումբում: Պիեռն անընդհատ նոր աղջիկ էր
փնտրում, ես՝ նոր աշակերտ:

Պատահականությունը շատ տարօրինակ բան է: Ահա թե ին-
չու: Մեր ակումբը բացի երեկոներից, քաղաքից դուրս կազմա-

կերպում էր ման տոնահանդեսներ, որտեղ հաճախ որպես «աստղ» ելույթ էին ունենում ճանաչված արտիստներ, ինչպիսիք էին Ժոզեֆ Դեյդեն, Ռոլանդ Ժերբոն, Լյուք Բառնեն և Լեո Մարժանը՝ օկուպացիայի ժամանակաշրջանի ամենամեծ «աստղը»:

Նման տոնահանդեսներից մեկի ժամանակ էր, որ մի պատի պատճառով ամեն ինչ փոխվեց իմ կյանքում:

Պիեռ Ռոշը սովորաբար հանդես էր գալիս որպես «աստղ», իսկ ես հիմա համարի տակ մախկին «օչինքազոպություններ» էի աւնում: Չգիտեմ ինչո՞ւ, գուցե այն պատճառով, որ Ռոշին ու ինձ ամեն տեղ միասին էին տեսնում, կոնֆերանսիեն փոխանակ առաջինը իմ ամուսնը հայտարարելու, ու մի երկու համար հետո՝ Ռոշինը, հանկարծ ասաց.

— Ելույթ կունենան Ծաղկ Ազնավուրն ու Պիեռ Ռոշը:

Պիեռն ու ես մի պահ իրար մայեցինք:

Պիեռն ասաց.

— Գնացինք:

Բեմ մետվեցինք ու կատարեցինք այն երեք երգերը, որոնք Ֆոնտեն քույրերի համար էինք մշակել:

Կասեմ մի բառ միայն՝ հաղթանակ: Հանդիսատեսը մեզ նորից ու նորից էր բեմ կանչում և որովհետև ուրիշ երգ չունեինք, նույն երգն էինք կրկնում:

Ելույթից հետո բարեկամները շրջապատեցին մեզ ու ջերմորեն շնորհավորեցին: 15 յուպեի ընթացքում Պիեռն ու ես մեր ալկոմքի ամենաառաջատար «աստղերը» դարձանք:

— Պիլլից ու Տաբեից հետո,— ասաց Սակրան,— ես նման կատարում չէի տեսել:

Ռոշի հորեղբոր որդին՝ լրագրող Պիեռ Անին, ասաց.

— Եթե համաձայն եք, ես կգրադվեմ ձեր ռեկլամով:

— Այդ բոլորը լավ է,— ասաց Ռեզները,— բայց ձեզ երգեր են պետք:

— Իմ երգերը կերգենք,— ասաց Ռոշը:

— Կարելի է օգտագործել Տրենեի և Զոննի Հեսի երգերը:

— Ճիշտ է,— ասաց Ռոշը:

Երկաշնահասակ, միհար ու լավ սանրված Ժան-Լուի Մարկեն առաջարկեց.

— Ես կգրադվեմ ձեր պայմանագրերով: Ծառ կարճ ժամանակում դուք կդառնաք փառիզյան բոլոր կաքարների առաջնակարգ «աստղերը»:

Ուրախությունից վեր ցատկեցի, վայրէջք կատարեցի, ու կոշիկներս պատովեցին՝ այս անգամ արդեն անուղղելի կերպով:

Լիլլում Ժան-Լուի Մարկեն պոկեց մեր ստաջին պայմանագիրն ու ստացավ մեր ստաջին բողոքի նամակը. բաղաքի ազդագրերը հայտարարում էին. «Ռոշ և Ազնավուր՝ ռիթմի երկու վարպետներ», մի բան, որ ոչինչ չէր ասում: Ես զայրույթից կատաղել էմ:

— Սա այն դեպքն է, երբ կարելի է չեղյալ համարել պայմանագիրը:

Մենջակիս մեջ էտ ու ստաջ անելով ունում էմ:

Անկողնու վրա փոված, ձեռքերը գլխի տակ հանգիստ դրած՝ Ռոշը իմ զայրույթի նոպային բոլորովին ուշադրություն չի դարձնում. այն խմբում, որի կազմում ելույթ պիտի ունենանք, տասը միքոն պարուհիներ կան, մնացածը բոլորովին կարևոր չէ նրա համար: Ես արդեն ասացի, որ Ռոշի համար գոյություն ունի միայն մի ասպարեզ, որտեղ նա կայուն է ու անկուշտ՝ կանանց ասպարեզը: Իսկ նրա ողջ կյանքն է: Կանաչք, իհարկե, ինձ էլ են զրադեցնում, բայց Ռոշի համար դա գլխավորն էր: Օրը առանց կանանց (իհարկե հոգնակի) կորած օր էր նրա համար:

Ծառ երկայնահասակ, շատ բարակ, կոկորդիլոսի համբերությամբ, բարոնի շարժումնով ու արքեպիսկոպոսի բաղք-մեղքությամբ Պիեռին հաջողվում էր այն, ինչ չէր հաջողվում գեղեցիկ տղաներին անգամ:

Նրա կյանքը մանրասկրկիտ մշակված էր: Երեկոցան տուն էր գալիս մի «նվաճումի» հետ, առավոտյան, երբ աղջիկը տուն էր գնում, մի վերջին համբույր դրոշմելով նրա շրթներին, անբախտ խնդրում էր նրան քանադին դնել դռան առակ ու ջուր էր գալիս թրնում:

Քիչ անց՝ զանգ: Առանց տեղից շարժվելու բղավում՝ էր.

— Բանալին դռան առակ է:

Ներս էր գալիս մի նոր սիրունիկ: Պիեռը համբուրում էր նրան ու ամենից առաջ խնդրում նախաճաշ պատրաստել: Մինչ աղջիկը խոհանոցում նախաճաշով էր զբաղված, Պիեռը խաբխափելով ակնոցն էր փնտրում: Աղջիկների կարծիքով Պիեռը թախծոտ հայացք ունի, բայց դրա պատճառը միայն այն է, որ նա խրչուրթի նման կարճատես է: Քիչ անց աղջիկը վերադառնում էր խոհանոցից, բերելով տապակած հաց ու սուրճ: Բաժակակնություն փոքրիկ հոգոցներ հանելով, խմում էր սուրճը ու նոր միայն զբաղվում իր ճյուղով: Ինչքան էլ յոռնում էի, որ մեզ «ռիթմի վարպետներ» են կոչել, միևնույնն է, Պիեռը չէր հուզվում. նրա ուղեղում տասը պարուհիներն էին:

Ներկայացման հաջորդ օրը մամուլը շատ գովեստով խոսեց մեր մասին: Դիրեկտորը մի շաբաթով էլ երկարացրեց պաշտանագիրը: Երբ Ռոշին հայտնեցի այդ լուրը, անկողնու մեջ ձգվելով ասաց.

— Հիանալի՝ է, Ծա՛րլ: Ժամանակ կունենամ բոլորի հետ ծանոթանալու:

Վերադառնում ենք Փարիզ:

Գնացքում Պիեռն անընդհատ քնած է: Խեղճը հյուրախաղերի ժամանակ առիպված էր վեր կենալ վաղ առավոտյան՝ ժամը 11-ին: Դժբախտը անքնությունից չէր կարողանում ոտքերի վրա կանգնել:

Հյուսիսային կայարանում Ժան-Լուին մեզ ժպտով դիմավորեց: Երբ ժպտում էր Ժան-Լուին, նշանակում էր, որ նա կարևոր լուր ունի մեզ հաղորդելու: Արագ միմյանց ձեռք սեղմեցինք ու...

— Հիանալի լուրեր ունեմ, երեխաներ: Անդրեքսը, որ ելույթ էր ունենում «Էգլոնում», հիվանդ է: Դուք պիտի փոխարինեք նրան որպես «ա-ս-տ-դ-ե-ր»: Դժվարությամբ, բայց հաջողացրի, լավ է, չէ՞: Ու շեշտելով յուրաքանչյուր բառը, ավելացրեց.

— Իսկ գիտե՞ք, թե ինչքան եք ստանալու:

— Ոչ:

— Մի ամբողջ հարստություն՝ երեկոն 800 ֆրանկ:

Երբեք այսքան փող միանգամից չէի վաատակել:

Անդրեքսին փոխարինելու օրերին, ներկայացումից հետո, Ժան-Լուին և Պիեռի հետ ամեն օր «Մաշոլի» մոտակայքում գտնվող ոճատորանում նստած՝ Աիդալին էինք սպասում: Նստում էինք բարում ու սիրահետում երեք սկսնակ երգչուհիներին՝ Ժակլին Ֆրանսուալին, որը երեկոյի ընթացքում 100 ֆրանկ էր վաատակում, Աննետին, որ շատ կենսուրախ աղջիկ էր և Կարմենին:

Ժամ-Լուիսն փորձում էր հրապուրել Ժակլիենին, Պիեռը՝ Կարմենին, իսկ ես՝ Աննետին։ Մեր նպատակին հասնելու համար դիմեցինք ոչ շատ ազնիվ միջոցի։

Ռոշի քնակարանը «ausweiss» չունեցող արտիստների ապաստարան էր դարձել։ Անցաթողութ չունեցողները, առանց նախազգուշացման, վազում էին Պիեռի մոտ։ Այդ պատճառով էլ քնակարանը «անակնկալ» ամփամեցինք։ Ժակլիենի, Աննետի ու Կարմենի ներկայությամբ այնքան խռեցինք այդ մասին, որ ի վերջո շարժեցինք աղջիկների հետաքրքրությունը։ Մի երեկո որոշեցինք նրանց այնտեղ տանել։ Նրանք կարծում էին, թե իրենց տանում ենք մի նոր ու գաղտնի գիշերային գիներուն։ Բայց հայտնվեցին մի տան մեջ, ուր ո՛չ ուտելիք կար, ո՛չ խմիչք։

Պիեռի ծնողները, որոնք ապրում էին Պրելում, երբեմն ցանկություն էին ունենում գալ իրենց փարիզյան քնակարանը։ Ժամը 4-ից կամ 5-ից ջուտ չէինք քնում։ Ամեն օր ժամը 7-ին Պիեռի քույրը, որն ապրում էր ծնողների հետ, գանգ էր տալիս ու հաղորդում ծնողների մտադրությունը։ Երբեմն ասում էր.

— Գալիս եմ։

Խուճապն սկսվում էր։ Հազիվ էինք հասցնում վեր կենալ, հագնվել, անկողիները հավաքել ու քնաթաթախ նստել սեղանի շուրջը։

Ժամը 8-ին Պիեռի ծնողները գալիս էին ու զարմանքով տեսնում մեզ սեղանի շուրջը՝ արվեստի մասին տաք-տաք վիճելիս։ Երբեք չէին կասկածում։

Հեռախոսի այդ զանգերը նշարդաչնացնում էին։ Երբեմն «գալիս եմ»-ից հետո, երբ ամեն ինչ կարգի բերած էինք լինում, Պիեռի քույրը նորից էր գնալու ու հայտնում, որ ծնողները վերջին վայրկյանին մտադրությունները փոխել են ու չեն գալիս։ Նորից արագ հանվում ու պատկում էինք քնելու։

Վերջնականապես Պիեռի մոտ եմ տեղափոխվել։ Ծնողներիս մոտ եմ գնում միայն նախաճաշելու ու ճաշելու համար։ Մաշու երբեմն աչքի տակով մայրում էր ինձ ու ասում.

— Դեմքդ ծեփի գույն է ստացել։ Զեմ հասկանում ի՞նչ ես անում քո բարեկյամի մոտ։ Դու մի օր կհիվանդանաս։

Համբուրում էի նրան, ճաշում ու դուրս վազում՝ փախելով նոր մեռածադարանի նման։

Ռոշին շատ էի սիրում։ Մենք բոլորովին նման չենք իրար. նա հսկա է ու հանդարտ, ես՝ փոքր, աշխույժ։ Մենք լրացնում ենք իրար։ Ծատ էի սիրում Ռոշին, բայց նա երբեմն նշարդաչնացնում էր ինձ։ Նրա սիրային արկածները ծավալվում էին նշանակված,

անփոփոխ ժամերին: Գիշերային արկածներից հետո առավոտները ուշ էր զարթնում, իսկ ես նստած սպասում էի, թե երբ վերջապես կբարեհաճի վեր կենալ և ընտրություն կատարել այն երգերից, որոնք ես մախօրեին հաղթապետ էի մեր ելույթի համար: Դուետի համար երգեր գտնելը այնքան էլ հեշտ բան չէր: Այն բարեկամները, որոնց տիմում էի ու համոզում երգ գրել մեզ համար, չէին կարողանում հարմար բան գրել:

Մի օր, համբերությունից ելած, Ռիզներին ասացի.

— Դե լավ, այնքան էլ մեծ բան չէ երգ գրելը:

— Մեծ բան չէ՛, մեծ բան չէ՛: Եթե այդքան հեշտ լիներ, բոլորն էլ կգրեին: Փորձի՛ր, տեսնենք ինչ կստացվի:

— Լավ: Ես քեզ կապացուցեմ, որ կարող եմ:

**Ոճրագործի հետքը պրպտող խուզարկուի պես
Ես, հետևելով մտքիս ընթացքին,
Հարցաքննում եմ ինչ-որ գաղափար,
Կազմում եմ մի խոսք,
Փնտրելով շունչն ու ռիթմը իմ երգի:**

Ռիզների թերահավատ ու հեգնող հայացքի տակ սկսեցի աշխատել: Ողջ օրը տանջվեցի ու մի երգ գրեցի: Խնդրեցի Ռոշին երաժշտություն հարմարեցնել:

Հաջորդ օրը երգս ներկայացրի ակումբի մեր ընկերներին: Բոլորից շատ Ռիզները ոգևորվեց:

— Քո երգը յուրահատուկ ոճ ու լեզու ունի: Վստահ եմ, որ հաջողություն կունենաս:

Վազեցի երգի մեծ վարպետների մոտ: Մի կերպ հաջողացրի տեսնել Պիաֆին: Նա մերժեց, ասելով, որ երգը գրված է տղամարդու համար: Ընտապեցի Իվ Մոնտանի մոտ, մա էլ թե. «Սա իմ ժանրը չէ»:

Միայն Ժորժ Ուլմերը, որը թեպետ և՛ հեղինակ, և՛ կոմպոզիտոր էր, համաձայնեց երգել: Ուլմերը հոտառություն ուներ. այդ երգով մա ձայնապնակի «Գրան Պրի» մրցանակին արժանացալ: Երգը կոչվում էր «Ես խմած եմ»:

Ոչ ոք չգիտեր, որ այդ մեր երգն էր:

Մի հրատարակչությունից մյուսն էինք վազում, մի կարարեմի դիրեկտորից՝ մյուսին: Չայներս խզվելու աստիճան երգում էինք որտեղ պատահեր, ինչ գնով պատահեր, սակայն անվանի չէինք դառնում: Բայց պետք է ասեմ, որ այնքան էլ անժամոք չէինք հասարակությանը:

Չնչին թվացող, բայց կարևոր մի բան՝ լուսանկարվում էինք, արտիստիկ կեցվածքներ էինք ընդունում, ըստ որում նկարվում էինք լուսանկարիչ Հարկուրի մոտ, որտեղ միայն «աստղերն» էին նկարվում: Սև շուկայից գինվորական ապիտակ սարձաններ գնեցի ու բեմական բանկոններ կարել տվինք մեզ համար: Չմոսնը լավ էր. տաք էին պահում, բայց ամռանը քրտնեցնում էին ֆինլանդական բաղնիքից էլ վատթար: Այնինչ նիհարելու բոլորովին կարիք չէինք զգում: Ես չգիտեմ, թե որպես երգիչներ մեր քաշն ավելանում էր, թե ոչ, բայց մի բան լավ գիտեմ՝ այնքան էինք նիհարել, մասնավաճ՝ Պիեռը, որ ուժեղ քամուց չընկնելու համար պետք է գրպաններս քար լցնեիք:

Մեր պայմանագրերը օր-օրի ավելանում էին: Երգում էինք գինեւոներում, պարահանդեսներում, կինոդահլիճներում, Փարիզում ու Փարիզից դուրս օկուպացված գոտիում: Մեր խաբրատիկ ժողովրդականությունը բնավ էլ դուրս չեկավ օկուպացված գոտուց, քանի որ գրեթե անհնար էր թույլտվություն ստանալ ազատ գոտում երգելու համար:

Նաևո, Սեն-Նազեր, Օրեան կամ Հավր գնալու համար «Kommandantur»-ից հատուկ թույլտվություն էր հարկավոր: Այդ հարցով երբեք չդիմեցինք: Երկու պատճառով: Առաջինը՝ կներժեհն, երկրորդը՝ մեզ կարող էին Գերմանիա ուղարկել աշխատելու...

Պիեռի հետ մշակեցինք մեր գործողության պլանը. նախ տե-

դեկանում էինք, թե քանի կիլոմետր է վերջին կամրջի և այն քաղաքի միջև եղած հեռավորությունը, ուր պատրաստվում էինք գրնալ երգելու: Նկատել էինք, որ գնացքները կամրջի վրայով շատ դանդաղ էին անցնում, անշուշտ, «zabotach»-ից վախենալով: Եթե կամրջը քաղաքից մի քանի կմ-ի վրա էր գտնվում (10 կմ-ից ոչ ավելի), պայմանագիրն ընդունում էինք:

Կամրջի վրա գնացքը դանդաղեցնում էր ընթացքը: Ես ցատկում էի: Պիեռն ինձ էր նետում մեր ճամպրուկներն ու իր հերթին ցատկում: Փոսի մեջ մնում էինք միևնույն գնացքի հեռանալն ու ճանապարհ դուրս գալիս: Այդտեղից ոտքով, արտոքուսով կամ տրամվայով ավարտում էինք մեր ճանապարհի վերջին մասը: Ոտքով գնալը մի աղավելություն ուներ՝ ուսումնասիրում էինք տեղանքը և վերադարձին մտնում ագարակները. կարագ ու ձու էինք գնում վերավաճառելու համար:

Հիմնավորապես ապրում էմ Պիեռի տանը: Մեզ մոտ հեռավոր չէր քնել: Տեղ չկար: Հայրական տունն գերմանական բռնի ծառայությունից խուսափող ռուս զինվորների ապաստարան էր դարձել: Սենյակները, նույնիսկ միջանցքը լի էր ռուս զինվորներով: Մոքս օգնում էի գետնին տեղաշարժ փռել ու ճաշ պատրաստել: Լինում էին գիշերներ, երբ քաանից ավելի ռուս փախստականներ էին քնում մեր տանը: Տեղավորվում էր ով որտեղ պատահեր՝ քաղկաթոռին, սեղանների վրա... Ոմանք երբեմն 3—4 օր էին մնում, ապաւելով ազդանշանի:

Հարեանները գիտեին, քայց ծպտոնն չէին հանում: Նրանք տեսնում էին, որ շաքարը առնվազն մեկ անգամ գերմանական համազգեստներ հագած ինչ-որ մարդիկ էին մտնում Նավարեն փողոցի № 22 տունը ու էլ դուրս չէին գալիս: Բռնի հավաքագրված ռուս զինվորներ էին դրանք: Հայրս նրանց համար քաղաքացիական շոր էր հայթաչթում և օգնում միանալ դիմադրության ուժերին:

Նրանց զինվորական համազգեստներն ու սապոգները անհետացնելու պարտականությունը իմ վրա էր դրված:

Գիշերը, պարետային ժամին, վտանգավոր ծանրոցը թևիս տակ, տնից դուրս էի սահում: Մի քանի վայրկյան ականջ էի դնում, արդյոք չեն լսվում պահակախմբերի ռիթմիկ ոտնաձայները, ու մի ցատկով հասնում էի այն փոքրիկ ջրանցքը, որ գտնվում էր մեր տնից 100 մետր հեռավորության վրա, ու արագ համազգեստները նետում մեջը:

Բայց սապոգներն իմ թուլությունն էին: Դրանք նույնպես շր-
պըրտելու փոխարեն պահում էի նկուղում: Դա հիմար անգգո-
շությունն էր, որովհետև խուզարկության դեպքում իմ պատճառով
բոլորիս կգնդակահարեին: Բայց այդ սապոգների համար, որոնք
հագնել անգամ չէի կարող, պատրաստ էի ավելի վատթար հի-
մարություններ անել:

Երբեմն երեկոները նկուղ էի մտնում դրանց ձեռք տալու կամ
ներկելու համար:

Դաշնակիցների ուժակոծությունները հետզհետե ավելի ուժ-
գին ու հաճախակի էին դառնում: Ծանապարհները, կաշարաննե-
րը, նախահանգիստները անհետանում էին երկնքից տոննաներով
թափվող ռումբերի տակ: Բազմապատկվում էին գերմանական ըս-
պանների դեմ կատարվող մահափորձերը: Փարիզի պատերը ծած-
կվում էին պատանդների գնդակահարությունը ազդարարող մը-
նայլ, կարմիր աֆիշներով:

Մի օր երեկոյան փողոցում բռնեցին ինձ: Անցագիր չունեի:
Փաստաթղթերս ատուգելուց հետո հրեցին մի խցիկ, որտեղ արդեն
բանտարկված էին ինձ նման խեղճ մարդիկ:

Ոչ ոք չի քնում: Ոմանք լաց են լինում: Ուրիշները աղոթում
են: Իսկ ես սոսկալի վախ եմ զգում: Գիտեմ, որ գերմանացի որևէ
զինվորի դեմ մահափորձի դեպքում մեր միջից կընտրեն պա-
տանդները: Անվերջ քայլում եմ վանդակի մի ծայրից մյուսը:

Այդ գիշեր սովորեցի վայրկյանները հաշվել: Ամենաշնչին
աղմուկի դեպքում բոլորը վեր էին թոչում, կանգնում էին ու աչք-
ները լայն բացում:

— Միայն թե մեր ետևից չգալին, — ամեն անգամ ասում էր
լացակումած, վախից կապտած մի խեղճ ու կրակ մարդ:

Առավոտյան ժամը 5-ին մեզ առաջարկեցին նախքան ազատ
արձակվելը մի բաժակ սուրճ խմել:

— Բախտների բերեց, տղաներ, — ասացին մեզ, — գիշերը
ոչինչ տեղի չունեցավ:

Ես հրաժարվեցի սուրճից. ժամը 4-ն անց 49 րոպե է. հիմար
բան կատացվեր, եթե հենց հիմա մահափորձ կատարվեր գերմա-
նացի մի որևէ զինվորի դեմ. մի սուրճի պատճառով 12 գնդակ
կատանայի մաշկիս վրա:

Թղթերս ետ վերցրի ու դուրս թուա: Փռտից մեր տունը մոտ
900 մետր էր: Կանգ առա միայն մեր դարպասի առաջ ու ջնշա-
սպառ փուլ եկա: Հաջորդ առավոտ այդ խոզերը մի խումբ անմեղ

մարդկանց զնդակահարեցին. մի գերմանացի զինվոր էին ապա-
նել:

Ռուսների հեղեղի պատճառով մեր ելույթները օր-օրի դժվա-
րանում էին: Հաղորդակցության կապերը գրեթե խզված էին: Գը-
նացքները տեղ են հասնում հակադական ուղացումներով:

Պիեռն ու ես կործանման եզրին ենք: Մեր ապիտակ բաժկուն-
ները շարքից դուրս են եկել: Բեմական նոր զգեստներ գնելու փող
էլ չունենք: Երբ որևէ տեղ աշխատանք էինք ճարում, մի բան, որ
զնայով դժվարանում էր, հանդես էինք գալիս մեր մնացած միակ
կապույտ կոստյումով. սովից ջմեղմելու համար աշխատանք էր
ախտը:

— Ամենապատն աչն է,— ասաց մի օր Ռոջը,— որ դու հե-
ծանիվ չունես:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետև ես ունեմ: Մենք կարող էինք հեծանիվներով
մեկնել հյուրախաղերի:

— Բո՛նը բավական է:

Կեսօրից հետո ճամպրուկ տեղափոխելու երկու հարմարանք
գնեցինք ու տեղավորեցինք մեկը հեծանիվի առջևում, մյուսը՝
ետևում: Հեծանիվն աչքի անցկացրի, լողեցի, արգելակները կար-
գի բերեցի. դա իմ մասնագիտությունն էր: «Խեղճ աղա,— մտա-
ծեցի,— 40 հեծանիվ ունեիր, որոնք ջրի գնով վաճառեցիր: Հիմա
դրանք առևվազն մի 1000 ֆրանկ կբերե՞ին»:

Ապիտանքի նուպան երկար չտևեց: Կորցրած բանի համար
ես երկար չեմ տանջվում:

Ճամպրուկներից մեկը՝ ետևում, մյուսը՝ առջևում, հեծանիվի
վրա լավ ամրացված, պատրաստ ենք ճանապարհ ընկնելու: Սո-
մուրի հետ պայմանագիր ենք կնքել: Փարիզ-Սոմուր տարածու-
թյունը պետք է հեծանիվով անցնե՞ինք...

Յուրաքանչյուր 20—30 կմ-ի վրա տեղներս փոխում էինք, ու
ամեն անգամ, մայած թե մեզանից ով էր քշում, բարձրացնում
կամ իջեցնում էինք հեծանիվի թամբը: Հավանաբար շատ ծիծա-
ղելի տեսք ունե՞ինք, երբ ես էի քշում ու Պիեռը նստած էր լիճում
իմ ասուջ ամբողջովին փակելով տեսողությունս: Ագարակներում
կանգ էինք առնում, զրուցում գյուղացիների հետ, ու հնարավորին
չափ հաճախ մրանց հետ հացի նստում: Այսպիսով, վերականգ-
նում էինք ուտելիքի համի ու հոտի մեր զգացողությունը:

Երկու օր հետո հասանք Սոմուր: Բնակարանից ու սննդից
բացի, օրական 700 ֆրանկ էինք ստանում: Երկու շաբաթ մնալուց
հետո Պիեռը դժգոհել սկսեց. աղջիկների հարցը լավ չէր...

Պատահաբար տեղեկացաւ, որ Դամիան, որը եղույթ ակտի ունենար Անժերում, գնացք շրինելու պատճառով չի կարողանում գալ: Զանգահարեցի.

— Ինչքա՞ն կտաք, եթե գանք:

— Օրը 15.000 ֆրանկ:

— Որքա՞ն ժամանակով:

— Երկու երեկո:

— Գալիս եմք:

Ահա նորից ճանապարհն ընկանք: Այս անգամ դեպի Անժեր: Քանի որինաց դժվարությամբ եմք առաջանում: Քամին այնպիսի արագությամբ էր փչում, որ ձայնալարերս վնասվեցին: Տեղ հասա բոլորովին խզված ձայնով: Հյուրանոցում մեղր, տաք թեյ ու կայք խմեցրին, բայց չօգնեց: Զայն չունեմ: Դեռ ավելին, ակոսու էլ ցավում է:

Այնուամենայնիվ երգեցինք, բայց դիրեկտորը տվեց հասանելի գումարի կեսը միայն:

Անժերից քշեցինք մինչև Լաֆալ, այնտեղից էլ՝ Ման: Արդեն պետք է տուն վերադառնալ. մեր տաքատները շատ լեն կարճացել, ամեն անգամ բեմ մոտեցնուց առաջ ստիպված մկրատով կըտրում էինք դրանց պատաստոտված, կախ ընկած փողքերը: Բացի այդ, ամեն օր արդուկում էինք, մի քան, որ կարճացնում էր դրանց կյանքը: Ազատ ժամանակի մի զգալի մասը վատնում էինք, զննելով մեր տաքատների կարերը ու լույսին բռնած, ստոսգում դրանց հաստոթյունը: Ի վերջո մեր տաքատները դարձան թափանցիկ:

Ման—Փարիզ 200 կմ տարածությունը մի օրում անցնելով, վերադարձանք տուն:

Աիրան, Ժան-Լուին, Պիեռ Ռոշն ու Էս նորից սկսեցինք երևալ Ժան-Ռենայի ռեստորանում:

Այստեղ ինձ ու Ռոշին նայում էին որպէս վաղվա հուշեր և ամենայն հարգանքով էին վերաբերվում: Այդ ռեստորանում չէինք երգում, բայց երբեմն ինչ-որ հաճախորդ խնդրում էր երգել, մերժում էինք: Իսկ երբ ասում էին. «Խնդրում եմք մեզ հանուք պատճառել ու երգել, խոստանում եմք մի լավ ճաշ, բոլոր պարագաներով հանդերձ», համաձայնում էինք:

Պետք է ասել, որ այդ ռեստորանում համեղ ուտելիքներ էին պատրաստում ու տալիս էին նախապատերազմյան ապիտակ հաց: Ամեն անգամ շատ խնդրել տալուց հետո վերջապէս ստանում էինք այն, ինչ ցանկանում էինք: Հաճախորդը 1000 ֆրանկանոց

մի սիրուն թղթադրամ էր տալիս, միայն հետևում էին մյուսները։
Միայն այդ դեպքում քարեհաճում էինք մի քանի երգ կատարել։

Կողմնակի այս եկամուտները շատ ավելի մշտնջենական էին,
քան այն աշխատավարձը, որն ստանում էինք գինետներում։

Ելույթից հետո մատում էինք տեղանի շուրջն ու ճաշակում մի-
լիոնատիրոջը վալել սեղան։ Հետո, թեանցունկ արած, տուն էինք
գնում։

Երբեք չեմք գիտեմա,
Թե ինչպես է սերը մեր սիրտը ներխուժում:
Որտեղի՞ց է գալիս և ինչպե՞ս է անում,
Որ բանտարկում է մեզ իր ցանցի մեջ:

Ես մյսան հանդիպեցի «Պտի Շամբորում»: Դա 1942 թվա-
կանի ճոշմաբերյան մի երեկո էր, երբ գերմանացիք Ստալինգրա-
դի պատերից էին վառչել: Նստած էր սրահում, սեղանի առաջ,
իսկ ես՝ բարում: Տեղնուտեղը սիրահետեցի: Բայց նա կտրուկ
կանգնեցրեց ինձ ու ասաց.

— Ժամանակ մի կորցրեք ինձ վրա: Շատ շուրված եմ, որ
երիտասարդ եմ երևում, բայց տասնվեց տարեկան աղջիկ ունեմ:
Նա ուզում է երգչուհի դառնալ: Ես այդ պատճառով եմ եկել այս-
տեղ: Դուք ճանաչո՞ւմ եք գեղարվեստական մասի վարիչին:

— Իհարկե: Ժան Ռեման է: Շատ հաճելի մարդ է և լավ գի-
տի իր գործը: Կարող եք շատ համարձակ խոսել հետո: Ես ձեր
մասին մի երկու խոսք կատեմ նրան:

— Շատ սիրալիր եք, բայց չարժե:

— Ինչպես ուզում եք:

Հաջորդ երեկոյան այնտեղ եմ, մայրն էլ է այնտեղ. աղջիկը
քննություն է հանձնում: Եթե մայրն իմ ճաշակով էր, ապա աղ-
ջիկն առավել ևս: Տասնվեց տարեկան Միշելինը հմայիչ դեմք
ուներ, լավ կազմվածք ու դրա հետ մեկտեղ հազվագյուտ ձաշն:

— Նա քեզ դո՞ւր է գալիս, — ասաց Աննետը, որն ինձ հետ
էր եկել ու լավ ճանաչելով ինձ, նկատել էր իմ հետաքրքրություն-
ը աղջկա նկատմամբ:

— Իսկը իմ ճաշակին է: Զարթվես, ուզում եմ խոսել նրա
հետ:

Աննետը չհասցրեց բողոքել, ես արդեն աղջկա մոտ էի: Նա-
չեց ինձ ու մեղմ ասաց.

— Ես ձեզ հիշում եմ, ես ձեզ տեսել եմ ինչ-որ ռեվյուում:

— Ի՞նչ կարծիք ունեք:

— Օ՛հ, շատ լավն էիք:

Գործերը լավ են գնում: Եթե չհաշվեմք այն, որ մեզանից թիչ հետո կանգնած աղջկա մայրը, ինչպես տեսնում եմ, համաձայն չէ, որ ես խոսեմ իր աղջկա հետ, մեկ էլ Աննետը, որը ցատումնալից հայացքներ է նետում վրաս: Բայց ես արդեն մտածում էի միայն իմ ճոր հանդիպման մասին:

— Կարո՞ղ եմք հանդիպել վաղը, — շնչացի ես ու ավելացրի, — առանց ձեր մոր...

— Կիրթձեմ, բայց ջատ դժվար է:

— Ասացեք նրան, որ ձեզ ունկնդրություն են խոստացել:

— Դա լավ միտք է: Մայրս կեսօրից հետո աշխատում է:

— Նա՞ էլ է երգում:

— Ոչ, ոչ: Նա աշխատում է «Մարիվո» կինոթատրոնում:

Հարկավոր է շտապ ժամադրվել. գգում եմ, որ վաչրկյան առ վաչրկյան մայրը կարող է մոտենալ. ավելի արագ եմ խոսում:

— Լավ, ես կգամ ձեր ետևից: Որտե՞ղ եք ապրում:

— Անգիյեյն փողոցի վրա: Այստեղից մոտ է:

— Ժամը 14-ին կլինեմ ձեզ մոտ: Չուշանաք. մաիս ես շատ ճշտապահ եմ և հետո առում եմ «Ես նրան ապստեցնել կտամ» օլիմպիադությունը:

Հաջորդ օրը երկուսս էլ ճիշտ ժամանակին ժամադրավայրում էինք:

— Ո՞ր եմք գնում, — հարցրեց Միշելինը: Այդ մասին չէի մտածել: Միայն իր մասին էի մտածել:

— Հը... Ես ձեզ առաջարկում եմ կարուսել նստել, համաձայն եք:

— Պաշտում եմ կարուսելը:

Աննետի հետ կապերս խզեցի: Միշելինի համար խելագարվում եմ: Առաջին ժամադրությունից հետո ակեցի՞նք հանդիպել ամեն օր: Բայց գիշերվա մասին խոսք չիմեղ չէր կարող. այդ աղջիկը ոտքից գլուխ լրջություն էր: Հետաքրքրասեր ու աշխույժ, նա սիրում էր ծիծաղել ու թեթև ֆլիրտ անել: Այսքանը: Մնացածի մասին ոչ մի գիշում: Ես սիրում էի նրան, ուստի համակերպվում էի իմ ճակատագրին, թեև, միևնույն ժամանակ, ապստում էի այն պահին, երբ նա կթուլանար... Նա իսկույն դուր եկավ ընտանիքիս և ընկերներիս: Ամեն ինչ լավ է: Ամիսներն անցնում են ու մի օր էլ արտաբերվեց ամուսնություն բառը: Միշելինի ծնողները, իհարկե, այնքան էլ գոհ չէին, ու դա բնական է, քանի որ դեռ

երիտասարդ էի, խենթ ու առանց մի սուի: Իմ օգտին միայն մի հանգամանք կար. Միշելինի խորթ հայրը ռուսական ծագում ուներ, իմ հայրն էլ ռուսերեն գիտեր: Այդ հողի վրա սպեկուլյացիա արեցի երկուսին իրար հանդիպեցնելով:

Փոխգիջման գնալով, մեր ընտանիքները համաձայնության եկան նշանել մեզ: Այսպիսով մեր ծնողները ժամանակ էին շահում, իսկ մենք ազատ հանդիպելու թույլտվություն էինք ստանում:

— Եթե երկու տարի կա շարունակեք իրար դուր գալ, կարող եք ամուսնանալ: Բայց առայժմ դեռ շատ ջանել եք: Բացի այդ, դուք, Շարլ, դեռ կյանքը ճանաչելու կարիք ունեք,— ասաց Միշելինի մայրը, որն ինձ չէր վստահում:

Ինձ թվում էր, նա այլ հետանկարներ ունի իր աղջկա համար: Բայց ամիսված էի հպատակվել ու ապասել: Իմպուլսիվ խառնվածք ունեմ, ոչինչ այնքան չի զգվեցնում ինձ, որքան սպասելը, երբ ուզում եմ ձեռք բերել, ստանալ այն, ինչ տենչում եմ ողջ էությանմ:

Միշելինի մայրը այնքան էլ մեղավոր չէր, լուրեր էին շրջում, որ դաշնակիցները պատրաստվում են դեսանտ իջեցնել Ֆրանսիայի ամերը, ու, բնականաբար, յուրաքանչյուրը գործում էր ելնելով իր ստրատեգիայից:

— Նրանք ամի կելնեն Դրնկերգում: Անգլիացիք ոխակալ են, նրանք կուզենան 1940 թվականի վրեժը լուծել:

— Ի՞նչ ես խոսում, նրանք կիջնեն Կալե. ավելի կարճ ճանապարհ է:

— Հիմար հո չես: Կալեում գերմանացիք ապաստում են նրանց:

— Ծիծաղելի բաներ եք ասում, նույնիսկ գերմանացիք չգիտեն, թե որտեղ կիջնեն նրանք:

— Բավականին հիմար են այդ իմասնալու համար:

Դաշնակիցներին եմք ապաստում: Մինչ այդ, ամեն ինչ գնալով վատանում է: Աստիճանաբար խանութներն ու թատրոնները փակվում են: Այնուամենայնիվ, ես ու Պիեռը մինչև «մեծ պայթյունը» երկու պայմանագիր կնքեցինք: Մեկը «Տեատր դը Լ'Էտուալում», մյուսը՝ «Էքսելիտրում»: Ե՛վ մեկը, և՛ մյուսը բացվող տանիք ունեն, իսկ դա շատ կարևոր հանգամանք է, քանի որ թատրոններն արդեն լույս վառելու իրավունք չունեն: Ելույթները տեղի են ունենում քաց տանիքից՝ ներս ընկնող լույսի տակ: Կուլիսներում կոխվ է գնում, թե ով շոտո կակաի իր ելույթը. ինչքան ուշ երգես, այնքան ավելի մթության մեջ կերգես:

Բնականաբար, մերկայացման «աստղը» գերծ էր այդ գլխա-
ցավից: Նրան լուսավորում էին ավտոմեքենայի չորս լուսարձակ-
ներ:

«Էտուալում» ելույթ էի ունենում երրորդ համարի տակ, այն-
պես որ մեր ելույթի ժամանակ դեռ բախակահին լուսավոր էր լի-
նում, որպեսզի տեսնեին մեզ, բայց «Էքսելսիորում» մենք ուղղակի
«աստղից» հետո էինք թեմ բարձրանում ու մնում ատվերի տակ
և՛ ուղիղ, և՛ փոխաբերական իմաստով:

Մինչ այդ վատ էին գործերը ման մեր տանը, ուր գեստապոն
իր առաջին մուտքը գործեց, փնտրելու համար Միսաք Մանուշ-
յանին, որն իմ ծնողների մտերիմն էր: Նա մի բուռ գաղթական հա-
յերի հետ, հենց Փարիզի կենտրոնում, ասորճաճակներով ու նրո-
ճակներով զինված, հարձակումներ էր գործում գերմանացիների
վրա:

Մի օր իմացել էր, որ Կառե փողոցով ինչ-որ գեր-
մանական գեներալ է անցնելու՝ պայուսակում երկու միլիոն Ֆր-
րանկ...

— Փողի կարիք ունենք,— ասաց Մանուշյանը իր հանդարտ
ձայնով,— մարկավոր է հափշտակել այդ գումարը:

Իսկույն նեթ մեքենայի վրա հարձակվելու պլան կազմվեց:
Այդ օրը, Կառե փողոցում շուկայի օր էր, անգամ այն դեպքում,
երբ գնելու բան չէր լինում, բազմություն միշտ կար ու կար: Կառվ
գուգարիպությունն էր. սովորական այդ ամբոխը կառված չէր հա-
րուցի: Գործողության օրը կանաչք տներից դուրս թափվեցին սո-
վորականի մման, ամբողջովին գրավելով փողոցն ու մայրերը:
Բայց այս անգամ նրանց զամբյուղների մեջ զենք կար: Գերմա-
նական ոստիկանների ու գաղտնի ոստիկանների փոքրիկ խումբը,
որը պետք է ապահովեր ավտոմեքենայի ճանապարհը, բոլորովին
չկառվածեց: Մայրս էլ էր այնտեղ՝ իր բաժին զենքով:

Մեքենան եկավ: Կանաչք կարծես պատահմամբ կանգնեցին
փողոցի մեջտեղը: Տղամարդիկ մտնեցան նրանց ու, երբ մեքենան
ստիպված կանգ առավ, զենքերը վերցրին կանանցից, ուղղեցին
մեքենայի վրա ու խլելով փողով լի պայուսակը, անհետացան:
Այդ բոլորը երկու րոպեից էլ պակաս տևեց: Կանաչք հանգիստ
շարունակեցին իրենց առևտուրը: Այն փոքրաթիվ ոստիկանները,
որոնք պետք է պաշտպանեին գեներալին, ոչինչ չտեսան: Երբ
ահագաճագը տրվեց, արդեն շատ ուշ էր: Զենքերը վերստին գտան
իրենց թաքստոցները, իսկ երկու միլիոն մարկը արդեն շատ հե-
ռու էր:

Հայրս աշխատում էր ռեստորանում ու լավ էր վաստակում։ Բայց նրա տունը բերած դրամը իսկույնս կեթ կույ էր գնում։

Պատճառն այն չէր, որ մեկը գալիս պես էինք ուտում, պարզապես մեր տունը հավաքակալյան էր դարձել։ Դիմադրության ուժերի մի մասնակիցը գնում էր, նրան փոխարինելու էին գալիս գեառապոյի կողմից փնտրվող երկու ուրիշ փախստականներ։ Բոլորը ծխում, ուտում ու քնում էին Նավարեն փողոցի վրա։ Օրինաչափ երևույթ. պատերազմ էր։

Հայրս ու մայրս սնում, միեկիտարում ու զվարճացնում էին այդ հալածված մարդկանց։ Իհարկե, նրանց մեջ էին նաև Միսաք և Մելինե Մանուշյանները, որոնք օրերով մնում էին մեր տանը։ Մելինեն ծխում էր ու ծխում։ Երկուսն էլ շատ ուրախ էին։ Մելինեն շուտ էր ոգևորվում, Միսաքը շատ հանդարտ էր։

Մելինեն երբեմն մի շաքարով մնում էր մեզ մոտ, մինչ Մանուշը (Մանուշյանին մտերմաբար Մանուշ էինք անվանում), օրերով անհետանում էր, թողնելով մեզ լարված, տագնապալից վիճակում։ Ու ամեն անգամ վերադառնում էր այնպես, կարծես հենց նոր բակ էր դուրս եկել մաքուր օդ շնչելու։ Ու ծնողներին, Մելինեի և Մանուշյանի միջև սկսվում էր մի երկարատև խոսակցություն, որի ընթացքում «համալսարան» բառը հաճախ էր հիշատակվում։ Երբեք չէին օգտագործում «կոմունիստ» արտահայտությունը. պատերից անգամ զգուշանում էին։ Իսկ «համալսարանը» ոչ ոք չէր հասկանում։ Մանուշյանը խոսում էր հանդարտ, համոզված ու քնարական շնչով։

— Մի օր, երբ հաղթենք, — հաճախ ասում էր նա։

Փարիզի ազատագրումից մի քանի ամիս առաջ, հաղթանակի ճանապարհին Մանուշյանը գոհվեց։

Երբեք չեմ մոռանա օկուպանտների կողմից Փարիզի պատերին փակցրած այն կարմիր աֆիշները, որոնք պատկերում էին Մանուշյանին իր ընկերների հետ։ Մազակալած դեմքով, բայց շիտակ հայացքով Մանուշյանն էր դա, որին իհարկե, նկարել էին երկար առանջելուց հետո։

Այդ մարդը, որին «սեռորիստ», «օտարական» էին անվանում, մի մարդ էր, որը նստում էր կողքին ու սիրալիք շախմատ էր սովորեցնում։ Երբեմն հորս դիմելով ասում էր. «Միշտ, մի բան երգիր լսենք...» Ու մեղմ ձայնակցելով երգում էր։ Երբեմն էլ իր գրած բանաստեղծություններն էր կարդում։

Այդ շրջանում մաթեմատիկայի դասեր էի ստանում հայկական մի ընտանիքում, որն ասպրում էր Բելվիլում։ Մի առավոտ մեկը եկավ ու մախազգուշացրեց հորս, որ էլ չպետք է հաճախեմ նրա

րանց տուն: Նրանց ձերբակալել էին ու տունը հակողության տակ
ստել: Այլևս չվերադարձան նրանք:

1944 թվականի փետրվար ամսին Մանուշյանին փր ընկեր-
ների հետ գնդակահարեցին:

Չնայած անսահման վշտին, Մելինեն շարունակեց իր գործու-
նեությունը: Մանուշյանի խումբը քայքայվեց, բայց ովքեր կենդա-
նի մնացին, աստիճանաբար վերականգնավորվեցին ու ավելի թա-
փով վերսկսեցին իրենց գործունեությունը:

Մելինեի ներկայությունը մեր թաղում ավելի ու ավելի վը-
տանգավոր էր դառնում և՛ բոլորիս, և՛ իր համար: Ու մի օր նա
հեռացավ մեր տնից: Արցունքներն աչքներիս, մենք բաժանվե-
ցինք՝ հաղթանակից հետո դարձյալ հանդիպելու հույսով:

Կվերածնվեն օրերը երջանիկ՝

Կանաչ արևները մեր կյանքի...

Մեր տան դիմաց մի փոքրիկ հյուրանոց կար: Հայրս ու ես
այնտեղ տեղավորվեցինք. գեստապոյի մուտքը մեր տուն կանո-
նավոր կերպով շարունակվում էր: Ամեն առավոտ, լուսաքողարկ-
ման ավարտից քիչ ատաջ, գերմանացիք ներխուժում էին մեր
տուն ու աչնտեղ տեանում դեռ քնած մորս ու Աիդային միասն:
Հայրս ու ես հյուրանոցի մեր սենյակի վարագույրի ետևից հե-
տևում էինք գեստապոյի ելումուտին:

Հենց որ նրանց մեքենան անհետանում էր, հանգիստ անց-
նում էինք փողոցն ու նախաճաշում «Էրզազ» սրճարանում: Այս
փոքրիկ խաղը ակնեց շատ անհամբարտացնել հորս. զգում էր, որ
հետևում են իրեն: Նա որոշեց Աիդային ու մորս ուղարկել Նոր-
մանդիայում ապրող մի հին բարեկամի մոտ: Երբ կանաչք լույս
ուղարկեցին, որ ատոք-փառոք տեղ են հասել, հայրս հանգիստ
շունչ քաշեց ու ասաց.

— Հիմա արդեն ես ինձ լավ կզգամ:

Ինքն իր հերթին, գեստապոյի կողմից հալածվելով (հրաշ-
քով դեռ չէին բռնել նրան), փախավ Լիոն:

Հաջորդ օրը դաշնակիցները ափ դուրս եկան:

Գեստապոն նորից ներխուժեց, բայց այս անգամ տունը բո-
լորովին դատարկ էր: Բարեբախտաբար, պատմահանից տեսել էի,
որ նրանց մեքենան կանգ առավ մեր դռան առաջ: Արագ տանիք
բարձրացա ու թաքնվեցի:

Մայրս և Աիդան ուժասույստ, սովահար ու ցնցոտիների մեջ
տուն վերադարձան: Ողջ ճանապարհը, մոտ հարյուր կիլոմետր,

սնքակոծությունների տակ ոտքով էին անցել, ճանապարհին դեմ առ դեմ գալով հոգնած ու բարոյագրկված գերմանական շարասյուների:

Ո՛չ Պիեռը, ո՛չ էլ ես մի ֆրանկ անգամ չունեինք գրպաններումս: Փարիզն առանց սննդամթերքի է մնացել: Քաղաքի վրա թևածոսմ է հուզմունքն ու խառնաշփոթությունը: Ռոռշեցի գնալ և ուտելու բան ճարել: Երբ Միշելինին հայտնեցի որոշումս, նա սկսեց լաց լինել:

— Ծառ հիմար բան կլինի, եթե ազատագրումից մի քանի օր առաջ ապստովես:

Ես նրան չլսեցի: Վճռել էի դիմել այդ ոխակին: Ազատագրվելու համար ապրել էր հարկավոր: Ոգևորված գնացի ու վերադարձա ոտքերս քարշ տալով. հիսուն կիլոգրամանոց կարտոֆիլի մի պարկ բերեցի: Գերմանացիներն ու ռատիկաները, որոնց հանդիպում էի ծանր բեռիս տակ կքած, հազիվ էին մայում ինձ. նրանք հիմա այլ հոգաեր ունեին: Կարտոֆիլի մի մասը պահեցինք մեզ ու Ռոշի համար, իսկ մնացածը տվինք ծնողներիս բարեկամներին:

Հայրս վերադարձավ:

— Լիոնում ավելի վատ է, քան այստեղ,— առաջ նա,— այստեղ գոնե կոիվ, դալմադալ կա. ինձանով զբաղվելու ժամանակ չեն ունենա:

Դարձյալ բոլորս միասին ենք, բայց մեր ընտանիքն անեց մի անդամով ևս. Միշելինը՝ իմ պաշտոնական մշանածը, մեզ մոտ տեղավորվեց և Աիդայի հետ բաժանեց մույն անկողինը:

1944 թվականի օգոստոսյան տակալի մի շոգ օր դաշնակիցները մոտեցան Փարիզի դարպասներին: Բարիկադներով պատված մայրաքաղաքը ըմբոստացավ: Նախքան օկուպանտները կդատարկեին քաղաքի փողոցները, թաքստոցից դուրս բերված դրոշներ երևացին տների պատուհաններում: Չորս տարվա զրպարված կատաղությունը վերջապես պայթեց, ու Փարիզը սկսեց կռվել:

Ազատագրված Փարիզը ողջունեց իր ազատարարներին:

Երբ գերմանացիները Փարիզ մտան, եւ հետաքրքրասերների մեջ էի:

Հիմա, երբ ժողովուրդը ցնծության մեջ է, ու խենթորեն ամերիկյան, անգլիական, ֆրանսիական, ռուսական դրոշմեր է ծածուկում տողանցող դաշնակից ուժերին, դարձյալ այնտեղ եմ:

Միջեղիքն ու Աիդան ինձ հետ են: Ավելի ճիշտ իմ առաջ, եւ նրանց տեղավորել եմ առաջին շարքում: Խակի գույնի ավտոմեքենաների մեջ նստած գիւղորդները, չկարողանալով անտարբեր անցնել այս երիտասարդ ու գեղեցիկ երկու աղջիկների կողքով, նրանց նետում էին ծամոն, մսի պահածոներ ու մանսիւֆանդ, ալո, մանսիւֆանդ, սիգարետներ:

Աղջիկները, օդում որսալով դրանք, աննկատելի տալիս էին ինձ, իսկ եւ տեղավորում էի պաշտամկիս մեջ: Իհարկե, կարծես վատ վարքի տեր աղջիկների բարեմասնությունները իր շահերի համար օգտագործողի տպավորություն էի թողնում, բայց ինչ կարող էի անել: Հաղթանակի այդ օրերին ամերիկյան սիգարետների տուփը սև շուկայում հարյուր ֆրանկ արժեր: Հենց առաջին օրը քառասունհինգ տուփ սիգարետ բերինք տոսն, որը կապահովեր մեր ընտանիքի մեկ շաբաթվա աճուսդը:

Երեկոյան եւ անհարկած էի ամուր դիմադրություն ցուցաբերել իմ երկու «մեղսակից» ընկերներին, որոնք ուզում էին պահել սիգարետները ծխելու համար: Պատկերացնո՞ւմ եք: Բայց քանի որ մեկը քույրս էր, մյուսն էլ նշանածս, ի վերջո համաձայնեցի մի քիչ զիջել: Յուրաքանչյուրին երկուական տուփ տվի, մնացածը գնաց սև շուկա:

Երևացին ազատագրման առաջին լրագրերը: Վազեցի մի կապոց թերթ վերցրի ու մի քանի օր զբաղվեցի իմ ամենաառաջին արհեստով: Վաճառողներ քիչ կային: Մարդիկ ուղղակի հար-

ձակվում էին վրաս թերթերս գնելու: Գործերը լավ էին գնում, ու նորից գրականումս զգացի թղթադրամների հաճելի շրջումը: Գումարը մեծ չէր, բայց երբ երկար ժամանակ փող չես ունենում, մի տեսակ հաճելի զգացում է տիրում քեզ փողին ձեռք տալիս: Ինձ առաջարկեցին թերթ վաճառել քաղաքի արվարձաններում: Վարձատրությունը լավ էր. համաձայնեցի: Ռոշն ինձ տվեց իր հեծանիվը, ու ահա ես թերթերով լի պաշտասակը հեծանիվիս ամրացրած, ակսեցի Ֆոֆոսի Փարիզի շրջակայքում:

Սկսվեցին ազատագրմանը նվիրված տոնահամարեաներն ու համերգները: Թողեցի լրագիր վաճառելն ու Պիեռի հետ դարձյալ ձեռնամուխ եղանք մեր հին գործին: Երբեք գործ չէինք ունեցել «Ռադիո-Փարիզի» հետ, ու, պետք է ասեմ, որ մենք չէ, որ հրաժարվում էինք, այլ իրենք:

Արտիստների գուման կոմիտեն մեզ առարկելու ոչինչ չուներ, այնպես որ կարող էինք զբաղվել մեր մասնագիտությամբ:

Մեր ազատարարները հանգստանալու և զվարճանալու կարիք ունեին: Պիեռն ու ես անգործ չեմք. Փարիզը լի է ներկայացումներով: Ֆոնտեն փողոցի վրա Բարդին մի գինետուն բացեց: Գլխապատուս վազեցիք: Եթե ուզում էինք մի կարգին պաշմանագիր ձեռք բերել, ապա պետք է շատ ներկայանայինք: Բարդին էրեք օրվա պաշմանագիր առաջարկեց:

— Ինչքա՞ն էք ուզում:

Ռոշեցի շատ պահանջել, մտածելով, որ ազատագրմանը հաջորդող այս խելահեղ օրերին ամեն ինչ հնարավոր է: Ռիսկ արեցի.

— Երեք հազար ֆրանկ... — ասացի:

Մտածելով, որ գուցե 1000 ֆրանկ ստանանք:

Առաջարկիս հետևող հարցից շունչս կտրվեց:

— Յուրաքանչյուրի՞դ:

Սկսել ես, ուրեմն շարունակիր մինչև վերջ:

— Իհարկե:

— Օրակա՞ն:

— Հասկա ինչպե՞ս: Դուք կարծում եք շաբաթակա՞ն:

— Թանկ է:

— Մենք թանկ ենք:

Սիրոս արագ խփում է: Հաշվեցի, եթե համաձայնի՞, կստանանք 18.000 ֆրանկ: Երանի համաձայներ... Աստված իմ, երանի համաձայներ:

— Համաձայն եմ, — ասաց Բարդին երկար մտածելուց հետո, — բայց այդ գնով ուզում եմ, որ քեզնի զբաղեցնեք կես ժամ:

Այդ գնով Ռոշն ու ես համաձայն կլինեինք քեմն զբաղեցնել թեկուզ ողջ գիշեր: Հիմնադրման օրվանից առաջին անգամ «Ռոշ-Ազնավուր» կազմակերպությունը հաջողություն ունեցավ: Պատճառը չգիտեմ: Ինչնիցե, շրջապատի բոլոր կաթարեները մեզ էին հրավիրում:

Բարդին որոշեց մի քանի օրով երկարացնել մեր պաշտանագիրը: Պահանջեցի օրական 10.000: Տվեց: Նոր հաջողություն, մեր առաջարկ: Պահանջեցի 15.000: Տվեց:

Վերջապես մի քիչ փող ունենք: Ռոշին առաջարկեցի ռեկլամ կազմակերպել մեր մասին: Մի քանի օր հետո Փարիզի պատերին փակցվեցին մեր նկարները: Աս իմ առաջին ինքնաֆինանսավորումն էր:

Երեկոյան քեֆը խոսում է մեր տանը: Ընտիր գիւտ բազմաթիվ շշեր են բերել, մատթող գինվորներից վերցված պահածոներով մայրս բազմազան ու բազմապիսի ճաշեր է պատրաստել: Հայրս չի կարողանում ուրախությունը զգալ. անդադար խոսում է, բաժակ-բաժակի ետևից է բարձրացնում ու մերթողներ կարդում հաղթանակի հասցեին:

Ոսկի շրջան է մեզ համար: Կանետոնին մեզ առաջարկում է երգապնակներ ձայնագրել: Սկսեցին երևալ «Ռոշ և Ազնավուր» ձայնապնակները: Ցնծության մեջ ենք: Ապագայի ծրագրեր ենք կազմում: Մտածում են. «Երանի աչապես շարունակվեր»:

Այդպես չշարունակվեց: Ազատագրման հրնվանքն ապոհանաբար թուլացավ, Փարիզն ու փարիզցիք շունչ քաշեցին, կյանքի ո՞րքո՞ւր կանոնավորվեց, ու մեր «գները» փոխանակ բարձրանալու, կորագծով իջան: Վատ օրերը խո դարձան:

**Սիրում եմ Փարիզը մայիսյան:
Բողբոջներն են պայթում:
Իսկ ծեր քաղաքը,
Որ ողողվում է մի նոր ջահելությամբ,
Փայլատակում է, ճառագայթում:**

Դաշնակից բանակների օդակը սեղմվեց, ու Երրորդ Ռայխը փուլ եկավ: 1945-ի մայիսի 8-ին համաշխարհային երկրորդ պատերազմը ավարտվեց:

Մղձավանջային երկար տարիներ ապրած, առվ ու ասրատի տեսած մարդկանց աչքերի մեջ երջանկություն, բայց և խոր հոգնածություն կա:

Այդ երկարատև դժբախտությունից վերջնականապես ազատագրվելու և հույսն ու հավատը վերառին գտնելու համար շատ ժամանակ էր պետք: Մենք պետք է նորից սովորեինք նորմալ ապրել:

Հաղթանակի օրը, երեկոյան նորից տանն էնք, բոլորս հավաքված մի սեղանի շուրջը՝ հայրս, մայրս, Աիդան, Միշելինը, ես և իհարկե մեր քարեկամները: Տունը արժանապայեղ նշելու համար շուտ տվի գրպաններս ու մինչև վերջին սուն ծախսեցի: Գինեի՞նքի նման հոսում է, մայրս հայկական այնպիսի մի ճաշ է եփել, որի նմանը վաղուց չեինք կերել: Ծիծաղում էնք, խոսում բոլորս միասին ու երգում էնք, իհարկե, շատ քարձր: Բաժակաճառներն իրար են հաջորդում: Երջանիկ էնք: Հայրս քարձրացրեց բաժակը:

— Խաղաղության այս առաջին ճաշին խճենք մեր այն քարեկամների կենացը, որոնք այլևս չեն վերադառնա:

Խմեցինք լուրջ, հուզված: Քանի մեզ չէր համակել խոր ու

ճնշող տխրությունը, հաչքա նորից լցրեց բաժակներն ու վերագրտնելով ժպիտը, մի նոր կենաց առաջարկեց.

— Խմենք նրանց կենացը, ում նորից եմք տեսնելու:

Էլի խմեցինք: Նայում եմ մերոնց ու մտածում. գիտեմ ով եմ եղել, բայց չգիտեմ, ինչ կլինեմ: Ու մինչ գինին խիում է գլխիս ու հաճելի թմրություն է պարուրում ինձ, ինքս ինձ ասում եմ, որ իրոք բախտավոր եմ աշապիաի ընտանիքում ծնվելուս համար: Որոշում եմ՝ ինչ էլ դատնամ այսուհետ, միշտ կլինեմ նրանց կողքին, որովհետև այդ երեկո ես զգացի, թե որքան եմք կապված իրար:

Ամիսներն անցնում են, իսկ երբ փող չունես, պատերազմ թե խաղաղություն՝ միևնույն բանն է:

Ազատագրման տոնակատարություններից ու ետպատերազմյան հրճվանքից հետո երկիրը վերակառուցվել սկսեց: Բայց երգը դեռ առաջնակարգ պահանջ չէ:

Պիեռն ու ես իհարկե չեմք տրտնջում, բայց և այնպես մեր զավատեությունը լուրջ հարված ստացավ. երեք ամիս է, ինչ առանց աշխատանքի եմք, երեք ամիս է անընդհատ աեղմում եմք մեր գոտիները. հեշտ բան չէ:

Բարեկամներից մեկը՝ Տոնի Անդալը, Ռոշին դաշնակա հարի շտեղ առաջարկեց մի նվազախմբում, որն այդ թատերաշրջանում ելույթ պիտի ունենաք «Կազինո դը Սեն Ռաֆայելում»:

— Իսկ ե՞ս. ի՞նչ պիտի լինի իմ փնճակը:

— Որևիցե երաժշտական գործիքի վրա նվագո՞ւմ ես:

— Ոչ մի:

— Հետո՞...

— Բայց ես կարող եմ երգել:

— Երգչի համար դրամագլուխ չունենք:

Ռոշը անապատելի հայտարարեց.

— Նա կարող է բասի վրա նվագել:

— Գժվե՞լ ես, ինչ է: Կյանքումս բասին ձեռք տված չկամ:

— Կտվորես:

— Տասնհինգ օրո՞ւմ: Խելագարվե՞լ ես:

— Որ ուզենաս, կկարողանաս:

Բասը բերին ու տվին ձեռս. սովորի՛ր: Տասնհինգ օրում լավ քե վատ սովորեցի ամերիկյան ջազի կլասիկների չորս գործ: Մի ամբողջ երեկո մարդկանց պարել տալու համար չորս գործը բավական քիչ էր: Ինչե՛կցե: Պայմանագիրն ստորագրեցինք, գրեցաք նստեցինք ու ճանապարհ ընկանք դեպի Սեն-Ռաֆայել:

Հարմար գնով մի սենյակ վարձեցի, հեռագրեցի Փարիզ՝ Արդաշին, Միշելիմին ու մորս կանչեցի մոտս։ Մեր երկուսի առաջին օրը, երեկոյան, Սեն-Ռաֆայելի ողջ երիտասարդությունը այնտեղ էր։ Խմբի չորս դիրեկտորները լսեցին մեր համերգն ու իմ նվագած չորս գործերից գոն մնալով, գնացին զբաղվելու այլ գործերով։ Իսկույն թողեցի ծանրաշարժ գործիքս ու վերափոխվեցի երգչի։ Բայց աչքի տակով հետևում էի, հեևեց որ դիրեկտորներից մեկն ու մեկը սրան էր մտնում, վրա էի պրծնում բաաին ու նվագում, իհարկե, չորս կտորներից մեկը։ Մի քանի օր ամեն ինչ կարգին էր։ Հետո դիրեկտորներից մեկը, որի լսողությունը մի քիչ ավելի լավ էր, քան մյուսներինը, ի վերջո նկատեց, որ ամեն անգնելիս նույն եղանակներն են հասնում ականջին։

— Ինչո՞ւ միշտ նույն բաներն եք նվագում։

— Որովհետև ժողովուրդն է պահանջում։

— Այդքան հաճա՞խ, հետաքրքիր է...

— Գիտե՞ք, ողջ պատերազմի ընթացքում խեղճերը գուրկ էին ամերիկյան երաժշտությունից, հիմա տեղը հանում են։ Հավատացեք ինձ, ես այդ ամում եմ միայն նրանց հաճույք պատճառելու համար։

Բացասությունն ընդունեց, բայց զգացի, որ այնքան էլ չհամոզվեց։ Ապացուցելու համար, որ ես երաժիշտ եմ, ականցի դաշնամուրի վրա վազներ և տանգոներ նվագել։ Այդ ընթացքում Ռոշը սրահում ֆոֆոում էր... Ղեկավարության թերահավատությունը ականց անհանգստացնել ինձ. մի օր հավաքեցի նվագախմբի տղաներին ու ասացի.

— Լսե՛ք, տղերք, հարկավոր է, որ բաար անհետանա։ Մեկն ու մեկը պետք է գողանա այն, ու պահի մինչև պայմանագրի վերջը։

— Բա անհետացնելը այնքան էլ հեշտ բան չէ,— ասաց Ռոշը։

Այս ընթացքում կույր աղիքի մի սուր նոպա բռնեց, ու ինձ տեղափոխեցին հիվանդանոց։ Ութ օր անց վերադարձա ու երգեք ականցի։ Էլ բաաին ձեռք տվող չկար։

— Հասկանո՞ւմ եք,— ասացի դիրեկտորին,— վերահատուկությունից հետո կանգնել խորհուրդ չի տրվում։

Մի օր, այնուամենայնիվ, դիրեկտորն ինձ հարկացրեց, որ քաղականին հանգստացա նստած երգելով ու ժամանակն է արդեն, որ ես ականում զբաղվել այն գործով, որի համար ինձ վարձատրում են։

Հաջորդ օրը ինձ Փարիզ կանչեց գիւնդրական վերստուգիչ հանձնաժողովը: Մեկնելուց առաջ հավաքեցի խումբն ու ասացի.

— Տղերք, գնում եմ՝ ետ գամ: Երեսունվեց ժամում կլինեմ այստեղ: Բայց ուզում եմ, որ գալուց հետո բաւն այլևս այստեղ չտեսնեմ: Ինչ ուզում եք՝ արեք:

Տղաները մինչև կայարան ուղեկցեցին, ճանապարհին սովորականի պես կատակելով, մի բան, որ այլևս չէր ծիծաղեցնում ինձ. ես առողջ էի. կարող էին բանակ տանել: Իսկ իմ մասնագիտության համար բանակը կարող էր կործանիչ դեր խաղալ. «մեկ, երկու, մեկ, երկու», «ձախ դարձ», «քայլով մարշ»: Այդ բոլորը կարող էր սոսկալի հոգնեցնել ինձ: Դրան ավելացրած ուսերիս գցած բանակայինի պայուսակը, բանակայինի ճաշը ու առավոտ շոտ վեր կենալը: Ո՛չ, այդ բոլորն ինձ համար չէ: Եվ հետո, ով գիտե՝ որտեղ կտեղակայվի մեր կայազորը: Ես լավ գիտեմ այն քաղաքները. հյուրախաղերի ընթացքում բախտ ունեցատեսնել դրանք: Ինչ տարաբախտն եմ: Գլուխս պաշտում է, մտածում եմ, թե ում կարող եմ դիմել... Ոչ մի ծանոթ չունեմ, որը կարողանա ազատել ինձ բանակից: Անկեղծ ասած, չեմ էլ ամաչում այդ մտքից, քանի որ բանակն ու նրա հեղինակությունը բոլորովին չեն հուզում ինձ:

Գնացքը լիքն է: Տաաներկու ժամ անցկացրի գնացքի միջանցքում: Ո՛չ ուտում եմ, ո՛չ քնում, միայն ծխում եմ: Աշխատում եմ թուլացնել, հնարավորին չափ քայքայել առողջությունս: Փարիզ հասնելուն պես առանց զգեստներս փոխելու՝ կեղտոտ, ներկայացա իններորդ քաղաքապետարան: Ինձ մոցրին հաստուկ կարգի բերած մի հանդերձարան, ուր աղմկոտ երիտասարդների մի խումբ շորերն էր հանում: Ամաչեցի: Փորձեցի մի անկշուն քաշվել ու հանվել աչքից հեռու, բայց այդպիսի վայրերում նման անկշուն չես գտնի ու ահա ես բոլորովին մերկ եմ:

— Հաջո՛րդը: Լեզուն դուրս հանեք... Տեսնեմք սիրտդ ինչպես է: Լավ, շատ լավ: Ծնշո՛ւմը: Հիանալի, կատարյալ: Հաջորդը:

Բոլորովին քախտ չունեմ, առողջությունս հիանալի է: Ոչ մի պակասություն չունեմ: Զինակոշիկների հանձնաժողովից դուրս եկա բացարձակ ընկճված: Ինձ շրջապատող գիւնդաւայությանը պիտանի հիմարները հրճվանքի մեջ են: Զգիտեմ որտեղից ինչոր ժապավեններ են ճարել, կպցրել են պիջակներին ու երգում են: Հետո վազեցին դեպի գիւնդաները, որտեղ մի քանի ժամ հետո խմիչքով ներծծված պատրույգներ կդառնան:

Հիասթափված, ընկճված, ճանապարհն ընկա դեպի կայարան: Մի մոլորված շուն ետևիցս ընկած գալիս էր: Երևի զգաց, որ

այսօր ես ու ինքը նույն ընտանիքից ենք: Ռեռ ժամանակ ունեի. ուրբոյ գնացի Լիոնի կայսրան, մի կտոր սանդղիչ գնեցի, կեսը տվի շանը: Տեսնելով, որ ինձանից պոկ չի գալիս, մի տոմս էլ իր համար վերցրի, ու ճանապարհ ընկանք: Գնացքը նույնքան լիքն էր, որքան գալուց: Մի քանի թերթ փռեցի միջանցքի հատակին և ուժատպատ քնեցի շան հետ: Առավոտ ծեփն երկուսով իջանք Սեն-Ռաֆայել կայսրանում:

Երեկոյան կազինո վերադարձա անորամադիր: Ռոշը վագեց դեպի ինձ, մի անկյուն տարավ ու...

— Եղավ,— ասաց:

— Ի՞նչը եղավ:

— Բաար:

— Կորցրի՞ք:

— Ո՛չ, Ծարվ: Այցելուներից մեկը գցեց և կոտրեց գրիֆը: Գնա դիրեկտորի մոտ, փրփրիր, կռիվ արա:

Այնպիսի՝ մի ականդալ սարքեցի: Դիրեկտորը ներողություն խնդրեց, խուսափալ վերանորոգել գործիքը հիմնարկության հաշվին:

— Դժբախտաբար,— ասաց նա,— ճարկավոր կլինի մի քիչ սպասել, որովհետև գործիքներ վերանորոգող միակ վարպետը Կաննում է:

Հաջորդ օրը վագեցի վարպետի մոտ ու ասացի, որ բաար վերանորոգի երկու ամսից ոչ շուտ:

Համերգաշրջանը հանգիստ ավարտեցի որպես երգիչ:

Փարիզ վերադառնալուց հետո Պիեռն ու ես սկսեցինք պայմանագրերի «որսը»: Տարվա վերջին պայմանագիր կնքեցինք մի խմբի հետ, որը հյուրախաղերի էր մեկնում: Խմբի առաջնակարգ արտիստները ֆրանգլիզներն էին, իսկ համերգի առաջին մասի վերջում հանդես էր գալիս Արման Մեստրալը: Մեր խմբում տեղավորեցի նաև Միշելին:

Պատճառը կանաչի նշանավոր իմտութիւնն էր, թե՛ այն որ ես սկսել էի ավելի քիչ նշարդաչնանալ, չգիտեմ, ամեն դեպքում Միշելինն մի տեսակ տարօրինակ էի թվում: Նա ինձ զրննում, հարցութեմ էր անում: Բայց ես շրջանցում էի միւս թակարդները: Նման հարցերում շատ էի շնացել:

Մի օր մերունց մոտ գնացի սպիտակեղէնս փոխելու: Դեռ սանդղափարթակից կանաչի աշխույժ խոսակցություն բացի: Ներս մտա ու տեսա, որ մայրս, Աիդան ու Միշելինը հագար ու մի ըզգուշությամբ ինչ-որ շատ երկար սպիտակ մի կտոր են չափում-ձևում:

Քամու արագությամբ համբուրեցի իմ կանաչն ու հարցրի.
— Ի՞նչ եք կարում... վարագո՞ւյր:

Քար լոռություն տիրեց: Միշելինը գլուխը կախեց: Աիդան մոտեցավ ինձ ու շնչաց.

— Գիժ ես, ի՞նչ ես...

— Ի՞նչ վատ բան առացի:

— Լաի՛ր: Չես տեսնո՞ւմ, որ Միշելինի հարսանեկան զգեստն ենք կարում:

Մայրս խիստ հարցրեց.

— Գուցէ մոռացե՞լ ես, որ պետք է ամուսնանաւ:

— Իհարկե ոչ, բայց գլխիցս մի տեսակ թոն էր:

Հարկ եղավ մի ժամ տանջվել իմ թեթևամտության համար:

Սպիտակ զգեստը պատրաստ է: Պսակը տեղի կունենա հայկական եկեղեցում: Անհարձար եմ զգում. սովորականի նման արնանկ եմ ու չեմ կարող ի պատիվ իմ ապագա կնոջ, գորգերով, ծաղիկներով, երգչախմբով մի լավ ամուսնական ծիսակատարություն կազմակերպել: Բայց քահանան խորամանկ աչքով արեց ինձ:

— Այնուամենայնիվ, ամուսնությունը շուքով կանցնի:

— Ինչպե՞ս:

— Քեզանից առաջ մի հարուստ գույգ պիտի պսակեն: Նը-
րանցից հետո ամեն ինչ կթողնեն աչնայես, ինչպես կա, ու դու
կօգտվես դրանից:

Այսպես, ես ամուսնացա ուրիշների ծաղիկներով: Պատկառը-
նության առթիվ Միշելինը հայերեն մի քանի բառ սովորեց, քա-
հանայի հարցերին պատասխանելու համար:

Ամեն ինչ լավ անցավ: Ծիսակատարությունից հետո տաք-
սիով ծնողներին մոտ վերադարձանք: Նրանք մի փոքրիկ ընդու-
նելություն կազմակերպեցին: Ծախսերը փակելուց հետո գրաքա-
նոսնա մնաց ընդամենը 50 ֆրանկ:

Երիտասարդ ամուսինների երազանքը սեփական բնակա-
րան ունենալն է: Որքան էլ ծնողներս փորձում էին սիրալիր ու
գուսպ լինել, միևնույն է, այն չէր: Բայց Փարիզում բնակարան
գտնելը միշտ էլ սխրագործություն է եղել, մանավանդ երբ փող
չունենա:

Հյուրախաղերից նոր էի վերադարձել, երբ հորեղբորորդի-
ներս առաջին, որ իրենց հարկաբաժնում վարձով մի սենյակ կա:

— Վեցնում եմ, — առաջի ոգևորված:

Երբ մի հայացք գցեցի սենյակին, ոգևորությունս իսկույն ևեթ
չքացավ: Երեք մետր երկարություն ու երկու մետր լայնք ունեցող
մի մութ սենյակ էր: Ոչ ջուր ուներ, ոչ էլեկտրականություն, ոչ էլ
ջեռուցում: Այլ ընտրություն չռմեի, կա՛մ առ, կա՛մ ոչիմնչ: Վար-
ձեցի ու դարձա ամեն ինչի վարպետ: Պատի մեջ մի լվացարան
ամրացրի ու տակը մի դույլ դրի: Այս բոլորը փակեցինք Անդա-
լի և Միշելինի կարած ծաղկավոր վարագույրով: Մյուս անկյունում
խոհանոցային սարքավորում տեղավորեցինք: Դա շատ կարևոր
էր: Միշելինը հիանալի խոհարար էր, հատկապես լավ էր պատ-
րաստում իմ սիրած ճաշը՝ կարտոֆիլի ռազուն: Անկողինն նույն-
պես ունեինք: Ունեինք նաև երկու աթոռ ու մի փոքրիկ սեղան,
որ սև շուկայից էինք գնել: Պատին հարմարեցրի ծալովի մի սե-
ղան, որն իբրև գրասեղան էր ծառայում, ու երբ փակում էինք,
ծածկում էր աման-չամանն ու գրքերը: Գրքերը շարված էին ա-
մանների վերևի մասում՝ իմ սարքած դարակների վրա: Պատի
մեջ մի հանդերձապահարան էլ կար, որի մեջ մեր եղած-չեղած
մի քանի ձեռք զգեստներն էինք կախում: Հետո էլեկտրական
լար գնեցի ու սենյակում էլեկտրականություն անցկացրի: Պատե-

որ բաց վարդագույն ներկեցի, հուսով, որ սենյակի լուսավորությունը կավելանա: Չոր ջանքեր...

Ծնողներս խոհանոցային պարագաներ տվին մեզ, Միշելինի տատը՝ սպիտակեղեն ու անձեռոցիկներ: Նեղվածքի մեջ էնք ապրում:

Նեղվածքն ավելի քնդգծվեց, երբ հաղթական ներս մտա, թեև տակ հսկայական մի ուսդիողնորսնիչ ու կախեցի պատուհանի տակ: Ցնծում էմ. այն խրճիթը, որն իմ ձեռքերով էի կարգի գցել, մի փոքրիկ դղյակ էր թվում ինձ:

Դժբախտաբար Միշելինը չէր բաժանում այն հիացումը, որ այդ սև խուցը պատճառում էր ինձ: Դեռ ավելին, ի մեծ դժբախտություն ինձ, նա նկատեց (պետք է խոստովանեմ, որ իրավացի էր), որ չնայած իր խաղաղ, առանձնացած տեսքին, այն սենյակը, որը պետք է ապաստարան ծառայեր մեզ ու մեկուսացներ աշխարհից, հազար ու մի աղմուկով էր արձագանքում: Ծեմքի առօրյա դավադարը ծխնելույզով բարձրանում ու աղմուկով թափվում էր մեր «թաքստոցը»: Փարիզում շրջող մեքենաների աղմուկից, կարծես, գլուխներս մոտոդի մեջ խցկած շինեխնք, այն դեպքում, երբ ուզում էինք հսանակ քնքշություն դառնալ: Ուստի, հաճախ էի տնից փախչում և, իհարկե, գնում էի Պիեռ Ռոշի մոտ: Միշելինը երբեմն գալիս էր ինձ հետ, բայց ավելի շատ գնում էր ծնողներիս մոտ՝ Աիդալին տեսնելու:

Այդ ընթացքում Ռոշն ու ես երգել էինք գրում: Ամեն օր վազում էինք հրատարակիչների մոտ կանխավճար ստանալու: Մեր վաճառական փողով ընտանիք պահել չէր լինում: Հարատև աղմակն վիճակում մի օր նստած էմ Ռոշի մոտ, առաջս թղթի մի կտոր: Հանկարծ մի միտք ծագեց:

— Լսի՛ր, Պիեռ, երգի լավ վերնագիր գտա՝ «Երեք հարսնացու աղջիկները»: Ո՞նց է:

— Հոնանված:

Պիեռը շուտ ոգևորվողը չէր: Երգը գրեցի ու տարաւք, առաջարկեցինք մատամ Լը Գրանին, որ մեր թաղում հրատարակչական մի հիմնարկություն էր ղեկավարում:

— Լավն է, բայց շատ կարճ է,— ասաց նա:

Արագ ետ վերադարձանք: Մի քառյակ էլ ավելացրի, երգը դարձավ «Չորս հարսնացու աղջիկները»: Նորից վազեցինք Լը Գրանի մոտ. փող շատ էր պետք: Նա գտավ, որ երգը էլի կարճ է:

— Մի թերթ թուղթ տվեք,— ասացի ջղայնացած ու քառորդ ժամում մի քառյակ էլ ավելացրի:

— Հիմա ո՞նց է:

— Այ հիմա շատ լավ է, — քաջակամեցեց մարամ Լր Գրանը: «Հինգ հարանասու աղջիկները» երգի կանխավճարը ստանալով, դուրս եկանք:

Կատաղած աշխատում ենք: Հենց որ Պիեռն ազատվում էր իր սիրացին գործերից, երգեր էինք գրում, վազում հրատարակիչների մոտ, ստանում մեր կանխավճարն ու սկսում հյուրախաղերի մեկնող խմբեր փնտրել:

Երբ Փարիզից դուրս էի գալիս, Միշելինը, որ իրոք ոչ մի կերպ չէր կարողանում ընտելանալ մեր «թունելին», տեղափոխվում էր ծնողներիս մոտ, ուր կյանքը շատ ուրախ էր: Հայրս ու մայրս ներքան հայերեն էին սովորեցնում: Նա շատ ընդունակ էր, այնքան ընդունակ, որ սիրող դերասանների կազմակերպած հայկական «Անուշ» օպերայում հորս հետ դուետ էր երգում:

Պիեռն ու ես հյուրախաղերի ենք:

Մի երեկո Մարսելի «Տեսար դը Վարիետեի» թատրոնի գրիմանոցում ենք: Դուռը թակեցին:

— Մտեք, — առաց Պիեռն ու աչքերը փալառակեցին, կարծելով, թե դուռը թակողը սիրունիկ մի աղջիկ է:

Ներս մտավ լղարիկ, միջին տարիքի մի մարդ:

— Ես վարձու ծափ տվողների պետն եմ, — առաց ու իր ծանայությունները առաջարկեց:

Եթե նրա առաջարկած գնին համաձայնվեինք, ապա մեր ատանալիք գոնարն իրեն տալու դեպքում անգամ կատանայինք ընդամենը քառորդ ծափ: Մերժեցինք: Մեր հաջողությունը պարզապես սենցան էր: Անգամ, եթե «ծափ տվողների» առաջարկն ընդունեինք, միևնույնն է, հաջողության չէինք հասնի, քանի որ դահլիճում ընդամենը քառասուն մարդ կար:

«Ծափի» այս պատմությունը ինձ հիշեցրեց այն ժամանակները, երբ մի քանի տարի առաջ նոր-նոր սկսում էի հայտնաբերել անորկոսյիչսան փոքրիկ մեքենայությունները:

Մեծ դժվարությամբ մի շաքաղվա պայմանագիր էի պոկել Փարիզի «Պոլի Կազինոից» ու պատրաստվում էի քեմ դուրս գալ, երբ արտիստներից մեկը մոտեցավ ինձ ու առաց.

— Ինչքա՞ն ես տալիս Օգյուստին:

Օգյուստը ուժիսորի օգնականն էր, որի խաղերը վարագույրի հետ ծափերին նոր թափ էր տալիս: Նրա կարծիքով տաղանդը ոչինչ չէր նշանակում: Կարևորը՝ վարագույրի այն փոքրիկ դողն էր, որ կարծես հանդիսատեսին առում էր. «Եթե ծափ չտաք, էլ չեմ քաջվի»:

— Օգյուստին ոչինչ չեմ տալիս: Ինչո՞ւ պիտի տամ:

— Առանց նրա կորած էս. վարագույրը աչնալես կծեւիի դեմ-
քիդ, որ քեզ ետ չեն կանչի, և հաջողություն չես ունենա: Դահլի-
ճում նստած դիրեկտորն անգամ չի նկատի, որ երգել էս:

Մտածմունքի մեջ ընկա:

— Ինչքա՞ն պիտի տամ:

— Ես տալիս եմ ստացածիս երեք քառորդը:

— Իսկ ի՞նչ է մնում քեզ:

— Տրամապորտի և իմպրեսարիոյի փողը հաճած՝ ոչինչ:

— Իսկ օգուտը ո՞րն է: Մի քեզ նայիր.. եփհար, աստկած
կատվի աւար ունես: Այնինչ Օգյուստը ծաղկում է:

— Ասում էս, էլի՜... Արտիստների աշխատավարձի 75 տո-
կոսը ինքն է լսւիում: Ասում են, տրաքվելու չափ հարուստ է:

— Ոչ մի գրոշ էլ չեմ տա: Իմ աշխատավարձն ինձ պետք է
ապրելու համար:

«Պոփ Կազիկոյում» աննկատ անցա: Հավանաբար Օգյուստի
վարագույրի խաղերն էլ ինձ չօգնեին: Այդ կեղտոտը վրեժ լու-
ծեց ինձանից: Որպեսզի վարագույրը մազանքով ո՛ր շուքով իջ-
նի, մեջը երկաթյա երկու ձող էին անցկացրել: Առաջին երեք
եղուցթեւերից հետո մաւ այդ ծանր վարագույրը գիլիոտինի մման
վզակողթիս իջեցրեց ու գետին տապալեց ինձ:

Հետո սովորեցի. երբ երգն ավարտում էի, աչքի տակով Օգ-
յուստին էի հիշուկում, ու հեկն որ մոտենում էր վարագույրին, ա-
րագ դուրս էի թռչում քեմից:

Միշեփինը երեխա պետք է ունենար: Մայրս, որ հաշտ էր նրա հետ, պնդեց, որ իրենց մոտ վերադառնանք: Համաձայնեցի:

— Դու հասկանո՞ւմ ես, — ասաց մայրս, — ձեր տանը նա պիտի հիմզ հարկ քարձրանա-իջնի, իսկ այստեղ ընդամենը՝ երկու: Երեք հարկի տարբերությունը հետագայում մեծ նշանակություն կունենա նրա համար:

Այն ժամանակ, երբ ամուրի էի, իմ տենչակը մի կերպ բաժարարում էր ինձ, հիմա արդեն շատ մեղ է երկուսիս համար: Եթե մեկը ներս մտնել է ուզում, մյուսը պետք է դուրս գար:

Բացի այդ, Միշեփինի անվերջ շատախոսությունները ինձ խանգարում էին աշխատել, ուստի որոշեցի գնալ Ռոշի մոտ, մի բան, որ Միշեփինին դուր չեկաւ. նա լավ գիտեր ընկերոջս սիրաչին արկածները: Դրա համար էլ, օրական երկու անգամ՝ առավոտյան և կեսօրից հետո, այցելում էի իրեն:

Պիեռն ու ես լավ գնով մի շաքարվա պայմանագիր կնքեցինք:

Առաջին օրը բեմ դուրս եկա ու հայտարարեցի.

— Ձեր ուշադրությանն եմ ներկայացնում «Ես խմած եմ» երգը: Երաժշտությունը՝ Պիեռ Ռոշի, խոսք՝ Շարլ Ազնավուրի:

Սրահում մեկը տեղից վեր թռավ ու հանդիսատեսներին վկայակոչելով քղապեց.

— Ստախո՛ւ... Դուք գրագող եք: Ես Ժորժ Ուլմերի մոտիկ քարեկամն եմ: Ես նրա մոտ էի, երբ գրում էր այդ երգը:

Դահլիճում աղմուկ քարձրացավ: Ռոշի պետքը չէր: Այս բոլորը կարծես նրան չէր վերաբերում: Հավանաբար նրա մոտքում ինչ-որ սիրունիկներ էին: Ես ստակալի զայրացած եմ:

— Ինչ վերաբերում է ստախոսությանը, — ասացի ես, — հա-

գիրլ թե հանդիպած լինեմ ձեզ նման ստախոսի: Վատան եմ, որ դուք Ուլմերի սովերն անգամ չեք տեսել:

Նա դեռ շարունակում էր իրենը պնդել: Թատրոնի կողքին երգի մոտաների կրպակ կար: Մի երեխայի ուղարկեցի «Ես խրմած եմ» երգի ետևից ու շուտ գալով դանդիմ առաջի.

— Մի՛նչև կապացուցրվի պարկեշտությունն, շարունակեմք երգել:

Երկու երգ կատարեցինք պինգվիլինի ոտքերի նման առողջ հասարակությանն առաջ: Ի վերջո երեխան եկավ: Երգը տվի ունկընդիրներից մեկին ու խեղդեցի փոխանցել: Հետո շուտ գալով դեպի աղմկաբարդ առաջի.

— Մի քով ստուգելուց հետո երգը ձեզ պահեք: Իմացեք որ երգն է ու մյուս անգամ ավել-պակաս չխառնեք:

Երգը գրպանը դրեց ու, առանց դիրքը գիջելու, նստեց, ասելով.

— Պա՛հ... Աս ոչինչ չի ապացուցում:

Այնուամենայնիվ, հանդիսատեսն ահագալ մեր կողմն, ու համերգը շարունակեցինք բավական ջերմ մթնոլորտում:

1947 թվի մայիսի 21-ին ծնվեց Պատրիցիա-Անդա Ազնափուրջանը:

Վազեցի հիվանդանոց: Թմբիկ, վարդագույն, սիրունիկ մի աղջիկ էր: Ռեզեցի տունն տալեղ, բացց Աիդան ու Միշելինը միացյալ ուժերով մի կերպ էտ պահեցին ինձ: Կնոջս մոտ մնացի, մի՛նչև որ մանկաբարձուհին պարզապես վունդեց ինձ: Այդ օրը Ռոշի մոտ չգնացի, քնեցի տանը:

Մեր պայմանագրի ժամկետը վերջացավ: Նոր ծրագրի օրը էս ու Ռոշը որոշեցինք կուլիսներում անցկացնել, այս անգամ որպես հանդիսատես:

Մեզ փոխարինող երգչին երկրորդ երգից հետո դուրս շրպըրտեցին: Երեսները մեզ առաջարկեց ելույթ ունենալ մերժված երգչի փոխարեն:

Ձեռացրեցինք անգամ փողկապներս ուղղել, մեզ ուղղակի բեմ հրեցին: Երկու շաբաթ է, ինչ երգում ենք: Վերջին ներկայացումը հազիվ ավարտված, Երեսները հարդասենյակ մտավ ու առաջ.

— Տղանե՛ր, այն արտիստը, որ պետք է ելույթ ունենար հաջորդ ներկայացման մեջ, հանկարծակի հիվանդացել է:

— Բա՛խտ չունի խեղճը, — կեղծավոր առաջ Ռոշը:

— Դժվար չէ՞ր լինի ձեզ համար, եթե մի շաբաթ էլ մնայիք:

Մի քիչ տատանվեցինք, հետո համաձայնեցինք: Երեսների

դուրս գալուց հետո Պիեռն ու ես ցնծությամբ մեջ էինք: Ինչպիսի՜
բախտավորություն... Երբորդ անգամ ուրիշին փոխարինելուց հե-
տո Պիեռին առաջարկեցի գնալ ներկա գտնվել հաջորդ ներկա-
յացման պրեմիերային:

— Ո՞վ գիտե...— առաջի:

— Չէ՛, այս անգամ չի առաջովի:

— Ի՞նչ իմանաս, գուցե Պատրիցիան է մեզ բախտ բերում:

— Հասկացա՞նք, մա արդեն երկու շաբաթ է մեզ բախտ է
բերում, բայց ավելին չի կարելի պահանջել այդ փոքրիկից:

— Այնուամենայնիվ գնանք:

— Դե՛ լավ, գնանք: Գուցե մի նոր աղջկա հանդիպենք:

Բայց այդ ներկայացման արտիստը բավականին ճանաչված
էր ու երգացանկին էլ շատ լավը, այնպես որ նրան փոխարինելու
հարկ չևղարվ: Այնուամենայնիվ, հիանալի երեկո անցկացրինք,
մանավանդ որ մեզան փայտերում մեր երեւալը օգնում էր մեզ ժո-
ղովրդականություն ձեռք բերելու: Եվ իրոք, Հանրի Ժենեն մեր
«Ես խմած եմ» երգը մոտցրեց իր երգացանկի մեջ:

Սկսեցին մեզ դիմել երգի կարիք ունեցող երգիչներն ու երգ-
չուհիները. արդեն մոդաիկ ու ավանգարդիստ հեղինակ-կոմպո-
զիտորներ էինք համարվում: Մեզ, իհարկե, դիմում էին նրանք,
ովքեր դեռ «աատղեր» չէին, բայց և այնպես ասլաքայի «հույսեր»
էին համարվում ու ձայնագրվում էին: Հեռախոսը զանգ:

— Տղաներ, ես ձայնագրվում եմ, մի ուրիշիկ երգ է հարկա-
վոր:

— Արի խոսե՛նք:

— Բայց դա ինձ պետք է վաղն ետթ:

— Ի՞նչ ժամի երգ ես ուզում: Միրայի՞ն: Կոմիկակա՞ն...

Գործի անցա: Մի քանի ժամ հետո տեքստն արդեն պատ-
րաստ է: Ռոշը մատում է դաշնամուրի առաջ ու երաժշտությունն է
գրում: Երեկոյան զանգ ենք տալիս:

— Արի տար:

— Ո՞նց է...

— Ահավոր լավ: Կտեսնես:

«Ո՞նց է, ո՞նց է...» Բոլորը նույն հարցն են տալիս: Հո չենք
ասի վատն է: Բայց ամեն դեպքում Պիեռն ու ես միշտ էլ համոզ-
ված ենք, որ մեր երգերը գլուխգործոցներ են:

— Լա՛վ է:

— Լավ է:

Հենց որ լսում ենք այդ պատասխանը, փնտրում գտնում ենք

այն հրատարակչին, որին հեշտությամբ կարող ենք «մշակել» ու պոկել առավելագույն գումարը:

— Գիտե՞ք, սա ձայնագրվող երգ է,— ականջ է Ռոշը:

— Եվ լավ կվաճառվի, հավատացե՛ք ինձ: Սա մի նոր «Ես խմած եմ» է:— Պիեռնի ու Էս վրա ենք տալիս, կատարում երգը... Մի խոսքով, չենք թողնում, որ հրատարակիչը շունչ քաշի: Այդ հարցում բավականին քննությունակ ենք:

— Բացի այդ,— եզրակացնում ենք միաբերան, շեշտելով յուրաքանչյուր բառը,— իմացե՛ք, որ չի լինի մի նվագախումբ, որ նման մեղեդիին չուզե՛նա կատարել:

Ծանոթի՛չ էր պատահում, որ չկարողանայինք «ծախել» մեր երգը:

Մի օր, կեսօրին, Պիեռնի տաճն էմ: Հեռախոսի զանգ:

— Առամներս եմ մաքրում, պատասխանիր,— ասաց Պիեռը: Լսափողը վերցրի, խոսքում մի ձայն ասաց.

— Միատիճգետն է խոսում: Էս էլ եմ, որ մոդաիկ երգեր եք գրում: Կուզե՛նայի հանդիպել ձեզ հետ:

— Լա՛վ, վե՛րջ տուր, ինձ չե՛ս կարող ձեռն առնել:

Ամենաամենշան հույզ անգամ չարտահայտելով, ձայնը շարունակեց.

— Իրոք, Միատիճգետն է խոսում, ես չեմ կատակում:

— Բա եղա՛վ, չնայած չգիտեմ ո՞վ ես, բայց բավականին լավ ես կեղծում ձայնդ: Սակայն ոչ այնքան լավ, որ ինձ խաբես:

Ռոշը մոտեցավ ու հարցրեց՝ ո՞վ է: Առանց լսափողը փակելու, բարձրաձայն ասացի.

— Մի խելատ կին, որն ուզում է հավատացնել, թե ինքը Միատիճգետն է:

— Տուր տե՛սնեմ: Ի՞նչ իմանաս...

Իրոք որ Միատիճգետն էր: Նա մեզ ժամադրեց իր՝ Կապյուսենների փողոցի № 2 տանը, որ գտնվում էր հենց Օլիմպիայի վրա:

Ներկայացանք ժամը ուղիղ 14-ին: Նա մեզ շատ սիրալիր ընդունեց իր հակալակա՛ն, բայց մի քիչ հնաճ բնակարանում: Առանց մի բաժակ բան հյուրասիրելու, մատը տնկեց դեպի դաշնամուրը:

Չվաճառված մի երգ ունե՛ինք միայն, որ կարող էր դուր գալ նրան՝ «Պարահանդեսը արվարձանում»: Օրիորդը ուշադրությամբ լսեց մեզ ու ասաց.

— Գիտե՛ք ձեր երգը ում է հարմար...

Նա միշտ ձևեր էր թափում, իբր չի հիշում մյուս «սատղերի» անունները:

— Ո՞ւմ մասին է խոսքը, միսս:

— Հասկանո՞ւմ եք, խոսքը այն փոքրիկ, տգեղ կնոջ մասին է, որի ձայնը շատ մեծ է իր մարմնի համար... Ի՞նչ էր անունը... Պիֆի...

— Պիսսֆ...

— Հենց այդ է որ կա: Պիսսֆ:

Հանկարծ իր տարիքի կնոջ համար զարմանալի աշխուժությամբ վեր կացավ, մոտեցավ մի մեծ պահարանի, բաց արեց, ու մեկը տեաանք ձայնապնակների մի հակաշակասն դեզ:

— Այս պահարանը չի է ամերիկյան ձայնապնակներով: Լսեք դրանք ու օգտվեք:

Դիվանագիտությամբ նրան բացատրեցինք, որ մեկը ուրիշներից գողանալու սովորություն չունենք, որ մեկը ունենք մեր մտքերը:

— Լս՛վ: Ինչպես ուզում եք: Այդ դեպքում մի երգ գրեք ինձ համար, այնպիսին, ինչպիսին երգում է այդ Մամա... Մամա...

— Մարժա՞ն:

— Այո, Մարժան: Կամ այն մեկի նման, որը երգում է «Մադամուազել Փորթանցիա»... Ինչպե՞ս էր անունը... Ժիգի...

— Ժիրո:

— Այո:

Սկսեցինք գրուցել: Աստիճանաբար նա ակնեց իր կյանքի մասին պատմել ու մեզ ներկայացրեց, — եղբւյնս եմ, չեմ առում, — գալիք քսան տարվա իր ծրագրերը: Պիեռն ու ես ապուշ կտրած իրար նայեցինք. Ախր այդ «միսս»-ը տարիների մի ամբողջ բեռ ուներ իր ոտերի վրա:

Ժամը վեցին նայեց ժամացույցին ու ասաց.

— Երեխաներ, ես ժամադրված եմ: Վաղն ասավոտ շուտ եկեք: Մի քանի բարեկամներ ունեմ, որոնք ինձ մոտ նաշի են գալու և յուրաքանչյուրն իր հետ ուտելու ինչ-որ բան է բերելու: Այս երեկո ինձ հրավիրել են լսելու այն փոքրիկին, որը երգելու է «ABC»-ում:

— Փոքրի՛կը, — ասաց Ռոշը:

— Այո: Մորիս... Մորիս Ծեփալյեն: (Այդ փոքրիկն այն ժամանակ արդեն հիսունն անց էր):

Հաջորդ օրը Պիեռի հետ համեղ «ռոստբիֆ» նարեցինք, որ-րինք թեևերիս տակ ու գնացինք միասի մոտ: Նույն սիրալիր ընդունելությունը: Դեռ ավելին, անգամ մի քիչ ջերմություն կար նրա

վերաբերմունքի մեջ: Իսկույն կանչեց սպասուհուն, խնդրեց ազատել մեզ փաթեթից ու ժպտալով ասաց.

— Եկեք գնանք ձեղճահարկ, ես ձեզ այնպիսի բան ցույց տամ, որ հաճույքից մեռնեք:

Վեր մագլցեցինք: Միասը շատ ճարպիկ էր ու արագաշարժ: Ձեղճահարկը թատրոնի պահեստ էր հիշեցնում: Նա անդադար ետ ու առաջ էր անում, դարակներ, սնորակներ, ճամպրուկներ բացում, ուր իրար վրա դիզված էին նրա բեմական երկար կարիերայի զգեստները: Զգեստներից մեկը հանում էր, դնում առաջն ու շուռ գալով դեպի մեզ ասում.

— Սա հագնում էի 1923 թվականին... «Բուֆ» ներկայացման մեջ:

Հետո խնամքով ծալում էր, մի բանի քայլ անում ու վերցնում էր մեկ ուրիշը:

— Այս մեկը հագնում էի, երբ Մորիսի հետ կազմեցնում պարում ու երգում էի: Այդ տարիներին Մորիսը երիտասարդ էր...

— Իսկ սա հագա առաջին անգամ, երբ հանդես եկա «Իմ մարդը» ներկայացման մեջ:

Ռոշի հետ չորս ժամ այրպես տանջվեցինք: Միասը վերհիշեց իր ողջ անցյալը:

Վերջապես սեղանն նստեցինք: Ներկա էին նաև Միստենգետի նախկին խաղընկերները՝ չորս տարեց երիտասարդներ:

Անհամբեր սպասում եմք, թե երբ կմատուցեն մեր բերած միսը: Խոսակցությունն ընդհատելով, միսն ասաց.

— Սիրելիներս, միսը այս ժամին ուտելու համար շատ ծանր կլինի, այդ պատճառով միայն բանջարեղեն եմ պատրաստել:

Պանրի հերթը հասնելուն պես ասաց.

— Ես պանիր չեմ ուզում: Զեզնից ո՞վ է ուզում:

Նախկին խաղընկերները հետևեցին նրա օրինակին: Ռոշը շատակեր չերեւալու համար իմ ու իր անունից քաղաքավարությամբ ասաց.

— Ծնորհակալ եմք: Մենք էլ չենք ուզում:

Միսն իհարկե չպնդեց: Այդպես էլ ավարտվեց մեր ընթրիքը: Հյուրասենյակ անցնելուն պես հրաժեշտ տվինք միասին ու նրա խաղընկերներին: Այդպես ավելի լավ է նրանց համար, թող որքան ուզում են հիշեն իրենց անցյալը: Իսկ մենք շտապեցինք ռեատորան, բարեբախտաբար բաց էր:

Միստենգետն իհարկե մյուզիկ-հոլլի մեծ վարպետ էր, բայց լավ մտածելու դեպքում, մենք հարմար հեղինակներ չէինք նրա համար:

Ա՛խ, եթե Պիաֆը մեզ զանգահարած լիներ... Պիաֆը կախարդական աճուն էր մեզ համար, մի աճուն, որ սրբությամբ էր լուրաքանչյուր հեղինակի ու կոմպոզիտորի համար: Բայց, ապա՛հ, որքան փորձում էինք զանգ տալ, միշտ էլ քարտուղարուհին էր վերցնում հեռախոսն ու սառը, անտարբեր պատասխանում:

— Եթե ուզում եք օրիորդ Պիաֆին երգ առաջարկել, փութով ուղարկեցեք: Նա կկարդա ու եթե հավանի, կգրի ձեզ:

Մենք մեր երգերը չէինք վստահում, մանավանդ ես, որ դառը փորձ ունեի:

Օկուպացիայի տարիներին էր, երբ բոլորը, նույնիսկ «աստղերը», մետքույով էին երթնեկում, օպերայի կայարանում հանդիպեցի Մորիս Ծեվալլեին: Ողջ քաջությունս հավաքեցի ու մոտեցա: Նրան մի երգ տվի, որի տեքստը Ժակ Զիմաինն էր, իսկ երաժշտությունը՝ իմը: Երգը կոչվում էր «Զանգակատանը բուեր կան»: Մորիսը սիրալիրությամբ վերցրեց երգն ու հեռացավ: Պատասխանի եմ սպասում՝ չկա: Դրանից հետո, հակառակ իմ անսահման հիացմունքին, տարիներ շարունակ առամ ունեի նրա դեմ:

Այդ լուրջան պատճառը պարզվեց քաղաքանին ուշ՝ մոտացել էի երգի տակ գրել աճունս ու հանցես...

Ժողովուրդն սկսում է ճանաչել մեզ: Իհարկե, «աստղ» համարվելուց դեռ հեռու ենք, բայց գիտեն, որ երգիչներ ենք: Պիեռ Կուռն ու Ֆրանսիս Բլանշը «Վաշինգտոն» սրահում ռադիոհաղորդում են կազմակերպում ու խնդրում են մեզ մասնակցել այդ հաղորդմանը:

Հաղորդման օրը, առավոտյան ժամը 10-ին, Պիեռին արթնացրի: Նա այդ ընդունեց որպես ունեցություն իր ազատության նկատմամբ: Ես պահանջեցի անպայման փորձ անել:

— Ինչ հոգեհան մարդ ես, Շարլ, ասիւր միջև երեկո դեռ շատ ժամանակ կա:

— Ո՛չ, ժամանակ չկա: Ուզում եմ, որ այսօր մեր ելույթն անցնի ավելի լավ, քան երբևէ:

— Կարո՞ղ եմ իմանալ պատճառը:

— Այսօր համերգասրահում կլինեն Պիաֆը, Տրեմեն, Ռասու Բրետոնն ու իր կիներ: Մեզ ցույց տալու միակ առիթը ներկայացել է: Հասկացա՞ր հիմա:

— Հասկացա: Փորձում ենք:

Զգում եմ, որ այդ երեկոն լիներալ է շատ կարևոր, եթե ոչ որոշիչ մեր կարիերայի համար. վախենում եմ:

«Վաշինգտոն» համերգասրահը արտիստական մուտք չունի: Հանդիսատեսներն ու արտիստները մտնում են նույն դռնից, այնպես որ բոլորը պետք է գան նույն ժամին, հաղորդման ընթացքում բոլոր տեսակի աղմուկներից խուսափելու համար:

Ծրագրում ելույթ ունեցող արտիստները բեմին մոտ՝ առաջին շարքում են նստած, կողքի սանդուղքից հերթով բեմ բարձրանալու համար:

Ռոշն ու ես եկանք այն ժամանակ, երբ Պիաֆը, Տրեմեն ու Բրետոնները արդեն տեղավորված էին:

Դաշնամուրը դրված էր բեմի խորքում, ինձնից հեռու. կարծես մենակ էի երգում, մի բան, որ կրկնապատկում էր վախ՛ս: Այդ երեկո ինձ ու Պիեռի համար յուրահատուկ պրեմիերա էր. դահլիճում անվանի անձնավորություններ կային:

Շշմեցնել եմ ուզում: Սկսում եմ երգել: Հանկարծ առաջին շարքից կրծքային, գրնգուն մի ծիծաղ պայթեց: Նայեցի՝ Պիաֆն էր: Ծնկներն իրարից հեռու, մարմինը առաջ, գլուխը ետ, հռհռում էր: Առաջին երգից հետո շուտ եկա դեպի Պիեռն ու աչքով արի, հասկացնելով, որ գործերը լավ են: Ամենաշատը Պիաֆը ծափ տվեց: Տուրաքաճաչուր երգից հետո սկսում էր ծափ տալ, ու բոլորը հետևում էին նրան: Բեմից իջնելուց նայեցի առաջին շարքում նստած չորս մեծերին՝ ծիծաղում էին. Պիաֆը ձեռքով նշան արեց, որ նշանակում էր. «Զգնա՛ս առանց ինձ տեսնելու»: Երկշուռ կանգնեցի պատի տակ ու սպասեցի համերգի ավարտին:

Երեկոյի վերջում այնպես շրջապատեցին նրան, որ չհամարձակվեցի մոտենալ: Ինքը՛ն նեղքելով ամբոխը մոտեցավ ինձ ու...

— Բերանդ կցավե՛ր, եթե մոտենալիք ու բարևեիր,— ասաց: Անապատելի հարվածից շշմած, պապանձվեցի:

— Դու ի՛նչ է, հիմա՛ր ես, թե՛ վախենում ես ինձանից:

— Երկուսն էլ... Մի քիչ:

Այն, որ կարող էր վախեցնել ինձ, դուր եկավ նրան. սկսեց ծիծաղել:

— Ի՛նքդ ես գրում երգերը:

— Ես խոսքերն եմ գրում, իսկ Ռոշը՛ երաժշտությունը:

— Ռոշն ո՞վ է:

— Այն, որ ինձ հետ միասին էր երգում:

— Ինչպե՛ս: Դու մենակ չե՞ս երգում:

Բեմի խորքում տեղավորված Պիեռին չէր նկատել:

— Ինչպե՛ս է պատահել, որ դու չես եկել ինձ մոտ, չես ներկայացել:

— Եկել եմ, զանգել եմ, բայց մադամ Պիաֆի կողմից ընդունվելու համար պետք էր հակաշակառն պատմե՛լներ հաղթահարել:

Հետո հանկարծ հիշեց.

— Հա՛, իսկապես, ես քեզ արդեն տեսել եմ: Եկել էիր ինձ ու Մոնտանին երգ առաջարկելու:

— Ծիշո՛ւ է:

— Այս երեկո գրադվա՛ծ ես:

— Ոչ: Պարզապես գնալու եմ սուս՝ կնոջս մոտ:

— Ահա մի ամուսնացած ևս... Չեմ հասկանում, ի՛նչ եք բո-

լորդ աչքալէս հիմարարար շղթայում ձեզ: Ռջի՛նչ, այս անգամ թող
ապասի, թող ապասել առվորի. հետագայում նա դէռ շատ է ապա-
սելու քեզ: Հետևիք ինձ:

— Իսկ Ռո՛շը:

— Լավ, նրան էլ քեր, տեսնե՞նք նա՞ ինչի է նման:

Եվ անա այն դուռը, որից ներս մտնել էինք երազել, սիրալիր
քաջվում է մեր առաջ: Ահա վերջապէս մենք գտնվում ենք Բերրի
փողոցում գտնվող Պիաֆի տանը, ուր շատ քիչ արտոնյալներ
իրավունք ունեն հաճախելու: Առաջինը ես մտա հյուրասենյակ:
Բազկաթոռներից մատած էին Մարգարիտ Մոնոն, Հանրի Կոն-
տեն և էլի ուրիշներ, որոնց չէի ճանաչում: Բազկաթոռի ծայրին
մատած, աշխուժությամբ ձեռքերը թափահարելով, խոսում էր
Մարգարիտը: Թվում էր ուր որ է հավասարակշռությունը կկորց-
նի ու կընկնի: Սուր ձայն ուներ, բայց նրա անմոռանալի մեղմ
հայացքն ու հմայքը անջնջելի ապավորություն թողեցին ինձ վրա:
Իսկ Կոնտին, փառահեղ հագնված, բազմած էր աթոռին ու մերթ-
ընդ մերթ դիվանագետի արժանապատվությամբ ծխախոտը մոխ-
րամանի մեջ էր թափ տալիս: Նրանց մեջ էր Պիաֆը:

Անհարմար եմ զգում: Ինձ կուշ եկած տեսնելով, Էդիտը, փո-
խանակ սրտապնդելու, ձեկավ, մատեց կողքիս, ձեռքը դրեց ազդ-
րիս ու նայեց իր քարեկամներից, որոնք հավանությամբ ժպտալ
սկսեցին: Կարմրեցի, քրտնեցի: Բացարձակ հիմար վիճակի
մեջ եմ:

Շուրջս թաքուն իրար են նայում, աչքով անում ու ձրկի-
մաստ ժպտում:

Ռոշը լքեց ինձ ու գնաց մատեց հյուրասենյակի խորքում, եր-
կար մազերով մի աղջկա՝ Պիաֆի քարտուղարուհու մոտ: Չէի հա-
մարձակվում շարժվել. Էդիտի փոքրիկ ձեռքը ճնշում էր ինձ: Ներ-
կաները առանց քաշվելու մշակում էին ինձ:

— Ի՞նչ ես կարծում, որևէ բան դուրս կգա՞ սրանից:

— Գուցէ...

— Էդիտն ալելի լավ գիտե:

— Խելացի է երևում:

— Ինձ թվում է՝ մի քիչ փոքր-մոքր է ու ոսկրոտ:

— Ճտերն աշնանը կհաշվեն, սիրելիներս... — առաջ Պիաֆն
հանկարծ, ու բոլորը լռեցին:

Մարգարիտը միամտորեն հարցրեց.

— Իսկ ի՞նչ կլինի ժոքերո:

Բոլորը ձևացրին, թե ոչինչ չեն հասկանում: Պիաֆն հաճ-
կարծ հարցրեց.

- Ազգութիւնդ:
- Հասցեք:
- Իսկ դա ի՞նչ է նշանակում:
- Ծառ երկար պատմությունն է:
- Դե, որ երկար է, պետք չէ:

Ուղքից գլուխ չափեց ինձ ու տեսնելով, որ ամբողջովին սև եմ հագել, ասաց.

- Ինչո՞ւ ես սև հագել:
- Որովհետև սև վերնաշապկի վրա կեղտը չի երևում:
- Կարո՞ղ է պատահել, որ քո շապիկն հինա կեղտոտ է:
- Կարող է պատահել:

Ծուռ գալով դեպի բարեկամներն ասաց.

- Բայց լավն է այս փոքրիկը, նույնիսկ կեղտոտ շապիկներ է հագնում:

Բոլորը հավանություն տվին: Ես դարձա երեկոյի ուշադրության կենտրոնը: Այստեղ իմ բախտն էր որոշվում՝ կամ կդառնամ Պիաֆի խմբի ծաղրի առարկան, քակության նոխազը, կամ կարծանաճամ Պիաֆի շրջապատին պատկանելու պատվին: Ծապկիս կասկածելի մաքրությունը իմ օգտին է, այնպես որ արդեն կիսով չափ ընդունված եմ: Հետո զգացի, որ աստիճանաբար, աննկատելիորեն դուրս եկա ուշադրության կենտրոնից:

- Պատմիր մի քիչ քո մասին, — ասաց Պիաֆը:
- Պատմելու շատ բան չունեմ, քարշ էի գալիս:
- Որտե՞ղ էիր քարշ գալիս:

— Որտեղ պատահեք՝ կարարեմերում, ռեստորաններում, կինոդահլիճներում, փողոցում, ժողովրդական պարահանդեսներում: Ռոշն ու ես ինչ-որ հաջողության հասել ենք, բայց դեռ հպարտանալու ոչինչ չունենք:

— Ուրեմն դու եղել ես փողոցներում ու ժողովրդական պարահանդեսներում, նշանակում է վաղս պարել գիտես:

- Այո:
- Հակառակ կողմի վրա՞ էլ:
- Այն էլ ո՛հ:

— Հիմա կտեսնենք: Քեզ նմանները ինձ հաճույք պատճառելու ու շշմեցնելու համար հաճախ ասում են, որ հիանալի վաղս եմ պարում: Բայց մինչև օրս նրանցից ոչ մեկը իր բարձրության վրա չի եղել:

Աչքին ընկած մազափունջը ետ գցելով, ձայն տվեց քարտուղարս:

— Ճառ՛ն, փոխանակ մի անձանոթի հետ սիլի-քիլի անելու, ետ քաշիր այս գորգն ու լույսը իջեցրու, իսկ դու՝ Ռոշար...

— Ռոշ,— քաղաքավարությամբ ուղղեց Պիեռը:

— Լավ, Ռոշ: Դու էլ նստիր դաշնամուրի ասուջ ու ժողովրդական տոնահանդեսի մի իսկական վալս նվագիր: Իսկ ինչ վերաբերվում է քեզ,— ասաց ինձ,— տեսնենք արժեքդ:

Կաշկանդվածությամբ միանգամից չքացավ. ես ինձ զգացի իմ միջավայրում: Էդիտը վեր կացավ:

— Մնացեք նստած,— ասացի ես:

Մի քիչ զարմացած նստեց տեղում, չհասկանալով, թե ինչ եմ ուզում անել: Մինչ Ռոշը նվագել կսկսեր, մատներս տարա քերանս ու սուղեցի: Պիաֆն հասկացավ՝ ինքը պետք է մոտենար ինձ, ոչ թե ես՝ իրեն: Այդ էր պահանջում փողոցի կարգը: Նա վեր կացավ ու մոտեցավ ոչ որպես Էդիտ Պիաֆ, այլ որպես մի անշուք աղջիկ, որին սուղոցով պարի է հրավիրում իր թաղի փողոցային տղան: Պիաֆի աչքերի մեջ երանության փայլ կար:

Ես հաղթանդամ չեմ՝ ընդհակառակը, բայց երբ գրկեցի նրա իրանը, ինձ Գարրի Կուլերի պես հաղթանդամ զգացի: Առանց մեծ քայլեր անելու, ասանց մարմինն ու գլուխս ճոճելու, նրան աչնալես պտտեցրի, ինչպես չէր պտտվել Պիաֆ դառնալուց ի վեր:

Ռոշն անդադար նվագում է, ես ատամներս սեղմած պարում եմ: Որոշել եմ, եթե պետք լինի՝ պարել ողջ գիշեր: Ուզում եմ, որ Պիաֆը թողություն խնդրի, ծնկի գա, հասկանա վերջապես, որ տղամարդու հետ գործ ունի՝ իսկական տղամարդու: Ես դեռ չգիտեմ, թե ի՛նչ է մտածում մա Ազնավուր-երգչի մասին, բայց ուզում եմ, որ Ազնավուր-պարողին ողջ կյանքում չմոռանա: Այդպես էլ եղավ:

Դիմացկուն դուրս եկավ Պիաֆը: Թեպետ քառորդ ժամ չանցած քարեկամների ծափահարությունների տակ կանգնեցրեց ինձ, հիացմունքով նայեց ու ասաց.

— Լա՛վ, եղբայրս, չտեսնված պարող ես: Դու կարող ես նույնիսկ ափսեի մեջ պարել:

Քիթս վեր ցցեցի, փքվեցի: Գոհ եմ ինձանից: Պատրաստվում էի նստել, մտքումս սեւելով, որ իր դասն առավ, բայց Պիաֆին դեռ չգիտեի:

— Իսկ «պատողորը» կարո՞ղ ես պարել:

— Իհարկե:

Սկիզբ առավ ձևավոր «պատողորը»: Ես նրան պտկեցրի ծնկներին, օդ քարձրացրի, պտտեցրի... Վերջապես կանգ առանք:

Երկամտանքով մայեցի ու տեսա, որ ամեն ինչ կարգին է: Նրա աչքերը փայլում էին: Նա գոհ էր ինձանից:

— Իսկ «տանգո», — ասաց նա քնքշորեն:

— Իհարկե, ո՞րն էք ուզում «Արգենտինյա՞նը», «Պոփ պա՞» թե՞ «Ալա ֆրոտը»:

— Երեքն էլ գիտե՞ս:

— Այո:

— «Արգենտինյանը» պահիր քեզ: Կսկսենք «Պոփ պայից», հետո կփորձենք «Ալա ֆրոտը»:

«Ալա ֆրոտը» ժողովրդական պարահանդեսներում իրար կիս գրկած են պարում ու ոչ մեկը մյուսով չի հետաքրքրվում: Սակայն այստեղ, այս սալոնում, որտեղ բարձր հասարակությունից մարդիկ էին մատած, ես ամաչեցի: Փորձեցի ինձ հեռու պահել Պիաֆից, ձիգ պարել, չհարվել նրան: Բայց նա վրդովված ասաց.

— Չէ՛, չեղա՛վ: Առանց խարդախության: Ես իսկականն եմ ուզում՝ ժողովրդականը:

Դե որ այդպես է, կպարեն աչնպես, ինչպես ուզում ես... Ու ես ակնեցի պարել իսկականը, ժողովրդականը: Աստիճանաբար ներկայանալն ակնեցին փափկամկաստությամբ հեռանալ: Ռոշը դաշնամորին կպած դեռ նվագում էր, իսկ ես Պիաֆի հետ դեռ պարում էի: Լուսաբացին ավարտվեց աշխարհի ամենաերկար «տանգոն»:

— Վաղն սոսակոտչան անցիր ինձ մոտ, լուրջ խոսելիք ունեմ, — ասաց Պիաֆը:

Վերջապես հրաժեշտ տվինք իրար: Մետրոյի վերջին գնացքն արդեն մեկնել էր, ստիպված Ռոշն ու ես, բռնցքներս սեղմած, ուս-ուսի տված քնեցինք փայտե մատարանի վրա:

Հաջորդ օրը ներկայացա մենակ. Ռոշին արթնացնելու բոլոր ջանքերս իզուր անցան: Դուրը բաց արեց քարտուղարուհի Ֆանը ու շնչաց.

— Օրիորդը դեռ քնած է, անցեք սալոն և սպասեք:

Երկու ժամ սպասելուց հետո Պիաֆն ինձ ընդունեց անկողնու մեջ, դեմքին՝ գիշերային դիմակը պահող ուտիլենների հետքեր:

— Նախաճաշե՞լ ես:

— Այո՛:

— Իսկապես նախաճաշել ես, թե չէ, — գրեթե բղավեց նա:

— Այո, նախաճաշել եմ:

— Աշխարհում ասա, թե քաղցած ես, հիմարություն է ձեր թափելը:

Մի բաժակ սուրճ խմեցինք, կարկանդակ ու մեղր կերանք:

— Լսի՛ր թե ինչ եմ ասում: Մի քանի օրից «կոմպանյոնների» հետ հյուրավաղերի եմք մեկնում, — ասաց նա ծամելով, — դու և թո ընկերը ծրագիրը կակտեք ձեր երգերով: Հետո դու կներկայացնես ինձ:

— Իսկ որքա՞ն պիտի ստանանք:

Այդ մեկը չպետք է ասելի. Պիաֆն ուղիղ նայեց աչքերիս, ցած դրեց բաժակը, ուղղվեց անկողնու մեջ ու պալթեց...

— Հիմարի՛ գլուխ, փողատե՛ր թշվառական: Քեզ բախտ է վիճակվել Պիաֆի հետ ելույթ ունենալ ու դեռ համարձակվում ես փողի մասին խոսել: Ողջ Փարիզը, լսո՞ւմ էս, ոտքերիս տակ քարջ կգար իմ խմբում հանդես գալու համար:

Չալնը գնալով բարձրանում էր, ձեռքերն էր թափահարում ու աչքերով պատերը վկայակոչում:

— Մի էս փաղճրուտին տեսե՛ք, էս խղճուկի՛ն...

— Մի՛ գայրանաք, — ասացի էս, — ապրել պե՛տք է, թե՛ չէ: Ես ընտանիք ունեմ, պահել է պետք:

— Իսկ էս, հիմարի մեկը, պահելու ոչ ոք չունե՞մ: Եթե ինձ աչապիսի բան առաջարկեին այն ժամանակ, երբ մուրացկան էի քեզ նման, կփակեի բերանս... Իսկ եթե բացեի, ապա միայն շղ-նորհակալություն ասելու համար:

— Շնորհակալություն, — ասացի էս:

— Շնորհակալություն, համաձա՞յն էս, թե՛ շնորհակալություն, համաձա՞յն չես, — հարցրեց նա գայրացած:

— Շնորհակալություն, համաձայն էմ, ինչ վերաբերում է ինձ, — ասացի էս, — մնացածի մասին պիտի խոսեմ Ռոշի հետ:

— Հա՛, ուրեմն, դեռ այնքան մեծ չես, որպեսզի ինքնուրույն որոշումներ կացացնես: — Ու նորից ակտեց... — Իհարկե, պարունը պետք է իր արիատոկրատ, փչացած ընկերոջ կարծիքն հարցնի: Ես ևս եւս առաջ, ո՞ր է թո այդ սալոնի Դոն-ժուանը: (Ամեն ինչ տեսնում է. նկատել էր Ռոշի սեթևեթելը իր քարտուղարության հետ:)

— Քնած է:

— Հա՛... Ուրեմն պարունը քնած է: Ուրեմն պարունը չի բարեհաճում վեր կենալ ու գալ մադամ Պիաֆի մոտ. դա նրա համար մեծ նեղություն կլինի: Նա հայրմար է գտնում իր սպասարկորի՛ն ուղարկել... Դե լավ, ուրեմն այդպես, ամսի 16-ին ճանապարհ եմք ընկնում: Կտոանաք այն, ինչ կտամ, կանեք այն՝ ինչ կասեմ: Մի բան ևս. աշխատանքից ուշացողների՛ն ասելով ատում եմ: Ժամը ուղիղ 8-ին կհանդիպենք Հյուսիսային կայարանում: Մինչ

այդ, երբեմն կարող ես գալ այստեղ: Դու կծանոթանաս «կոմ-
պանյոններին» հետ, նրանք վաղը վերադառնում են: Այսպիսով
կընտելանաս շրջապատին: Դա քեզ օգտակար կլինի: Իսկ հիմա
հանգիստ թող ինձ, ես պետք է հագնվեմ:

Ու՛ֆ, ինչ փոթորիկ էր... Վազեցի Ռոշի մոտ, հայտնելու, որ
հյուրախաղերի ենք մեկնում: Բնակաճարար չառացի, որ Պիաֆն
իմ հետն անիծեց: Ինչ լավ կին էր: Բաանչորս ժամվա ընթացքում
նա ինձ ընդունեց այն աշխարհը, որը հետազայում իմը պիտի լի-
ներ: Նա ինձ շղթայակապ պահեց ութ տարի, արտիս մեջ թողնե-
լով մի քանի օրվա սեր, քնքշություն ու հիշողություններ կյանքիս
մնացած օրերի համար:

Միջելինն ու ես երեխաների մեան ենք ապրում: Ծիծաղում
ենք, սիրում իրար, ման գալիս ընկերների հետ: Բարեբախտա-
բար Պատրիցիայով մայրս էր զբաղվում: Բայց ոչ այն պատճա-
ռով, որ Միջելինը չէր ցանկանում, կամ չէր կարող, այլ պարզա-
պես, որովհետև երեխային չէինք կարող հետներս քարշ տալ:

Բացի այդ, աշխատում էինք: Միջելինը երգում էր մի կարա-
րեում, Ռոշն ու ես՝ մեկ ուրիշում: Իսկ հետո, աստված իմ, չէ՞ որ
մենք ջահելներ էինք, իսկ ջահելությունը իրենն է պահանջում:

Մեր մակարդակի արտիստների հետ քաղցած ու ծարավ մըս-
տում էինք ինչ-որ էծանագին գինետան սեղանի շուրջը, շատա-
խոսում, «օջիմբագություններ» անում, մինչև որ մեկը բացական-
չում էր.

— Սատանան տանի, ժամը արդեն 5-ն է:

Շտապ վեր էինք կենում ու վազում տուն: Հաջորդ օրը ուշ
էինք վեր կենում, արագ լվացվում, նախորդ օրվա շորերը հագ-
նում ու ամեն մեկս մի կողմ գնում, երեկոյան նորից հանդիպելու
համար:

Այն օրը, երբ Միջելինին հայտնեցի Պիաֆի հետ հյուրախա-
ղերի մեկնելու մասին, առաջ.

— Անչափ ուրախ եմ, որ քեզ բախտ վիճակվեց:

Բայց և այնպես չկարողացավ չարտահայտել իր մտահոգու-
թյունը:

— Գիտեմ, որ Պիաֆը սիրում է երիտասարդ երգիչներին...
վախենում եմ, որ թաթը վրադ դնի:

— Մի՛ վախեցիր, նրան Ռոշն է հետաքրքրում:

Ես այդ առաջի Միջելինին հանգատացնելու համար:

— Ամեն ինչ Պիեռի վրա ես գցում: Դա ինձ արդեն ասել
ես Միստենգետի կապակցությամբ:

— Պիե՛ն:

— Հը՛...

— Ժամը յոթն է: Գնացքը ժամը ութն անց քսան շարժվում է: Հազիվ հասցնենք:

— Մի բուպե: Հիմա վեր կկենամ:

— Պիե՛ն:

— Հը՛...

— Պիե՛ն, ի սեր աստծո, ժամը 7-անց 30 է... Ուշքի արի, էլ ժամանակ չկա... Կուշանանք գնացքից:

Ի վերջո Պիեռը մեծ դժվարությամբ վեր կացավ: Քնաթաթախ արստեպատ է դիպչում, սենյակից խոհանոց անցնում, սալոնից մեջքստենյակ, իսկ ժամն արդեն 8-ն է:

Վազեցիներ փողոց: Ռեա ենք վազում, դեն ենք վազում, հալացքով խուզարկում փողոցը, սպասում...

— Սա ի՛նչ փռած երկիր է, — պալթեց Պիեռը, — էրբ պետք է՝ տաքսի չես գտնի: Ո՛ր եմ այդ ջանորոշները:

Մի քանի բուպե ևս սպասելուց հետո ճամպրուկները վերցրինք ու... վազքով դեպի Հյուսիսային կայարան, որ մեր բախտից շատ հեռու չէր: Երկու տոմս վերցրի ու վազեցի կատամաստույց: Ժամն արդեն 8-ն անց է 20 բուպե:

Ծիշո ժամանակին հասանք, քայց միայն տեսնելու համար մեր գնացքը, որն հետզհետե արագացնելով ընթացքը, մի վերջին անգամ «ո՛ւ-ո՛ւ» արեց ու անհետացավ:

Աղե՛տ: Պատկերացնում եմ, թե Պիաֆն ինչպես է բարկացած: Քնաթաթախ Պիեռին խոսիցս գցած, որը չի էլ հասկանում, թե ինչ է կատարվել, վազեցի մի երկաթուղայինի մոտ:

— Ասացե՛ք, Տուրգոսան գնացող ուրիշ գնացք կա՞:

— Միայն երեկոյան:

— Ինչպե՞ս ամենք, որ շուտ հասնենք. բավական ծանր է՝
ճակի մեջ ենք:

— Ես ձեզ կարող եմ միայն մի խորհուրդ տալ՝ մինչև Ամլեն
մի բեռնատար գնացք կա, մարտք գնացեք, այնտեղ մի բան կա-
նեք:

Վազեցիհն: Անցնում ենք երկաթգծերի վրայով, վազում: Վա-
զոնների երկայնքով: Քրտիների մեջ կորած ենք, էլ ուժ չունենք:

— Սա է,— գրեթե խոխոացնելով ասաց Պիեռը: Ես էլ եմ
շնչառապառ:

— Թո՛ւ, շարժվում է: Պիեռ կա՛ց, Պիեռ, մի քիչ էլ...

Վազեցիհն: Պիեռն իր ճամպրուկը գցեց քաց վազոնի մեջ,
իմը գնաց նրա ետևից: Դեռ շարունակում ենք վազել: Պիեռը կախ-
վեց վազոնից ու վեր ձգվեց: Մի քանի քայլ, ու ես էլ բարձրացա:

Տախտակամածի վրա փուլ գալով, մեկնվել ենք անուժ: Եր-
կար ժամանակ լսում ենք գնացքի աղմուկը խլացնող մեր հետոյ
միայն:

Աստիճանաբար շնչառությունս տեղն եկավ, ու ես պայթեցի.

— Պարոնը չի կարողանո՞ւմ ամկողնուց վեր կենալ ու բո-
լորին կրակն է գցում... Ես հոգնել եմ քո հիմարություններից,
Պիե՛ռ, լսո՞ւմ ես, հոգնել եմ...

Ո՛չ, Պիեռը չէր լսում. գնացքի ճոճքից նորից էր քնել:

Ամլենում մեզ տաքսի գցեցիհն ու հաաանք Լիլ: Լիլում քրտ-
նաթաթախ թռանք մի տրամվայ, և... Տուրգոսանումն ենք:

Վազեցիհն կայարան և իմացանք, որ մեր քաց թողած գնաց-
քը ժամանելու է հինգ րոպեից:

— Տեանո՞ւմ ես,— ասաց Ռոշը,— կարիք չկար գլխաապառառ
վազել: Այստեղ ապասե՞նք, թե՞ գնանք մի բաժակ բան խմենք:

— Գնանք:

Նստած ենք կայարանամերձ սրճարանում: Այստեղով են
անցնում գնացքի ուղևորները: Հենց նոր էին դատարկել բա-
ժակները, երբ տեսանք Էդիտին իր իմպրեսարիո Լուլու Բարիի
և Ժոքերի հետ՝ «կոմպանիոներին» հետևից գցած: Մեզանից մի
քանի քայլ հեռավորության վրա լսում եմ Էդիտի ցատումնաղից
ձայնը.

— Է՛լ աչքիս չերևան նրանք: Ես նրանց մարդ դառնալու
հնարավորություն տվի, իսկ այդ թշվառականները կողքով ան-
ցան: Եթե երբևէ հանդիպեմ նրանց...— հանկարծ տեսավ մեզ:

— Ի՞նչ եք անում այստեղ:

— Մի բաժակ բան ենք խմում, ընկերացե՛ք մեզ:

Մտնեցավ, ուզում էր քարոզ կարդալ գլխներիս, բայց ծիծա-

դելու ցանկությունն այնքան մեծ էր, որ մոռանալով ամեն ինչ ասաց.

— Եթե չգալիք, ամեն ինչ վերջացած կլինի:

Մի շնչով խմեց գարեջուրն ու ասաց.

— Դե լավ, որ եկել հասել եք, ավելի լավ է հիմա բացատրեմ, թե ինչպես է ընթանալու ներկայացումը:

Մի պահ տիրող լռությունից օգտվելով, երկու ջիշ գինի ու մի ջիշ գարեջուր ևս պատվիրեցի:

— Ահա՛,— ասաց Էդիտը,— ներկայացման սկզբում ձեզ կներկայացնեն: Պիեռի հետ կերգենք հինգ երգ, հետո ևս կմտնեմք եւս ու կներկայացնեմ «կոմպանյունների»: Ես ինքս կգրադվեմ նրանց լուսավորությանը: Ընդմիջումից հետո դու, Շա՛րլ, բեմ կմտնես ու ինձ կներկայացնես հետևյալ բաներով. «Մի խոսք ու այդ խոսքի մեջ մի ամբողջ երգ՝ Էդիտ Պիաֆ»: Հետո կգրադվես իմ լուսավորությանը:

Այսպես Ֆրանսիայի հյուսիսից հասանք Շվեյցարիա, որը մեր հյուրախաղերի վերջնակետն էր: Ֆրանսիայում ամեն ինչ լավ անցավ, բայց Շվեյցարիայում դրամական դժվարությունների հանդիպեցինք:

— Ես ու դու,— ասաց Պիաֆը մտերմաբար,— եթե որևէ բան պատահի, փողոցներում ևերգելով կարող եմք էշը ցեխից հանել. մենք նույն խմորից ենք: Բայց մյուսներին հարկավոր է հայրենադարձնել:

— Եվ անել...

Ռոշն ու ևս քիչ էինք հանդիպում «կոմպանյունների» հետ: Ասեմք նրանք էլ էին իրենց հետո պահում:

— Դրանք «Բոշ-սկաուտներ» են,— քննիծաղ տվի,— ո՛չ աղջիկների են հանդիպում, ո՛չ էլ խմում: Մոտեն էլ ընկնում է թե չէ, անկողին են մտնում:

— Թշվառներ,— ավելացրեց Ռոշը,— աշխատանքը՝ աշխատանք, ծառայությունը՝ ծառայություն:

Միշտ է, աշխատանքը շատ ժամանակ էր խլում նրանցից. ամեն օր փորձեր էին անում ու խոսում միայն ամուսնությունից ու անաղարտությունից: Ապանում էին մեզ իրենց բարոյախոսություններով: Մի երկուսը տարբերվում էին մյուսներից, բայց այդ կեղծավորները վարպետորեն քողարկում էին իրենց խաղը:

Գրեթե դատարկ դահլիճներն ու փողի պակասը մեզ ստիպեց մերձեկնալ նրանց: Հարկադրված մի քանի հոգիանոց սենյակներ էինք վարձում: Մեր հետ ընկավ Ֆրեդը՝ երիտասարդ մի տղա, որին շատ էին աիրում աղջիկները, բայց ինքը երկշոտ էր ու անփորձ:

«Կոմսաւոյններից» շատերը հաւանութեամբ չէին տալիս մեր ասորեակերպին, ասկայն Պիաֆին շատ էր դուր գալիս: Մենք հաճախ էինք միասին խմում:

— Մի-մի հատ չգցե՞նք, — ասում էր Պիաֆը:

— Ինչո՞ւ չէ, Էդիտ:

— Բայց այդ մասին ոչ մի խոսք ժողովին, դա նրան դուր չի գա:

Խեղճ ժողով, այնքան միասնորոն էր, որ հաճախ երեկոները մտահոգված ասում էր.

— Սոսկալի է: Էդիտն այնքան է հոգնած, որ հազիվ է կանգնում ոտքի վրա:

Ամեն տեղ պահած գարեջուր ունեինք: Երբեմն աշխատանքի մասին խոսելու պատրիակով Էդիտը գալիս էր մեր համարը՝ խըմելու: Մի գիշեր նրան նոր կրոնի աստվածուհի ընտրեցինք ու մեզ՝ հավատացյալներին, կնքեցինք գարեջրով. մի բաժակ գարեջուր էինք թափում գլխներիս ու խմում երեսներիցս ցած հոսող կաթիլները:

— Ինձ էլ, — պահանջեց Պիաֆը:

— Բայց դուք աստվածուհի եք, Էդիտ:

— Չայնո կտրիր, Շարլ, ևս էլ եմ ուզում:

Մեր սենյակից գարեջրատան տիպան հոտ էր գալիս:

Պիաֆը Շվեդիա է մեկնում: Ժողովը կատաղած է, որովհետև Պիաֆը, Ռոշն ու ևս ասկալի հարքած ենք: Բաժանման պահին լաց ենք լինում: Լաց եղանք հյուրանոցի սրահում, լաց եղանք տաքսիի մեջ ու կայարանում դեռ լաց էինք լինում:

Արհամարհական հայացքներ գցելով մեզ վրա, ժողովը խրճատվով հեռանում էր, որ Պիաֆը խմելու ոչինչ չգնի: Ու երբ գընացքի շարժման ազդանշանը տվին, հանգստացած շունչ քաշեց:

Արդեն մի հարյուր անգամ ողջագուրված կլինեմք, բայց Պիաֆը վերջին անգամ երեք համբույր դրոշմեց այտերիս, ու ետ քաշվելու պահին ականջիս շշնջաց.

— Ինչ որ պետք է արե՛լ ես:

— Այո՛:

Գնացքը շարժվեց, տանելով Պիաֆին ու գարեջրի շշերը, որոնք Ռոշն ու ևս թաքցրել էինք բարձի տակ, մուշտակի գրպաններում, ճամպրուկի մեջ ու անկողնու տակ:

Կատամստույցում կանգնած՝ հարքածությամբ միանգամից անցավ: Հանկարծ բոլորովին միայնակ զգացի ինձ ու հասկացա, որ Էդիտը մեծ տեղ էր գրավել իմ կյանքում:

Ես էլ մրաւ կյանքում, որովհետեւ մի քանի օր անց Շվեդիայից մի երկտող ստացա.

«Ես երբեք չէի կարծում, որ այդքան կկարտուն քեզ:

Փողոցի քո փոքրիկ քույրը՝
Էդիտ»

Մի քանի շաբաթ անց մենք նորից հանդիպեցինք: Պիաֆն այս անգամ Միացյալ Նահանգներ էր մեկնում: Մատը դնելով մեր ցավոտ տեղին, ասաց.

— Հիանալի կլինէր, եթէ կարողանայիք Ամերիկա գալ:

— Երազում եմք,— ասացի,— քայց փող չունենք:

— Հուսահատվել պէտք չէ: Տղամարդ եղէք,— ասաց Պիաֆը,— փորձեք մի կերպ ընկնել Ամերիկա, մնացածը թողեք ինձ:

— Հեշտ է ասել՝ «տղամարդ եղէք»,— ասացի ես,— մեռնում եմ Ամերիկա գնալու ցանկությունից:

— Հուսով եմ, չեք վախենում:

— Չէ՛ մի...

Մի քանի րոպե հետո գիտեստանը մատած, Ռոշը մոթմոթում է:

— Ամերիկա գնալ... Ամերիկա... ծիծաղելի մարդ ես, Ծարլ. փող է պէտք, այն էլ շատ:

— Բո քանը չէ, Պիեռ, այդ թող ինձ վրա:

— Պարոն Ռաուլ Բրետոնին եմ խնդրում:

Կատրինը՝ տիրոջ հավատարիմ քարտուղարուհին, հարցրեց.

— Ի՞նչ գէկուցել:

— Ռոշ և Ազնաւուր: Նա ինքն է կանչել:

Բրետոնի մոտ մի գրասենյակ կա, ուր ժամանակին գալիս, երգեր էի վերցնում, քայց գիտեի, որ գրասենյակից այն կողմ մի այլ սենյակ էլ կար դիրքի տեղ հյուրերի համար: Ներս մտա այնպէս, ինչպէս սրբաւիայր կոնոնեն: Հետաքրքիր, մի տեսակ վախի ու հաղթանակի խառը զգացում տիրեց ինձ. ես մտել էի այն սենյակը, որտեղ Տրեմեն այնքա՛ն նվազել էր...

Ռաուլը մեզ ընդունեց ու ասաց. «Պէտք է ասեմ, որ վազելով չեք եկել... երեք ամիս է՝ ինչ սպասում եմ ձեզ»:

— Պիաֆի հետ հյուրախաղերի էիմք մեկնել:

— Լա՛վ: Նստեցեք: Դուք իհարկե երգեր ունեք ինձ առաջարկելու:

— Այո՛: Մեկը:

— Միա՛յն:

— Այո, քայց Էդիտն է երգելու:

— Գիտե՞ք, նա միշտ այդպես է ասում: Ինչնեղե, լսենք:
Մենք կատարեցինք «Կտրիճ տղա է» երգը:

— Կալին է, մուլնիակ շատ լավը: Վատահ էմ, որ Էդիտը կեր-
գի, հիանալի է, ընդունում էմ:

— Կանխավճար կտաք, իհարկե:

— Այդպես էլ գիտե՛ի: Բոլոր երիտասարդ երգիչները այդ-
պես են վարվում: Ես սովոր եմ դրան: Ինչքա՛ն եք ուզում:

— 181.000 ֆրանկ:

Ռատվը հագից խեղդվեց: Աչքերը դուրս պրծան ու մեզ նա-
յեց այնպես, կարծես գծանոցից փախած լինեի՜նք: Իրավունք էլ
ունեն. այդ օրերին առավելագույնը, որ կարող էի՜նք պահանջել,
10.000 ֆրանկն էր:

— Դուք խելագարվե՞լ եք, ինչ է: Երբեք, ո՛չ մի երգի հա-
մար նման գումար չեմ սովել:

— Կասկածում եմ, բայց մի մասը գցենք գալիք երգերի հաշ-
վին:

— Իսկ կարո՞ղ եմ լիմանալ, թե ինչու հասկապես այդ՝
181.000 առաքելական գումարը:

— Ահա թե ինչու: Անցյալ օրը, երբ Էդիտը պատրաստվում
էր Նյու-Յորք մեկնել, ասաց, որ մենք այնքան քաջություն չենք
ունենա գնալ իր ետեից: Ու ես հաշվեցի՝ գնալ-գալու տոմսերը,
ավտոբուսի և այլ մանր-մունր ծախսերը այդքան են անում: Վա-
ղը չէ մյուս օրը էջքնաթիռ ենք նստում:

Ռատվը նայեց մեզ, տարուբերեց գլուխն ու «Երևի ես էլ եմ
գիժ»,— ասաց ու պատրաստվեց չեկ գրել: Սարաափած նայեց
ինձ, երբ հազադով ասացի.

— Մենք կանխիկ գումար կուզե՛ինք. բանկում հաշիվ չունենք:

Փարիզ—Նյու-Յորք տոմս գտնելն անհնար էր, ինքնաթիռնե-
րը պայթելու աստիճան լիքն էին: Ջղայնանում ենք, նյարդային
շարժումներ անում, աղաչում: Վերջապես բախտներս բերեց:

— Կթոչեք Ամստերդամ, այնտեղից էլ Նյու-Յորք: Մենք
կգգուշացնենք Ամստերդամին:

Ամստերդամում վատ առավակալ էր սպասում մեզ: Ճամպ-
րուկները հանձնեցին մեզ ու բախտի քմահաճույքին թողեցին: Ոչ
ոքի պետք չէի՜նք. թագադրությամբ զբաղված քաղաքը խելա-
գար վիճակի մեջ էր:

Չորս օր շարունակ հյուրանոցից օդանավակայան, օդանա-
վակայանից հյուրանոց էի՜նք վազում: Ավելորդ է ասել, թե որքան
էի ջղայնացած: Իսկ Պիեռը կամ քնած էր, կամ հոլանդոսի՜ններ
էր որսում: Ուրիշ ոչի՛նչ նրան չէր հետաքրքրում: Վերջապես

հինգերորդ օրն աստվածայան մեզ հայտնեցին, որ այդ օրվա Նյու-Յորք թոշող ինքնաթիռի ուղևորներից երկուսը չեն մերկայացել: Վազեցինք...

Նստած ենք: Բոլորն ամրացրել են իրենց գոտիները: Պատասառ ենք թոշելու: Ժպտում են Պիեռին: Համկարծ ինքնաթիռի շարժիչները կանգ առան: Ուղեկցուհին հայտարարեց:

— Խնայրում ենք ասել՝ ովքե՞ր են պարոններ Ռոշն ու Ազնավուրը:

Մատներս քարձրացրինք: Նա մոտեցավ մեզ.

— Մեր ավիաընկերությունը ցավով հայտնում է, որ դուք պետք է իջնեք ինքնաթիռից: Այն երկու անձնավորությունները, որոնց տեղերն եք զբաղեցրել, ներկայացան, ու...

— Ոչ մի դեպքում,— ասացի կտրուկ:

— Բայց, պարոն...

Ոչ մի պարոն... Գոտիս քանդեցի, կանգնեցի, օգտագործելով չեղած հասակիս յուրաքանչյուր հնարավոր սանտիմետրը, ավելի տպավորիչ լինելու համար կանգնեցի ոտքերիս մատների ու սկսեցի ոռնալ: Սոսկալի սկանդալ սարքեցի: Սպառնացի դիվանագիտության հարց դարձնել այս միջադեպը: Նույնիսկ Ռոշը, որն իմ կատաղությանը սովոր էր, ապշած ինձ էր նայում:

Աղմուկ-աղաղակիս վրա եկավ ինքնաթիռի հրամանատարը: Ուղեկցուհին հանգիստ ասաց նրան.

— Այս պարոնը չի համաձայնվում իջնել:

Հրամանատարը հոլանդերեն հասկացրեց, որ տանում է մեզ:

Երբ գետնից պոկվեցինք, նոր միայն հանգիստ շունչ քաշեցի:

Ամերիկա՛, ահա՛ մենք... Ինքնաթիռի անկողները դիպան գետնին, ինքնաթիռը մի թեթև վեր թռաւ ու սահեց թոփշքուղու վրայով: Մի քանի րոպե ևս, ու կիրականաճա տարիների մեր նրագանքը: Շուտով կճեմենք Բրոդվեյն ի վար, արտասովոր ներկայացումներ կդիտենք, փողոցում երես առ երես կհանդիպենք այն «աստղերին», որոնցով հեռվից-հեռու հիշանում էինք: Փողոցի յուրաքանչյուր անկյունում ջազ կլսենք ու Հառլեմ... Այո՛, մանավանդ Հառլեմը կտեսնենք:

Հառլեմը իր նվագախմբերով, երաժիշտներով ու «բլյուզի» երգիչներով միշտ էլ ձգել է ֆրանսիացուն: Ամեն ինչ խառնված է մեր ուղեղում, նշարդալին անհանգիստ վիճակ՝ ինչե՛ր ենք տեսնելու...

— Ասում են, որ ամերիկյան սևամորթները սիրում են ֆրանսիացիներին, — ասաց Ռոշը:

— Այո, ախպերս: Մեզ ապաստում է մեծ կյանք ու առասպելական պաշտամուտներ:

Հրճվում եմ, չեմ կարողանում տեղում նստել: Ինքնաթիռն էլ կանգ չի առնում: Շտապում եմ ոտքս դնել ամերիկյան այդ հողի վրա ու գնալ կանգնել առատության աղբյուրից թափվող այդ փոքրիկ, սքանչելի, կանաչ թղթերի տակ, որոնք «դուլար» են կոչվում: Պատրաստ եմք, պատրաստ գրկելու այդ բոլորը:

Ինքնաթիռը կանգ առավ: Օդանավակայանի պաշտոնյաներից մեկը մտավ ներս, անցավ ինքնաթիռի երկայնքով մեկ, նայեց՝ մեզ ու իջավ:

Բարձրախոսի հայտարարեց մեր անունները, իմը՝ մի քիչ դժվարությամբ: Վազեցինք անձնագիրը ներկայացնելու:

Ամերիկա՛, ահա՛ մենք...

— Վիզա...

— Վիզա՛, ի՞նչ վիզա:

Պաշտոնցան խոսում է, խոսում, բայց մեկը ոչի՛նչ չեմք հասկանում, բացի «վիզա» մի հասոյիկ բառից:

— Լսե՛ք, պարո՛ն,— ասացի ես,— մեզ ոչ ոք ոչի՛նչ չի ասել վիզայի մասին: Եթե իմանայինք, կվերցնեինք: Անմիտ բան է ըստացվում: Մեկը չգիտեինք, հասկանո՞ւմ եք:

Ո՛չ, նա իմ ասածներից ոչի՛նչ չէր հասկանում: Հետո էլ իր փերթին երկար խոսեց, այս անգամ ես ոչի՛նչ չհասկացա ու ջունեկա ղեպի Պիեռը:

— Գրողը տանի,— ասացի,— դու ինձ ասել ես, որ լիցեյում անգլերեն ես անցել: Օգտագործիր վերջապես քո գիտելիքները:

— Սրանց լեզուն ես չեմ հասկանում,— ասաց Պիեռը,— աղբաւք ամերիկերեն եմ խոսում:

Հրճվանքի զգացումը անխղճորեն լքեց մեզ. բա որ հանկարծ հաջորդ ինքնաթիռով մեզ էտ՝ Ֆրանսիա ուղարկե՛ն: Պաշտոնցան մատով նշան արեց հետևել իրեն: Գլուխներս կախ, թշվառ, սեւցակում ետ ու առաջ եմք անում: Պաշտոնյաներից մեկը, որը մի քիչ ֆրանսերեն գիտեր, ասաց.

— Ինչպե՛ս պատահեց, որ առանց վիզայի եկաք:

— Ի՞նչ իմանամ:

— Ետ գնալու տոմս ունե՞ք:

— Ո՛չ:

— Իսկ փո՞ղ:

— Ո՛չ:

— Ինչո՞ւ եք եկել:

— Ֆրանսիացի երգչուհի մադամ Պիաֆը, ճանաչո՞ւմ եք նրան, ասաց, որ իր մոտ գանք:

— Որտե՞ղ է նա:

— Նյու-Յորքում, այսինքն՝ այստեղ...

— Նյու-Յորքը մեծ է: Հասցեն գիտե՞ք:

— Ոչ: Բայց գիտեմք նրա իմպրեսարիոյի անունը, որը պետք է տեղյակ լինի: Անունը Ֆիշեր է, գրասենյակին էլ Բրոդվեյի վրա է:

Հեռախոսագրքի մեջ ինչքան ասես Ֆիշերներ կային: Մի քանի անհաջող փորձերից հետո ապա հայտնաբերեց իսկական Ֆիշերին:

Աղետ... Էդիտը տաւը օրով Կանադա է մեկնել, Ֆիշերն էլ նրա հետ: Ամերիկյան ապա փորձեց կապվել Ամերիկայի ֆրանսիական դեսպանատան հետ: Ուշ էր, աշխատանքը վերջացել էր: Գրասենյակներն արդեն փակ էին:

Սեմյակում մի քանի ժամ բանտարկված մնացինք։ Մութն ընկավ։ Լուռ էնք։ Բանալին արտալեց դռան փականքի մեջ։ Մի տիպ, որը ոչ մի բառ ֆրանսերեն չգիտեր, ներս եկավ ու նշան արեց հետևել իրեն։ Տարավ մեզ ու նստեցրեց մի երկար «Լիմուզինի» մեջ։ Ավտոմեքենայի դռները ներսից բռնակներ չունեին, որ կարմիր լույսի կամ ընթացքի դանդաղեցման դեպքում կարողանայինք դուրս թռչել ու փախչել։ Ասեմք, մտադրություն էլ չունեմք. այդ օրվա հուզումները ուժանպատ են արել մեզ։

Գնում ենք ամծանոթ, անվերջանալի թաղամասերով։ Վերջապես մեքենան կանգ առավ։ Ծովափին էնք։ Մեքենան բարձրացավ լաստանավի վրա ու լաստանավը ուղղությունն փերցրեց դեպի ինչ-որ կղզի։ Մեքենան իջավ լաստանավից ու կանգնեց մի հսկա շինության առաջ։ Դռները բացվեցին՝ իջանք։ Վարորդը մի քանի բառ փոխանակեց երկու հսկաների հետ, որոնք մեզ մի թեթև հրելով ներս տարան ու ինչ-որ քարտեր լրացնել տվին։

Պահակը թևերիցս բռնած տարավ մի սեմյակ, ուր արդեն մոտ քառասուն հոգի էին քնած։ Երկու մահճակալ ցույց տվին, ճամպրուկները ցած դրինք, հանվեցինք ու լուռ պառկեցինք։

Մենք գտնվում ենք «Էլլիս Ալենդ» բանտում։ Ահա՛ և մենք, Ամերիկա...

Առավոտյան արթնացա սոսկալի աղմուկից։ Բաց արի աչքերս ու տեսա՝ կատարյալ բաբելոնյան խառնաշփոթ. մեզ շրջապատող մարդիկ խոսում են լեհերեն, իսպաներեն, հունարեն... մի խոսքով, բոլոր լեզուներով, բացի անգլերենից։

Ռոշի հետ գնացինք լվացվելու։ Ամեն ինչ բաց էր, զուգարաններն ամգամ դռներ չունեին։

— Ես չեմ կարող զուգարան մտնել, — ողբաձայն ասաց Ռոշը, — ամաչում եմ։

— Ես էլ։

Բոլորս շարք կանգնեցինք։ Փոքրիկ, ընդհատ քայլերով, հրակաշակաան հերթը ուղղվեց դեպի ընդհանուր ճաշարանը, ամանեղենի սոսկալի աղմուկ բարձրացնելով։ Մինչ մեր հերթը միջանցքից միջանցք դանդաղ առաջ էր շարժվում, կողքից ինչ-որ երկաթյա դռներ էին բացվում ու փակվում։

— Այս բոլորն ինձ դուր չի գալիս, — դողացող ձայնով ասաց Ռոշը, — ի՞նչ ես կարծում, Ծա՛րդ, մեզ երկա՛ր կպահեն ալանել։

— Գաղափար չունեմ։

Ես էլ եմ անհամոզիստ։ Բաան լուպե հետո ճաշարան մտանք։ Յուրաքանչյուրը, մի սկստեղ բռնած, անցնում է ճաշ բաժանող մարդկանց կողքով։ Ուտելու բան չատ կար, բայց այդ բոլորը

զգգվելի էր, իրոք զգգվելի: Կաթաւաններից մեկի մէջ բրինձ տեսաւ: Մատով ցուց տվի, մերժեցին:

— Just for chinese¹.

Ցուց տվի կարօր:

— You're not a baby!²

Բաւարարվեցի նրանով, ինչ հասնում էր ինձ: Սրահում, որտեղ ողջ օրը բանտարկված էինք, բանալիով փակված դաշնամուր կար: Բանտարկյալներից մեկը, որ մի քիչ ֆրանսերեն գիտեր, մի քիչ էլ անգլերեն, խմանալով, որ Պիեռը դաշնամուր է նըվագում, պահակից բանալին վերցրեց:

Պիեռը բացեց դաշնամուրի կափարիչը: Բանտարկությունից վերջապէս ազատված միջատները ամմիջապէս դուրս թափվեցին դաշնամուրի միջից ու շարժվեցին տարբեր ուղղություններով: Բոլորս վրա պրծանք և ով ինչով կարող էր, մեկը կրունկներով, մյուսը փայտով, աստկացրինք միջատներին: Սկսեցինք նվագել, երգել: Բանտարկյալները երջանիկ էին, որ միապառադությունից դուրս էին եկել: Ուրախ էր մանավանդ նրանցից մեկը, որն արդեն մի քանի ամիս է, ինչ այնտեղ էր գտնվում: Բարկայանին լավատես էր: Մեր և մյուսների նման հուսահատված չէր:

Երրորդ օրն է: Մեզ կանչեցին, բանտ քերող մեքենայի նման մեկ ուրիշ մեքենա նստեցրին ու տարան Նյու-Յորքի Կենտրոնը, ինչ-որ դատավորի մոտ, որը թարգմանչի օգնությամբ հարցաքննեց մեզ.

— Ինչո՞ւ եք եկել:

— Եկել եմք, որովհետև ողջ պատերազմի ընթացքում երազել եմք Ամերիկա տեսնել:

— Որևէ քաղաքական կուսակցության պատկանո՞ւմ եք:

— Ոչ մի:

— Ձեր մասնագիտություն՞ընդ:

— Հեղինակ-կոմպոզիտոր-երգիչ:

— Ի՞նչ եք գրել:

Հիշեցի. մի օր, անգործությունից, Պիեռ Գրիմբլայի հետ փորձեցի թարգմանել ամերիկյան մի կատակերգություն, որը մինչև օրս Նյու-Յորքում մեծ հաջողություն ուներ: Կատակերգությունը կոչվում էր «Ֆիննակյան ծիածան»: Փայլուն միտք հղացաւ: Դատավորին ասացի, որ Ամերիկա եմ եկել, որպեսզի կատակերգության հեղինակին հանդիպեմ ու թարգմանությունն հանձնեմ:

¹ Չինացիների համար է (անգլ.):

² Երեխա չեք (անգլ.):

Թարգմանիչը թարգմանեց: Պարզվեց, որ դատավորը խենթանում է այդ պիեսի համար: Նա խնդրեց ինձ մի քանիսկ երգել, տեսնելու, թե ինչպես է հնչում ֆրանսերեն: Կատարեցի: Վերջնականապես համոզվելով, որ պրեզիդենտին ապահելու համար չէ, որ եկել եմք Ամերիկա, առաց, որ շատ եմք դուր գալիս իրեն և ուզում է ինչ-որ քանով օգնել մեզ:

— Դատավորը,— առաց թարգմանիչը,— ձեզ ժամանակավոր կարճատև վիզա է տալիս: Հենց որ աշխատանք գտնեք, կգաք Կենդակալանաք իրեն, որպեսզի երկարացնի ձեր ժամկետը: Հապտակ դեպքում դուք պարտավոր եք երկրից հեռանալ:

— Շնորհակալ եմ, պարոն դատավոր,— առացի:

— Շնորհակալ եմ, պարոն դատավոր,— առաց Ռոշը:

Վերադարձանք «Էլլիս Այլենդ», ու հաջորդ ատավորն մեզ ազատ արձակեցին: Տաքսու վարորդին առացի այն միակ անգլերեն մախադասությունը, որ գիտեի.

— I am very glad to meet you.¹

— So what?²,— առաց վարորդը զարմացած:

Բայց ես ավելին չէի կարող ասել: Նրան մեկնեցի այն թղթի կտորը, որի վրա գրված էր Ֆիշերի հասցեն՝ «Տալմ ակուեր»: Այնտեղ էր գտնվում Ֆիշերի գրասենյակը:

— Ոնց որ կիմոնկարներում,— հափշտակված բացականչեց Ռոշը:

Իրոք որ: «Տալմ ակուերումն» եմք՝ Բրոդվեյի իենց կենտրոնում: «Բոնդ» խանութի վրա, բազմահարկ մի շենքից հակադասական ջրվեժ է թափվում: Մարդու մի հսկա բերան «Կլամեյ» է ծխում, ծխի մեջ ամպ թողնելով: Թերթ ու քաղցրավենիքներ վաճառողները, կոշիկ մաքրողները, ձայնապնակների խանութները, որոնք անդադար ունենում են այս կամ այն երգչին, բազմագույն ու բազմապիսի զգեստներ հագած ջտապող անցորդները, կանաչ, դեղին տաքսիները, շենքերը, ամեն, ամեն ինչ ճգնում էր մեզ ու կարծես ասում. «Այստեղ դուք ոչնչությունն եք: Այստեղ ոչ մի բան հեշտ չի ձեզ համար»: Այս բոլորը ծանր հարվածով գլխիս իջավ: Հափանաբար այդ այն պահն էր, երբ ուզեցի ճանաչվել այս երկրում: Բայց դեռ շատ տարիներ պետք է անցնեի, մինչև իրականաբար իմ ցանկությունը:

¹ Ծատ ուրախ եմ ձեզ հանդիպելուս (անգլ.):

² Հետո ի՞նչ (անգլ.):

Յ՛ կյանք,

Այնպես արա,

Որ ավագե հատիկս դառնա հսկա:

Ասել, որ Ֆիշերի մոտ մեզ լավ ընդունեցին, ճիշտ չէր չինի: Զննեցին մեզ, ծանր ու թեթև արին, տեսան, որ քաշ չունենք:

— Փող ունե՞ք:

— Այո, երեք դոլար և ութ սենթ: (Դոլարներից մեկը տաքսուն էի տվել):

— Շատ չէ: Որտե՞ղ եք տեղավորվել:

— Ոչ մի տեղ: Ծամպրուկները դռան առաջ են:

Մեզ նայեցին ավելի ընդգծված արհամարհանքով:

— Մենք ձեզ ցույց կտանք էժանագին մի հոթել: Այնտեղ են իջևանում «կոմպանյոնները»: Հեռու չէ, կարող եք ուտել գնալ:

Բրորվելի և Ն-րդ ավելցուի միջև գտնվող «Էոնգուել» հոթելն էր: Ինարկե, պալատ չէր, բայց մենք «Վարդուֆ-Մատորիային» չեինք էլ ձգտում: Առաջժմ մի ցանկություն ունեինք՝ կանխավճար չպահանջեին հանկարծ, թե չէ ճաշներս եփած է:

Հենց որ հոթելի սրահը մտանք, մի սղա մոտեցավ մեզ ու ֆրանսերեն խոսեց: Լուսնն ժայռն իր խաղրկներոջ հետ ակրոբատիկայով էր զբաղվում: Նա մեզ առաջարկեց իր օգնությունը որպես թարգմանիչ հոթելում սենյակ վարձելու համար, մի բան, որ անասհմանորեն թեթևացրեց մեր գործը: Աշխատողի հետ մի բանի վայրկյան խոսելուց հետո ժայռն շոտ եկավ դեպի մեզ.

— Երկու սենյակ կա, շաբաթական չորս դոլարով: Ավելի էժանը չեք գտնի:

— Հիանալի է: Շնորհակալություն:

— Առաջժմ,— ասաց ժայռն ու հեռացավ:

Թանկ չէր սենյակը, բայց լավն էլ չէր: Վարդագույն ներկած պատերը փրտ խառնելու չափ գունատ էին: Առանց հին ներկը հանելու, նորից ներկած պատերի վրա գունդ-գունդ կետեր կային: Լվացարանը ճաքճաք էր, ջեռուցման սխառնը շոգեքարջի պես շվվոց էր արձակում: Ինչ վերաբերում է մահճակալների զրս-պանակներին, ապա սրանք ապրում էին իրարից անկախ ու անհաշտ: Իսկ Ռո՛շը... Սոսկալի կաակած անցավ մտքովս: Իսկ ի՞նչ, եթե նրա սենյակը իմից լավն է: Նման հարցերում նրա բախտը միշտ բերում էր: Նեղ, մութ, գորշ պատերով միջանցքով անցա ու մտա նրա մոտ: Ո՛ւֆ... Նրա սենյակը մուկնքան զգվելի է, որքան իմը:

— Ո՞նց է:

— Իհարկե, «Վերսալ» չէ, բայց կարևորը՝ լու չկա: Չգնահար չըջենք:

Դուրս եկանք ու քայլեցինք Բրոդվեյն ի վար: Չեմ հիշում, թե ինչ կհնոնկար էր գնում, բայց ընդմիջմանը Ջին Կրուպպայի նվազագիտվածքը պիտի նվազեր: Տոմար դուրս ու կեսով՝ երեք դուրս:

— Գայթակդիչ է,— ասաց Ռոշը,— բայց եթե մտնենք, գրքականներումս կսնա ընդամենը 80 սենթ:

— Իսկ եթե չմտնենք, միևնույն է, ավելի չենք հարստանա ու տեսած չենք լինի:

— Իրավացի ես, Շարլ, վաղը մի բան կանենք:

Ահա մենք՝ ութամի վարպետներս, բազկաթոռներին մատած մայում ենք Կրուպպային, որի միայն անունը երազի պես բան է Փարիզի մեր ընկերների համար:

— Ո՛հց է նվազում շան որդին...

— Ապանում է...

Երբ դուրս եկանք, արդեն գիշեր էր: 15 սենթ տվինք մի-մի նրբերջիկ կերակր, 5 սենթ տվինք մի-մի կոկա-կոլա խմեցինք ու մեզ մնաց ընդամենը 40 սենթ...

— Ինչ լավն է Ամերիկյան...

Թափառեցինք փողոցներում ու Ամերիկյան կուշտ ու կուտ տեսնելուց, կուշտ ու կուտ լսելուց հետո շատ ուշ վերադարձանք հյուրանոց ու պատկեցինք քնելու: Հարկավոր էր առավոտյան թարմ ուժերով վեր կենալ, գալիք պաշքարի ծրագիրը կազմելու համար:

Առավոտյան մեր առաջին գործը եղավ «Լիից մյուզիկ» հրատարակչության հասցեն գտնելը: Փարիզից դուրս գալուց առաջ Ռաուլ Բրետոնը խորհուրդ տվեց գտնել իր բարեկամներից մեկին, ունե կուին, որն այդ հրատարակչության տերն էր: Բլոկնոտս քրքրեցի, գտա հասցեն, ու մինչ Ռոշը հանգիստ քնած էր, գրպանիցս հանեցի խոսակցական բառարանս ու սերտեցի պատասխանները այն հավանական հարցերի, որ կարող էին մեզ տալ: Հետո մի կերպ վեր կացրի Ռոշին, հագնվեցինք ու ճանապարհ ընկանք:

«Լիից մյուզիկ կորպորեյշն»-ի մուտքի առաջ քարտուղարուհին հարցրեց, թե ի՞նչ ենք ուզում:

— Mister Lou Levy. We are friends of Monsieur Raoul Breton of Paris.¹

Մի քանի րոպեից մեզ առաջնորդեցին մի ընդարձակ սրահ, ուր միջահասակ մի մարդ մեզ ընդունեց իրոք շատ սիրալիր:

— Who are you?²

Հատ-հատ ասացի.

— Roche and Aznavour.³

— What are you doing.⁴

— Writing songs and music.⁵

Մի՞նչ այստեղ ամեն ինչ լավ գնաց: Եթե սա է անգլերենը, — մտածեցի ես, — ապա կարկառնորակ ոտնելու սխալ հեշտ է:

— How is the Marquise?⁶

Մի՞նչ այդ չգիտեի, որ Ռաուլ Բրետոնի կնոջ անունը Մարկիզ է: Ինձ թվաց, թե նա նկատի ունի նախապատերազմյան մի երգ, որի անունն էր «Ամեն ինչ լավ է, մադամ Մարկիզ»: Ռաուլ պատահաբանեցի.

— Old! oh, very, very old...⁷

Լուսն ինձ նայեց զարմացած: Ակսեցի անհամբաւանալ: Տեսնես ինչ հիմարություն եմ թույլ տվել: Լուսն ակսեց ինչ-որ բան պատմել, որից իմարկե ոչինչ չհասկացա: Այդ բոլորը իմ բարասնում չկար, բայց, իմարկե, ուշադիր լսում էի, յայտում ու երբեմն ասում՝ yes: Ըստ երևույթին վերջին «այդ»-ն ախալ տեղ ընկավ, որովհետև Լուսն կանգ առավ ավելի զարմացած: Ի վերջո հասկացաւ, որ ես անգլերեն չգիտեմ ու... խեղդվեց ծիծաղից:

Արցունքները սրբելով, հեռախոսը վերցրեց, շարունակելով ծիծաղել, հեռախոսի մեջ մի քանի բառ ասաց ու հազիվ էր լսափողը ցած դրել, երբ ներս եկավ Սալ Զիանթան, որը ֆրանսերենից տիրապետում էր կատարելապես: Ռոշն ու ես իսկույն վրա պրծանք ու միաբերան նկարագրեցինք մեր վիճակը: Սալը թարգմանեց: Լուսն մտածեց, նայեց մեզ, մորից մի լավ ծիծաղելուց հետո մեզանից վերցրեց երկու երգ ու մեկնեց 200 դոլար:

¹ Միսսր Լու Լեվիին: Մենք Փարիզի պարոն Ռաուլ Բրետոնի բարեկամներն ենք (անգլ.):

² Ովքե՞ր եք (անգլ.):

³ Ռոշ և Ազնավուր (անգլ.):

⁴ Ի՞նչ է ձեր զբաղմունքը (անգլ.):

⁵ Երգեր ենք գրում (անգլ.):

⁶ Ինչպե՞ս է Մարկիզը (անգլ.):

⁷ Մաշված է, օ՛, շատ, շատ է մաշված (անգլ.):

Պիեռն ու Էս հարյուրապատիկ մեզամ շնորհակալություն հայտնելով դուրս վազեցինք: Հարո՛ւստ եմք...

— Այս փողը տնտեսելով պիտի ծախսենք, — ասաց Ռոշը:

— Իհարկե: Որպես ապացույց ի՞նչ հիմա տալիս եմք հյու-
րանոցի երեք շաբաթվա վարձը: Գոնե այդ կողմից ապահով կլի-
նենք:

Փողի մնացորդը գնաց ճերկաչացումների ու նրբերշիկների վրա: Վերջնականապես սնանկացրի ինձ, գնելով մի տրամազիս-
տոր, որի նմանը չէի տեսել: Արդեն չունեմ և ոչ մի սու:

Ամեն օր անգլերենս կատարելագործելու պատրիակի տակ հող էմ իջնում հյուրանոցի անձնակազմի հետ զրուցելու: Բնականաքար, սկսեցի ճանաչել հաճախորդներին, որոնց մեծ մասը ֆրանսիացի կամ իտալացի արտիստներ էին, ու նրանց հետ բարեկամական կապեր հաստատեցի: Խեղճերը չէին կամրածում, որ իմ գոհմ էին դառնալու:

Ժարոն ու էս առանց խոսքի հաականում էինք իրար: Նա էլ մեզ մեան փող չուներ:

Մի քանի դուար չանթելու համար Լոնգվելլի բարեկամներիս հետ պոկեր էինք խաղում:

Թուղթ են առնում,

Թուղթ են խառնում,

Թուղթ են կտրում,

Թուղթ բաժանում:

(Օ՛, չքնաղ է պոկեր խաղալը անշուշտ:)

Այդ խաղն ինձ մոտ լավ էր ստացվում հետևյալ պատճառներով. առաջինը՝ խաղը չէի սիրում, երկրորդը՝ տարվել գիտեի, երրորդը՝ երբեք չէի ջղայնանում:

Բացի այդ, կորցնելու վտանգը մեծ չէր, քանի որ հյուրանոցի հաճախորդներն էլ հարուստ չէին: Խաղում էինք ժեսոններով ու տարածներս մի «Սև ափ» էր կամ «Կոկա-կոլա»:

Ժարոն ու էս մախընտրում էինք «Կոկա-կոլան»: Պատճառն այն էր, որ գարեջրի շշերը չէինք կարող վերադարձնել, իսկ «Կոկա-կոլայինը»՝ կարող էինք: Հասոն էլ երկու անգիս արժեր: Քանի որ միշտ տանում էի (գործ ունեի փրողների հետ), դիմացի խանութից վերև էի բարձրացնել տալիս Կոկա-կոլայի արկղե-

րը, ու խաղից հետո իշխանավայել հյուրասիրում տարվողներին, և հենց որ մենակ էինք մնում, ես, Ռոշն ու Ժարոն գնում էինք դասարկ շշերը հանձնելու: Ինչ խոսք, ձեռք բերած փողը մի մեծ բան չէր, բայց և այնպես հացի փող էր: Նրբերշիկը «Տալմսկոեբում» արժեր 10 սենթ, բայց «42-րդ ավելնոյի» վրա 5 սենթով էինք առնում:

«6-րդ ավելնոյի» վրա, Մարտինի մոտ, գարեջուրն արժեր 10 սենթ, բայց այդ գումարի դիմաց մենք կարող էինք խժոել ձի-թապառուղ, պանիր, թթու վարունգ: Լավ օրերին մեզ թույլ էինք տալիս գնալ «Հեկտոր» սրճարանը, ուր 75 կամ 80 սենթով լավ ուտում էինք:

Մի օր մեր ունեցած փողը հաշվեցինք ու դուրս եկավ, որ երեքով ոսկենք երեք դոլար ու 25 սենթ: Փողը հանձնեցինք Ռոշին. նրան գանձապահ էինք ընտրել, նկատի ունենալով խնայողության սուր զգացողությունը, որ գրեթե ժառանգության էր հասնում: Այդ օրը մի շատ հարուստ ընտանիք մեզ ճաշի էր հրավիրել: Հագուստներս խոզանակեցինք, լվացինք շապիկների օձիքն ու թեքերի ծայրերը և գնացինք:

— Տղանե՛ր,— բացակարեցե՛ց Ռոշը,— դրախտ լենք ընկել:

Բուֆետն առասպելական էր ու բոլոր սեղանների վրա սիգարեթներ կային: Մինչ ես ու Ժարոն եղած-չեղածը խժոում էինք, խմում, ծխում, Պիեռը աթոռներում էր մի երիտասարդ սիրուն կնոջ հետ:

— Փոխանակ սիրի-բիլի առնելու, կեր,— ասաց Ժարոն, հազիվ բացուխուսի առնելով ուտելիքով լի բերանը:

— Իրավացի ես,— ասացի, ինձ խեղդող հակալակաւն պատարը կույ տալով:

Ռոշը մոտեցավ մեզ:

— Դուք մենակ վերադարձեք: Ես կգամ մի քիչ ուշ:

— Առայժմ, ծերուկ:

— Առայժմ:

Ուրբով առնեմ վերադարձանք, պառկեցինք ու տեղն ու տեղը քնեցինք: Զարթնեցի՝ Ռոշը չկար: Բողոքովին չեմ անհամազատանում, չեմ մտածում, որ կարող է մեքենայի տասն ընկնել կամ ուտիկանների ձեռքն ընկնել: Մի բանի մասին եմ մտածում միայն՝ նրա մոտ եմ մեր երեք դոլարներն ու 25 սենթը:

Ժարոյի հետ ամբողջ օրը բան չկերանք: Առանց հացի օրը երկար է: Հյուրանոցից էլ դուրս չենք գալիս, հուսով, որ Ռոշը կարող է զանգ տալ: Ո՛չ մի զանգ, ո՛չ մի լուր: Հաջորդ առավոտյան՝

ստամոքսս դատարկ, ահաւոր տրամադրության մեջ եմ. պոկեր
անգամ չկարողացա կազմակերպել. կատաղած եմ:

— Ախր ի՞նչ է ահում այսքան ժամանակ: Նա գիտե, որ մեր
ողջ հարստությունը իր գրպանում է, — ողբում է Ժարուն, որն ինձ
մտան մեռնում էր սովից:

— Ի՞նչ ես խոսում, եթե այդ հիմարը մերկ է, ինչպե՞ս կա-
րող է ձեռքը գրպանը տանել:

— Բայց պիտի իմանա, որ մինչ ինքն իր աղավաղակի մոտ
զխկտվում է, մենք այստեղ սովից ապրկում ենք:

— Ի՞նչ իմանաս, զխկտվում է, թե չէ: Գուցե ինքն էլ է սո-
վից մեռնում:

Հեռախոսը զանգեց միայն կեսօրից հետո, ժամը չորսին:

— Մի քիչ շուտ չե՞ս զանգել, — առաց Ժարուն, — վերջապես
հիշեցի՞ր մեր գոյության մասին... Որտե՞ղ ես:

Ռոշը հասցեան տվեց՝ 70-րդ փողոց: Հեռու է: Հեռոտ ավելաց-
րեց.

— Նա ձեզ ճաշի է հրավիրում: Ծոռապեցեք:

— Բայց ահագին ժամանակ է պետք տեղ հասնելու համար.
ոտքով ենք գալու, ոչ մի գրոշ չունենք:

Ձենք քաջում, թոչում ենք: Վերջապես տեղ հասանք: Ռոշը
մեզ ընդունեց մի փոքրիկ շքեղ բնակարանում, հագին՝ մետաքսյա
սև գիշերազգեստ: Մի սրահ տեսեք, ինչ ազնվակիրթ տեսք ունի:

— Մեռնում ենք, — ոռնացի:

Հյուրասեղյակ մտանք, արագ բարկեցինք տանտիրոսին,
մորեխի մման մի քանի վայրկյանում կուլ տվինք սենդվիչներն
ու մաքրազարդեցինք տեղանը: Ռոշը ներողամիտ նայում էր մեզ:

— Եթե էլի եք ուտել ուզում, — առաց երիտասարդ կինը,
որը շատ սիրունիկն էր, — կարող եք օգտվել սառնարանի ուտե-
լիքներից: Ձեզ զգացեք ինչպես տանք:

Այդ մեկը պիտի չասեր: Երկու սովահարներս խուժեցինք խո-
հանոց ու էլ դուրս չեկանք: Սառնարանը բերնեքերան լի էր: Ինչ
կար, չկար լափեցինք-ոչնչացրինք:

— Դե համը մի հանեք, — առաց Ռոշը արտնետած:

— «Համը մի հանեք»... «Համը մի հանեք»: Քեզ համար ինչ
կա, դու կուշտ կերել ես, իսկ մեր ստամոքսները երկու օր է դա-
տարկ են:

Թաղանձ ավարտվեց: Ժարոջի հետ վերադարձանք սրահ,
նստեցինք բազմոցի վրա ու որոշեցինք մի քիչ էլ գրույց անել:

Մի քանի րոպե հետո վայրենիների մման քնեցինք՝ առա-
մոքսներս լի, արտներս հանգիստ: Երկու ժամ հետո արթնացանք.

Ռոշն ու երիտասարդ կիճը, քաղկապօրումների վրա դեմ-դիմաց նըստած, լուռ մեզ էին նայում:

Վեր կացա, ձգվեցի, հորանջեցի, արթնացրի Ժարույին, վերցրինք մեզ հասանելիք մեկական դոլարն ու 25 սենթը և գնացինք, առանց անհրաժեշտանալու, թե ինչ կմտածի տանտիրուհին մեր մասին մասնավորապես, ու ֆրանսիացիների մասին՝ ընդհանրապես:

Մի քանի օր հետո, պատահաբար, երես սո երես հանդիպեցի երկու պարողների՝ Ֆլորանսին ու Ֆրեդերիկին, որոնց ճանաչում էի Փարիզից: Ֆրեդերիկի լանունը Աբգար էր, անուն, որ մի քիչ հայկական է: Փոխօգնության զգացումը իր գործն արեց. Ֆրեդերիկը մեզ խոստացավ «Խաուն Տաունի» կաքարեներից մեկում աշխատանք ճարել:

— Ի՞նչ ես կարծում, կհաջողեցնի՞,— ասաց Ռոշը:

— Վստահ եմ:

Ապաստում եմք. տագնապալի սպասում, մասնավաճառի որ դարձյալ փող չունենք: Մի քանի օր հետո, «Սնուկի» քարում նստած, վերջին գրողներն էինք ծախսում, երբ մեզ մոտեցավ հաճելի մի մարդ ու ասաց.

— Ֆրանսիացի եք, այնպես չէ՞:

— Այո:

— Օ՛հ, Ֆրանսիա... Ի՛նչ հիանալի երկիր է: Թույլ կտա՞ք ձեզ հյուրասիրել: Երկար ժամանակ է, ինչ ֆրանսերեն չեմ խոսել:

Նստեց մեր սեղանի մոտ, կանչեց մատուցողին, որը կոկալուրա ու ֆրանսիական գինի բերեց:

— Ի՞նչ եք ասում Նյու-Յորքում:

Առանց ամաչելու ամեն ինչ պատմեցինք: Մեր արած պատմությունը ծայրաստիճան զվարճացրեց նրան, ու որոշեց իր խրճատքի տակ վերցնել մեզ:

— Ապրում եմ Բոստոնում, մի քանի օրով եկել եմ Նյու-Յորք, քիզնետով փհարկե: Բայց պիտի աչցելեմ նաև ծնողներիս, որոնք ապրում են Բրուկլինում: Նյու-Յորքում եղած ողջ ժամանակաընթացքում ես կգրադվեմ ձեզանով:

Մենք բողոքեցինք: Երկու հարված իջեցնելով մեջքներիս (քիչ էր մնում թոքերս տեղից պոկեր), ասաց.

— Գնացինք:

Երեքով ճամփա ընկանք: Աչցելեցինք բոլոր գիշերային կաքարեները: Գիշերվա ժամը երկուսին խարիսխ գցեցինք մի ալյումբում, ուր դռնապանից սկսած մինչև քարմենը, բոլորը երգում էին: Խոհապարը ճաշ պատրաստելիս երգում էր, մետրոդո-

թելը երգում էր հաշիվը ներկայացնելիս... Շատ ուրախ էր: Խմում էինք, հա՛ խմում... Մեր ծանոթը խնդրեց իրեն Վիկտոր անվանել: Վիկտոր ենք ասում՝ խմում ենք, Վիկտոր ենք ասում՝ ուտում ենք: Կարարեմի կենտրոնում մի դաշնամուր կար: Վիկտորը խնդրեց մեզ ելույթ ունենալ: Իսկույն համաձայնեցինք. վաղուց չէինք երգել:

Վիկտորը մի քաջ անգամ մեզանից չէր հեռանում, ու մենք դեմ չէինք, քանի որ փախտորեն նրա հաշվին էինք ապրում: Օրերից մի օր նա հանկարծ չքվեց, առանց «զգուշացեք, գնում եմ» ասելու:

Նույն օրը Էդիտը Կանադայից վերադարձավ: Չգիտեմ ո՞վ էր պատմել նրան մեր դժվարությունների ու թշվառության մասին...

Նա մեզ շատ էր սիրում, քայց ինչ-որ սեփականեցողապես պատճառներով չէր ուզում, որ քառշ գալինք իր շրջապատում:

— Միայն այդ էր պակաս, — ջղայնացավ Ռոշը, — Ի՞նչ պիտի անենք, չեմ տեսնում, որ սրտնեղած է:

— Էդիտն է, ոչինչ:

— Եվ վերջապես, եթե մենք այստեղ ենք, ապա միայն նրա պատճառով:

— Դե լավ, այնուամենայնիվ, գնանք նրա մոտ:

Գնացինք: Նա մեզ սովորականի նման ընդունեց. պարզ երևում էր, որ սրտնեղած է:

— Ի՞նչ եք անում այստեղ, — ասաց:

— Ախր, Էդիտ, դուք ասացիք՝ եկեք, մենք էլ եկանք:

— Դուք պարզապես կասեցու գժեր եք: Ինչո՞վ պիտի ապրեք այստեղ:

— Դե լավ, Էդիտ, մի՛ քարկացեք: Երգեր ենք ծախել ու արդեն մի քանի դուլար ունենք, շուտով ելույթ էլ կունենանք:

Նայեց մեզ, զգացի՝ ուզում է, որ աչքին չերևանք:

— Լսե՛ք, ես ձեր մասին խոսել եմ Կանադայում, կարող եք ելույթ ունենալ Մոնրեալի թաղամասում: Ձեր պատասխանին եմ ապաստում: Իսկ հիմա ռադիոյի քաշեք, չեմ ուզում շատ մարդ տեսնել իմ շրջապատում. դա կարող է Մարսելի ուշադրությունը շեղել: Նա շատ ծանր ու կարևոր մարտի է պատրաստվում:

Փողոցում Ռոշը հեզանալով ասաց.

— Եթե Սերդանին խանգարում ենք, պետք չէ պնդել: Պատկերացնո՞ւմ ես, հանկարծ նա մեր մեղքով մարտը տանուլ տա... Սպորտասերները մեզ «լինչի» կենթարկեն:

Չպատասխանեցի: Էդիտի վերաբերմունքն ինձ տակնուվրա էր արել. ես ջերմ ընդունելության էի ապաստում: Ինչպես միշտ,

հյուրանոց հաւելչու համար 15 կմ անցանք: Այնտեղ մեզ մի նոր լուր էր սպասում: Այս անգամ լավ: Ֆլորանսն ու Ֆրեդերիկը մեզ համար ունկնդրություն էին հաջողացրել «Գրինվիչ Վիլեյջի» «Կաֆե Սոսաիթիում»:

Ֆլորանսն ու Ֆրեդերիկը եկան մեզ հետ, քաջալերելու համար:

Բարնել Ջոզեֆսոնը՝ կաքարեի տերը, երեք երգից հետո կանգնեցրեց մեզ.

— Լավ է: Տարեվերջի տոնական օրերին ես ձեզ կգբաղեցնեմ երեք շաբաթով: Ծաղաքական կտամ 350 դոլար:

Իսկույն կնքեց պայմանագիրն ու ասաց, որ մի երեկո գանք, երգենք ժողովրդի առաջ, իմանալու համար նրա վերաբերմունքը, որպեսզի ըստ այնմ վերանայենք մեր ծրագիրը:

Վերադարձին մտածում եմք, հիմա հովտեմքերի ակիզքն է, մինչև տոները Նյու-Յորքում մնալն իմաստ չունի: Ավելի լավ է գնանք խոսենք Պիաֆի հետ ու ասենք, որ սխառաբան եմք Մունրեալ գնալ:

— Լավ, կասեմ, որ Լոսին գբաղվի ձեզանով, — ասաց Պիաֆը:

Մի քանի օր ատաջ «Կոմսականյոնները» Կանադայի հյուրախաղերից վերադարձել էին ու սովորականի պես տեղավորվել «Լոնգվել հոթելում»:

Ծուռով ելույթ պիտի ունենանք գիշերային կաքարեում: «Կոմսականյոնների» հաջողությունը Ամերիկայում կատարյալ էր: Նրանց հաճախ էինք տեսնում, մանավանդ Ֆրեդին:

Էդիտին հանդիպելուց հետո գնացի Ֆրեդի տեղակել:

— Ասա տեսնե՛նք, ո՞նց է Կանադան:

— Ծառ լավ:

— Ես բնությունը նկատի չունեմ, աղջիկների մասին է խոսքս, դմբո:

— Կարծում եմ, որ ձեզ համար դա պրոբլեմ չի լինի:

— Գեղեցի՞կ են:

— Իմ կարծիքով, այո:

— Դե լավ է, հավանական է շուտով գնանք:

Հանգստացած դուրս եկա: Լուրը իսկույն ևեթ հայտնեցի Ռոջին, որը դրանից հետո մի ցանկություն ուներ միայն՝ գնալ, շուտ գնալ առատության այդ երկիրը:

Ամեն օր գնում էինք Էդիտի մոտ Կանադայից լուր ստանալու ու միևնույն ժամանակ Մարսել Սերդանին հանդիպելու համար:

Մարտեղը մեղմ, հանգիստ տղա էր: Նրա հետքն քնակահարար միայն բռնցքամարտի մասին էինք խոսում:

Շենքում միշտ էլ «կոմպանյուններ» լինում էին: Մարտեղը բռնցքամարտի ձեռնոցներ էր տալիս մեզ, ու մենք երիտասարդ շների նման իրար դնչերի էինք հասցնում:

Ծիծաղից երկու տակ եղած Մարտեղը մեզ խորհուրդ էր տալիս.

— Պաշտպանվիր... Ո՛չ, աչքս էս չէ, հիմա կտտես...

Հարվածը իջնում էր մեկնումեկիս ճիշտ քթին, ու Մարտեղը ծիծաղից արտասվում էր:

— Ես քեզ զգուշացրեմ էի... բաց տեղին խփիր... ոչ, ոչ, աչքս էս չէ...

Քրտնաթոր, շնչակտուր ու կատաղած մարտի ենք բռնվում: Էդիտին աչք դուր չի գալիս. նա գտնում է, որ աղմուկը շատ է:

— Դուք գտնվում եք «Պարկ Ավենյուի» մոտ: Սա շքեղ փողոց է: Ի՛նչ է, կարծում եք «Գուտ-դ'օրումն» եք գտնվո՞ւմ:

Երբեմն Մարտեղը հագնում էր ձեռնոցներն ու ասում.

— Փորձիր հարվածել ինձ:

Անհմար է: Թներս շատ կարճ են, հուզվում եմ, թռչում եմ, չորս կողմը պտտվում, ինձ պատռում, իսկ նա հանգիստ կասեցնում է հարվածներս ու ինձ պահում հեռավորության վրա: Մի քանի րոպե հետո Մարտեղն ասում էր.

— Քեզ համար մեղուքսն չէր լինի, եթե Ռոշի հետ մի քիչ երգեիր:

— Սիրով, Մարտեղ:

Պիեռը նստում էր դաշնամուրի առաջ, ու երգում էինք:

Երբ փողոցում միասին ման էինք գալիս, անցորդները ժրպտում էին նրան, խոսում, հաճախ Էդիտին անգամ չէին նկատում, մի բան, որ մեծ տպավորություն էր թողնում Էդիտի վրա: Նա ասում էր.

— Տեսնո՞ւմ եք, մեծ մայրդ է Մարտեղը:

Երբ Մարտեղը երկար էր գրուցում ու շատախոսում մեզ հետ, Պիաֆը, սուսնց խոսքերը կշռադատելու, հասկացնում էր, որ ժամանակն է հեռանալ:

— Չեղարվ: Սա ի՞նչ բան է: Գնացե՛ք: Ի վերջո Մարտեղի հետ մի քիչ հանգիստ մնալու իրավունք ունե՞մ, թե՞ ոչ: Բոլորովին փափկամկատ չեք:

Մարտեղի ու Տոնի Չելի միջև տեղի ունենալիք մարտին բոլորս ներկա ենք: Ես նստած եմ էծանագին տեղում, Մարտեղի և Էդիտի մշտական երկրպագուները՝ ռիմֆի տակ: Էդիտը չուզեց

գալ, շատ էր վախենում: Ինչ ու Պիեռին հասկացրեց, որ Մարսելը մարտից հետո տուն է գալու իր ընկերների հետ, ուստի մեզ համար տեղ չի լինի:

— Անցեք վաղը: Բարի գիշեր, տղաներ:

Հաջորդ օրն ասաց.

— Եղալ: Լույուն Մոնթեալի ձեր ելույթը կարգավորեց: Կանադացիք չորս շաբաթվա պայմանագիր են առաջարկում՝ շաբաթական 350 դոլարով: Հինգ օրից ձեր ելույթներն սկսվում են: Իսկ հիմա չքվե՛ք:

Ծնորհակալությունն հայտնեցինք ու չքվեցինք: Այդ երեկո փորձնական ելույթ ենք ունենալու «Կաֆե Սոսաիթիում»: Վախից՝ կափ-կանաչ տեսնելով մեզ, Ջոզեֆսոնը՝ կաբարեի տերը, մեզ հանգստացնելու համար ասաց.

— Այս օրերին Նյու-Յորքում շնորհիվ Էդիտ Պիաֆի ու Ժան Սաբլոնի ֆրանսիական երգերը լավ ընդունելություն են գտնում: Խորհուրդ եմ տալիս ձեր ելույթն սկսել տիպիկ փարիզյան մի երգով:

Մեր ելույթն սկսեցինք տիպիկ փարիզյան մի երգով ու դանի՜նում հոմերական ծիծաղ պայթեց... Հանդիսատեսը մեզ դրել էր ամերիկացի կոմիկների տեղ, որոնք փորձում են նմանակել ֆրանսիական երգը: Քիչ հետո նրանք հասկացան, որ մենք բոլորովին էլ ամերիկացիներ չենք: Բայց արդեն ուշ էր: Որքան էլ փորձեցինք ուղղել մեր սխալն ու հասնել մեր ապաստած հաջողությանը, ոչինչ դուրս չեկալ:

Մտածում ենք. արդո՞ք Ջոզեֆսոնը, այս կիսատապալումից հետո, կուզենա ուժի մեջ պահել պայմանագիրը: Բայց ահա՛ և նա:

— Լավ կլինի, boys¹, — հանգստացրեց մեզ, — մի բան պետք է միայն, մինչև ծնունդը դուք պետք է մի բանի երգ պատրաստեք անգլերեն ու ամեն ինչ «O. K»² կլինի:

Ելույթի տապալումից տակնուվրա եղած տուն էի վերադառնում, երբ հանդիպեցի Ֆրեդին: Նա իմ բարևին մի տեսակ ցրտված պատասխանեց. մի օր ատանց դուռը թակելու մոտեղ էի նրա սենյակն ու տեսել նրան մի շեկ, հմայիչ աղջկա հետ, դա բոլորովին նման չէր իրեն: Սյուզանը կանադացի դերասանուհի էր: Ֆրեդը նրա հետ ծանոթացել էր Մոնթեալում հյուրախաղերի ժամանակ:

Սյուզանի՝ իր սենյակում հայտնվելը արդարացնելու համար Ֆրեդը խճճվեց անհավասնական բացատրությունների մեջ: «Մենք

¹ Տղաներ:

² Լավ:

այստամիաքաք հաւնդիպեցի՜նք Նյու-Յորքում, հաւկանո՞ւմ ես...
Հետո գիտեա... Հետո տեսնում ես...»։ Մի խոսքով, առփորական
ստեղծի մի շարան, որիմ ոչ ոք չի հաւկանում, ո՛չ լսողը, ո՛չ է
ստողը։

Հաջորդ օրը միայն նրա մասին էր խոսում. «Այնքա՛ն գեղե-
ցիկ է, այնքա՛ն խելոք, այնքա՛ն մեղմ...»։

Նման դեպքերում, եթե չես ուզում գծարկել ընկերոջդ հետ, հա-
մաձայնիր։

— Մոնրեալ վերադառնալուց մոռացաւ հովանոցը, — հա-
ռաչեց Ֆրեդը։

— Իհարկե, նա գնաց արևն իր սրտում։

— Քանի որ Կանադա եք գնում, գուցե հովանոցը հանձնեք
իրեն։

— Կարող ես վստահ լինել, ամձամբ կհանձնենք։

— Հենց իրենց տուն կտանենք, — ճշտեց Ռոշը։

— Ձե՛, տղաներ, զգուշ, նա լավ աղջիկ է։

— Մենք լավը չե՛նք, ինչ է։

— Ուզում եմ ասել... — կմկմաց Ֆրեդը։

— Ուզում ես ասել, որ սիրում ես նրա՛ն։

— Ասենք թե սիրում եմ։

— Դե՛, այդ դեպքում տո՛ւր հովանոցը։

Այդ անիծյալ հովանոցը ճամպրուկի մեջ տեղ չարեց։ Ահա
թե ինչու, երբ Մոնրեալի օդանավակայան իջա, հովանոցը ձեռ-
քիս մեծ տպավորություն թողեցի. անգլիացու տեսք ունեի։

Ռոշ Կուպերը՝ մեր պաշտօնագրի իմպրեսարիոն, «Լատինական թաղամասի» տիրոջ՝ պարոն Լոնկտիմի հետ մեզ ապաւում էր օգնականիսլացանի սրահում:

— Հենց որ ստանաք ձեր ճամպրուկները, Ս. Կ. Վ. Լ. Ի.-ի ռադիոյի ռեպորտյորներից մեկը ձեզ հետ հարցազրույց կանցկացնի,— ասաց Ռոշը:

— Ի՞նչ բան է Ս. Կ. Վ. Լ. Ի.

— Դա այն ռադիոկայանն է, որն սկսել է ֆրանսիական երգի պրոպագանդային կամպանիան Կեթեկում իջխող ամերիկյան երգի դէմ,— ասաց պարոն Լոնկտիմը:

Յուրաքանչյուր ֆրանսիացի արտիստ, որը Կեթեկ է ժամանում, ընդունւիւմ է որպէս «սասող»: Հաղորդակցությունը Կանադայի ու Ֆրանսիայի միջև դէտ դժկար է: Ահա թե ինչու, ֆրանսիացի անժանողն անգամ ընդունւիւմ է արտակարգ ջերմութեամբ: Նրա միջոցով կանադացիներն ուզում են իմանալ, թե ինչ է տեղի ունենում Ֆրանսիայում, հատկապէս Փարիզում: Կանադացիները ծարալ են ֆրանսիական երգի: Ծամպրուկները ռունդերիս տակ՝ հարցազրույց ինք անցկացնում:

— Ռոշ և Ազնաւոր: Ի՞նչ կարծիք ունեք Կանադայի մասին:

Առօրանքային ինձ զարմացրեց, հարցը արտալեւ ևս:

— Թույլ տւե՛ք տեղ հասնել: Դէտ ոչինչ չեմք հասցրել տեսնել:

Կեթեկն իմ վրա տարօրինակ տպավորություն թողեց: Ամերիկայի ագրարային այդ մասը տեսնելով, ժպտացի: Տպաւորությունն այնպիսին էր, կարծես հերքիւմ էի գտնւում, բայց անպար ժամանակակից մի հերքիւմ:

Տեսածս շատ հերոս էր Լին Ռեմոյի «Կանադայի տնակ» երգից: Որսորդների, գյուղացիների, փաշտահատների փոխարեւն, որ

սարսառում էի, տեսա ժամանակակից, շատ հարմարավետ ավտոմեքենաներով, նեոնային լույսերով ողողված, ապրանքներով բերաններուան լի խանութներով մի քաղաք:

Մեզ հարցերով խեղդեցին: Հարցնում են Մորիս Շելալյեի, Տիևո Ռոսիի, Ծարլ Տրենեի, ֆրանսիական վերջին ֆիլմերի ու Սարթրի վերջին անեղծագործության մասին: Ռոշն ու ես հազիվ էինք հասցնում պատասխանել: Մեզ տեղավորեցին անգլիական թաղամասի «Մաունտեն սորուիսի», «Տուրիստ Ռումում»:

— Վատ չէ,— ասաց Ռոշը,— կաքարենե ուղիղ մեր դիմացն է:

Հաջորդ օրը երեկոյան ելույթ ունեցանք քաղաքի նշանավոր մարդկանցով լի դահլիճում: Այդտեղ էին բոլորը: Էլ չենք խոսում աղջիկների մասին: Միանգամից այդքան գեղեցիկ աղջիկներ չէինք տեսել ողջ կյանքներիս ընթացքում: Ռոշը հիացած էր:

— Չտեսնված բաներ են այս կանադոսիիները, Ծա՛րլ, բացահայտ ավելի լավը, քան ամերիկոսիիները: Գիտե՛ս ինչ, ինձ թվում է, որ ես պաշտելու եմ այս փոքրիկ երկիրը:

— Բա ե՛ս...

Երգեցինք: Ելույթից հետո աչնայիսի մի օվաջիս արեցին, որի նմանը երբեք չէինք տեսել: Այդ երեկո մենք հատուկ տաղանդ ցուցաբերեցինք թե չէ, չգիտեմ, բայց հանդիսատեսը հապտապտա տաղանդավոր էր...

Ռիթմի և ժողովրդական պոեզիայի միաձուլումը ուղղակի մաշում էր կանադացի հանդիսատեսի սիրտը: Խնդրեցին մորից երգել:

— Գնացինք,— ասացի Ռոշին,— տեսնե՞նք ո՞վ սուաջինը կհոգնի: Նրա՛նք մեզ լսելուց, թե՛ մենք երգելուց:

Ծախեցին մրա՛ք: Վերջում էլ չէինք կարողանում երգել: Ծապիկս ամբողջովին թաց էր, ճակատիցս վար հոսող քրտիկները այրում էր աչքերս:

— Սրբե՛ք ձեր քրտիկները,— ասաց հանդիսատեսներից մեկը, մեկնելով ինձ իր թաշկինակը:

Դահլիճը հոտնկալս ծափահարեց մեզ: Դա հարգանքի ամենագեղեցիկ տուրքն է, որ կարելի է տալ արտիստին: Բիշ էր մղնում ուրախությունից լաց լինեի: Կուզե՞նայի բոլորին գրկել, համբուրել: Սա արդեն Նյու-Յորք չէր:

Քաղաքի բոլոր անվանի մարդիկ եկան սեղմելու մեր ձեռքը, շնորհավորելու, ճաշի են հրավիրում, առաջարկում են քաղաքն ու շրջակայքը ման ածել: Ինքնագրեր ենք բաժանում:

Ի վերջո, հասյր ու որդի Ռեյգենները մեզ տարան իրենց տուն, որտեղ և անցկացրինք գիշերվա մնացած մասը: Գծի պես խմեցինք ու երգեցինք մինչև առավոտ:

Մամուլը գովեստով է խոսում մեր մասին: Կաքարեները միշտ լի էին հանդիսատեսներով: Լոնկտին առաջարկեց մի շաբաթ ևս մնալ, համաձայնվեցի, պայմանով, որ 100 դոլար հավելյալ գումար տա: Ընդունեց:

Կյանքում ամենակարևորը կարգ ու կանոնն է: Հարկավոր է կազմակերպված լինել, թե չէ կհոգնես, ուժասպառ կլինես ու ոչ մի բանի չես հասնի: Պիեռն ու ես մեկս մյուսից կազմակերպված էինք: Երեկոյան երգում էինք, առավոտյան մինչև 8-ը աղջիկների ու տղաների հետ այցելում գիշերաչին բոլոր կաքարեները, հետո խմորեղեն էինք ուտում ու ժամը 10-ին մեր աղջիկների հետ թևանցուկ տուն էինք վերադառնում:

Կարճ ժամանակում հաստատովեց Ռոն-Ժոսանի մեր վատ համբավը:

Նույնիսկ Սյուզան Աֆոնը՝ Ֆրեդի ճշանաձը, չէր համարձակվում գալ հովանոցը վերցնել. վախենում էր, որ մարդիկ կարող են որիշ բան մտածել:

Մյուս կողմից ուրիշների աչքին քաղաքական լավն էինք: Ու իհարկե, ինչպես ամեն ինչում, այնպես էլ սիրո մեջ, ռեկլամը խաղում էր իր դերը:

— Պիե՛ն...

— Ասա՛:

— Երեկ երեկո մի ժամնա դ'Արկի հետ էի...

— Այրեցի՞ր:

— Բոցավառվեց:

— Ինձ հետ,— ասաց Ռոշը,— հետաքրքրական բան պատահեց: Գիրկս ընկնելուց առաջ ծունկի եկավ ու «հասյր մերն» ասաց:

— Նախքան քո թևերի դժոխքի մեջ ընկնելը, մա աղոթե՛լ է իր հոգու փրկության համար:

Լավ կյանք էր: Չգիտեինք որքան էր տևելու, դրա համար էլ ժամանակ չէինք կորցնում:

Ես բոլորիդ սիրում եմ, կանա՛յք...

Աստիճանաբար ընտելացանք կանադացիների առողջանոթյանը ու սկսեցինք կատարելապես հասկանալ Կեբեկի ժողովրդական լեզուն ու նրա գունեղ արտահայտությունները: Այո՛, Մոնրեալում մեզ զգում էինք ոնց որ տանը: Չէինք ուզում նույնիսկ պատկերացնել, որ կանադացիների մեջ կարող էր վատ մարդ լինել:

Մի օր ազդեցիկ տեսքով մի հարուստ մարդ մոտավ մեր սենյակը:

— Անունս Էդմոն Մարտեն է — առաց, — ես կուզեմայի երեք ամսով պաշտանագիր կնքել ձեզ հետ: Որքա՞ն եք ուզում:

— 500 դոլար:

— Ծառ է: Տալիս եմ 400, մկատի ունենալով, որ պաշտանագիրը կնքվելու է շատ երկար ժամանակով:

— Սկզբունքով համաձայն եմ, — առացի, — բայց ես պետք է նախօրոք այցելեմ ձեր կաբարեն, տեսնեմ հարմա՞ր է մեզ:

Հաջորդ օրը կեսօրից հետո մենք հաշտնվեցինք պատերը սոսկալի նկարներով զարդարված մի մեծ սրահում, որն ամեն ինչի նման էր, բացի ժամանակակից գիշերային կաբարեից: Նողկալի էր: Չկարողացանք թաքցնել մեր հիասթափությունը: Մեր ոգեփորությունը վերականգնելու համար Էդմոնը հարցրեց.

— Ի՞նչը փոխենք, որ համաձայնեք երգել:

— Նախ քեմը վարազույրով փակում եք, լուսարձակներ եք դնում ու դաշնամուրը փոխում: Հետո հանում եք քեմը երիզող այս պարանը: Սա քունքքամարտի ոինգ է հիշեցնում: Ու ամենակարևոր, հանդիսատեսներին ստիպում եք փողկապ կապել:

Էդմոնը չգիտեր ինչ անել. այն թաղամասում, ուր գտնվում էր կաբարեն, փողկապը ավելորդ շքեղություն էր համարվում: Իմ պահանջը կարող էր ազդել թատրոնի դրամական մուտքի վրա:

— Ի՞նչ ուզում եք կանեմ, բայց փողկապի հարցը կապանի «քիզնեար»:

— Այդ դեպքում այնպես արեք, որ գոնե առաջին շաբթում նստածները փողկապով լինեն, իսկ մյուսները ինչպես ուզում են:

— Լավ: Նոր տարվա տոների՞ն Նյու-Յորք ենք գնում, կվերադառնանք ու կսկսենք համերգները:

— Ե՞րբ են վերջանում ելույթները «Լատինական թաղամասում»:

— Շաբաթվա վերջին:

— Այդ դեպքում մյուս շաբաթվա սկզբին, մինչև Նյու-Յորք մեկնելը, ելույթ ունեցե՞ք ինձ մոտ:

— Բայց... Վերափոխումնե՞րը:

— Կլի՛նի:

— Ինձ թվում է անկարելի է հասցնել:

— Եթե ես ասում եմ, նշանակում է՝ կլի՛նի: Էդմոն Մարտենի ասածը արած է:

Երեկոցան Էդմոնի մոտ ճաշի ենք հրավիրված: Տան նկուղում բար ու թղթախաղի սրահ էր հարմարեցրել: Մեր պատվին նույնիսկ դաշնամուր էր գնել: Ծամապաշնի օգնությամբ շատ շուտ մտերմացանք Էդմոնի հետ: Նա մեզ պատմեց իր կյանքը: Ապրել էր Մարսելում, Կահիրեում, Չիկագոյում, իսկ հիմա՝ Մոնրեալում: Պատմության ողջ ընթացքում զգում էինք, թե ինչպես նրան հանգիստ չի տալիս հայրենի երկրի՝ Ֆրանսիայի թախիծը: Խոհեմաբար ո՛չ ես, ո՛չ էլ Ռոշը չհարցրեցինք, թե ինչու Էդմոնը Ֆրանսիա չի վերադառնում:

Նրա բարեկամներն ու գործընկերները նույնամասն կյանք էին ունեցել: Ուղղամիտ, կիրթ մարդիկ էին նրանք:

Պարզ երևում էր, որ այդ թաղամասի կաքարեի տները գյուղական քահանաներ չէին...

— Ի՞նչ ես կարծում, դաժա՞ն մարդիկ են երևում,— ասաց Ռոշը վախեցած:

— Կարծես թե...

Համերգի սկզբում Էդմոնը մեզ ներկայացրեց կաքարեի մյուս տներին: Չորսն էին նրանք՝ Մարյուս Մարտենը՝ Էդմոնի եղբայրը, որն ուներ ճառ մեկ ուրիշ կաքարե, ու Վիկ Կոտրոնին:

Վիկը լուսկյաց էր: Խոսում էր միայն անգլերեն: Բառերի մի կարճ տարափ էր տեղում և իսկույն ևեթ խորատուգլում էր լռության մեջ: Անընդհատ ջրջապատված էր տաաղ-տաառներով ամրակազմ տղամեղրով, որոնք նույնպես սակավախոս էին: Նրանք հիմնականում դուռն առաջ էին նստում: Երբեմն Վիկը մի նշան էր

անում, և նրանք վեր էին կենում ու ամիսու գնում: Քիչ հետո վերադառնում էին, նստում նույն տեղում ու ապաստում Վիկի հաջորդ կախարդական նշանին:

— Արանք ռ'ըր են գնում-գալիս, — հարցրեց Ռոշը:

— Իրենց հարցրու: Տե՛ս ինչ քնքուշ տեսք ունեն:

— Գի՞ժ ես, ինչ է: Դեմքերին նայելիս նույնիսկ մարմնովս դող է անցնում:

Ոչ միայն չտեսանք կաքարեի չորքորդ տիրոջը, այլև նրա անունն անգամ չիմացանք: Նա ես, ըստ երևույթին, ուժեղ անձնավորություն էր:

Մեզանից բացի ծրագրում կար երկու արտիստ ես, ժակ Նորմանը՝ հանելի, հումորով մի տղա ու երգչուհի Մոնիկ Լեյրակը, որից չէի կարողանում աչքերս կտրել: Երկար ծամերով մի աղջիկ էր նա, հնդկուհու միան: Ես միշտ երազել եմ հնդկուհի տիկնոջ...

Փողոցում անտվոր բան էր կատարվում «show»-ի կապակցությամբ: (Այդպես են Կանադայում անվանում ներկայացումները): Հանդիսատեսները սնկիկներով ու գիշերաչին զգեստներով էին գալիս: Օրինակը Էդմոնն էր ցույց տվել: Նա հիանալի էր իր նոր սնկիկներով: Իհարկե, սրահում հակա, լայն ուներով տղաներ էլ կային, հագներին՝ փակ վզով սվիտերներ:

— Աղմուկ չեն հանի, — մեզ հանգստացնելու համար ստաց Էդմոնը, — Վիկի տղաներն այստեղ են:

Երբեք, աշխարհի ոչ մի երկրում չեմ տեսել, որ այդքան խրմեն: Մատուցողները գարեջրի խոշոր շշերով նախօրոք լցրել էին տեղանքները, որպեսզի ներկայացման ընթացքում ել ու մոտ չանեն: Դա փմ պայմաններից մեկն էր:

Մի շնչով դատարկում էին շշերը ու պահանջում նորից կրկնել:

Փողն իզուր չէին տալիս. օրական երկուսական ժամանոց երկու ելույթ էինք ունենում, իսկ շաբաթվա վերջում՝ նույնիսկ երեքը:

Ժակ Նորմանը կանադացիների կուռքն էր, իսկ Մոնիկ Լեյրակը՝ անող երգչուհի:

Անհամբերությամբ ենք սպասում այն օրվան, երբ կսկսվեն նյու-յորքյան մեր ելույթները. կմախք ենք դարձել:

— Լսի՛ր, Ծարլ, հուսով եմ, որ «Կաֆե Սոսաիթիում» չի կրկնվի այն չարաքատիկ երեկոն, — ասաց Ռոշը, որին աշխատանքն ու աղջիկները ավելի էին հյուծել, քան օկուպացիան:

Ինքս էլ պակաս չէի հյուծվել. որոշեցի՛նք մի քանի օր շուտ գնալ Նյու-Յորք, մի քիչ քնելու, ուժներս վերականգնելու համար:

Կարծես որոշված բան էր, որ ամերիկյան աահմանի վրա միշտ մի անախորժություն պետք է պատահի. գնացքից ցած իջեցրին. մի կերպ հասկացա, որ դարձյալ վիզան էր պատճառը: Այս անգամ աշխատանքային վիզայի մասին էր խոսքը: Մինչև քացատրվեցինք, փոքր հասկացանք ու ցույց տվինք վիզան, գընացքն արդեն հեռու էր:

«Կաֆե Սոսաիթիում» երգեցինք հինգ շաբաթ: Ներկայացումը մենք էինք ակում: Պետք է ասեմ, որ մեծ հաջողություն ունեցանք: Մանավանդ որ «Ես խմած եմ» երգի անգլերեն թարգմանությունը ժողով Ուլմերը սիրով ուղարկել էր:

Կարարեցների տները գալիս էին մեր հաղորատեցակը պաշտանագրեր առաջարկելու: Ռոշին ասացի.

— Ետևալ պետք չէ: Որքան ավելի ապասեցնենք նրանց, այնքան ավելի կտաքանան:

— Միշտ ես: Պետք է մեզ թանկ ծախենք:

Երկուս էլ սխալվեցինք: Ես վերցրել էի պայմանագիր առաջարկողների հասցեները, ու «Կաֆե Սոսաիթիում» համերգները ավարտելուց հետո գնացի, գտա նրանց: Բայց իզուր: Մենք արդեն արժեք չունեինք նրանց համար:

Հետագայում իմացա, որ Միացյալ Նահանգներում առաջարկը պետք է ընդունել անմիջապես, մանավանդ քանի աշխատանք ունես: Ըստ ամերիկյան տրամաբանության, եթե չես աշխատում, նշանակում է դու ոչ ոքի պետք չես, հետևաբար ցուցակից ջրնջվում ես:

Երկար փնտրեցի, բայց ոչ մի աշխատանք չգտա: Մի անգամ ես մեր խորամանկության զոհը դարձանք. մնացինք առանց աշխատանքի, առանց փողի: Ես ունեցած-չունեցածս ծախել էի, իսկ Ռոշը, այդ մրջյունը, ունեցած-չունեցածը, ողջ խնայողությունը բարում գողացնել տվեց:

— Զանգ եմ տալու Մարտենին, — ասացի:

— Էսլ է... Նրան ասել էինք, որ մինչև գարուն խեղդված ենք պայմանագրերի մեջ, իսկ հիմա, դեռ երկու ամիս չանցած, պիտի լաց լինենք, որ մեզ նորից ընդունի:

— Եթե ավելի լավ առաջարկ ունես, ասա:

— Ցավոք, չունեմ:

— Երեք օրից եկեք, — ասաց Մարտենը:

Իսկույն հավաքեցինք ճամպրուկներն ու սուրացինք կաշարան:

Կանադա՛, ահա մենք վերադարձել ենք... Երկու օր հետո դարձյալ Մարտենի կարարեում ենք:

— Մի քանի օրից խելքի կգանք ու մորից կգնանք Նյու-Յորք,— առաջի Ռոշին:

Այդ մի քանի օրը դարձան ամիսներ: Գործերն այնքան լավ էին Մոնրեալում, որ Միշելին ու Աիդային խնդրեցի գալ ինձ մոտ: Աիդան մուշիակ շաւուր ուներ «show»-ում համոզեա գալու:

Մի քանի շաբաթ հետո Միշելին, որ մեռնում էր մեր երեխայի կարոտից, Փարիզ վերադարձաւ ու... Պաշտեց ռումբը՝ Ռոշը սիրահարվեց: Անունը Ժոզելին էր, ազգանունը Դոնշան: Տառնվեց տարեկան էր, ու, ասովա՛ծ իմ, ի՛նչ անուշիկն էր:

Եկ, ընծայի՛ր ձևավորվող երջանկությանը

Ջահելությունդ՝ տառնվեցամչա:

Եվ թող քո սիրտը մանկական

Կամաց-կամաց ձևափոխվի:

Ահա թե ինչպէս պատահեց: Յուրաքանչյուր ուրբաթ օր, կեսօրից հետո, Մարտենի մոտ երիտասարդ տաղանթներ հայտնաբերելու նպատակով կոնկուրս էինք անցկացնում: Ողջ խումբը ներկա էր լինում՝ Աիդան, Ժակ Նորմանը, Էմիլ Պրուդոմը, Ժան Ռաֆֆան, Ռոշն ու ես: Ֆերման Ժիգնակ անունով, ակաճները կախ, Բինգ Կրոսքիին հիշեցնող մեղմ ձայնով տատանչորս տարեկան մի տղա էինք ընտրել արդեն, երբ հայտնվեց Ժոզելին...

Երգեց, շարժվեց, ժպտաց, ու Ռոշը շանթահարվեց: Հայրվաճն անողորք էր, սուկալի: Մի քանի շաբաթ հետո, այդ պի՛նդ Դոն-Ժոնանը, այդ հպարտ ամուրին, գլխիկոր առաց.

— Ես ամուսնանում եմ, ի՛նչ խորհուրդ ես տալիս:

— Ծիշտ ես անում. լավ աղջիկ է:

Եղանակության մեջ դուքս եկաւ սեւեռակից: Դոտը թակեցին. Աիդան ներս եկաւ՝ ամաչկոտ, աչքերը գետին հառած:

— Ծա՛րդ, կարո՞ղ եմ խոսել քեզ հետ:

— Իհարկե, վառ քա՞ն է պատահել:

— Ոչ, ո՛չ, ամեն ինչ լավ է...

Տառնանվեց, հետո մի շնչով առաց.

— Ուզում եմ ամուսնանալ, Ծա՛րդ:

— Աս ի՛նչ վարակ է...

Հիվանդության նման,

Եվ ցավի նման չգիտակցված,

Խենթությամբ ներկված մի հապաղում...

48 ժամվա տարբերությամբ Պիեռն ամուսնացաւ ժողելիւնի, Եփրան՝ կաթարեում աշխատող Մարտի Դիոնի հետ:

Մինչ այդ, եւ սկսում եմ մեծամոռեալ: Աստիճանաբար, քանի փող էի աշխատում, ռադիոյում ելույթներ էի ունենում և ամուսնա հայտնի էր դառնում, աչքքան ավելի ուժգին էի տարվում մեծության հովերով:

Պիեռն ու եւ, ամեն մեկս շաբաթական 400 դոլար էինք վաստակում, գումար, որ բավականին մեծ էր այդ օրերին, իսկ մեզ համար ուղղակի՝ առասպելական: Ու եւ՝ Մոնմարտրի նախկին ոտաբոքիկս, եւ՝ Բրոդվեյի նախկին սովածս, որոշեցի բարձրացնել իմ կենսամակարդակը:

Նախ և առաջ մի օգտագործած մեքենա գնեցի: Մեկին խնորեցի ինձ ու մեքենան հյութանոց բերել. վարել չգիտեի:

— Խելքդ թոցրե՛լ ես, ինչ է,— բացականչեց Ռոշը, — ինչո՞ւ ես գնել այս նավը: Վարորդական իրավունք էլ չունես:

— Բո բա՛նը չէ:

Հաջորդ օրը գնացի, երկուսուկես դոլար տվի ու վարորդական իրավունք ձեռք բերի: Գրքույկը հանձնելիս հարցրեցին՝ բժել գիտե՞մ, թե՞ չէ:

— Ողջ կյանքս Փարիզում մեքենա եմ բժել,— ասացի:

Փողոց դուրս եկա ու կողքով բախվեցի առաջին իսկ պատահած տրամվային: Տրամվայը մի քիչ քարշ տվեց մեքենան ու բաց թողեց: Վնասվածքը լուրջ էր:

Հենց որ մեքենան վերանորոգեցի, ներկեցի, նորից դուրս եկա փողոց: Երգում եմ: Գոհ եմ: Փողոցը արագ ընթացքով շուր գալիս մեքենայի անիւները սղդացին, ինձ կորցրի ու խրվեցի ձյունե պատի մեջ:

Սկսնակ եմ, վտանգավոր ակնակ: Ինձ ոչ ոք չէր ասել, որ պետք է յուր լցնել մեքենայի մեջ: Երբ իմացա, արդեն ուշ էր: Ինչ-որ հետաքրքիր ու բավականին ուժեղ ձայն եմ լսում մեքենայի առաջին մասից, ինչ-որ նախազգուշացնող լսման վառվեցին, ու մեքենան կանգ առաւ: Վարպետը ինձ գրեթէ հիացմունքով նայեց:

— Լուրջ բա՛ն է պատահել:

— Դուք արդեն մեքենա չունեք:

Բարեբախտաբար օգտագործված մեքենա վաճառող երկու ընկեր ունեի: Բանի որ եւ արդեն չէի կարող առանց մեքենայի չույս գնալ, նրանք միշտ որևէ մեքենա տալիս էին ինձ, ու եւ քրջում էի աչքքան ժամանակ, մինչև որ ընկերներիցս մեկն ու մեկը զանգում էր ու ասում.

— Մեքեման քե՛ր, Շարլ, արդեն վաճառել եմք:

Բերում համձնում էի ու ստանում մեկ ուրիշը: Բայց ուրիշի մեքեման քշելը ինձ չէր գոհացնում: Ես սիրում եմ իմը ունենալ, միշտ էլ ասել եմ պարտք վերցնելը:

Երբ Ռոշը որոշեց Ֆրանսիա վերադառնալ, իր կնոջը ծեր մորը ներկայացնելու համար, ես նրան ընկերակցեցի: Ճամպրուկներս տրաքվելու չափ լի էին:

Մայիսի մեկին, վերադարձի տոմսերը գրպաններումս, նավ ճատեցինք ու ճառագարհի ընկանք դեպի Ֆրանսիա: Ափսոսյի՜ն թողեցի ամուսնու մոտ, խոստանալով վերադառնալ հուլիս ամսին:

Նավի խցիկում բաց արի ճամպրուկներս, կոտորումներս շաքի կախիչների վրա: Շոյում եմ դրանք ու խնքս ինձ խոսում. «Երբ ընկերներս այսպես զուգված զարդարված տեսնեն ինձ, պատկերացնում եմ ինչ կզգան»:

— Սա ի՞նչ քան է: Կրկեւո՞ւմ եւս աշխատում, ի՞նչ է:

— Ես աւս կարեալ եմ տպեալ Կանադայում:

Էդիտը նայեց ինձ ոտից գլուխ: Հագիս քաց կանաչ գույնի կոստյում էր, նույն գույնի վերնաաչապիկ, նույն գույնի կոշիկներ, գուլպաներ ու մի լայն փողկապ, ամերիկացի լողորորունու պատկերով: Էդիտը միանգամից պալլեց:

— Ազնիւ խոսք, դու աղջիկ ես: Հենց հիմա գնա ու դէն գրցիր այդ բոլորը: Էլ ի՞նչ ունես:

— Դե՛... Բաց կատույր, ռակեգույն կետիկով վարդագույն, մոխրագույն, դեղնավուն կոստյումներ...

— Դրանցից շատ ունե՞ս:

— Հա: Հինգ ճամպրուկ:

— Տար այդ բոլորը աղքատաց՝ նետիր: Հնարեմաւ էլ չես գտնի, որ այդ խլամների գոնե կշռով ծախես: Բոլոր դեպքերում, իմ աչքին այդ շորերով չերևա:

— Դե լաւ, հո մերկ չե՞մ մասն գալու:

— Ավելի լաւ է մերկ, քան այդպէս:

Ծնողներին մոտ թաւջե մի պիջակ գտա, մի շալվար ու մի վերնաաչապիկ՝ բոլորը սև գույնի ու վերադարձա Պիաֆի մոտ:

— Այսպէս դու ինձ ավելի ես դուր գալիս: Մանավանդ որ առաջին աւագամ ես քեզ սև զգեստներով տեսա: Էդ ինչի՞ մասն էիր քիչ առաջ. գաւառական ծիծաղելի դերասանի: Մի խոսքով, նախ այդ քեզ չէր աագում, հետո էլ ինձ դուր չէր գալիս: Դե՛, քանի որ հիմա նորից մարդու տեսք ստացար, պատմիր քո ծրագրերի մասին:

— Պիեռն ու ես մտադիր ենք մի երկու լաւ վճարվող ելույթ ունենալ Փարիզում, որից հետո ուզում ենք վերադառնալ ու հաստատուիլ Կանադայում:

— Ի՞նչ գիտես, թե լավ կվճարեն:

— Որովհետև մեր հաջողությունը Մոնթեալում կատարյալ էր: Նորից քաջբայել ակնեց ինձ.

— Մե՛ծ քան, քեզ թվում է, եթե մի երկրում, որտեղ երգարվեստ չկա, հաջողության եք հասել, նշանակում է Փարիզում ձեզ գրկաբաց են սպասում: Խեղճ հիմարիկա, ես վառա՞մ եմ, որ այստեղ նույնիսկ մոռացել են, թե ով եք դուք:

Ծագումն չեմ հաճում, միայն թուքս եմ մուլ տալիս: Երբ ջրղայնանում է Էդիտը, հարկավոր է սպասել մինչև որ ինքն իրեն հանգստանա: Բայց նա դեռ վերջացնելու միտք չունեի:

— Հետո այդ ո՞վ է ուղեղի մտցրել, որ դու պետք է անպայման կանադա վերադառնաս: Հասկացիր մեկընդմիջտ, որ արտիստական կարիերայի պետք է սկսես Տրանսիսյում: Մի խոսքով, բարի եղիր մոռանալ այդ հիմարությունները ու տեղավորվիր ինձ մոտ: Դու պետք է իմ հակողության տակ լինես: Ասենք, մոռացել էի, որ դու ամուսնացած ես: Ի՞նչ կասի կինդ:

— Ի՞նչ պիտի ասի:

Վերջերս մեր ամուսնական գործերը օր-օրի վատանում էին: Մեր միջև տեղի ունեցող ընդհարումների ժամանակ կինն հաճախ էր օգտագործում ամուսնալուծություն բառը:

«Աշխատանքդ ավելի ես սիրում, քան ինձ: Ընկերների ավելի կարևոր են քեզ համար, քան ես»:

«Ամբողջ օրը դաշնամուր տնկտնկացնելու փոխարեն մի քիչ ինձնով զբաղվեիր»:

«Դու ինձ աղբա չես սիրում»

«Արժեք, որ քեզ խաբեի...»

«Դու ինձ երբեք սիրո խոսքեր չես ասում, այնինչ սիրո մասին լավ գրում ես...»

«Իմ նոր գլխարկն անգամ չնկատեցիր: Եթե մի օր մասն գամ գլխիս ծաղկաձևան դրած, էլի չես նկատի»:

«Հյուրախաղերի գնալիս կամ ճամփորդելիս դու ինձ երբեք հետդ չես տանում»:

«Դու կեղտոտ եասեր ես, իսկ ես զոհաբերեցի քեզ իմ ջանելությունն ու բավագույն տարիները...»

Հառաչեց, հատաչեց... ու մի օր ճամպրուկն հավաքեց ու գրեաց: Հաջորդ օրը տեղափոխվեցի Ռիսֆի մոտ:

— Նախ և սուսը,— ասաց Էդիտը,— դու պետք է երգեր գրես ինձ համար, բավականին շնորհք ու երևակայություն ունես:

— Լա՛վ:

— Սպասիր, դեռ չեմ վերջացրել: Հետո պետք է կապերդ խզես Ռոզի հետ:

Հարվածն անողոք էր:

— Էդիտ... Դա անկարելի է... Այն, ինչ դուք պահանջում եք ինձանից, սուկալի է. Պիեռը իմ հին ընկերն է:

Պիաֆն ընդհատեց ինձ.

— Երբ մի մարդ կարիերա է անում, նա պետք է այդ անի մեկ-մեկակ, տղամարդու պես:

Պիեռի հետ բացատրվելու հեռանկարը խեղդում է ինձ, տանջում: Չգիտեմ ինչ անեմ, ինչպես սկսեմ: Գիտեմ, որ երկուսս էլ դժբախտաբանալու ենք... Բայերաժառանգար խզումն արագացավ գրեթե ինքն իրեն, ատանց փոխադարձ կշտամբանքների, ատանց կեղծիքի:

Ես որոշեցի մնալ Ֆրանսիայում, Պիեռը որոշեց Կանադա վերադառնալ՝ իր Ժոզելիենի հետ: Մեր «դուետը» խզվեց ինքն իրեն:

— Վերջին հաշվով հո չեմք կարող դուետ երգել մեկս մի մայրցամաքից, մյուսս՝ ուրիշ:

— Իրավացի լա, Շարլ:

Աակապն վերջ տալ ութ տարվա բարեկամությանը, այնքան էլ հեշտ չէր: Տխուր է: Վերջին անգամ միասին ելույթ ունեցանք: Առաջվա նման ոտքով տուն վերադարձանք: Միմյանց ձեռք առնեցինք, մի անգամ էլ նայեցինք իրար աչքերի ու.

— Հաջողություն, Շարլ:

— Հաջողություն, Պիեռ, — ասացինք:

Ու յուրաքանչյուրս գնաց իր նախապահով:

Բեմի վրա մի տեսակ վատ եմ զգում: Երգում եմ անորթամոհիր: Ականջս կորցրել է իր հավասարակշռությունը: Ինչ էլ անեմ, միևնույն է, անընդհատ թվում է, թե կոկորդիս մեջ մի ձայն էլ է պակասում: Որքան էլ լավ նվագի դաշնակահարը, միևնույն է, Պիեռի նման չի նվագում: Ելույթների անցնում եմ սուկալի տղիս, ձախողում ձախողման ետևից:

Էդիտը կռվիաներից ձայն է տալիս ու քաջալերում է.

— Դե՛, քեզ տեսնեմ... Դու կհաղթես նրանց, դու կարող ես հաղթել:

Անօգուտ է, հոգով, մարմնով, ողջ էությունը «դուետիստ» եմ ես: Ոչինչ չի ստացվում: Դահլիճից բղավում են «Բավական է», սուլում են և ի վերջո բեմից դուրս վռնում:

Յերեկները Ռասուլ Բրետունի մոտ են աճեցկացնում, երեկոնները՝ Պիաֆի, իսկ գիշերները թափառում են կաքաբեից կաքաբե, ուր Ֆլորանս Վերանի, Ռիչարդ Մարսանի ու Ժան-Լուի Մարկեի հետ խեղագարի պես խմում էին:

Մի օր, առավոտյան կողմ արձանագրեցի.

— Այն մարդը, որ ինքն իրեն չի ճանաչում, երբեք ոչ մի քանի չի հասնի... Շնորհքը դեռ ոչինչ չի ճանաչում, կարևորը սեփական թերություններից օգուտ քաղելն է:

Մի կերպ տուն վերադարձա ու փող եկա անկողնու վրա: Ոտքերս ծանրացել են, շարժումներս անջնորհք, քայց ուղեղս դեռ աշխատում է աաածիս ուղղությամբ: Ինձ դուր է գալիս մտքիս խորությունը: Մի կերպ անկողնուց վեր կացա, փող եկա աշխատասեղանիս աթոռին ու գրեցի հետևյալը, որը և պահեցի ողջ կյանքիս ընթացքում:

«Որոնք են իմ պակասությունները: Չաչնա, հասակս, շարժումներս և կրթության ու կուլտուրայի պակասը, ճշմարտախոսությունս, անհատականությանս պակասը»:

«Չաչնա փոխելն անհնար է: Բժիշկները, որոնց դիմում եմ, միաբերան համոզում են, որ երգելուց ձեռք առնեմ: Բայց ես պիտի երգեմ, թեկուզ կոկորդս պատռվի»:

«Հասակս ինչ որ է, այն է՝ մի մետր 64, նույնպես անհնար է ուղղել: Ռետիկեն հաստ ներքաճկներով կոշիկներ չեմ կարող հագնել: Միակ փորձը, որ արեցի, մի քանի սանտիմետր շահելու համար, խաչտառակ փախճան ունեցավ. Միացյալ Նահանգների իմպրեսարիոները կարծում էին, որ երկու ոտքից էլ կաղ եմ: Մի լուծում կա միայն՝ եղածով չղա գնալ ու մոռացնել տալ այդ պակասությունը»:

«Շարժումներս, կարճահասակ մարդու շարժումներ են՝ կարճ, չոր ու կտրուկ: Այսուհետև պետք է աշխատեմ կտրացնել շարժումներս ու դանդաղ քայլել: Ինձ խանգարող կոմպլեքսից ազատվելու համար մի մետր 64 սմ-ից բարձր դնում անցնելիս անգամ պիտի կռամամ այնպես, ինչպես երկայնահասակները»:

«Կրթությանս պակասը՝ մեծ դժվարությամբ ձեռք եմ բերել յոթնամյա կրթության վկայականը. ոչինչ մենակ չեմ սովորում: Սովորում եմ միայն ուրիշներից լսելով»:

«Ծշմարտախոսությունս՝ անուղղելի եմ. անարդարության հանդիպելիս ոռնում եմ: Ուզածդ մարդուն գրողի ծոցն եմ ուղարկում, երբ ցանկություն է առաջանում»:

«Անհատականությանս պակասը՝ ինձ նկատել տալու համար էքսցենտրիկ եմ հագնվում՝ նկատում են, քայց ժպտում»:

«Թողնականքմ, երկչորոտ, վախճորած երեխայից, ինչպիսիսն ծըն-
վել էմ, պետք է դառնամ ուժեղ մարդ, միևնույն ժամանակ պահ-
պանելով բարոյական նորմաները, որ ծնողներս են ներարկել՝
լինել զգայուն և արտասովելու քնդունակ»:

«Պետք է հրաժարվեմ ներկայից ու նաչեմ լիեսի սարգսան,
առանց ժխտելու սանցյալը: Իմ բազան ողջ ֆրանսիական երգն է,
արմատներս՝ համաշխարհային ֆոլկլորն ու արևելյան պոեզիան,
հատկապես հաշկականը»:

Գրիչս ցած դրի ու նորից կարդացի բանաձևս. միշտ էր և ան-
կեղծ:

Պիտի պաշքարեմ այս բոլորի դեմ, դա շատ ժամանակ կիսի
ինձանից: Սոխաված պիտի լինեմ խնամքով հետևել ինձ: Բայց
պիտի փոխվեմ, այդպես եմ ուզում:

Թղթերս դառարկորեցի ու նորից քնեցի հարքածի խորունկ
քնով:

Առավոտյան վեր կացա ու դարձյալ կարդացի գրածս: Հան-
կարծ մի ամսովոր վատահույություն համակեց ինձ, այն վատահու-
յունը, որ միշտ պակասել էր ինձ: Կանգնած անկողնուս մոտ,
հանկարծ զգացի, որ եթե ինձ չեմ տիրում, ապա դրա միակ պատ-
ճառը այն է, որ ինձ չեմ հասկանում, ու ես որոշեցի հասկացնել
ուսպ ինձ:

— Տղանե՛ր, մի քանի օրից Նյու-Յորք ենք մեկնում, — հայտնեց Պիսաֆը:

Մաշվա՛ծ, պատահողովա՛ծ հիմն գիշերազգեստով փախալովա՛ծ, նա խոհանոց մտավ: Եւ շարունակեցի կարագ քսած հացի կտորները թաթափել թելի մեջ, սաքսելով, թե ուրիշ ինչ կաւի:

— Քե՛զ, Ծա՛րլ, տանում եմ հետս: Դու կգրադվես իմ լուսավորությանը ու մանր-մոսեր հարցերով: Դու քեզ օգտակար կդարձնես, քացի այդ, արհեստ կսովորես:

Նա նստեց սեղանի մոտ, ուր խոհապարտահիմ քանջարեղեն էր մաքրում: Հետո վեր կացավ, մի քաժակ վերցրեց, թել լցրեց, մի կում խմեց ու շարունակեց.

— Մեկնելուց առաջ ակտք է մի լաւ կշտամանք Փարիզից. շուտով կարտուելու ենք... Այսօրվանից մինչև մեր գնալը ամեն գիշեր պիտի դուրս գանք:

— Կարծես թե ամեն օր տանն ենք, ո՞ր ենք գնալու:

— «Ռուլոտ» ենք գնում Լուվրի մոտ: Միշտ չէ, որ նա լաւ է վերաբերվել ինձ:

— Այդ դեպքում ինչո՞ւ փողը նրա մոտ ծախսել:

— Նրան ասպացուցելու համար, որ եւ եմ հիմա «աստղը»: Թող տեսնի կշտամա:

Գնացինք: Լուվրի մոտ վիակի կար, գարեջուր, երաժշտություն, պարի հրապարակ ու Արլետոն՝ փոքրիկ, քնքուշ, բոլորովին ջանել ու թարմ պարուհի Արլետոն: Նա ինձ աչնքան հուզեց, աչնքան նայեցի նրան, որ Պիսաֆն առաւ.

— Եթե քեզ դուր է գալիս, կանչիր իմ սեղանին, հիմա՛ր:

Հրավիրեցի: Ընդունեց հրավերս:

Հալում եմ նրա թեփն, ուսին, ձեռքին, այտին, շրթներին: Այն

երեք օրը, որ մնում է ինձ Փարիզում անցկացնել, նրա հետ եմ՝
հիացած, հուզված, սիրահարված:

Երբեմն երեկոները մտածում եմ ընկերներիս մասին, որոնք
Էդիտի մոտ են ու խնայարկվում են նրա հերթական քնահաճույ-
քին: Այո, այդպիսին էր Պիաֆը, նա քնահաճույքներ ուներ: Լինում
էր շրջան, երբ միայն «այս» էինք յուրում, հետո միայն «այն»:
Գոյություն ունեին «դասական երաժշտության» ու «գրականու-
թյան» շրջաններ: Լինում էին օրեր, երբ մենք պետք է ջերմեռան-
դությամբ ունկնդրեինք նրա ձայնապնակներին ու լսեինք նրա յու-
րովի մեկնաբանությունները: Հիմա կի՛նոյի շրջանն էր: Ամեն ինչ
սկսվեց այսպես. Էդիտը ցած դրեց ձեռքի լրագիրն ու ասաց.

— Տղանե՛ր, ի՞նչ լավ կի՛նոնկարներ կան այս բուպեիս Փա-
րիզում:

Ժան-Լուի Մարկեն անխոհեմ, հիմար գտնվեց ու ասաց.

— Ասում են «Երրորդ մարդը» կի՛նոնկարը գլոսագործոց է:

— Դու մայե՛լ ես:

— Ո՛չ: Միայն լսել եմ:

— Աղոթիր ասածում, որ հասնկարծ հիմար ֆիլմ չլինի, թե
չէ... — ապառնաց Էդիտը:

Բոլորս միասին գնացինք: Կի՛նոնկարը ջատ դուր եկավ նրան:

— Դու տեսա՞ր Օրսոն Ուելսի հաչաքը, — հիացած ասաց
Պիաֆը, — ինչ լավն է ամասունը, ախրա, որ նկարը կրկնօրի-
նակված է, կուգեմալի բնագրով տեսնել:

Ձեմ հիշում, թե ո՞ր տիտմարը հասնկարծ ասաց.

— Կի՛նոնկարը մի օր ֆրանսերեն է գնում, մի օր՝ անգլե-
րեն...

Ինչպիսի՜ հիմարություն... Հաջորդ օրը նորից գնացինք նույն
կի՛նոնկարը դիտելու: Ու այսպես մի ամբողջ շաբաթ: Այդ կեղ-
տոտ «Երրորդ մարդուն» դիտեցինք ութ անգամ: Զգվեցի Օրսոն
Ուելսի քայվածքից էլ, նայվածքից էլ, ֆրանսիական տարբերա-
կից էլ, անգլիական տարբերակից էլ, օպերայի փողոցի վրայի կի-
նոթատրոնից էլ, գի՛նու շշերի առաջ նստած ֆիլմի շուրջ ծավալ-
վող ամենօրյա բանավեճերից էլ... զգվեցի, սիրտ խառնելու չափ
զգվեցի:

Բարեբախտաբար ծանոթացել էի Արդետին, այսպիսով, գո-
նե մի քանի երեկո չքվել կարողացա:

Էդիտը վաճառեց իր շքեղ ալտոմեքենան. փող չուներ: Նրան
օգնելու համար ես էլ իմ հնամաշ ու քայքայված մեքենան վա-
ճառեցի:

Պիտի Նյու-Յորք գնանք: 50-րդ փողոցի վրա գտնվող հյուրանոցի 23-րդ հարկում Էդիտը մի բնակարան վարձեց: Նույն հյուրանոցի երրորդ հարկում մի շատ փոքր սենյակ էլ էա գրասղեցրի: Պատուհանս ուղղակի բացվում էր մի պատի վրա, այնքան մոտիկ, որ կարելի էր ձեռքով դիպչել:

Հագիվ էինք տեղավորվել, երբ Էդիտը բաց արեց լրագիրը, որ տեսնի, թե ինչ կինոնկարներ են գնում: Հանկարծ ուրախության նիշ արձակեց:

— Օ՛, տղամե՛ր, դժվար թե կարողանաք գուշակել:

Գաղտնագողի իրար նայեցինք, վախեցնում ենք գուշակել:

— Փոքրիկ կինոդահլիճում ցուցադրում են «Երրորդ մարդը»,— հաղթական բացականչեց Էդիտը,— թեպետ կենտրոնից նեոու է, բայց վազեցի՜նք: Շա՛րը, տաքսիներ կանչիր:

Ֆիլմը մեկ անգամ ևս տեսնելու մարմաջով տարված, նա չնըկատեց մեր դեմքերի թթու արտահայտությունը:

Պատճառաբանելով, որ աչքերս հոգնած են, ես հաջողեցրի մի տառնյակ կարգ հետո նստել: Կինոնկարի հիենց առաջին պատկերների վրա խոր, կենարար քուն մտա: Հանկարծ զգացի, որ ինձ թափ են տալիս՝ ինքն էր:

— Ուրեմն այդպե՛ս, քնում ես:

— Օ՛, երևի մի քանի վայրկյան քունս տարաւ...

— Ես քեզ շնորհիւ եմ ասում արվեստի գլուխգործոց նայել ինձ հետ, իսկ դու խռմփացնում ես:

— Գիտե՛ք, Էդիտ, պատճառը տեղափոխությունն է: Հոգնած եմ:

— Չգիտեմ, մի քիչ զգայուն որ լինեիր, մինչև կինոնկարի վերջը կդիմաճաչիր:

— Մյուս անգամ...

— Էլ մյուս անգամ չի լինի. ես քեզ պատժելու եմ: Այսօրվանից «Երրորդ մարդը» կնայենք առանց քեզ: Սա քեզ դաս կլինի:

Մի պատիժ, որ քոքոր տղամների նախանձը շարժեց:

— Ի՛նչ բախտ ունեւ,— առաջին ինձ թաքուն,— իսկ մենք այդ զգվելի նկարը պիտի մի ամբողջ շաբաթ նայենք ու երևի դեռ հաջորդ շաբաթ էլ:

Հյուրանոցի նախաարահում բոլորի ներկայությամբ ինձ վիրավորելու համար Էդիտն առաւ.

— Գնա քնի՛ր, քանի որ հոգնած ես: Իսկ մենք շաբաթսեր կխամենք առանց քեզ:

Ընկերներս գնացին կուզիկ-կուզիկ, աչքների տակ կապույտ շրջանակներ:

— Ուրախ ժամանց եմ ցանկանում ձեզ,— առաջի:

Նախանձախառն ատելությամբ նայեցին ինձ ու գնացին:

Օ՛, ինչ լավ բան է անկողինը, ինչպիսի հրաշալիք, հո չեմ քնելու... Շուտ պատկերը և ուշ վեր կենալը շուաչությունն էր, եթե փոթորիկ Պիաֆի հետ ես:

Քնում եմ: Երագում եմ, որ քնում եմ, մի բան, որ ավելի հրաշալի է, քան քնելը: Համկարծ գիշերվա մեջ հետախուսը զանգեց: Էդիտն է:

— Վերև բարձրացի՛ր:

Գիշերազգեստս քաշեցի վրաս, ոտքերս մոցրի ճողաթափելի մեջ ու քնաթաթախ մտա վերելակ:

— Չգիտեմ ինչ է կատարվում ինձ հետ: 23-րդ հարկում գլուխըս մի տեսակ դժժում է: Բացի այդ,— տագնապով առաջ էդիտը,— վատահ եմ, որ սումը ճոճվում է:

— Ի՞նչ եմք անում:

— Ի՞նչ եմք անում, տեղափոխվում եմք:

— Ո՛ր:

— Դու կգրադեցնես ի՛մ բնակարանը, ես՝ քո սենյակը:

Նման բան մի անգամ արդեն պատահել էր Բուլոնի իր անձնական հյուրանոցում: Ննջասենյակը կահավորել էր «ա լյա» Մարի-Անտուանետ, չխուսափելով և ոչ մի ծախափց: Բայց հենց առաջին գիշերը ինձ անկողնուց վեր կացրեց ու իր շքեղ բնակարանը փոխեց իմ մկուղի հետ:

Բայց այդ օրը Նյու-Յորքում մա ուղղակի գերազանցեց իրեն:

— Ի՞նչն եմք իջեցնում ձեր բնակարանից:

— Ամեն ինչ:

— Ինչպե՞ս ամեն ինչ:

— «Ամեն ինչը» ֆրանսերեն բառ է, չէ՞:

— Կա՛վ:

Ուշ գիշեր է. ոչ մի բեռնակիր: Ողջ հյուրանոցում միայն մեկը եմք արթուն: Էդիտը արթնացրեց Էդրի Կոնստանտինին, որպեսզի մեզ օգնի: Ինչ կա-չկա, փնթփնթալով հավաքում եմք, դարսում, փակում: Էդրիի հետ ողջ կահ-կարասին (շատ կար) ներքև իջեցրի՛նք: Մի կողմից էլ իրերս ճամպրուկների մեջ լցրի ու վերև բարձրացա: Չեմ կարող կրկնել այն հալոցանքները, որ ասումներս սեղմած ծոր էի տալիս: Նորից պատկեցի քնելու: Քնեցի, բայց ոչ երկար: Հետախուսի զանգ. նորից ինքն է.

— Իջի՛ր:

Նորից վեր կացա, նորից հագա խալաթս, նորից հագա հո-

դաժապիւնս, նորից մտա վերելակ ու այս անգամ ներքև իջաւ։
Պիսա՞ք կանգնած է գիշերազգեստով, ջղայնացած է։

— Այստեղ էլ է ճոճվում, ինձ թվում է ամբողջ թաղամասն է ճոճվում։

— Ի՞նչ ենք անում։

— Ի՞նչ ենք անում, նորից վերև եմ բարձրանում։

Ծամպրուկները վերստին հալաքելիս Էդդիին շնչացի.
«Ծամպայնն է դողացնում Նյու-Յորքը»։ Նա ինձ պատասխա-
նեց դիմախաղով, որ նշանակում էր. «of course»¹։ Նույն տեղափո-
խությունը նորից կատարեցինք, այս անգամ հակառակ ուղղու-
թյամբ։

Այդ շրջանում էր, որ Էդիտը մի օր «Վերսալում» երգելիս
հանկարծ կանգ առավ։ Չքնկնելու համար քեմի վարագույրից
կախվեց ու շնչաց. «Գլուխս պտտվում է»։ Հանդիսատեսը ոչինչ
չնկատեց։ Բայց մենք գիտենք, որ «գլուխս պտտվելը» խմիչքի հե-
տևանք է։ Իսկ Էդիտը, հավատացեք ինձ, շրթները բաժակից չէր
պոկում։

Վերջին ժամանակներս Էդիտը մի նոր մոդուցքով է տարված,
մտքով է գլուխը, որ կոչված է նկարիչ դառնալ։ Մեզ հաճելի
անակնկալ անելու համար գնել էր պրոֆեսիոնալ նկարչի անհր-
րաժեշտ բոլոր պիտույքները՝ մկրատներ, սրվակներ, մատիտներ,
ոճիկներ, պատտաններ ու այդ բոլորը ցիրուցան տարածել սեն-
յակով մեկ։

Անկողնում պառկած նկարում էր։ Լույսին կամ Ժամ-Լուսին
նստեցնում էր մահճակալի մոտ ու պահանջում էր կեցվածք ըն-
դունել։ Ինձանից նման քաներ չէր պահանջում, քանի որ արդեն
սկսում էր ճանաչել ինձ։

— Ծատ հաստագլուխն ես նման հարցերում, — ասում էր։

Իսկ իս ջղայնացած պատասխանում էի.

— Հաստագլուխ չեմ, համբերություն չունեմ։

— Նկարչությունը լուրջ գործ է։

Կեզուն դուրս հանած նկարում էր, նկարում ու հանկարծ բար-
կանում.

— Մի շարժվիր, դստ։

Քիչ հետո փրփրում էր.

— Ինչպես կարող եմ նկարել քեզ, երբ հանգիստ չես նըս-
տում, կարծես կրակի վրա ես նստած... Ռու կարծում ես նման
պայմաններում հե՞շտ է նկարել ու նմանեցնել։

¹ Իհարկե (անգլ.)։

Երկար նկարելուց հետո թույլ էր տրվում ինձ կտավով հիանալ:

— Դե, ի՞նչ:

— Հա... Այո, այո... Մի խոսքով, որոշ նմանություն կա: Գուցե...

— Ինչպես թե գուցե: Ինքն է, որ կա:

— Եթե այդպես եք գտնում, Էդիտ:

— Ոչ թե այդպես եմ գտնում,— ունում էր Պիաֆը,— այդպես է:

Իմ առաջ էր դրված անձն, մանկական, պարզունակ մի գծագիր:

Ամեն դեպքում մի բան պարզ է. Էդիտի նկարչական տաղանդը իր ննջարանյանից ձրթեք դուրս չեկավ:

Էդիտը Նյու-Յորքում լավ բարեկամուհի ուներ՝ Ռենը, որ, հակառակորդի հեգնանքով, նկարչական պատկերասրահ էր դեկավարում: Թեպետ նա երկար տարիներ ապրում էր Միացյալ Նահանգներում, սակայն փարիզյան իր հնչեղ առգանությունը պահպանել էր:

Ռենը «Վերսալ» էր եկել Էդիտին տեսնելու ու հանկարծ նկատեց ինձ սենյակի անկյունում: Ըստ երևույթին, նրա ուշադրությունը գրավել էր իմ քթի ծավալը:

— Էավիկն ես, բայց աներևակայելի քիթ ունեւ:

— Իմն է:

— Պարզ է, որ քոնն է. այդպիսի մեծ քիթը չէիր կարող գողանալ. կրոնավեիր:

Նա շարունակեց ուսումնասիրել քիթս: Ես ծպտուն չեմ հանում:

— Էսով կլիկի կարճացնես: Այդ շատ լավ եմ բանում այստեղ: Ճիշտ չեմ ասո՞ւմ,— ասաց, շուտ գալով դեպի Էդիտը:

— Ես նրա քիթը չեմ նկատում,— ասաց Էդիտը,— մեկը սովոր եմք:

— Եվ վերջապես,— ասաց Ռենը,— մեծ, սիրուն աչքեր ունես, գեղեցիկ ժպիտ... Բայց այդ քիթը ռեխո ծածկել է ու խանգարում է տեսնել դեմքիդ մնացած մասը: Քեզ համար եմ ասում: Ի՞նչ ես ուզում անել կյանքում:

— Երգել:

— Առավել կա: Մտածիր իմ ասածի մասին, կտեսնես, որ կյանքդ կփոխվի:

Երեկոյան, ընթրիքի ժամանակ, Էդիտն ու Էդդի Կոնատանտինը պտտվում էին այդ հարցի շուրջը:

— Ինձ թվում է, Ռեմի միտքը վատ չէ,—ասաց Պիաֆը:

— Էսէ՛ք, ես աչքս եմ ծնկել ու մինչև օրս քիթս ինձ չի խանգարել: Ինչո՞ւ պիտի մի հիմարի քնահաճույքով պսակեմ վիրահատության տեղամիկ:

Մեր տեղանի շուրջ նստած էր ման հրատարակիչ Լու Լաին: Նա եւ խառնվեց գործին:

— Ես մի հիսնամյա վիրաբույժ բարեկամ ունեմ: Մեր լաբաֆույն վիրաբույժն է: Վստահ եմ, որ նա էժան գնով կհամաձայնի: Չհասցրի բացել բերանս, երբ Էդիտն ասաց.

— Ի՞նչ է նրա անունը:

— Իրվինգ Գոլդման:

— Լո՛ւ, զանգահարեք նրան վաղն ետթ ու Օսթրի համար ժամադրություն նշանակեք:

Ահա և ծուղակի մեջ եմ: Վախը սրտումս ներկայացաւ կոսմետոլոգին: Նա ինձ ցույց տվեց աւելանի մարդկանց լուսանկարներ՝ նկարված վիրահատությունից առաջ և հետո: Նկարեց իմ ապագա պրոֆիլը, որն ինձ դուր եկաւ: Ակսեցի երազել ապագա դեմքիս մասին: Տեսնելով, որ թուլացաւ ու տեղի եմ տալիս, փախուստի ճանապարհներս փակելու համար Գոլդմանը կանխավճար վերցրեց ու կլինիկայի մի սենյակ առանձնացրեց ինձ համար:

— Վեց օրից, ասանց բան ուտելու, առաւոտյան ժամը 7-ին եկեք կլինիկա,— ասաց վիրաբույժը:

Օրերն անցնում են: Վիրահատման մախօրեին Էդիտը որոշեց, որ հարկավոր է վերջնականապէս թաղել իմ մեծ քիթը. ներկայացումից հետո գնացինք «Պաւլիլյոն» ֆրանսիական ռեստորանը:

— Երկու շամպայն,— հրամայեց Պիաֆը:

— Խմե՛ք ասանց ինձ, ես պետք է սոված ներկայանամ կլինիկա:

— Սոված, նշանակում է ասանց ուտելու, իսկ խմել կարող ես,— ասաց Պիաֆը:

Զանի որ այդ ինձ ձեռ էր տալիս, ձեացրի, թե հալատում եմ: Չորս շիշ շամպայն խմելուց հետո առաւոտյան կողմ երեքով գունդ ու գլոր դարձանք:

— Մտածում եմ,— ասաց Էդիտը,— մտածում եմ, թե արդո՞ք ւիսալ չեմ անում:

Կոնստանտինը, լրիվ հաղից ընկած, քունը աչքերին, չհակաճանեց:

— Ես էլ եմ մտածում...— անտարբեր ասաց նա:

Այդ մի քիչ թուլացրեց ինձ:

— Էդիտ, դե հիմա կատակելու ժամանակը չէ: Մի ժամից պիտի կլիկիկա գնամ:

— Ես բոլորովին էլ չեմ կատակում, Ծա՛րդ: Ես վախեցնում եմ, որ հետագայում զղջանք: Ահա բոլորը: Վախեցնում եմ կորցնես անհատականությունը:

— Բայց արդեն ժամադրված եմ ու կանխավճարն էլ մոծել: Ես հո չե՞մ կարող այդքանից հետո խաբել Գոլդմանին:

— Գոլդմանին ինչ: Քիթը իրենը չէ, քոնն է: Վերջին հաշվով քո գործն է: Եթե աշնանից դուրս գրաւ ալլանդականված, հրեշի դեմքով, մեղքը քոնը կլիկի:

Կլիկիկայում թմրեցնելու համար սրակեցին, բայց էլի ցալ էի զգում: Անհավատալի բան էր, որ աղմուկ չքարձրացրի. բարոյալքված էի, վախեցած:

Վիրահատությունից հետո, քթիս հսկայական մի վիրակապ, աչքերս փոս ընկած, քթի մեջ խոսելով ներկայացաւ Էդիտին, որը կարեկցանքով նայեց ինձ ու ասաց.

— Խե՛ղճ իմ Ծա՛րդ, ի՛նչ օրն եմ գցել քեզ...

Փարիզ վերադարձաւ մեծակ, քթիս վիրակապը չհանած: Էդիտը պետք է գար երեք շաբաթից, «Վերապի» պաշտօնագիրն աւարտելուց հետո:

Վերջապէս վերադարձաւ նաև Էդիտը: Բոլորս միասին գնացինք Օրլի, նրան դիմարկորելու: Բոլորին համբուրեց: Ծիծաղում էր, շատախոսում, բայց ինձ նկատել չէր ուզում: Ամեն անգամ, երբ մոտենում էի, շոտ էր գալիս մեջքով:

Մտածում եմ. «Ի՞նչ է պատահել նրան, ի՞նչ եմ արել»:

Մոտենալու մի երկու փորձ արի, բայց տեսա, որ անօգուտ է: Վիրավորված գնացի, հեռվում կանգնեցի ու ապաստեցի:

Բոլորը նստեցին իրենց մեքենաները: Ես մնացի Էդիտի վարորդի մոտ. որոշել եմ Էդիտի հետ Փարիզ գնալ ու անսխալաբացատրվել: Աւելիքներս արդեն պատրաստել եմ: Ու այդ բոլորը պիտի ասեմ առանց կնկնալու, առանց խնայելու: Նրա այդ վիրավորական վերաբերմունքից հետո... Իսկապէս, վերջին հաշվով ինչի՞ տեղ է դնում իրեն:

Վերջապէս ցրվեցին: Բոլորն իրենց մեքենաներով շտապեցին Պիաֆի տուն վերադարձը տոնելու: Վճռական մոտեցաւ.

— Էդիտ:

— Այդ դո՞ւ ես:

— Իսկ ո՞վ էիք ուզում, որ լիներ:

— Ի՞նչ ծիծաղելի է, ձայնիցդ ճանաչեցի... Ես արդեն կատաղում էի քո վրա: Ինքս ինձ ասում էի. «Կեղտոտը չի եկել», էլի ինչ-որ աղջկա հետ է...»

— Ես բոլորից շուտ էի եկել: Բայց ամեն անգամ, երբ մոտենում էի ձեզ, շուտ էիք գալիս:

Էդիտը ծիծաղից գալարվեց:

— Ես քեզ չեմ ճանաչել: Պատկերացնո՞ւմ ես: Մտքումս ասում էի. «Ո՞վ է այս կեղտոտ հիմարը, որն անընդհատ պտտվում է շուրջս»:

**Հանուն ջահելության
Եվ հանուն գեղեցիկ օրերի,
Իմ ջահել խոհերը փախչում են,
Որպեսզի սփռեն իրենց թուլությունը՝
Սիրո արևի տակ:**

Ուզում եմ անկախ ապրել: Հարկավոր է դուրս գալ, փախչել Պիսաֆի բռնակալ խեղամքի տակից:

Ծանր բացասությունից հետո, որի ընթացքում Էդիտն ինձ ողորկեց «Դու հիմար ես» բառերով, ես լքեցի այն սենյակը, որ զբաղեցնում էի նրա մոտ: Ժան-Լուի Մարկեն տեղափոխվեց Էդիտի մոտ ու գրավեց իմ տեղը, իսկ ես զբաղեցրի այն բնակարանը, որտեղ նա ապրում էր Ֆլորանս Վերանի, Ռիչարդ Մարտենի և Բիլլի Ֆլորանի հետ:

Այն թաղամասում, որտեղ ապրում էինք, բնակարանի վարձը ոչ թղթի համար էր մատչելի: Մեր խմբին էլ փող ապոված տրվել, չէր խնայել... Տառտերը, որին ամիսներով վարձ չէինք տալիս, գալիս ու կատաղած դուռն էր ծեծում:

— Բաց արեք, գիտեմ, որ ներսում եք:

Մենեղային լուրջուն: Ծուլեցնեքս պահած, ծախում չեմք համում:

— Եթե չվճարեք, ռատիկանության միջոցով դուրս կվռնեմ ձեզ ու դատի կտամ...

Խեղճ մարդը ջղայնությունից խեղդվում էր, իր փողն էր ուզում: Ոչ թե չէինք ուզում մեր պարտքը մոծել, այլ պարզապես փող չունեինք: Նա էլ ստիպված կտրում էր մեր տաք ջուրն ու էլեկտրականությունը: Բնակահարար, երբ շատ ցուրտ էր լինում, տաքանալու միակ միջոցը տեղաշորն ու ալկոհոլն էր մնում:

Բիլլին աշխատում է «Անժ Ռուժում» որպես թմբկահար-երգիչ: Նա սիրում է տուլուզցի մի աղջկա, որը նրան տեսնելու համար հաճախ Տուլուզից հասնում էր Փարիզ:

Ֆլորանսն ու Ռիչարդը անհաճախեցին զույգ էին: Իրար պաշտում էին, բայց երբեմն էլ իրար հերձն անիծում: Իրար տանջում էին ու ծիծաղում, կռվում էին, հաշտվում ու նորից կռվում: Ֆլորանսը երաժշտություն էր գրում, իսկ Ռիչարդը անվանի մարդկանց էր նմանակում: Նա փոխանիփոխ դառնում էր Ռեմյու, Ժուլե, Ժյուլ Բերրի և Ժան Տիպին:

Իսկ ես մեկ այս, մեկ այն էի ամուսն: Երբեմն աշխատում էի Ֆլորանսի հետ: Նա նվագում էր, ես երգում էի: Բիլլին երգում էր մեզ հետ, ու Ռիչարդը կարծիք էր հայտնում:

Լավ լեղանակներին Ռիչարդի հետ ներքև էինք իջնում, լվանում, փաղեցնում էինք մեր սվտումներենաները ու գնում կամ դեպի «Աեն-Ժերմեն-դե-Պրե», կամ «Բյուտոտ»:

Մեր սիրած խմիչքը կարմիր գինին էր: Ամենաշքեղ վայրերում ամբարձնեք չէինք քաշում մեր կարմիր գինուց: Ֆլորանսը իմ հետ ձերդ աղջիկների մասին իր կարծիքն էր հայտնում. «Վատը չէ, բայց շատախոս է»: Կամ. «Չէ, ախպեր, այդ չաչանակը մեզ պետք չէ» ու աչքի տակով երբեմն մայրում էր Ռիչարդին, որը թեպետ մինչև ականջները սիրահարված էր իրեն, բայց և այնպես դեմ չէր մայել որևէ մի սիրուն աղջկա: Ռիչարդն էլ իր հերթին չէր սիրում, երբ սողամարդիկ ֆոֆոում էին Ֆլորանսի շուրջը:

Երբեմն խմբով որոշում էինք երեխաներին ման ածել: Ես Պատրիցիային էի վերցնում, Ֆլորանսը՝ իր աղջկան, դուրս էինք գալիս Փարիզում շրջելու:

Ֆլորանսն ու Ռիչարդը իրենց ելույթներն ավարտելուց հետո գալիս էին ու Ժան-Լուին գտնում Ժենեվիկի մոտ:

Մինչև նրանց գալը, Ժան-Լուին ու ես փորձում էինք ապահովել ամենօրյա մեր սերը:

Աչքերով խուզարկում էի կաքաբեի փոքրիկ սրահի մույթանկյունները՝ սիրտմիկ աղջիկներ հայտնաբերելու համար: Միևնույն էր, մեծակ կլինեին նրանք, թե սողաների հետ. ինձ պետք էր ստեն գնով կապվել մեկի հետ:

**Երբ ձեռքիդ մեջ բանտում ես այդ թուլությունը,
Լինել քան տարեկան և հույս ունենալ
Խոստումնալից առավոտների:**

- Ժան-Լուի, տես՞՜լ ես անկյունի երկու աղջիկներին:
- Այո, բայց սողաների հետ չեն:

— Բո քանք ջէ, այդ ինձ թող:

Շոտ եկա դեպի Ժենեվան ու առաջի.

— Բաղցրիկա, այնպէս արա. որ մտենք այդ անկշունի սեղանին:

Ժենեվայի համար դա նրեխաւի խաղ էր: Քանի որ արահը փոքր էր ու հաճախորդները շատ, մրա համար շատ հեշտ էր մեզ տեղավորել այն սեղանին, ուր մատած էին մեր ուզած աղջիկները:

— Տեղ տվեք, տեղ,— առաջ Ժենեվաը,— ուզում եմ իմ երկու բարեկամներին տեղավորել ձեր սեղանի մոտ:

Երգը «Բշուտտում» ռեկորդային արագությամբ էր մերձեցնում մարդկանց: Մի քանի թեթեւամիտ, անպարկեշտություն չլինի առածս, բաց քառյակներից հետո սկսում էինք ոչ միայն սեղաններից խփել, այլև հարեւանուհու ազդրերին: Այսպիսով, գրույցը շատ արագ էր կաշում:

— Թույլ կտա՞ք մի քաժակ գինի հշուրաւիրել:

— Սիրով,— առաջին աղջիկների կապալերները:

Խմեցինք ու մի արագ «թույլ կտա՞ք»-ից հետո, որին հաջորդեց դշուրահաւաւ, միամիտ ու ընկերակաւ մարդու համար վտանգավոր «հապա ինչպէս»-ը, ակնեցինք պարել ուրիշների աղջիկների հետ:

Իսկ ինչ վերաբերում է պարին... Դա հո պար չէր՝ իրար կըպած շարժվում էինք: «Ծնողների մո՞տ եք ապրում»,— սովորական, շաբլոն այս և այլ նման հարցերը ընդունված չէին Ժենեվայի կարարեում: Այնտեղ ընդունված էր.

— Զահեքդ չի գնացե՞լ նրանցից:

— Ի՞նչ ասենք...

— Ոչինչ էլ մի ասեք, դուք ամեն ինչ առաջիք: Զեռ քաշեք նրանցից:

— Զենք կարող. կոժգոհեն:

Իսկույն փախուստի ծրագիր կազմեցի: Հիմնական մուտքից բացի կարարեն ուներ նաև մի դուռ, որ բացվում էր բակի վրա: Ժան-Լուիին կարգադրեցի. մտել մեքենայի դեկին ու պատրաստ ապասել բակ դուրս եկող դռան մոտ:

Միամիտ ու ժպտերես սեղանակից ընկերներիս հրաժեշտ տղի, սեղմեցի նրանց ձեռքը, դուրս եկա ու սահեցի մեքենայի մեջ:

— Կգա՞ն,— մտահոգ հարցրեց Ժան-Լուին:

— Անպայման:

Մի քանի րոպե անց, ըստ իմ ծրագրած սցենարի, երկու գեղեցկուհիները վերցրին պայուսակներն ու իրենց կարգի քերելու

սխառութեանի տակ շարժվեցին դեպի ընացարան: Կիսախաւարի և սարող գույգերի մեջ կավաւերները չէին կարող հետնել աղջիկներին: Առանց իսկ մայելու, ճարպկորէն դուրս եկան խոնկի դռնից ու իրենց գցեցին մեքենայի մեջ:

Առաւիտոյան միշտ շուտ էւ վեր կենում: Առաջին գործս իմարեաւարիւղներին տեսնելն է, որոնք աշատեղից-աշատեղից ցածր վըճարելով աշխատանք են ճարում, ու մի քիչ փող են ձեռք քերում:

Հետո վազում են Բրետոնների մոտ, ուր անց են կացնում իմ ամենապայծառ օրերը՝ երգեր են ասաջարկում արտիստներին: Ռաուլն ինձ կուրորեն հավատում է: Նա քաջալերում է ինձ, օգնում համբերութեամբ տանել իմ չար քախտը: Մաճարվաւոր մա ինձ խրախուսում է ավելի հավասարակշռված, ավելի կարգապահ կյանք վարել:

Մի օր Ռաուլն ասաց.

— Քեզ ժամադրել են իմ մալիկին քարտուղարուհի Պատաշուի հետ: Նրան ասացի, որ հարմար երգեր ունեւ: Եթե հաջողացնեւ, կարող եւ մուշմիակ նրա կաքարէում երգելու պայմանագիր կնքել: Ողջ Փարիզն է աշատել լինում: Դա հիմա ամենամոդայիկ կարքերն է: Այնպէս որ, լավ առիթ կլինի քեզ ճանաչել տալու:

Ժամը 15-ն է: Ծշտապահ Պատաշուն տեղումն էր: Ռաուլը մեզ ծանոթացրեց: Նա ինձ մայեց, փորձելով թափանցել իմ մեջ, մի քան, որ հեշտ չէր. երկչոտութեամբ թաքցնելու համար աչքերս ծածկել էի սև ակնոցի հաստ ասրակիով:

— Լավ, քանի որ արդէն ծանոթացաք, եւ կարող եմ գնալ,— ասաց Ռաուլը: Կաթվածահար ու խոսնայի մեջ, կանգնած եմ այդ կնոջ դիմաց: Ես ոչինչ չունեմ նրան ասելու, իսկ մա դիտում, ուսումնասիրում է ինձ: Նշարդայնացած մի գլանակ վառեցի ու առանց դետուդեն ընկնելու մատեցի դաշնամուրի առաջ:

— Դուք կարճատե՞ս եք:

— Ոչ, մատաւ:

— Իսկ ինչո՞ւ եք ակնոց կրում:

— Աչքերս հոգնած են:

Ամեն ինչի հետ հաճաճայն եմ, միայն թե չիմանա, թե վախեցնում եմ:

— Ես ձեզ լսում եմ:

Երգեցի, ինքս ինձ մի կերպ նվագակցելով: Քիչ հետո սկսեցի երգել, ոչ թե իր, այլ ինձ հաճար: Մի քան, որ թեթեւացրեց վիճակս: Պատաշուն մայում էր ինձ կեւ-կատակ, կեւ-լուրջ հայացքով:

Աչքերիդ կապույտից կապույտ

Ձեմ տեսնում ոչինչ,—

Նույնիսկ կապույտը երկնի:

Պատաշուն ընտրեց այս երգը: Ես նրան ազնվորեն նախա-
զգուշացրի, որ նույն երգը ձայնագրելու է նաև Էդիտը:

— Այդ երգը միայն իրեն^ն է պատկանում:

— Ոչ:

— Նրան կվշտացնե՞ր, եթե ես էլ երգեի:

— Իհարկե՛ ոչ:

— Ուրեմն ես գնում եմ այդ երգը:

Ամեն ինչ լավ է, ու աստիճանաբար ակաեցի ավելի հանգիստ
զգալ ինձ: Պատաշուն ինձ ատաջարկեց ելույթ ունենալ իր մոտ.

— Դուք դաշնամուրի ատաջ կնատեք սև ակնոցով, ու մի փո-
քրի լուսարձակ կկենտրոնացնենք ձեզ վրա: Կարծում եմ, որ այս-
պես տպավորիչ կլինի:

— Բայց ես ակնոցն աչքերիս չեմ երգում:

— Լավ, այդ դեպքում, ատանց ակնոցի:

— Բայց ես ատում եմ ինքնամակաբանցումը: Նախ շատ վառ
եմ նվագում ու հետո՝ ամենակարևորը, ես չեմ նվագում այն տո-
նաչնոթյաւնք, ինչ երգում եմ:

— Հապառ ո՞նց եք ուզում:

— Թող մեկն ինձ նվագակցի, իսկ ես երգեմ միկրոֆոնի ա-
ռաջ կանգնած:

— Լավ, հենց որ ձեր խապտոտությունը անցնի, եկեք ինձ մոտ:
Անմիջապես ելույթ կունենաք:

— Բայց սա իմ նորմալ ձայնն է:

— Դուք դա ձա՞յն եք հանարում:

— Դա իմ ձայնն է:

— Ծա՞տ եք ծխում:

— Օրը երեք տուփ:

— Եվ շատ խմո՞ւմ եք:

— Ոչինչ...

— Հասկացա: Ես ձեզ հիմա մի քան կատաջարկեմ:

— Կանանցից զգուշանում եմ:

— Լսե՛ք, դուք պիտի հաճույք պատճառեք ինձ ու ծխելը
թողնեք, մինչև որ ձեր ձայնը նորից նորմալ դառնա: Ընդամենը
երեք շաբաթվա պատճառություն է:

Երեք շաբաթ հետո նորից ներկայացա, քաջ այս անգամ սո-

վորակամ շղարշ չէր, որ պատել էր ձայնավարներս, այլ Լոնդոնցի
ողջ մատախուղը: Դեռ ամեն առավոտ էլ ինհալացիս էի անում:

— Բայց չէ՞ որ ես ձեզ ասել էի ծխելը թողնել:

— Ես թողել եմ:

— Երբվանի՞ց:

— Զեր պահանջած օրվանից:

Նա ինձ նայեց, չիմանալով հավատալ, թե չհավատալ, ծիծա-
ղել, թե ջղախանալ:

— Դե լավ, վազեք մի տոսի ծխախոտ քերեք, ծխեք ինչքան
կուզեք ու վերադարձեք, երբ գգաք, որ ձեր ձայնը նորմալացել է:

Ելույթս անցավ իդեալական պայմաններում: Լուսավորու-
թյունը կատարյալ է: Ինձ նվագակցում էր Պատաշուի կվինտետը՝
սկորդեռնի տաղանդավոր վարպետ Ռազելլիի մասնակցությամբ:
Նման նվագակցության մասին երազել անգամ չէի համարձակվել:

Մորիս Ծելալյեն շնորհավորեց ինձ: Էդիտը, Ժակլին Ֆրան-
սուան ու մյուս բնկերներս գալիս էին ինձ լսելու:

Հանկարծ Էդիտը հայտնագործություն արեց.

— Քո հարցում քոյորը պատվել եմ: Առաջինը՝ ես: Քեզ լսե-
լիս մտածում էի... Լավ երգեր ունես, լավ էլ կատարում ես... Բայց
երկուսը միաստեղ չի ստացվում: Քո գրած երգերը պետք է տաս
ուրիշները երգեն, իսկ ուրիշների գրածը՝ դու: Այդ թող ինձ վրա:
Ես քե՛զ համար կգրեմ, դու՝ ինձ: Վատահ եմ, որ այսպես հաջո-
ղության կհասնես:

— Ոչ մի դեպքում:

— Ինչպե՞ս թե «ոչ մի դեպքում», հիմարության աստիճանի
հավակնոտ մի եղիր:

— Դա հավակնոտությունն չէ, Էդիտ, երգերը ես եմ գրում ու,
բնականաբար, ես պիտի երգեմ:

— Շուտով հյուրախառելիի եմ մեկնելու Մարսել: Եթե անես
այն, ինչ ուզում եմ, քեզ հետս կտանես, թե չէ մնա՛ Փարիզում ու
փախ՛ր:

— Բարի ճանապարհի:

Մի լավ կովեցիներ, բայց ես չզիջեցի:

Նրա մեկնելուց հետո ինձ հանկարծ շատ միայնակ գգացի:
Մոնրեալում ինձ պայմանագիր առաջարկեցին: Մեկնելուց առաջ
մի երկու օրով Մարսել գնացի, Պիաֆին տեսնելու: Ինձ տեսնե-
լուն պես Էդիտն ասաց.

— Գիտե՞ս, արդեն զղջում եմ, որ քեզ հետս չեմ վերցրել:

Կանադան ինձ ընդունեց մեկ ամսով: Հաջողությունս պարգապես համեստ էր: Ոչ մի համեմատություն Ռոջի հետ ունեցած մեր հաղթարշավի հետ: Կանադացիները ասխտում էին, որ Ռոջն ու ես բաժանվել էնք իրարից: Չնայած դրան, կաբարեի տերն ինձ առաջարկեց երկու շաբաթով երկարաձգել պայմանագիրը: Հենց պատրաստվում էի ընդունել առաջարկը, հեռագիր ստացա Պիաֆից.

**«Առանց քեզ չեմ կարող ամուսնանալ: Իսկույն վերադարձիր:
Համբուրում եմ՝ քո Էդիտ»:**

«Առանց քեզ չեմ կարող ամուսնանալ»: Հետաքրքիր է: Խոսքը ո՞ւմ մասին կարող է լինել... Մեկ անգամ ես ճամպրուկս հավաքեցի ու ճանապարհի ընկա դեպի մագնիսի պես իրեն ձգող Պիաֆը:

12-ն անց էր, երբ մտա սրահ: Գիտեմ, որ տիկինը դեռ քնած է: Թխադեմ մի երիտասարդ, բազկաթոռին նստած, խնամքով եղունգներն է կրծում ու ոտքով տալիս խփում: Մոտեցա ու ձեռքս մեկնեցի, մտածելով, որ «սալազա ամուսինն է»:

— Իմ անունը Ծարլ Ազնավուր է: Էդիտն իմ մասին պատմած կլինի:

— Նա միայն ձեր մասին էր խոսում: Ես ժիլքեր Բեկոն եմ՝ Ժակ Պիլզին նվագակցողը:

Առաօին հայացքից նա ինձ համակրելի, անչափ մղարդաչին, սակայն բացսիրտ և ուրախ մարդ թվաց: Չկարողանալով այլևս զսպել հետաքրքրասիրությունս, հարցրի.

— Մի թեթև պատմեցեք, թե ինչպես պատահեց: Այդ բոլորն ինձ այնքան անսպասելի է թվում:

— Ծառ հիմար ձևով: Ժակն ու ես եկել էինք Էդիտին ներկայացնելու մի երգ, որը միասին էինք գրել: Եվ ահա...

Զննում եմ ժիլքերին ու մտածում, որ մարդ պիտի ահավոր տաղանդ ունենա մեկ երգի ընթացքում Էդիտին գլխահան անելու համար: Էդիտը տաղանդավորներին շատ է սիրում, սակայն միանգամից ամուսնանալ... Ժիլքերն ու ես ժպտում էնք իրար, ինքը մտքերով տարված, կենտրոնացած եղունգն է կրծում, ես փորձում եմ ավելի խորը ճանաչել նրան: Հանկարծ գիշերային խալաթը հագին Էդիտի սենյակից դուրս եկավ Պիլզը ու տեսնելով ինձ, առանց նախաբանի, անսահման քնքշությամբ ասաց. *

— Հենց նոր աչքերը բացեց:

Տեսնելով նրա ժպիտը, այդ երանելի, մի թեթև զսպված, մի քիչ ինքնագոհ, մի քիչ «ամպերի մեջ» ժպիտը, որ ոսկեն միայն

սիրահարութիւն մարդիկ, հասկացա իմ սխալը: Վերջնականապէս ամեն ինչ պարզ դարձաւ, երբ ժակն առաւ:

— Նախաճաշը անկողնու մէջ պիտի մատուցեմ:

Ժիլբերն ու ես դարձյալ մեծակ մնացինք ու բնականաբար սկսեցինք խոսել երգի մասին: Ի մեծ զարմանս իմ, երգարվեստը այնքան էլ չէր հետաքրքրում Ժիլբերին: Նրա ցանկությունը լուրջ երաժշտություն գրելն էր: Նստեց դաշնամուրի առաջ, մատները տանեցրեց ստեղների վրայով ու նվագեց մի գեղեցիկ, ժողովրդական մեղեդի: Զգացի, որ մա ուներ միշտ այն, ինչ պետք էր երգի ասալարեգում մեծ երաժիշտ դառնալու համար:

Ինչպէս միշտ, իր հին, գունաթափ գիշերազգեստի մէջ փաթաթված, քնքշությամբ իր ժակի թևից կախված, Էդիտը մոտեցաւ ինձ ու համբուրեց:

— Ահա դու նորից այստեղ ես, իմ «հիմարիկ տաղաւոր»:

Երկու ջաքաղ ինձ շտեմեղուց հետո՝ սրանք նրա առաջին խոսքերն էին:

Ծիծաղելով պատասխանեցի.

— «Մեծ քրմուհու» մի նշանի վրա վագեցի, օ՛, ինչ եմ ասում, թո՛ւ:

— Լավ մտածեցի,— առաջ Էդիտը,— դու իրավացի ես: Դու պետք է քո երգերը երգես: Երեքով՝ ժակը, դու և ես, հյուրախաղերի եւք մեկնելու: Ճանապարհին դու և Ժիլբերը ժակի համար երգեր կգրեք: Նոր, թարմ բան կգրեք:

Հանկարծ հասկացա, թե ինչո՞ւ մա չի կարողանում ամուսնանալ առանց ինձ, և ինչու ես կարող եմ երգել իմ երգերը: Էդիտըն այդպիսին էր ու այդպիսին էլ սիրում էի նրան: Կարևորն այն էր, որ վերադարձել էի և ուրախ էի, որ վերադարձել էի:

Էդիտն ու ժակը ուզում էին հագուրդ տալ իրենց թարմ սիրոսն. դուրս եկան: Ժիլբերը, որ չէր կարողանում տեղում նստել, առաւ:

— Նշանածիս՝ Կիկիի հետ ժամադրված եմ, կարող ես գալ ինձ հետ:

Նկատեցի, որ Ժիլբերը շուտ է մտերմացում: Վերջին հաշվով այսպէս ավելի լավ է, քանի որ միասին պիտի աշխատեինք: Այդ օրվանից Ժիլբերն ու ես կանոնաւոր կերպով հանդիպում էինք իրար, իր, Էդիտի կամ հրետոնների մոտ: Ամեն տեղ էլ մի դաշնամուր կար, որի վրա նվագում էր Ժիլբերը, ու սեղանի մի անկուն, որտեղ գրում էի երգերիս տեքստը:

Հյուրախաղերն սկսվեցին: Էդիտը, ժակն ու Ժիլբերը գնում եւն մի մեքենայով, ես՝ մեկ ուրիշով, որի մէջ ճամպրուկներն եւն ու

Կիկին: Էդիսն իր մեքենայի մեջ կին տեսնել չէր ուզում: Նա Ժիլ-բերի ամուսնությանը հավանություն չէր տալիս: Ռե գնացեք, կռահեք, թե ինչու: Ռեատորացններում բոլորի համար մույն ճաշն էր պատվիրում:

— Բոլորիս համար «էսկալոպ» բերեք:

Ժիլբերը բողոքում է.

— Ես հավի ճուտ կուզեմայի:

Սեդսեկի տակից հարվածում եմ ոտքին:

— Ձեւ համբանում, ինչո՞ւ ես թոքիս խփում:

Ժիլբերի ու Կիկիի համար հյուրախաադերը իսկական տանջանք էին: Բարեբախտաբար, Էդիսն ու Ժակը անիտ առաջին փուլումն էին գտնվում: Ժիլբերն ու ես շուտ էինք գալիս թատրոն և ստեղծագործում էինք: Կիկին ուրախ, որ վերջապես նշանածը կողքին է, խելոք մտտում ու լսում էր մեզ: Այսպես յոթ-ութ երգ գրեցինք: Բայց Փարիզ վերադառնալուն պես Ժիլբերը հեռացավ մեզանից: Էդիսն ու ես իրոք որ չէին կարողանում յողա գնալ: Այդ բոլորի պատճառն այն էր, որ Ժիլբերը որոշեց ամուսնանալ:

Մի քանի օր Փարիզում մնալուց հետո վերականգնվեցինք մեր հյուրախաադերը առանց Ժիլբերի: Էդիսը հայտարարեց.

— Տղանե՛ր, այս անգամ առանց հիմարությունների: Պետք է, որ ես ու Ժակը արտասկարգ հաջողություն ունենանք: Ոչ մի զանցանք չենք թույլ տալու:

Միշտն ասած, ինքն իրեն չէր հավատում:

«Ռոյա» արահը լեւի-լեցուն է։ Սովորության համաձայն մերկայացունք պիտի լես բաց ամեն իմ երեք երգերով։ Նախօրոք գիտեմ, թե ինչ է սպասում ինձ. հյուրախաղերի սկզբից հանդիսատեսը սովեց ու տանջաման արեց ինձ իր վիրավորանքներով։

Կույիսներում իրարանցում է։ Ներկայացումից 20 րոպե ուշացել ենք, և դեռ Էդիտն ու Պիլզը չեն եկել։ Հանդիսատեսն արդեն լուրջ անհանգստանալ է սկսում։

— Ըսյց ո՞ր եմ արանք, — տրտնջում է ներկայացման կազմակերպիչ պարոն Լամբրոզոն՝ ձեռքերը գրպանում, հանգած ծղխախոտը բերանին, անհանգիստ ետ ու առաջ անելով։ Անհանգստանալու պատճառ կար. հանդիսատեսները ոտքերը գետնին էին խփում ու բղավում. «Սկսե-ե-ե՛ք, սկսե-ե-ե՛ք...»։

— Ինչո՞վ սկսեմ, — կատաղած առաջ Լամբրոզոն, մի հայացք գցելով ինձ վրա, որ մշտնապես էր. «Ունեցած, չունեցածս առ է...»։

Եկան վերջապես, իրար թեւանցուկ արած, քահ-քահ ծիծաղելով ու ճոճվելով։ Կակազելով փորձեցին պատմել իրենց անցկացրած երեկոյի մասին։

— Աչնալիսի մի սպիտակ գիւնի խմեցիւնք, սղաներ, որ իրեն-իրեն գնում էր, — առաջ Պիլզը։

Ժակի թեւից կախված, ոտքերի վրա հագիւմ կանգնելով, քալելիս կոշիկները կորցնելով, մշուշոտ հայացքով Էդիտն առաջ.

— Բոլ-բոլ խմեցիւնք...

Լամբրոզոն կանգնած է խայտառակ վիճակի առաջ, քայքայման ձգրին։ Մինչ այդ Էդիտին խմած տեսել էի, բայց այդ օրվա մասն՝ երբեք։ Ժողովուրդն ուղղակի կատաղած էր։

— Ամեն ինչ կջարդեն, — հիստերիկ ձայնով առաջ Լամբրոզոն։

Ոյրոշում կայացրի.

— Ես կմտնեմ բեմ,— ասացի Էդիտին,— ու իմ երգերը երգելուց հետո կներկայացնեմ ժակին: Այսպիսով, ավելի շատ ժամանակ կունենամք հանգստանալու և ուժ հավաքելու:

Էդիտը պայթեց.

— Գի՞ժ ես, ի՞նչ է... Ես եմ ներկայացնելու ժակին, լսո՞ւմ ես, նա իմ մարդն է... Քո գործը չէ,— ասաց ու քնքուշ հայացքով ժակին նայեց: Ժակը հուզված ուզեց համբուրել նրան ու հավասարակշռությունը կորցրեց: Բեմի մեքենավարներից մեկը կարողացավ ճիշտ ժամանակին պահել նրան: Աստված իմ, ինչ խայտառակ վիճակ էր:

— Լեւիք, պապա,— ասացի Լամբրոզոյին,— ես բեմ եմ բարձրանում, դուք աշխատեք ուշքի բերել նրանց ու համոզել Պիաֆին, որ լավ կլինի, եթե այսօր բացառության կարգով ես ներկայացնեմ ժակին:

Բեմ ելա ու երգել սկսեցի մի հանդիսատեսի առաջ, որն ինձ սարգ հասկացնում էր, թե որքան շուտ վերջացնեմ ելույթս, այնքան ավելի լավ ինձ համար: Նույնիսկ մեկը, առանց քաշվելու, դահլիճից բղավեց. «Հաջորդը»: Հենց պատրաստվում էի դուրս գալ բեմից, Լամբրոզոն բղավեց.

— Էլի մնացեք... Մի քիչ էլ ձգձգեցեք... Դեռ պատրաստ չեմ:

— Նրանք «լինչի» կեանքարկեն ինձ:

— Ոչինչ, խնդրում եմ: Այդ արեք ինձ համար:

Ծուռ եկա դեպի Էդիտի դաշնակահար Ռոբերտ Շովինյին, որ քարեքախտաբար գիտեր իմ երգերը, ու վերնագրերն ասացի: Երգեցի երեք երգ ես: Այստեղ արդեն հանդիսատեսը համբերությունից դուրս եկավ ու սուրեց, բղավեց, ոտքերով գետնին խփեց: Կարճ ասած, երգեցի՝ ձայնս ու նվագախումբը խլացնող աղմուկադադակի մեջ: Բայց անխիղճ Լամբրոզոն շարունակում էր նշան անել. «Էլի մնա»:

Աստված իմ, ի՞նչ անեմ... Էլ չգիտեմ, ինչ երգեմ: Սկսեցի ինչ-որ պատմություններ անել, որոնք մինչև օրս ծիծաղաշարժ էին, բայց այս անգամ անգոր գունդեցին: Դահլիճը ընթուստանալու եզրին է: Փառք ասած: Ժակը վերջապես պատրաստ է: Ներկայացրի նրան, իսկ Էդիտը կուլիաներից ինձ սկսեց հայհույել:

— Հուրա... խորթ եղբայր... կեղտոտ... փտած... տակաճք...

Բանի տեղ չեմ դնում: Հենց որ Պիլզը երևաց, դահլիճը հանդարտվեց, բայց Էդիտը դեռ ի վիճակի չէր երգելու:

— Թատրոնս կվառեն,— ցնորվածի պես անդադար կրկնում էր Լամբրոզոն:

Ընկերներիցս մի քանիսին դահլիճ ուղարկեցի, որպեսզի խառնվեն ժողովրդին ու ժամանակ շահելու համար Պիլգից նոր երգեր պահանջեն: Ի վերջո մոտ տասնհինգ բուլե շահեցինք, ու վրա հասաւ ընդմիջումը:

Վարագույրը բացվելուն պես, արագ գերկայացրի Էդիտին:

Նա քեւ մտաւ, սայթաքեց, կոշիկի մեկը դուրս թաւել ոտքից, հագաւ ու կանգնեց միկրոֆոնի ստաւ: Առաջին երգը ակսեց աստվածային ձայնով: Կուլիաներում զարմացած իրար նայեցինք, բայց երգի տեքստը բողբոջվին չէր հասկացվում:

Դահլիճը կեանքորոնացած լսում է: Մարտիկ ոչինչ չեմ հասկացնում, բայց հավատում եմ Պիլաֆին: Պիլաֆը հեկեց նոր էր վերադարձել Միացյալ Նահանգներից, ու ենթադրելով, որ նա անգլերեն է երգում, ուժեղ ծափահարեցին: Էդիտը մեզ աչքով արեց. «Տեսա՞ք, ոնց գրպանս դրի դրանց»: Բայց նրա լավատեսությունը անծախսանակ էր:

Երկրորդ երգից հետո, որ նույնպես անկասկ էր, հանդիսատեսն ակսեց կասկածել, որ ինչ-որ բան այն չէ: Բայց, այնուամենայնիւ, շարունակեց ծափ տալ:

Երրորդ երգի վրա ամեն ինչ փոշի եկաւ: Նվագախումբը ակսեց նվագել: Էդիտը բաց արեց բերանը, բայց ոչ մի հնչյուն դուրս չեկաւ: Մանր, ճոճվող քայլերով մոտեցաւ, հեռվեց դաշնամուրին ու անաց.

— Գլուխս պտտվում է...

Այստեղ արդեն հանդիսատեսը վրա պրծաւ: Ոմանք բրդավում էին. «Հիվանդ է»: Մեծամասնությունը գոռում էր. «Հարբած է»: Մի սուրց ժայթքեց դահլիճի խորքից, ու խկույն վարագույրը իջեցրին:

Ինձ գցեցի մախարեմ: Դիմաւորեցին սուլոցների տարաւիով:

— Խայտառակությունն է...

— Վերադարձրե՛ք մեր փողերը... վերադարձրե՛ք... վերադարձրե՛ք...

Այնուամենայնիւ կարողացա լռեցնել նրանց:

— Տիկնայք և պարոնայք: Էդիտ Պիլաֆն այս օրերին շատ հոգնեցուցիչ հյուրախաղերի մեջ էր, դրա պատճառով իրեն վատ զգաց: Բժիշկն հիմա կուլիաներում նրա կողքին է ու հավատացնում է, որ քիչ հետո Էդիտը կկարողանա նորից երգել: Խնդրում եմ ներել նրան: Բարի եղեք մի քանի րոպե ապաստել...

Ոչ մի ծպտում, միայն մեկն բաւաց.

— Աստուծո՛ւ, էլի, Շա՛րդ:

Վերջապէս վարագույրը քարձրացավ, ու Էդիտը նորից երեւեց: Գիտեմ, մա շատ էր վախեցել: Վախեցել էր կորցնել իր համոթիսատեանի հավատուն ու սերը: Սուղոցներն ու գոռոցները իսկույն զգաստացրին նրան: Նա շարունակեց երգել կիսատ թողած երգը: Հորդեց նրա կախարդիչ ու վշտոտ ձայնը, քաջ դահլիճը մնաց լոռ, քիմոտ: Այնուամենայնիւ, մի տասանչակ երգից հետո «հրաշքը»՝ աչդ հռչակավոր Պիաֆ-հրաշքը իր գործն արեց: Նրա կախարդիչ ձայնից համոթիսատեալը մոռացավ իր հիսապթափությունն ու սկսեց կլանված լսել: Իր մեղքը լրիւ քալելու համար Պիաֆը մեկ ժամ էլ ավելի երգեց: Ու երբ շնչառաքտ, սպառված ու սրաշատ կանգ առաւ, այնպիսի առաւելական օվացիս քարձրացավ, որի մասին միշտ երազել էմ: Նա վազեց դեպի մեզ: Ես կանգնած եմ գոհ, ուրախ: Շնորհակալական մի խոսք եմ սպասում նրանից: Գիտեմ, որ եղել եմ քարձրութեան վրա, որ փրկել եմ կահույքը: Գիտեմ, որ եթե ես չլինեի, ամեն ինչ կորած էր: Բայց Պիաֆը, առանց մի հալացք գցելու վրա, անցավ կողքովս, գնաց նետվեց Ժակի գիրկը, համբուրեց նրան ու ասաց.

— Շնորհակալ եմ, պիտելիս, դու փրկեցիր երեւոն:

Տարիներ հետո Պիաֆը եկավ «Ալիսամբրա» համերգատրան, ինձ նաչի հրաւիրելու: Երբ նրան հիշեցրի «Ռոյալի» դեպքը, ժրպտաց ու ասաց.

— Լավ գիտեմ, թե ինչ արեցիր դու ինձ համար աչդ երեւո, քայց ինչ արած՝ պիտահարված էի:

Քաղաքից քաղաք եւ դեզերեցի
Եվ ինձ հանդիպած լավ աղջիկներին
Գրկիս մեջ առաւ:
Նրանց, որոնց եւ լավն եմ համարել:

Քաղաքից քաղաք անցնելով, եկանք հասանք «Կոտ դ'Ազ-
յուր», որտեղ պիտի մնանք մոտ տասը օր: Համերգի պայմանա-
գիր ունենք Կաննում, Անտիպում, Նիցցայում, Մոնտե-Կառլո-
յում, Ֆրեժուսում և Սենթ-Մաքսիմում:

Հարմար գտանք տեղավորվել Կաննում:

Բոլորս, առանց քաջատրոջան բոլորս, գոն եմք: Այսպիսով,
նախ և առաջ առիպված չենք լինի ամեն առավոտ ճամպրուկ հա-
վաքել, ճամպրուկ քանդել... Հետո մի քիչ շունչ կքաշենք, կքնենք
ու հագուստներս կլվանանք: Այդ բոլորը շատ հաճելի էր մեզ հա-
մար, իսկ ամենակարևորը՝ ամառ էր ու շատ շոգ, և աղջիկները
շատ էին գեղեցիկ: Միջերկրական ծովն էլ ձրկու քայլի վրա էր:

Լույս Բարրին Էդիտի համար մի շքեղ հյուրանոցում բնա-
կարան առանձնացրեց դեպի ծովը մայրդ պատշգամբով: Բալա-
կան էր մի քանի քաղ ամեւ, ու ծովումն էս: Ես, ինչպէս միշտ,
վերջին հարկում մի փոքրիկ ոչ թանկ սենյակ եմ զբաղեցրել:

Ինչ տեղավորվել ենք այստեղ, Էդիտի տրամադրությունն
ընկած է: Սենյակից դուրս չի գալիս: Պատուհանները փակ, վա-
րագույրները իջեցրած, գիշերազգեստը հագին, նստում է կիսա-
խավարում ու սրբում դեմքից հոսող քրտինքի կաթիլները: Նրա
սենյակը իսկական քաղնիք է: Ոտքերը ծալած, կուչ է եկել բազ-
մոցին ու արհամարհական հայացք է նետում վրաս:

— Լավ չե՞ս, Էդիտ:

Հոռություն: Խոհեմաբար սպասում եմ: Գիտեմ, որ թաղի է
ստեղծում ու որտեղ որ է մտաբան կատարվի:

Վերջապես պայթեց.

— Կեղտոտ, եռակի կեղտոտ, եաստեր տակաանք: Էլի ծովա-
փի՞ն էիր:

— Այո: Ի՞նչ վատ բան կա դրա մեջ:

— Մի քեզ մայիլ, ինչի՞նչ մեղքն էս: Առողջությունից և վի-
տամիններից տրաքվում ես: Դու գվարճանում ես, իսկ ես ապա-
նում եմ ինձ ձեզ ապրեցնելու համար:

Փոթորկից հետո խաղաղվեց մի քիչ ու ասաց.

— Բարի եղիր, մի քիչ գարեջուր քերել լողասենյակից:
Էս երկրում մի բաժակ բան էլ խմել չես կարող, առանց քրտինքի
մեջ կորչելու:

Ծռապեցի հրամանը կատարել: Ընդարձակ քնակաբանի աեն-
յակներով անցնելիս մի բաց դռնից տեսա, որ Պիաֆի քարտուղա-
րունին, ժակն ու Ռոլանը կողք-կողքի գետնին նստած, ոտքները
պատուհանից ներս ընկնող արևին պարզած, արևի լոգանք են
ընդունում: Էդիտը ստվում էր ծովափից ու արևից, ասում էր,
երբ առանց իրեն էին գվարճանում: Նրանց արգելել էր ծով գնալ:

Գարեջրի շշերը սառը ջրի տակ էին դրված: Վերցրի երկուսն
ու քերի: Պիաֆը ձեռքիցս խեց ու հենց շշից սկսեց ագահությամբ
ծծել:

— Այսօրվանից ամեն ինչ փոխվելու է,— ասաց Պիաֆը:

Բռնակապության մի մոր դարաշրջան սկսվեց: Այդ գիշեր,
ժամը երեքի մոտ, հեռախոսի զանգն արթնացրեց ինձ: Նա էր:

— Հուսով եմ, աղջիկ չկա քեզ մոտ:

— Իհարկե ոչ, Էդիտ:

— Կալ, արագ հագնվիր ու քսան լուպեից եղիր հյուրանոցի
հոլում: Գնում ենք խմելու:

— Էդի՛տ, բայց մի քիչ հոգնած եմ...

— Այդ դեպքում մի լողացիր ցերեկները: Տեսնում ես, որ լավ
չէ: Մի ասա տեանեմ, Փարիզում երեկոները հոգնո՞ւմ էիր:

— Ը՛... Ո՛չ:

— Որովհետև չէիր լողանում, որովհետև արև չկար: Արևը
լավ բան չէ: Գիտե՞ս ինչու:

— Ոչ:

— Որովհետև նա ասքում է վիրտամինները:

Չորս-հինգ հոգով քնադաթախ, անքնությունից բթացած,
լցվեցինք Պիաֆի ավտոմեքենան ու գնացինք դեպի ուրախ կա-
քարեներն ու ռեստորանները: Քաղցած չէինք, բայց կերանք...

ծախարակ չէինք, բայց խմեցինք... Անքնությունից փակվող մեր աչքերը մի կերպ բաց պահելով, լուռ լսեցինք նրան, մինչև որ աւսաց.

— Հարկավոր է վերադառնալ: Գալիս է այդ գարշելին:

«Այդ գարշելին» արևն էր՝ նրա թշնամին: Այսպես շարունակվեց ողջ հյուրավատների ընթացքում: Ատիպված հեղթով փակվում էինք նրա հետ իր սալոնի կիսափառվածքում, որպեսզի նա մեզանի չմնա: Էլ ի՞նչ «Կոտ դ'Ազյուր»:

— Հոգիներս կերակ, ի՞նչ զգվելին է, — փնթփնթում էր Ավելիսը՝ «ամառնուն երգիչը»:

— Ավելի վատ. բռնակա՛լ է:

Փառք ասածո, նորից Փարիզում ենք: Շուտով Նյու-Յորք ենք մեկնելու: Ու ինչպես միջոց, այս անգամ էլ Էդիտն ուզում է հնարավորին չափ լավ անցկացնել փարիզյան վերջին գիշերները:

Մի օր, կաքարեում, մի վերջին բաժակ էլ խմելուց հետո, փողոց էինք դուրս եկել ու սաքսի էինք փնտրում, երբ Պիաֆի ուշադրությունը գրավեց շուկայի մի հերկուլես, որը կրծքի շուրջը շղթաներ էր փաթաթում ու կրծքավանդակին ոտեցնելով, փշրում էր դրանք: Խցկվեցինք բերանբացների մեջ ու սկսեցինք դիտել:

Ապիտակ մազերով, փոս ընկած կրծքավանդակով, թոքափառավորի արտաքինով, շնչափեղծ, մաշված մի խեղճ ծերունի էր հերկուլեսը:

— Հորս է նման, — ասաց Էդիտը ջարդված ձայնով:

Իսկույն ուղեղումս անազանագ հնչեց: Էդիտին շատ լավ էմ ճանաչում ու գիտեմ, որ դա այն ձայնն ու բառերն են, որոնք լավ բան չեն խոստանում: Արտիստը մոտեցավ ու, ձեռքի ափսեմ թափ տալով մեր սոսաջ, հին դերասանների վերամբարձ տոնով ասաց.

— Օ՛, ինչպիսի՛ պատիվ է ինձ համար նման խղճով «համարով» համարես գալ այնպիսի ռե՛ժիսորիստի սոսաջ, ինչպիսին դուք եք:

Էդիտը բացեց պայուսակը, ձեռքը սուզեց մեջը և ինչ կարչկար դուրս հանեց դրեց ափսեի մեջ՝ 20.000 ֆրանկ (հին փողով): Փողի այդ դեզը տեսնելով, հերկուլեսի աչքերը դուրս թռան. նա չէր կարողանում հավատալ, որ այդ բոլորը իրենն են:

— Ինչքա՞ն ունես, — հարցրեց ինձ Էդիտը:

— Տաքսիի փող անգամ չունեմ:

Այդ գեղեցիկ ծեստից հետո ատիպված թաքում տուն վերադարձանք: Յոթկիլոմետրանոց գիշերային «զբոսանք» կատարեցինք: Երբ տուն հասանք, ոտքերս այրվում էին:

— Գիտե՞ս ինչ, Շա՛րլ, — ասաց Էդիտը, — ես ինձ հիսանալի

Եւմ զգտում: Ի՞նչ հիմարն եմք. Փարիզում քիչ եմք քաջում: Այսօր-
վանից ամեն երեկո ոտքով եմք վերադառնալու: Բացի այդ, քաջ-
լելը չեզոքացնում է ալկոհոլը:

Այդ որոշումից հետո (մի բան, որ երբեք չկատարվեց) նա
շարունակեց.

— Վերջին հաշվով այս տեսակ ապրտը ծարավ է առա-
ջացնում: Ի՞նչ ես կարծում:

— Ես հեղց այդ էի ուզում ասել:

— Դե՛, ուրեմն, շտա՛յ խոհանոց:

Առավոտյան «բարի գիջեր» մաղթեցինք իրար: Երեք անգամ
հաճութրվելուց հետո, անվտանգ քայլերով, Էդիտը գնաց քնելու
հյուրանոցի պահակի սենյակում. նա այնտեղ էլ ապրում էր,
գտնելով, որ գնած բնակարանը շատ ընդարձակ է իր համար:

— Ես միշտ ապրել եմ կամ հավաքաբարությանիմերի սենյակ-
ներում, կամ էլ փտած հյուրանոցներում: Իսկ այս բնակարանը այն
տպավորությունն է թողնում, կարծես ապրում եմ թանգարանում
կամ ուրիշի տանը: Մի խոսքով, ինձ իմ տանը չեմ զգում:

Թեպետ տոսը տեսնելու առաջին օրը քացակամչեց.

— Չտեսնվա՛ծ է: Վերջապես կապրեմ հանգիստ ու ամեն
ինչ կդասավորեմ ըստ իմ նաշակի: Անգամ թագուհուն վաշել ըն-
դունելություններ կկազմակերպեմ:

Նկարիչների, դեկորատորների, գորգավաճառների ու վար-
պետների տոխար բանակը հակառակահ հարստությունն նստեց նրա
վրա: Ննջասենյակի պատերը բաց կապույտ մետաքսով էր ծածկ-
ված, ոսկեզօծված էր այն ամենը, ինչ կարելի էր ոսկեզօծել:
Բաղնիքի սենյակը վարդագույն էր ներկած, հատակին՝ բրդյա,
բրունզագույն կերպաս:

— Ի՞նչ ես կարծում, մի քիչ նշացող է, բայց տպավորություն
թողնում է, այնպես չէ՞,— ասաց Էդիտը, ցույց տալով իր տոսը:

Բնակարանն ուներ նաև երկու ընդարձակ սրահ: Սակայն
բացի փայտյա մի ապիտակ աթոռից, ուրիշ ոչ մի կահույք չկար:
Բոլորս միասին ապրում էինք խոհանոցում:

Այն հետաքրքրական խումբը, որ հենց մոր էր դուրս եկել ֆրանսիական դեսպանատնից ու քայլում էր Նյու-Յորքի փողոցներով, Էդիսոնի մտերիմներն ու նրա և ժակ Պիլգի ամուսնության վրկաներն էին:

Փեսան ժպտում էր, հարաւ՝ փայլում: Քանի որ Էդիսոն խմբի ամենակարճահասակն էր, քայլում էր գլուխը բարձր, ճիշտ աչնալես, ինչպես բեմ մտնելիս: Անցորդները կռահում էին, որ նրա կշանքում ինչ-որ կարևոր իրադարձություն է տեղի ունեցել:

Էդիսոն հագնւած էր շատ տարօրինակ ձևով: Մի քիչ նույնիսկ անշնորհք: Դրանից նրա տեսքը ավելի հուզիչ էր դարձել: Հագին բաց կապույտ գույնի կիսաերկար մի զգեստ էր՝ սքսոնկից քիչ ցած ավարտվող թևերով: Բարձրակրունկ կոշիկները ամեն վաղրկյան վտանգի էին ենթարկում նրա հավասարակշռությունը: Ու վերջապես գլխին արհեստական ծաղիկներով զարդարված թագ հիշեցնող մի գլխարկ կար: Իսկ և իսկ գլուղացու հարս:

Ու չնայած դրան, նրա կերպարանքը խորապես հուզիչ էր: Կառչած իր ամուսնու թևից, մերթ ընդ մերթ այսոր հայում էր նրա թևքին, բաց կապույտ աչքերը բարձրացնում վեր ու նայում նրան մանկան հիացած աչքերով:

Նրա կողքին՝ ամսահման գեղեցիկ, ինքնաավտան, նրբագեղ հագնված, ամենապիկո ու ինքնավստահ տղամարդուն ահգամ գետին տապալելու ընդունակ, անդիմադրելի նազանքով քայլում էր երագների էակ, ամենակին կինը, ամնոռանալի խաղաղաշ աստղ, ամման «կապույտ հրեշտակ» Մառլեն Դիտրիխը:

Էդիսոն Մառլենի նկատմամբ խոր բարեկամական հիացմունքի ու պաշտամունքի մի զգացում էր տածում և հպարտանում էր նրա բարեկամությամբ: Նա շատ բան էր արտահայտում, երբ աւում էր. «Իմ բարեկամուհի Մառլենը»:

Մառլենն էր նրան նվիրել այն փոքրիկ ոսկյա խաչը, որից երբեք չէր բաժանվում:

— Դու հասկանո՞ւմ ես,— ասաց մի օր Էդիտը,— Մառլենը դամա է ու... Անկեղծ ասած, ես հպարտ եմ, որ այդ կինը իմ ընկերուհին է և հիսանում է ինձանով:

Արտաստվոր մի տեսարան էր տեսնել այդ երկուսին Նյու-Յորքի փողոցներում կողք-կողքի քայլելիս: Մեկը հպարտ սահում էր ասղահատակի վրայով, մյուսը՝ մանրակազմ, ուստատում էր նրա կողքին:

— Ասա՛, ախրուն չի՞ մարդս:

Մառլենը, որ լավ էր ճանաչում Պիսաֆին, տվեց ճիշտ պատասխանը.

— Հրաշք է:

Հետո Էդիտը շուտ եկավ դեպի ժակն ու շնչաց...

— Ինձ թվում է քեզ ավելի հարմար կիներ Մառլենը...

— Բայց ես քեզ եմ սիրում, Դիդիթ, մի՛ մոռացիր, որ դու իմ կինն ես:

Ահա՛, ահա՛, հենց սա է, որ պետք է ասել Էդիտին երջանկացնելու համար: Հիացած, շուտ գալով դեպի Լուլու Բարրին և ինձ, Էդիտն ասաց.

— Լա՛վն է, Լուլու:

— Չտեսնված:

— Իսկ դու, Ծառը, ի՞նչ կարծիք ունես:

— Ծառ հաճելի մարդ ու... լավ ընկեր է:

— Ուրեմն կյանքումս առաջին անգամ չեմ սխալվել:

Իրոք, ժակը չտեսնված տղա էր: Հոգում էր Էդիտի բոլոր պահանջները: Հազիվ էինք անցել 5-րդ ավելնյուն, երբ Էդիտը քրքշաց: Չարմացած նայեցինք իրեն:

— Ինչ երկչուտն է իմ ժակոն: Պատկերացնում եք, այդ ե՛ս մի երեկո խնորեցի նրա ձեռքը... Տեսնում էի, որ պատեպատ է ընկնում ու չի համարձակվում առաջարկությունն անել...

— Բան գտար ծիծաղելու,— պաշտպանվեց ժակը, երեխայի նման կարմրելով,— վախենում էի մերժես ու ձեռն ասնես ինձ:

Բոլորս ժպտացինք ու շարունակեցինք մեր ճանապարհը դեպի ռեստորան: Մտածում եմ Էդիտի ասած նախադասության մասին. «Առաջին անգամ կյանքումս չեմ սխալվել»: Ամեն անգամ իր սիրած մարդուն օժտում էր այն բարեմասնություններով, ինչ կուզե՞նար տեսնել նրա մեջ:

Մենք պետք է նրա մեղասակիցները դառնայինք. նրա ասած-

ճերի հակառակը պնդելով կարող էինք կործանել նրա փոքրիկ դրամատը:

Հաճախ եմ ասել, որ Էդիսոնի շրջապատը երբեք չի հակադասել նրան: Եկեք ճիշտն ասեմք: Դրա պատճառը ատրկամտությունը չէր: Մեներ ուզում էինք նրան պաշտպանել, քաջալերել, ուզում էինք, որ նա ավելի նորմալ կյանք վարի, մի քիչ երջանիկ լինի:

Վերջին հաշվով, նա գիտեք, թե ինչն ինչոց էր: Նա շատ լավ գիտեք իր սիրած մարդկանց պակասություններն ու առավելությունները:

Նա աչքերը փակում էր ոչ միայն երազելու համար, այլև չտեսնելու համար այն, ինչ չէր ուզում տեսնել: Էդիսոնը պարզ տեսնում էր ամեն ինչ և խուսափում էր պարզությունից: Պարզությունը վախեցնում էր նրան:

Նա սիրում էր փակել աչքերը, ես սիրում եմ ընդհակառակը, մայել աչքերը լայն բացած: Նա սիրում էր թանձր վարագույրները, խեղդում է մթնոլորտը, քաղաքն ու գիշերը, ես սիրում եմ արևը, բացօթյան, տարածությունն ու լույսը: Մեր ատաղին հանդիպմանը նա լալաց:

— Ես քեզ սիրում եմ, որովհետև ինձ նման դու էլ կոցում ու խրվում ես քառերի մեջ:

Կյանքի մեջ խրվելու համար մենք սակայն կյանքը միանման չէինք կոցում:

Մեզ իրար մերձեցնողը հիմնականում երգարվեստի նկատմամբ ունեցած մեր մախաամիրությունների ու պատկերացման մոլեգությունն էր: Մեր ընկալումներն ու հույզերը նման էին միմյանց, ու սիրո մուլն պաշտամունքն ունեինք. երկուսս էլ ձգտում էինք կատարյալին, համոզված լինելով հանդերձ, որ երբեք չենք գրոնելու: Չնայած դրան, ամեն անգամ մույն թափով մի նոր սիրո մեջ վերամարմնավորում էինք մեր երազները, պատրանքները, հույսերը: Այդ բոլորը առանց չափելու-ձևելու, առանց հաշվի, առանց վերապահության:

Էդիսոնը երբեք չի իմացել փողի արժեքը: Ես գիտեմ: Այնուամենայնիվ այդ հարցում ունեինք մի ընդհանուր գիծ՝ ոչինչ չէինք անում փող ունենալու համար, ու ավելի քիչ բան անում ունեցածը պահելու համար: Մեր նշանաբանն էր՝ «Փողը ծախսելու համար է ստեղծված»:

Երկուսս էլ հավատում էինք բարեկամությանը, բայց պատրաստ էինք շատ բան զոհել երգին:

Երգը մեզ համար (ինձ համար հիմա էլ) ապրուստի միջոց չի եղել, այլ եղել է ապրելաձև իր ուրախություններով, բարոյա-

խոսութեանն երով ու դոգմաներով: Այսօր բազմաթիւ երգիչներ անհետ կորչում են, որովհետեւ չեն հասկառում երգին, մերանք հասկառում են միմիայն քանկում կուտակվող իրենց փողին: Երգարվեստ չեն մտնում այնպես, ինչպես կանոնին մեկ այլ արվեստ: Մի օր Մորիս Շելալյեն ինձ ասաց.

— Երգարվեստ պիտի մտնել այնպես, ինչպես կրոնի մեջ:

Ձի կարելի երգել փողի համար: Բայց եթե բախտդ բերի ու հաջողության հասնես, այն ժամանակ շատ փող կաշխատես:

Երկար ժամանակ ապրել եմ իմ հնարավորություններից բարձր: Ձի հասցնում հարկերս վճարել, խրված էի պարտքերի մեջ, ոչ մի սու չկար գրգռելուս, բայց մտնում ինձ միլիարդատեր էր համարում:

Կյանքում, ինչպես բեմի վրա, երգիչը դերասանություն է անում: Օրջում է շքեղ ավտոմեքենայով, որի պարտքերը դեռ չի մարել ու օրվա ճաշերից մեկը բաց է թողնում, այդ մեքենայի մեջ բեմովն լցնելու համար:

Կեղծում է ամեն ինչ, և հաջողության աստիճանը, և հանդիսատեսների քանակը, և եկամուտի ու աշխատավարձի չափը: Նա շարունակ արտակարգ ծրագրերի մասին է խոսում, բայց իրականում անհասկեր հետախույզ զանգին է ապաստում, պատրաստ՝ ընդունելու ամեն մի առաջարկություն: Միևնույն է, թե ինչպիսին կլինի, որտեղ և ինչպես կվարձատրվի: Ու այդ առաջարկը կընդունի որևէ մեկին հաճույք պատճառելու կամ լավություն անելու պատրվակի տակ, այնինչ պայմանագրի մեծ կարիք ունի:

Բայց չկարծեք, թե արտիստները ասում են: Նրանք պարզապես լավ օրերին ապաստվով, խեղաթուրում են ճշմարտությունը իրենց երազից դուրս չգալու, իրենք իրենց համոզվելու, քաջադեմքու ու հարվածներից դիմամուտու համար:

Գրեթե միշտ անբարյալացավիստ եւ ինչ-որ արտիստի նկատմամբ: Դա կարևոր է: Այդ հակակրթանքի պատճառը հետաքրքրական մի երևույթ է՝ չես ասիք ու վատաբանում ես այն, ինչով իրականում խորապես հիացած ես: Նման թշնամի ունենալը կեանքական պահանջ է: Այդ քեզ օգնում է, խրախուսում ավելի մեծ եռանդով աշխատել:

Բայց դա երկար չի տևում: Մի օր անհետանում է մաղձը ու ակտում ես պայքարել ոչ թե ուրիշի, այլ ինքդ քո դեմ, հասկանալով, վերջապես, որ դու և նա բոլորովին տարբեր եք:

Ես ասել եմ այդ բոլորը և աստիճանաբար գլխի ընկել, որ իմ միակ ելքը ինքս իմ հեղինակը լինելն է, որ ես ոչ մի պատճառ

շուճեմ ինձ տանջելու այս կամ այն երգիչ-կատարողի համար:
Ընդհանրապես, փոխանակ ըմբռնողանալու, ինձ հարկավոր է մի
փառադասաբանության, որ կտեղավորվեմ իմ դաշնամուրում ու գրա-
սերանք, որ կկարողանամ գտնել ինքս ինձ, կամփոփվեմ ինքս
իմ մեջ, դժբախտությաններինս մեջ: Կմտածեմ ու թղթիմ կհամաձ-
նեմ իմ սերերը: Ինձ մի նավահանգիստ, մի կղզյակ է պետք աշ-
խարհից հեռու, աղմուկից հեռու, բայց և «ռազմադաշտերին» մո-
տիկ:

Ռաուլ Բրետոնն ու իր կինը ինձ հրավիրեցին օրն անցկացնել իրենց ամսաանոցային տանը՝ Մերում:

Նախաճաշից հետո շրջեցինք խնձորի այգիներում ու խոտեցիւնք մեր ընդհանուր պիրո՝ բնության մասին:

— Երբ մի օր ճանաչվեմ ու հարստանամ, կթողնեմ Փարիզը ու կտեղափոխվեմ գյուղ: Ահա այստեղից ոչ հեռու մի անկյուն կա, որ ինձ դուր է գալիս:

— Բայց դու հարուստ ես, Շա՛րլ, իսկույն գնիր, գիտես, որ գնեիր աքաղ բարձրանում եմ:

— Դե լավ, Ռաուլ, դուք հո գիտեք, որ ոչ մի գրոշ չունեմ: Բոլորն ասում են, որ շուտով շատ փող կունենամ, բայց առայժմ ոչինչ չունեմ: Ասեմք, դուք այդ ինձամից լավ գիտեք. ձեզ բավականին մեծ գումար եմ պարտք:

— Հե՛նց այդ է, որ կա: Դա խոսում է այն մասին, որ դու հարուստ ես: Եթե փոքր գումար պարտք լինեիր, կնշանակեք քեզ մի թեթև օգնել եմ, բայց քանի որ շատ ես պարտք, նշանակում է հույսեր եմ կապել քեզ հետ:

— Այդ բոլորը լոկ խոսքեր են, Ռաուլ...

— Բոլորովին: Եկ նստեմք մեքենա ու գնանք բաղաքապետի մոտ, տեսնենք ծախելու ինչ ունի:

Բաղաքապետը ոչինչ չունեւ մեզ առաջարկելու, բայց այդ օրվանից ամեն շաբաթվա վերջին վազում էի Ռաուլի մոտ: Մինչև նա իր խնձորենիներն էր խնամում, ես ուսումնասիրում էի շրջապատը: Մի օր էլ դեմ առ դեմ եկա մի ավերված ագարակի՝ հրաշալիք... Ագարակի ետևում ավերակ շինությունների մնացորդներ կային, որոնց պատերը, սակայն, հաստ էին և հողաալի: Դա գտնվում էր Բրետոնների կազվածքից մոտ երեք կիլոմետրի վրա:

Հայտնագործությունիցս հուզված, վազեցի Ռատոյի մոտ, վերցրի նրան ու շտապեցի դեպի իմ (ևս արդեն այդպես էի անվանում) «ագարակը»: Բայց մի մանրուք մտահոգում էր ինձ. թեպետ ագարակը լքված էր, բայց ոչ մի տեղ «ծախու է» ցուցանակը չէր երևում:

— Մի՛ մտահոգվիր, Ծա՛րլ, ևս կտեղեկանամ ու կգրադվեմ դրանով:

— Հույսս դուք եք, Ռատ՛լ:

— Խոստանում եմ:

Վերադառնալու Փարիզ: Գիշերը չկարողացա աչք փակել. ես ինձ ասորեն կալվածատեր եմ գգում. մի մեծ շուն ամենուրեք հետևում է ինձ, մշակում եմ այգուս պտղատու ծառերը, իսկ ձմռանը գյուղական պարզիկի մարդու պես հագնված կրակ եմ գգում վառարանիս մեջ ու, ծխամորճը առանձնեղջիկս արանքում անդմա՛ծ, բարեկամներիս եմ ընդունում և նրանց հետ շախմատ խաղում:

Հաջորդ օրը, աչքերս անքնությունից կաթմբած, վազեցի Բրետոնների գրասենյակը: Երբեք այդքան վաղ չէի վեր կացել:

— Դե՛:

— Ծախու չէ:

Ահա և խորակվեց երազս, հանգալ վառարանիս կրակը, մրդերը ցած թափվեցին, վերջ ծխամորճին: Մի գլանակ վառեցի ու փորձեցի հաղթահարել հիսապոստությունս:

— Դե՛ լալ, ինչ արած, այնքան երազներ եմ ունեցել, որ չեմ իրականացել:

— Մի ջղայնացիր, Ծարլ, մի՛ ջղայնացիր, փոխանակ ընդհատելու, թող շարունակեմ: Ես վերցրի...

— Ի՛նչը:

— Աստված իմ, լռի՛ր: Պաշտանավորվեցի մի ընկերության հետ, որը քո ագարակների տիրոջ հետ կրանակցի ու կհամոզի նրան վաճառել:

Երազը վերակալեց: Սպասումը տեւեց հինգ մյսրոպյին օր. երբեք համբերություն չեմ ունեցել:

Ծարաթ առավոտ լույսը չբացված վեր կացա ու մտնեցի մեքենայիս դեկին: Ծուռ, որպեսզի ինձ չկանգնեցնեն գերազանցված արագության համար: Այդ ժամին կարող էի ուզածիս չափ արագ բշել, որովհետև ավտոմեքուշները զբաղված էին իրենց «կաֆե-կրեմը» ըմպելով: Ու քանի որ իրոք շատ շուտ էր Բրետոնների մոտ գնալու համար, որոշեցի գնալ տեսնել իմ կալվածքը:

Հրեցի մոտքի դուռը, որի կողայեքը շարժից դուրս էր եկել ու շրջեցի այն վայրերով, որ գուցե իմ տունն էր լինելու:

Գլուղը կոչվում էր Գալլուի: Գիտեմ, ինչ-որ ժամանակ այն-տեղ ապրել են Դանիել ժելեմն ու Դանիել Դելորմը: Բացի այդ, գլուղը հպարտանում էր իր երկու սրալատներով, փռով ու արձա-րանով, որ գտնվում է գլխավոր փողոցի սկզբում: Քիչ հեռու մը-պարսպաճառի ու մասվաճառի խանութ և մի հոշակապ ձկնեղեցի կար: Դա մի խաղաղ ու մաքուր գլուղ էր, հե՛նց այն, ինչ պետք էր ինձ:

Կալվածքում շրջելուց հետո (դա ինձանից շատ ժամանակ չիլեց) գնացի Ռատվի մոտ, որն արդեն ավարտում էր նախա-նաշը:

— Ծիշո ժամանակին եկար: Գնում եմք «Դյուշես Անն»:

Գործակալության տիրուհին, չթողնելով մի բառ անգամ ա-նել, իր տեսակետը հրապարակեց գլուղի տների մասին: Խոսեց, խո-սեց, խոսեց... Եվ այնքան արագ, աստված իմ, ուղղակի անհնար էր նրան կանգնեցնել: Անընդհատ խաղաքարտերի նման աչքիս առաջ էր թափում մյուս կալվածների լուսանկարները:

— Այս մեկը ձեզ դո՞ւր է գալիս:

— Ո՛չ:

— Իսկ սա՞:

— Ո՛չ:

— Նայեցեք այս մեկին: Ուղղակի հիա-նա-լի է ու արտա-կարգ, ոչինչ պետք չէ վերափոխել: Զեզ կմնա միայն մերս մըտ-նել ու ապրել: Ուրիշ ոչինչ: Ամեն ինչ դասավորված է:

— Ո՛չ: Ինձ ավերակ տունն է պետք:

— Բայց, վերջապես, պարոն Ազնավուր, ձեր դիրքի տեր անձնավորությունը չի կարող բավարարվել ավերակ տնով:

— Ես ա՛յդ տունն եմ ուզում:

— Իսկ դուք հաշվի առնո՞ւմ եք այն աշխատանքները, որ պիտի կատարեք: Ամեն ինչ այնքան թանկ է հիմա: Հավատացե՛ք իմ փորձին: Պարզապես անպատելու համբերություն չեք ունենա:

— Գուցե, բայց ես այդ տունն եմ ուզում:

— Համառոտ եք: Դե լավ, նայեցե՛ք այս կալվածին... Ես կա-րող եմ այն ցույց տալ հե՛նց այսօր: Ընդամենը կարծե՛մա...

— Նախ՝ մի ֆրանկ անգամ չունեմ: Հետո...

Լռություն տիրեց: Գործակալության տիրուհին զարմացած ու մտահոգ հալացք գցեց վրա. մտածում էր, արդյո՞ք ես լուրջ եմ խոսում:

— Ոչ մի ֆրանկ չունենալ, բայց պարտն հրեաները խռատացաւ օգնել ինձ:

Իսկույն հանգստացաւ ու շարունակեց նույն թափով:

— Առաւել ևս: Եթե պարտն հրեաները խռատացել է օգնել ձեզ, ապա որք կարող եք ավելի լաւ տան հաւակնություն ունենալ:

— Ո՛չ, ո՛չ և ո՛չ: Ինձ ավերակն է պետք: Ուրիշի ձեռքով սարքած տանն ապրելը ինձ համար նույնն է, թե ապրել հյուրանոցում, որքան էլ գեղեցիկ լինի այն: Տունը պետք է նման լինի իր տիրոջը: Ու հաւատացեք ինձ, կարճ ժամանակում քարերի այդ կույտը ինձ է նմանակելու:

Հասկանալով վերջապես, որ չեմ հրաժարվելու մոքիցս, համաձայնեց:

— Այ, այդ հարցում որք միանգամայն իրավացի եք: Իմ տեսած հաճախորդներից շատ-շատերը հետագայում զոջացել են ուրիշին լսելու համար: Այսպես ուրեմն. ի՞նչ եք կարծում, կազմատիրոջը կառաջարկենք երեքուկես միլիոն ֆրանկ: Տեսնենք ի՞նչ կարատասխանի:

— Ոչ: Կառաջարկենք միլիոնուկես, այսպիսով ամպրկելու տեղ կունենանք:

Վազեցի Ալբերտ Լազնի մոտ, որն առանց դժվարության հաջողեցրեց ստանալ երգերիս կանխավճարը: Փողի պակասը լըրացրեց Բաուլ հրեանը: Թղթադրամներն իրար վրա դարսեցի, փաթաթեցի լուգրի մեջ, թերթով կապեցի ու Ժան-Լուի Մարկեի հետ սկսեցինք գնդակի պես խաղալ: Գնդակ, որն ինձ հողատեր էր դարձնելու:

Այդ պահին չէի գիտակցում, որ տարիներ շարունակ լարված սիրտի աշխատեմ պարտքերս մարելու համար:

Հիմա տուես ավարտված է: Հիմնական աշխատանքների համար հարկավոր եղաւ չորս տարի: Տասը տարի էլ գնաց մինչև որ դարձաւ այն, ինչ հիմա կա: Բայց ինձ համար դեռ ավարտված չէ. իմ տունը երբեք չի ավարտվի: Ասում են, որ նա ինձ նրման է: Դա ինձ հաճույք է պատճառում:

Ծխամորճ չեմ ծխում, գոնե առաջժմ, բայց ժամանակ առ ժամանակ, ամուսնը շոյում եմ այգուս մրգերը ու ձմռանը կրակ եմ գցում վառարանիս մեջ:

Տնիցս հաճախ եմ հետաանում, բայց միշտ էլ հաճույքով եմ վերադառնում: Աշխարհի որ ծայրում էլ լինեմ, տաճա մասին եմ մըտածում:

Այդտեղ եմ ինձ սպասում հիշողություններս, այնտեղ եմ մի օր առանձնաճախու կնոջս, ընտանիքիս, երեխաներիս ու, հուսով եմ, անշուշտ, թոռներիս հետ: Ինձամից հետո հետևողորդներս կկարողանան ասել այն, ինչ ես երբեք բախտ չեմ ունեցել ասել:

— Սա իմ նախանիւնների ստանն է:

Իսկ իմ նախանիւները մեծ մասամբ շիրիմ անգամ չեմ ունեցել:

Էդիտի տարերայրձը վրա հասաւ, երբ դեռ Նյու-Յորքում էինք: Հիմա Բեթհովենով էր տարւած, մանաւանդ Ֆյուրտվոնգլերի կատարմամբ: Ամեն երեկո կիսախաւարտով ողողւած իր սենյակում նստած (այլ պայմաններում չէր կարող) զննելւած ու հափըշտակւած բոլոր էր Բեթհովենին:

— Ա՛հ, այդ «Հինգերորդը» Ֆյուրտի կատարմամբ:

— Այլ քեզ բա՛ն: Ի՛նչ է անում այդ Ֆյուրտը «Յոթերորդում»:

— «Իններորդում» Ֆյուրտն ուղղակի հանճարեղ է:

Հարուստ չեմ, բայց Էդիտի տարերայրձը լսել նշեցու ու հաճույք պատճառելու համար գնացի 49-րդ ավելցուի ձայնասպնակների խանութը ու, երկար սակարկելուց հետո, զեղչով ձեռք բերեցի Բեթհովենի «Ութերորդ սիմֆոնիան», իհարկե, Ֆյուրտվոնգլերի կատարմամբ:

Էդիտն ինձ խելագարի պէս ընդունեց:

— Օ՛... Ահա քեզ հաճելի ու խելացի մի նվեր, — բացակայելէց Էդիտը, — միշտ զգայուն «Հիմարիկ հանճարի» արարքը ինձ չի զարմացնում:

Իսկույն հրամայեց ձայնասպնակը լսել.

— Թուլացրէք լույսերը, բոլորդ տեղավորվէք ու խնդրում եմ ոչ ոք չխուսի, չշարժվի:

Ձայնասպնակը պտտւում է: Բազմոցի մեջ ընկղմւած, ոտքերը տակը ծալած, բարձիկը գլխի ետևում, մարմինը թուլացրած, աչքերը փակ, Էդիտն ամբողջովին կրանւած է երաժշտութեամբ: Բայց իր համար արտասովոր իրևույթ՝ մի քանի րոպե ունկնդրելուց հետո ակնեց մի թեթև շարժվել: Իհարկե, նվագարկիչը մի քիչ փչացած էր ու նորմալ արագութեամբ չէր պտտւում, բայց ոչ այնքան, որպէսզի ողբերգութեան ամիս տար: Ինչ-որ վատ բան էր տպաւորում. զգում էի:

Էդիսն սկսեց աստիճանաբար ավելի ու ավելի նշարդայնանալ ու էլ չդիմնացաւ, հրամայեց.

— Վառե՛ք լույսերը:

Լույսերը վառվեցին, թողոք իրար նայեցին:

— Լուր՛ւ, կանգնեցրո՛ւ ձայնապնակը ու եթէ հասկանո՞ւ ես, քեզ վերցրո՛ւ, էլ ինձ պետք չէ:

Ջաքոնացու: Հետո ուղղակի շանթահարվեցի, երբ շարունակեց.

— Այդ Բեթհոմպեմն էլ... Երբ սխալվում է, լավ է սխալվում...

Էդիսի հետ գծողություններն քաղմասքանկվում են: Ըստ որում, պատճառները միշտ էլ չնչին են: Բայց դրանք նրա աչքին հսկայական իմաստ էին ատանում: Եթէ ուզում ես, որ խաղաղություն լինի, պետք է միշտ զիջես: Երբեմն զիջում էի, երբ անողորմամտի կամ հոգնած էի լինում: Բայց հաճախ էլ դիմադրում էի, վեճի քննվում:

Քանի որ նա միտում էր ջղայնությունը մեկի վրա թափել, իր շրջապատում միշտ էլ լինում էր մեկը, որը քաղության նոխազ էր դառնում: Մի դեպ, որն ինձ երբեք դուր չի եկել: Նա ուզում էր մարդկանց հետ վարվել քեֆն ուզածի պես: Ես ուզում էի իմ կյանքով ասրել: Թեպետ նրան շատ բանով եմ պարտական, բայց հո նրա սեփականությունը չեմ:

Մի օր նա ուզեց տեսնել Միկոտտիի «Ռեսպանը» պիեսը: Ես տեսել էի քեմարությունը ու Էդիսին գովեստով պատմել այդ մասին: Իսկույն խնդրեց Լույսին ցերեկային ներկայացման տոմսեր գնել: Ներկայացումը մեծ հաջողություն ունեւր. Լույսն կարողացավ ընդամենը երկու տոմս նսրել ու, քանի որ ինքն էլ էր ուզում դիտել, Էդիսն ինձ ազատ աքձակեց:

— Լավ: Այդ դեպքում ձա կընդունեմ Ժորժ Սվազյանի մաշի հրավերը, — ասացի:

— Ձեա ներանո՞ւմ, Ծարլ:

— Բոլորովի՛ն, Էդի՛ս, մանավանդ որ ներկայացումն արդեն տեսել եմ:

Ամեն ինչ լավ էր: Համկարծ տուրտրմիտցն սկսվեց. վերջին բուպեին Լույս Բարրին մի կարկոյ գործ ունեցաւ ու չկարողացաւ Էդիսին ընկերակցել:

— Ոչի՛նչ, Ծարլը կգա ինձ հետ:

— Ձեա կարող, Էդիս:

— Իսկ ինչո՞ւ:

— Դուք լավ գիտեք, մաշի եմ հրավիրված:

— Հետո՞ ի՛նչ:

— Օստ աւհարմար կլինէր, եթէ հաճեարձ վերջին վաշտկա-
նին էս...

— Իհարկէ, պարունը վարժեաձե գիտի... Նա բարձր խափ
մարդ է խաղում... Ավելի լավ է խոստովանես, որ գահլա չունեն
ինձ հետ դուրս գալու, որ քո բարեկամ Ավագյանը՝ ձայնապնակ-
ների խաւնդոթի աչդ դիրեկտորը, քեզ ավելի է հետաքրքրում,
քան էս...

— Ախր, դա պարզապէս քաղաքաւարության հարց է: Այդ
մարդը հատուկ ինձ համար հայկական ճաշ է պատրաստել տը-
վել:

— Ա՛խ, հա՛... Դու խաղողի տերեւները ի՞նչանից ավելի էս
ճախընտրում, աչդպէ՛ս է:

— Ո՛չ, աչդպէս չէ:

— Դէ լավ, այդ բոլորի հերն էլ անիծած, հիմա գալի՛ս էս,
թէ չէ:

— Ձեմ կարող:

— Լավ: Եթէ մեկ էլ քեզ հետ դուրս գամ, ավելի լավ է...

Նախադասության արարտին չափաւեցի...

Գնացի բարեկամներիս մոտ: Երեկոյան, երբ տուն վերադար-
ձա, Էդիտը ինձ ճայեց ապակյա աշքերով. «Նայում եմ քեզ, բայց
չեմ տեսնում»: Փորձում եմ բռնել հաշացքը, անօգուտ է: Աչդպէս
էլ մնացինք: Իրար հետ չենք խոսում ամենամանջան բաների մա-
սին անգամ: Նա ինձ հետ միայն միջնորդով է խոսում: Մի օր
եկավ, կուլիաներում կանգնեց կիս կողքիս ու ասաց իր բարեկա-
մուհի Մոմոնին.

— Ասա այդ փոքրիկ հիմարին, որ փոխել եմ երկրորդ ու եր-
րորդ երգերը:

Մոմոնը շուռ գալով դեպի ինձ ասաց.

— Էդիտն ասում է, որ բաց թողնես...

— Տիրուհուն ասա՛, որ էս խուլ չեմ:

Օրերն անցնում են: Ուղիղ տասնհինգ օր, այսպէս միասին
վերադառնում ենք նույն հշտաւնոցը, ճախաճաշում նույն սեղա-
նին ու երեկոյան աշխատում նույն կաբարէում, ասանց մի բառ փո-
խանակելու: Բացարձակ անտեսում ենք իրար: Ի վերջո, տեսնե-
լով, որ մթնոլորտը շատ հեղձուցիչ է, որոշեցի Փարիզ վերա-
դառնալ:

— Ուրեմն ուզում էս գնալ:

— Այո՛:

— Դե՛ լավ, գնա՛:

— Այո, բայց...

— Էլ ի՞նչ քայց...

— Վերադարձի տոմսս ձեզ մոտ է:

Դժկամությամբ տվեց տոմսս ու փնթփնթաց. «Ոչ միայն հոգիդ եմ առնում, այլև պարտավոր եմ ճանապարհի ծախսերը քաշել...»

Նսվել նոր էր քաց ծով դուրս եկել, երբ ինձ մի հեռագիր հասնումեցին. «Արդեն կարոտել եմ քեզ.

Էդիտ»:

Ես էլ էի կարոտել նրան, քայց այս անգամ որոշել եմ մեկնակ չուլա գնալ, առանց Պիաֆի: Գիտեմ, որ շատ դժվար օրեր եմ ըստապատում ինձ, քայց դիմում եմ ոփակի: Կտեսնեմ:

Առաջին անձնավորությունը, որին հանդիպեցի Փարիզում, Ռատյ Բրետունն էր. ամեն ինչ թպառմեցի:

— Վերջապե՛ս, — քացակամեցե՛ք մա, — վաղուց ժամանակն է, որ թոչեւ քո անփական թեւերով... Շատ եմ սիրում Էդիտին, քայց ապրել նրա խմբում, քեզ համար, վնասեց քացի, օգուտ չկա: Դու պետք է մոռանաս նրան: Տե՛ս, թե ինչպե՛ս Ժիլբեր Բելյուն ակսեց անվաճի դառնալ... Ամուսնացա՛մ Կիկիի հետ, խաղաղ կյանք է վարում: Ու փոխանակ աշխարհով մեկ թափառելու, բոլոր ուժերը կենտրոնացրել է մի նպատակի վրա՝ դառնալ «աստղ» իր անփական երկրում: Որից հետո միայն մա կմտածի աշխարհ շրջելու մասին:

Ռատյը գուցե՛ն իրավացի էր, քայց գրպանումս ոչ մի ֆրանկ չունեմ այլևս ու դժվար օրերն ակավեցին:

Ինչ ասես, որ չեմ գրում իմ մասին:

«Ազնավորը չվաճառվող ապրանք է, որովհետեւ ուտելու քան չէ»:

«Նման արտաքինով ու ձայնով բեմ դուրս գալու հավանությունը աներևակայելի է, ուղղակի խելագարություն: Մի բան, որ ապացուցում է այդ արտիստի քացարձակ անողջամտությունը: Բարեբախտաբար այն մարդիկ, որոնք ապաքեզ եմ քացում արտիստների համար, որոշել եմ բոլոր դճերը փակել նրա առաջ»:

«Այդ խաբուտ ձայնի տեք մարդու թոփշքը դեպի ոսկին տեղի չի ունենա: Նա բեմ չի բարձրանա, որովհետեւ ձայն չունի, որովհետեւ ի վիճակի չէ կանգնել հանդիսատեսի առաջ: Վճիռը վերջնական է»:

«Նա կարիերա չի ստեղծի, քանի որ չունի լավ արտիստի և ոչ մի տվյալ»:

«Լավ կլիներ, եթե Ազնավուրը հաշվապահությունը զբաղվեր»:

Ինչե՛ր ճաշակեցի...

Այն, որ ես դուրս էի եկել Պիաֆի շրջապատից, էլ չէի բնակվում նրա մոտ, էլ չէի գնում նրա ակոսով, ավելի քան շնորհազրկություն էր երգի փոքրիկ աշխարհի համար: Դա հրապարակային մահապատիժ էր:

Ոչ ոք իրեն հարց չէր տալիս, թե ինչո՞ւ հեռացա Պիաֆից: Ազատության ու անկախության պահանջն ընտելում էր որսալիս պաշտոնագրկություն: Բողոքի կարծիքով ես մերժված ու լքված էի, «որովհետև Պիաֆը հասկացել էր վերջապես (բավականին մեծ ուշացումով), որ ես անտաղանդ եմ»:

Բանի որ էդիտն արդեն չէր հետաքրքրվում ինձանով ու ոչ ոք ռիսկ չէր անում վշտացնել նրան, չորս կողմից ինձ վրա հարձակման ազդանշան տրվեց: Ժամանակն էր արդեն, որպեսզի մաքրեմ հաշիվներս ու մեկընդմիջս հասկանամ, որ ոչնչություն եմ:

— Կեղտոտե՛ր,— ասաց Ժան-Լուի Մարկեն:

— Օ՛հ, ավելի քան կեղտոտներ...

Փարիզ վերադառնալուց հետո ոչ մի պայմանագիր չեմ կարողացել պոկել, ոչ մի ելույթ: Դուները փակում են իմ առաջ: Ինձ ընդունելու, ընելու մի բոսլե անգամ ժամանակ չունեի: Ոչ ոք չի ուզում ուժերս փորձելու հնաքաղությունն առաջ: Ոչ ոք չի կարծում, թե կարող եմ տաղանդի փոքրիկ պատանիկ անգամ ունենալ: Բախտները չէր բերում, երբ փողոցում դեմ առ դեմ էին հանդիպում ինձ ու խուսափել չէին կարողանում. այս դեպքում դժվարությամբ զապելով հեզակաան փոքրիկ ժպիտները, խղճահարված տեսք էին ընդունում, թեթև խփում էին մեջքիս, որ նշանակում էր «Պիեռ կաց» ու սկսում էին գլխիս քարոզ կարգալ:

«Ախր ինչո՞ւ ես համատու՛մ, ա՛յ, սիրելիս... Ուրիշ գործ գտիր քեզ համար, առանց այն էլ քո ընտրած մասնագիտությունը լի է անտաղանդներով: Ինչո՞ւ ես ուզում անպայման ավելացնել այդ դառնացածների, դժգոհների, նախանձների, քարշ եկողների ու ապագա անհաջողակների հոծ բազմությունը... Ողջամիտ եղիր»:

Քիչ էր մնում համոզելին ինձ այդ հիմարները, բայց ես շատ էի վիրավորված, շատ էի նվաստացած: Ես պետք է հաղթեի, անպայման հաղթեի:

Միայնակ, մութ մեկնակում պսակած, աչքերս լայն բացած անկարող եմ քնել: Ծառ եմ զայրացած: Վիճակս շատ վատ է. ոչ մի առ չունեմ, իսկ պարտքեր՝ որքա՛ն ասես: Եթե ծնողներիս մոտ

չոտեի, ապա սովից կկոտորվեի: Բայց ոչինչ, պետք է դիմանալ:

Վերսնակը դեմ եմ նետում, գլխիս եմ քաշում, նորից դեմ նետում, վեր եմ կենում ու սեմշակով քայլելով բարձրանայն խտւում եմ:

— Հիմարներ... Հետամնաց, լնացած մարդիկ... Ի՞նչ եք հասկանում դուք: Ձեզ թվում է, թե այն, ինչ կա, ենթացիկա չէ փոխվելու: Բայց չարաչար սխալվում եք. կգա մի օր մեկը, շուտ կտա ամեն ինչ, ու քերաններդ քաց կմնաք: Այս անգամ դուք, դառնացած, ջախջախված, կողքաք ձեր բախտը:

Այդ ժամանակ հուշի նշույլ անգամ չունեի, բայց հոգուս խորքում բոլորից թաքուն երագում էի, որ այդ մեկը ես կլինեմ: Միայն մեկը գիտեր իմ սովալուսներին մասին՝ (մյուսները կծիծաղեին) Ժան-Լուին: Ես նրան ասացի.

— Ախր Պիաֆն ինձ մեծ ապագա գուշակեց, իսկ նա մի կին է, որ հանդիսաւորություններ չի շոսողում: Ռատլ Բրետտոնը անվերապահորեն աջակցում է ինձ, եթե նա վստահ չլինեք, ապա այդքան փող չէր ծախսի: Ըսող Տրեմեն գալիս ու երկար մնում է մոտըս՝ միախառնելու, քաջալերելու համար: Իսկ նա ժամանակը քամուն առկող մարդ չէ:

Այնուամենայնիւ, գործերս գնալով վատանում են. ուտելու քան չունեմ, տուն չունեմ, ձայնապնակներ չունեմ: Ում էլ որ դիմում եմ ձայնագրվելու համար, մերժում են: Դեռ ավելին, քրմնադատում են Բրետտոնին, որ ինձ օգնում է:

— Ռատլ,— ասում են նրան,— մեներ ձեզ հավատում ենք: Տարիներ շարունակ ապացուցել եք, որ դուք անսխալակաւ եք, բայց հիմա այդ Ազնավորի հարցում սխալվում եք ու ձեր փողն էլ քամուն եք տալիս:

Մի օր ընկնվեցի: Որոշեցի, ինչպես չորս կողմից էին ասում, ողջամիտ լինել: Ձեռ քաշեցի... Որոշումն հայտնեցի Բրետտոնին.

— Ռատլ,— ասացի,— գրողի ծոցն եմ ուղարկում այս բոլորը: Ես ընտանիք ունեմ: Վերջ: Երբեմն երգեր կգրեմ ուրիշ երգիչների համար ու, դրան գուգահեռ, կաշխատեմ որպէս իմպրեսարիո, կգրադվեմ ջահել տաղաներներով:

— Եթե ուզում ես ջահել տաղանդներով զբաղվել,— ասաց Ռատլը,— ապա առաջինը քեզանից սկսիր:

— Բայց, ախր, չի ստացվում:

— Կատացվի:

— Ինչիս է պետք 100 տարեկան դառնալուց հետո:

— Ավելի շուտ կատացվի:

— Հեշտ է ասել, Ռաո՛ւլ, ես հիմա ոչ մի լավ բան չեմ տես-
նում: Կատարյալ հոսաւքովեմ եմ:

— Լաի՛ր ինձ: Մի տարի էլ դիմացիր ու եթե ոչինչ դուրս չե-
կալ, այն ժամանակ կարող ես ամել, ինչ ուզում ես:

Համաձայնեցի: Մանավանդ որ հոգում խորքում ուզածս էլ
հեկնց այդ էր: Միայն թե ուրեղ, ապրել էր պետք: Ամեն օր հրե-
տունների գրասենյակումն եմ: Առավոտ վաղ գնում եմ, երգեր եմ
գրում ու առաջարկում Ռաուլի մոտ եկող երգիչներին: Որպես հե-
ղինակ դժգոհելու բան չունեմ. երգերս վաճառվում են: Երկու տա-
րուց հեղինակային իրավունքներս մի փոքրիկ հարատուրջուն
կկազմեն: Բայց եթե Ազնավուր-հեղինակը ընդունված է, ապա
Ազնավուր-երգիչը երգում է միայն իր համար:

Երբեմն թաքուն գնում եմ Էդիտի մոտ: Վերադառնալուց հե-
տո մեկը լիհարկե հաշտվեցի՞նք, բայց Ռաուլը չի ուզում, որ մա-
նորից թաթը դնի վրաս:

— Հաջողության հասնելու ամենաապահով միջոցը Էդիտից
հետո մնալն է: Քանի նրա իշխանության տակ ես, ոչ մի բարե-
կամ չեմ ունենա: Գրած երգերդ քեր ինձ տուր: Ուրիշ ոչինչ: Դու
պետք է ազատ մնաս:

Ճլորասն Վերանի հետ մի երգ էինք գրել «Աստու՛մ եմ կիրա-
կիները» վերնագրով: Գնացինք Պիաֆին ներկայացնելու: Կար-
դաց...

— Դու ինձ պատկերացնո՞ւմ ես այս երգը երգելիս, ի՛նձ...

— Ինչո՞ւ չէ:

— Դու խելատ ես:

— Մեկը ձեզ համար եմք գրել:

— Ինձ համար, թե մեկ ուրիշի համար, միևնույն է, երգը
կարող ես շարտել, ուր ուզում ես...

— Ուրեմն կարող եմ ամել այն, ինչ ուզո՞ւմ եմ...

— Նոր առաջի, որ կարող ես...

— Լա՛ւլ, լա՛ւլ, հասկացա, բայց հետո չեմ՞ք, թե ձեզ չառա-
ջարկեցի (ես ճանաչում եմ Էդիտին):

Ինձ պատմել էին մի աղջկա մասին, որ երգում էր «Երգ
Ռուժ» կարքերում: Հեկնց նույն օրը երեկոյան գնացի նրան տես-
նելու: Նա ինձ երկար սպասեցնել տվեց՝ մինչև կարքերի փակ-
վելը:

— Ուրեմն դուք ուզում եք ինձ ե՛րգ առաջարկել, — հարցրեց
Ժյուլիետ Գրեկուն հմայիչ ձայնով:

— Այո՛:

— Ի՞նչ է վերնագիրը:

— «Ատում եմ կիրակիները»:

Վերնագիրը նրան հետաքրքրական թվաց ու խնդրեց մի հատված նվազել:

— Նողկալի եմ նվազում: Թույլ տվեք երգել, եթե իհարկե ձայնս շատ չքերծի ձեր սկանջները:

Ժողովումն առանց տատանվելու վերցրեց երգս: Հաջորդ օրը վազեցի Ռատլի մոտ ուրախ լուրը հայտնելու: Նա որոշեց երգը ներկայացնել Դովիլլի «Երգի կոնկուրսին», գտնելով, որ մրցանակ շահելու հնարավորություններ ունի:

— Ի դեպ,— ասաց նա,— «Դյուկրեանե Տոմպսոն» ձայնապրնակների գեղարվեստական ղեկավար Մորիս Տեզեի հետ օեզ համար տեսակցություն եմ խնդրել: Նա համաձայն է ձայնագրել քեզ:

Մորիս Տեզեին հիանալի ընդունեց ինձ: Տրամադրությունն արձրացավ: Վստահ ինձ վրա, ձայնագրել տվեց երկու երգ՝ «Զեզաբելը» Ֆրանկ Պուրսելի նվագախմբի կատարմամբ և «Պոկերը»՝ Պոլ Մորրիսայի:

Սակայն այս փոքրիկ հաղթանակները ինձ ոչ մի պայմանագիր չբերեցին: Ահա արդեն տասնմեկ ամիս է անցել իմ ու Բրետոնի խոսակցության օրվանից ու ոչ մի բանի չեմ հասել. դեռ թշվառության մեջ եմ:

— Ռատլ... Փողի կարիք ունեմ:

— Էլի՞: Ինչքա՞ն:

— Դե... Բավականին: Ռատլ, դուք լավ գիտեք, որ վեց ամսում արդեն կատանամ հեղինակային իրավունքներիս գումարը...

— Այո՛, այո՛, բայց ինչքա՞ն ես ուզում:

— 100.000:

Խարձրալ հագը խեղդեց նրան: Նկատել եմ, որքան խնդրած գումարս մեծ է, այնքան ավելի երկար ու թունդ է հազում:

Եթե համկարծ մի միլիոն պահանջած լիներ, ապա նրա թոքերը տեղից կաթկվեին:

— Մի խոսեմ Մարկիզի հետ (կինը), տեսնեմ ինչ կարելի է անել: Երկուշաբթի օրը արի:

Այսպես, ամեն երկուշաբթի գնում վերցնում եմ կանխավճարս և ուրբաթ օրը նորից խնդրում: Բայց նա հավատում է ինձ: Նա միակն է, գրեթե միակը, որ հավատում է իմ հաջողությանը:

Դովիլլում Ժողովեա Գրեկոն ստացավ կատարման մրցանակը, իսկ «Ես առում եմ կիրակիները» երգը՝ դրամատիկ հեղինակների ընկերության մրցանակը: Ինձ մնում էր ընտրել՝ «Ոսկե մեդալ» կամ 75.000 ֆրանկ: Ես մատերիալիստ եմ. գրքանեցի 75.000-ը: Էդիսոն ինձ կանչեց իր մոտ:

— Անպետքի մե՛քը, այդպէս ուրեմն: Իմ երգերը տալիս ես ուրիշ երգչուհիների, հա՛:

— Բայց, Էդիտ, դուք ասացիք, որ երգս կարող եմ շարունակ...

— Ե՛ս եմ ասել... ե՛ս:

— Այո՛, դո՛ւք:

— Դա այն երգը չէր:

— Բացարձակ նույնն էր:

— Ուրեմն ինչ-որ բան ես լիովին տեսնում եմ:

— Բացարձակապէս ոչ մի բան: Դուք ինձ ասացիք՝ ո՛չ:

— Ես քեզ ասացի... ասացի... Դու ինձ էլի սխալ ես հասկացել:

Ես ոչ մի կերպ չէր թուում ընդունել, որ սխալվել է:

— Ախտ՛ս, շատ կուզեմայի աչք երգերը լսել ձեր կատարմամբ, Էդիտ: Հիմա արդեն ամենաւր է:

— Անհնա՛ր: Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ Գրեկոն է երգում:

— Գրեկո, Գրեկո... Գրեկո ես գցել գլուխդ: Դու սիրահարված ես:

— Չէ: Հազիվ եմ ճանաչում:

— Այո՛, այո՛, դու սիրահարված ես: Ես դա պարզ տեսնում եմ: Ինչնիցեւ: Ես պիտի երգեմ քո երգը ու ցույց տամ, թե ինչպէս պետք է երգել:

Ժողովեալ Գրեկոն, Էդիտ Պիաֆը, Ժիլբեր Բեկոն ու մյուս հրոշակաւոր կամ նվազ ճանաչված երգիչները իմ երգերով կարիէրա էին անում, իսկ ես դեռ ոչնչություն էի անում: Ռատյի նշանակած ժամկետն էլ մոտենում էր ավարտին, մնացել էր մի քանի օր:

Համկարծ հրաշքով ինձ երեք օրվա պայմանագիր առաջարկեցին երեք հարյուր տեղաւնոց «Պակրա» մյուզիկ-հոլլում:

Երեք օրն, իհարկեւ, քիչ է, բայց համերգին ներկա իմարեաւորիները նկատեցին ինձ:

— Վերջին հաշվով այնքան էլ զգվելի չէ, — ասաց նրանցից մէկը ներկայացումից հետո:

Այդքանն էլ բավական էր, որպէսզի սկսեին ինձ հետ փոքրիկ պայմանագրեր կնքել:

Անսպասելիորեն Էդիտն ինձ առաջարկեց վերադառնալ ու տեղավորվել իր մոտ: Եթե միայն սրտիս լսելի, կվազեի առանց տատանվելու: Պիտեմ, նա առանց ետին մտքի է կանչում: Բայց ուզում եմ Ռատչի կարծիքն իմանալ: Ինձ թվում էր, որ նա դեմքը կթթվեցնի: Բայց ոչ, նրա պատասխանը հետակ էր ու նսրաստալոր:

— Դիմանալով այդ ծանր դժվարություններին, քո արվեստին և մանավանդ քեզ, ապացուցեցիր, որ առանց խնամակալի կարող ես յուր գնալ: Բայց եթե քեզ հաճելի է նորից սուզվել Պիաֆի վտանգավոր աշխարհը, գնա՛: Իմ կարծիքով դու արդեն գերծ ես նրա ազդեցության տակ հիմնովին ընկնելու վտանգից ու եթե նրա շրջապատը դադարի քեզ դուր գալ, ապա գիտեմ, որ կարող ես հեռանալ:

Ահա դարձյալ Պիաֆի շրջապատում եմ: Որքան ժամանակ է անցել, բայց էլի նույնն է, մազաչափ աճում չի փոխվել. նույն բռնակալ վերաբերմունքը դեպի շրջապատը: Միայն ինձ է խնայում: Նա շարունակում է սիրել գիշերն ու ասեղ ցերեկը: Ոչինչ իր կյանքից չի փոխում, բացի այն մարդուց, որին արդեն չի սիրում: Մեկ էլ երբեմն նշարդային նուպայի զոհ՝ քարտուղարուհիներին:

Ամեն երեկո, առաջվա պես, ժամերով փակվում ենք խոհանոցում, գարեջուր ու կարմիր գինի խմում, զրուցում, իրար ձեռ առնում: Ոչ որ իրավունք չունի հեռանալ խոհանոցի սեղանից, որը և ծառայում էր որպես ժողովի սեղան, բացի ինձանից: Վերադառնալուց հետո արտոնություններ ունեմ. վեր եմ կենում ու հեռանում, երբ ուզում եմ:

— Գնում ես քնելո՞ւ:

— Այո, Էդիտ: Վաղն առավոտյան սիրտի աշխատեմ: Բոլորը սպասում են, որ հիմա հերս կանի՞ծի:

— Իրավունք ունեմ «հիմարիկ տաղանդավորս», գնա հան-

գըստացիր: Մի լա՛վ քնիր, որպէսզի կարողանաս գրել: Բարի գիշեր:

Երբեմն ասում եմ.

— Ես պետք է գնամ, Էդիտ: Ժամադրված եմ:

— Սիրո՞ւն է:

— Հա, ոչինչ:

— Ո՞նց պիտի գնաս:

— Ուրքով կամ մետրոյով:

— Ոչ մի դեպքում:

— Տաքսի կ'ըստեմ:

Վեր է կենում, կանչում է վարորդին, որն իրենից երկու քայլի վրա աջոռակին նստած ննջում է, ու հրաձայնում:

— Գնացե՛ք, շտապ լիքը բեմզին լցրեք մեքենայի մեջ ու հանձնե՛ք պարոն Ծարլին:

— Բայց, Էդի՛տ, ես դրա կարիքը չունեմ,— առարկում եմ ես:

— Ես է՛լ չունեմ: Դու պետք է աղջիկներ գտնես, հաճախ տիրահարվես, որպէսզի տիրո վշտեր ունենաս, տառապես, հիասթափություն, երջանկություն ապրես. երգեր գրելու համար:

— Դուք իրավացի եք, Էդիտ:

Վերցնում եմ մեքենան ու պանում դեպի ապագա հուշերս: Անիվները սուբեցնելով, հարցուրի վրա անցնում եմ Փարիզով ու գյուղ մտնելիս միայն ընթացքը դանդաղեցնում՝ գեղեցիկ գրասաշրջիկ աղջիկներին լավ տեսնելու համար:

...Կաքարեների փակվելուց հետո, երբ բոլոր հաճախորդները հեռանում են, մենք մնում ենք՝ Ժան-Լուի Մարկեն, Ռիշար Մարսանն ու ես: Տեղավորվում ենք կամ «Ժենեվեի» մոտ, որին գնահատում ենք որպէս հեղահամբույր ու համեղ բիֆշտեքս պատրաստող կին, կամ «Ատիլիոյի» մոտ, որի կաքարեն տաքուկ է, կամ «Նիկոլ Ռեյի» մոտ, որը մեզ հիացնում է իր պատմելու ձիրքով, կամ էլ թե չէ «Պոմի» մոտ, որը գիտե ճիշտ ժամանակին բերել մեր աենորվիչները:

Մնում ենք մինչև ուշ գիշեր: Ուշացած անգործները մեզ խրմիչք են հյուրասւիրում: Գլուխներս կամաց-կամաց տաքանում է: Խմում ենք, մինչև որ Զյորանա Վերանը, որ միացել էր մեզ (նա եկել էր Ռիշարի հավատարմությունը հսկելու), փորձում է մեզ տուն վերադարձնել:

— Գի՞ժ ես, շարունակում ենք...

— Բայց ո՞ր ենք գնում:

— «Կլոշ դ'Օր»:

Լուսաբացի՛ն «Կլոշ դ'Օրից» դուրս եմք գալիս ու մտնում ինչ-
որ գինեւոռն, մի թեթեւ նախաճաշելու:

Սուրճը հանգստացնում է ինձ... Զգաստացած, լավ տրամա-
դրության մեջ վազում եմ ծնողներիս համբուրելու ու խաղալու
Պատրիցիայի հետ:

Զարթնելուն պես Էդիտը հարցնում է.

— Ի՞նչ կատես:

— Ոչինչ, մամ Էի գալիս:

— Մտքեր գտա՞ր:

— Հե՛նց աչքաբեւ չի լինի, Էդիտ: Ես պետք է վերադառնամ
այնտեղ: Գիտե՞ք, խոսում ես, լսում ու համկարծ մի բառ մտնում
է ուղեղդ, այդ բառի շուրջ մի պատմություն ես ասելովում, ու ծըն-
վում է երգը...

Հաջորդ երեկոյան ու մյուս բոլոր երեկոները ես թափառում
էի այդ վայրերում ու գտնում իմ սերերը: Անիմաստ է տալ նրանց
անունները: Կասեմ միայն, որ յուրաքանչյուրից հետո մի նոր երգ
էր ծնվում:

Երբեմն Էդիտն ընկերակցում էր ինձ, մի բան, որ մեծապես
բարձրացնում էր հեղինակություննս կանանց մոտ և օգնում գրա-
վել նրանց:

Էդիտին անընդհատ թևիցս կախված տեսնելով, կարծում
էին, որ նրա սիրելեանն եմ, մանավանդ որ Պիաֆը հայտնի էր
նրանով, որ իր տղամարդկանց ջոկել գիտեր:

Տպավորությունը կարող է այնպիսին լինել, կարծես միայն
սիրային արկածներ եմ ունեցել, իսկական սեր չեմ ճանաչել: Բանն
այն է, որ ես չեմ ուզում գրել Ազնավուրի սերերի մասին: Իհարկե,
հանգստորումը գեղեցիկ կլիներ, բայց մեծ արժեք չէր ներկայաց-
նի: Ես գիտակցաբար մոռացության եմ տալիս այն, ինչ որոշ կա-
նայք կոպրասեին ինձանից:

Ուրիշներին շատ բան եմ թողնում, որ գրեն իմ մասին, բայց
չեմ ուզում ինքս բոլորի առաջ մերկացնել այն հուշերը, որոնք
միայն ինձ եմ պատկանում:

Բացի այդ, ոչ Դոն-Փոսան եմ, ոչ էլ Ռոմեո. ունեցել եմ և՛ փո-
թորկալից սերեր, և՛ անցողիկ կապեր:

— Սիրում եմ ձայնդ:

— Սիրում եմ մարմինդ:

— Սիրում եմ աչքերդ:

— Սիրում եմ միտքդ:

Էդիտը հաճախ հարցնում էր.

— Էդ ի՞նչ ես ասում, որ բոլորի՞ն դուր ես գալիս:

— Ձեռ ու ոտ եմ ընկնում ու երբ ասում եմ. «Գնանք Պիաֆի մոտ», գործերս իսկույն դառաւորւում են:

Արկածներս երկար չեմ տևում: Որովհետև Էդիտը միշտ գըտնում է այն բանը, որը տեղն ու տեղը փչացնում է թովչանքը:

— Էսի՛ր, լավիկն է, բայց նյարդերիս վրա է ազդում:

Նա իմ սերն ընդունում էր միայն այն ժամանակ, երբ ինքն էլ էր անհարկաբաժ լինում: Մի բան, որ վտանգավոր էր. հանկարծ ընկերությունս ներկայությամբ հաշտարարում էր.

— Պիտի ամուսնանամ, նույնը խորհուրդ կտայի ձեզ:

Բարեբախտաբար նրա, ինչպես նաև իմ որոշումը չէր իրագործւում:

Եթե սկզբում բարեամասնություններս էր շեփորում ընկերությունս. «Կարգին տղա է Ծարլը, լավ ամուսին կլինի», ապա մի բանի օր անց, թե. «Գիտե՛ս ինչ, Ծարլի հետ դժբախտ կլինես. թերեւսիտ է: Մի գեղեցիկ օր միայնակ կմնաս: Հավատա՛ ինձ: Լավ տղա է, բայց հետևողական չէ: Խանգարվածի մեկն է...»

Այսպես սկզբում ծուղակի մեջ էր գցում ինձ, հետո փրկում:

Ինձ միշտ ձգել եմ կործանիչ տերերը, իրենց ճանապարհին ամեն ինչ ավերող փոթորիկները, անհաստատ, հաճախակի որոտներով լի երջանկությունները, որոնք բնաջնջելով ամեն ինչ, ի վերջո դառնում են թանաք, ապա՝ ակումներ ձայնապնակների վրա:

Ինձ միշտ ձգել եմ բաց խոստովանությունները, միակ դատաւորիս ու խոստովանահորս՝ հանդիսատեսի առաջ:

Ոչ մի տեր չեմ ապրել առանց խզումների, ոռնոցների, ապառնայիքների ու հաշտությունների:

Բայց երբեք ինքնակենսագրական երգեր չեմ գրել: Երբեք չեմ գրել այն պահին, երբ դժբախտ, հոսաւքված եմ եղել...

Իմ տանջանքները, վշտերն ու հիասթափությունները գրի եմ առել միայն այն ժամանակ, երբ վերստին խաղաղվել եմ, երբ մի նոր տեր իմ ալեկոծ հոգուն ներդաշնակություն է պարգևել: Երգը մաքրում էր սիրտս անցյալի հետքերից ու ազատագրված՝ նորից էի տրվում սիրո խեղություններին...

Ահա թե ինչու, ովքեր ճանաչում են ինձ ու սիրում, զարմացան, երբ ամուսնացա Ռալայի հետ, որը հանդարտ է՝ ինչպես հյուսիսային լիճը, լուռ՝ ինչպես շվեդական դաշտավայրը ձյան

տակ: Այսուհանդերձ մա հաստատակամ է, կամակոր, բայց ո՛չ աղմուկ է անում, ո՛չ կոխվ: Ապրում ենք միաձուլ, բայց մեզնից յուրաքանչյուրը կարողացավ պահել մի փոքրիկ ազատ գոտի, որը միայն իրեն է պատկանում: Ինձ հետ մա դարձավ նվազ անհոգ ու ավելի աշխույժ: Իր հետ ես դարձա նվազ կովարար, նվազ տաքադյուն:

Ուլլայի հետ ես իրավունք ունեմ թեքվելու անցյալիս վրա, առանց մեր միջև վիճ առաջացնելու:

Ծառերն են պնդում, որ խաղաղ սերս Ուլլայի հետ կամլացնի երևակացությունս: Ես հակառակն ասացուցեցի: «Այսուհետև», «Փարիզը օգոստոս ամսին», «Աակալն», «Ես իմ անկյունում», «Քեզ անրելու համար», «Դերասանը», «Դեռ երեկ»... այս ու մի շարք այլ երգերը գրել եմ Ուլլային հանդիպելուց հետո:

Երգի վերածեցի կյանքս, սերերս, հույսերս, տենչանքներս, իսկ Ուլլայի մասին ոչինչ չգրեցի, բացի մի քանի տողից.

Դու ապրում ես միշտ քո լուսության մեջ,
Աստված գիտե, թե ինչ ես խորհում դու:
Աստված, անշուշտ, բայց դու, հատկապես դու,
Մտածում ես գեթ փոքր-ինչ իմ մասին:

Այստեղ երևակացությունս կամզ առավ ու դա բնական է, քանի որ ես կարողացել եմ գրել միայն հիասթափություններին ու խզումներին մասին:

Այնպես որ Ուլլան ոչինչ չունի անելու այստեղ. այդ բոլորը վերաբերում է իմ անցյալի հուշերին, երբ՝

Երեկ դեռ քսան տարեկան էի...

Ռուսն Ավելիսը, որին Էդիտը նույնպես իր մոտ էր տեղավորել, որովհետև մա բոլորից լավ էր ծիծաղեցնում իրեն, մի օր ասաց.

— Էսի՛ր, Ծարը, Կիոնում մի երիտասարդ երգչուհու հետ էի աշխատում, հիմա Փարիզ է վերադարձել: Այսօր ժամադրված եմ հետը: Բարի եղիր, արի՛ միասին գնանք: Երկար չի տևի:

Նա եկավ քառորդ ժամ ուշացումով:

— Ահա այն եկողն է,— ասաց Ռուսան:

Պետք էր, որ մի օր
Ցավն ինձ աչցելեր,
Ցավն անակնկալ,
Որ կոչվում է Սեր:

Մեր սեղանին մոտեցաւ գրասիշ արտաքինով, ինքնապատահ, հմայիշ շարժումներով երիտասարդ մի կին, որին, չգիտեմ ինչու, հետեց առաջին հայացքից չհավանեցի, լոտ մնացի ու ձևացրի, թե չեմ լսում նրա շաղակրատողությունները։ Ասկայն շուտով անիպ-ված էի միջամտել, երբ գեղեցկուհին սկսեց գովեստով խոսել ինչ-որ դերձակի մասին, որն այդ օրը մամուլի դրվատաւորին էր ար-ժանացել։

— Նա Սիւսցալ Նահանգների նորընտիր արեգիորեմտ Հար-րի Տրումբեյի համար կոտորում է կարել, — բացակայեցեց աղջիկը, որի անունը չէի հիշում, — շատ ուժեղ է, չէ՞։

Փշաքաղվեցի։ Որոշեցի փակել նրա բերանը և ի հակադրու-թյուն նրա գեղեցիկ խոսեղածնին ու բառապաշարին, կռայիտ ա-սացի.

— Գիտե՞ք ինչ... Գլուխս տարաք ձեր սոստ լուրերով։

Ճիշտ նշանակետին կարա։ Գեղեցկուհին վեր թռաւ։

— Կարիք չկա նամաչել ձեր դերձակին, պարզ է, նրա արա-ծը ռեկլամի հասարակ տրյուկ է. մարդուկն ուզում է, որ թերթերն իր սփաթը պատկերեն։

Ռոլանը յոթերորդ երկնքում է. մա շատ է սիրում կովող մարդկանց։ Գիտե իր ընկերուհու քնափորությունը, գիտե մա, թե ինչ աստիճանի զգվելի կարող եմ լինել ես, երբ ուզեմս։

— Նա շատ լավ տղա է, — բողոքեց գեղեցկուհին, — գեղե-ցիկ է, խելացի, աշխատասեր։ Նույնիսկ պոեմներ է գրում։

Ծիծաղից գալարվեցի։ Աղջիկը զայրույթից կառ-կարմիր կըտ-րեց։

Եթե դաստիարակությունը ներեր, ապա ձեռքի բաժակը երե-ւիս կշիւեր։ Հազիվ զապելով իրեն, ասաց.

— Նրա տունը այստեղից երկու քալ է, Մարքըֆ փո-ղոցի վրա, ես էլ ժամադրված եմ նրա հետ։ Եթե ներություն քա-շեք և ընկերակցեք ինձ, ապա ձեզ կմնա միայն ներողություն խնդրել ինձանից, եթե իհարկե, ընդունակ եք դրան, պարո՛ն։

Պնդեցի, որ հաշիվը ես փակեմ։ Աղջկա մոտ տաքսիորություն թողնելու համար մատուցողին մի մեծ գումար էլ թեյափող տվի ու շարժվեցինք դեպի դերձակի տունը։ Ես վստահ էի, որ դերձակը չէր կարող Տրումբեյի համար կոտորում կարել առանց նախօրոք նրան տեսնելու։ Հասանք Մարքըֆ փողոցը, երկու հարկ բարձրացանք ու դերձակին ներկայացրին ինձ։ Մի շատ գե-ղեցիկ, դուրեկան ու արտաքաց տղա էր, այսինքն ճիշտ հակառա-կը, ինչ ես պատկերացնում էի։

«Պարուն Ազնավոր, պարուն Լապիորու»: Ծանոթացանք: Ու
նախքան Լապիորուը կրացել բերանը, վրա տվի.

— Ասացե՛ք, ձեր պատմությունը, կապված Տրումբեյի կուս-
տյունի հետ, զուտ ռեկլամի հաշիվ չէ՞:

— Այո՛, — ասաց նա լայն ժպիտով, — բայց խոստովանեք, որ
լավ միտք է:

Նրա անկեղծությունը դուր եկավ ինձ, մանավանդ որ թշնա-
մուս նկատմամբ միավոր շահեցի: Սկսեցիք խոսել երաժշտու-
թյան, պոեզիայի մասին ու մեր միջև անեղծվեց փոխադարձ հա-
մակրանք: Օրիորդն էլ, ուրախ աղջիկ լինելով, աստիճանաբար
մոռացավ միքսությունքն ու մի ուրախ երեկո անցկացրիք:

Աչքերիդ անկյան ժպիտով,

Հացացքիդ լեցուն ջերմությամբ

Թվում է ոսկերչի ձեռքով ես քանդակված:

Աղջիկը գեղեցիկ է, նրբակազմ, և ինչո՞ւ թաքցնել, ճիշտ և
ճիշտ իմ ճաշակին է: Խոսակցությունը ընթանում է երգի ու մա-
նավանդ այն դժվարությունների շուրջ, որոնց հանդիպում են կա-
տարողները լավ երգեր որոնելիս: Օգտվելով առիթից, հաջորդ
ստավոյան երիտասարդ կնոջը ժամադրեցի Ռաուլ Բրետոնի
գրախնայակում:

— Ես կուզեմայի, որ լսեք իմ երգերից մի քանիսը, եթե,
իհարկե, դա հետաքրքրում է ձեզ:

Տպավորությունն այնպիսին է, կարծես հեղինակը բաց արտով
իր ծառայությունն է առաջարկում մի երիտասարդ երգչուհու, այն-
ինչ, իրականում, սողան ուզում է սիրահետել մի գեղեցիկ աղջկա:
Ու քանի որ այնքան էլ վստահ չէի, որ նա կգա, համեմայն դեպս
իբր թե իմիջիպալոց, վերցրի նրա անունն ու հասցեն, պատճառա-
բանելով, որ գուցե մի օր ինչ-որ դիրեկտոր երիտասարդ երգչու-
հու կարիք կունենա: Նա տվեց իր այցետոմսը՝ Էվելին Պլեպիս,
հոգեղ «Վերնիկե», փողոց Վերնիկե:

Գնացի Պիաֆի մոտ, շուրթերիս Էվելին մի հաստիկ բառ:
Ռոլանը ուրախ է, բայց Էդիտն անհանգստանում է:

— Ուրում առա՞ծ, ասում ես:

— Այո, — ասաց Ռոլանը:

— Ուրեմն սովեղ է:

— Ո՛չ, ո՛չ, շատ լավիկն է:

— Անկարելի է, ուրեմն հիմարիկ է:

— Չէի ասի, խեղացի է երևում:

— Խելացի, գեղեցիկ և ուսում առած... Սրա տակ մի բան կա: Անպայման ինչ-որ պակասություններ կունենա:

— Եթե ուզում եք իմ կարծիքն իմանալ, նա կատարյալ է:

— Կատարյալ: Դա արդեն վախենալու բան է: Պետք է զգուշանալ այն արարածներից, որոնք այդքան բարեմասնություններ ունեն ու փորձում են շշմեցնել իրենց գիտելիքներով: Ես քո տեղը չիմեի, կզգուշանայի:

Էդիտը ճիշտ նշանակետին կպավ: Իրոք որ Էվելինը ճնշում էր ինձ, վախեցնում իր ուսումով: Եթե ես՝ թերուս, կարողանամ հաղթահարել ուսում առածին, ինչպիսի՝ հաղթանակ... Հաջորդ օրը Էդիտն ասաց.

— Վերցրու ավտոմեքենան: Եթե դուրս գալու լինեմ, տաք-մի կնստեմ: Այդպես ավելի լավ տաքավորություն կթողնես բալիկիդ վրա: Ու եթե այս երեկո ազատ է, ճաշի հրավիրիր: Տեսնեմ ինչի է նման: Գիտես, որ հայտնի գործ դառավորող եմ, երբ ուզեմ: Ասրա ինձ նայիր: Չէ, չեղավ, այդ փողկապը լավը չէ, աս կապիր: Իմ կարծիքով լավն ես: Եթե քո երգերով ու քո այս մրոտքով նրան դուր չգա, նշանակում է հիմարի մեկն է: Ու եթե հանկարծ քեզ չուզեց, բանի տեղ մի դիր, իմացի՛ր, որ բավական է մտոդ ցցես, մեկը մեկից գեղեցիկ հիսուն աղջիկ կվազեն քո ետևից: Հենց մեկն էլ ես, թե ուզում ես:

Բրետոնների մոտ եմ: Հինգ րոպեան մեկ ժամացույցին եմ նստում: Վերջապես եկավ, դարձյալ ուշացումով: Երկչոտությունն քեմեց: Սև ակնոցս դրի, նստեցի դաշնամուրի առաջ, իրեն նրստեցրի կողքիս ու առանց գլուխս բարձրացնելու իրար ետևից մի տասը երգ երգեցի: Ընտրեց երկուսը, պատրաստվում էր գնալ, առաջարկեցի ողջեցել ու քանի որ դժվար էր տաքսի գտնել, ընդունեց առաջարկս: Մեքենայի մեջ խոսում ենք Ռոլանի մասին: Օգտվելով առիթից, ասացի, որ Ռոլանը իրեն ճաշի է հրավիրում: Առանց խնդրել տալու հրավերն ընդունեց, ու ճանապարհը թեքեցինք դեպի տուն:

Էդիտը նրան շատ սիրալիր ընդունեց: Ծուռ եկավ, աչքով արեց ու ատամների արամքից ասաց.

— Լավ ես... Անպետքի մեկը:

Եթե Էվելինը քիչ բան գիտեր իմ մասին, ապա ճաշի ընթացքում իմացավ ավելին, քան պետք էր: Էդիտն այնպիսի շոացությունք գովեց իմ տաղանդը, թաքնված արժանիքներս, ինձ սպասող ապագան, որ ամոթից չգիտեի ինչ անել: Աղջկան վերջնականապես ցնցելու համար ինձ նստեցրեց դաշնամուրի առաջ ու

միասին դռներն էր գցեցինք: Հանկարծ կանգ առաւ, մաշեց Ռե-
զանին ու շատ բարձր, նույնիսկ չափազանց բարձր ասաց.

— Մի բռնուկ գնանք իմ սենյակը, խոսելու բան կա:

Շուտ գալով դեպի Էվելինը՝ ներողություն խնդրեց ու հրավի-
րեց այցի գալ, երբ ցանկանա: Ապա, դաժարիտ, աչքով արեց ինձ
ու հեռացաւ, մի պահ մեծակ թողնելով մեզ: Այդ պահը տևելու
էր մոտ չորս տարի:

— Քեզ պետք է հաճախ տեսնեն, Ծա՛րդ, որ շնորհաման մոռու-
թորդ, — ասաց մի օր Ռատուլը:

Նա իրավացի էր: Ես պետք է ցույց տայի ինձ, հնարավորին
չափ շատ աչքեր պետք է տեսնեմ ինձ: Քանի որ նրանք չէին
գալիս ինձ մոտ, ես պետք է գնայի դեպի իրենց:

Ինչ-որ տեղ «Պակրաշի» ելույթն օգտակար եղաւ ինձ հա-
մար: Եթե ժողովրդին տակն ու վրա չարի, ապա գոնե այդ երեք
ձեռնարկներն ակնեցին դեպից-դեմից, փոքր-մոքր պաշտանագրեր
բե-
րել: Իհարկե թանկ չէի գնահատւում, բայց էլի մի քսան բռնու-
կադեցնում էի բեմը: Նշանակում է ներկայացումների առաջին
մասի համար բաժակաւորին հետաքրքրական էի: Ինչ խոսք, որ ինձ
ստացարկած պաշտանագրերից պետք է լսվն ու վատը ջոկեմ, ընտ-
րեմի աչն, ինչ օգտակար էր ինձ ու դեմ նետեմի աչն, ինչ սոսկ մի
քանի հաքցուր ֆրանկ էր բերում: Բայց դեռ մոտիկ անցյալի դատը
հիշողությունը, երբ ոչ մի աշխատանք չուներ, մղում էր ինձ ըն-
դունել աչն ամենը, ինչ ստացարկում էին:

Այնպես էր պատահում, որ երեկոյան ժամը 10-ից մինչև ուշ
գիշեր ելույթ էի ունենում հիմա տարբեր տեղերում: Դրան ավե-
ղացրած կինոսեանսների ընդմիջմանը ունեցած կարճ ելույթ-
ներն:

Ռա մի տանջալի մրցավազք էր. լեզուս կախ գցած վագում
էի այս բոլոր տեղերը ժամանակին հաւանելու համար: Ծանապար-
հին աղճատվում, ջնջվում էր գրիմս, բայց ոչինչ. «Պետք է քեզ
տեսնեն», ասել է Ռատուլը, ես էլ ցույց էի տալիս ինձ:

Հանդիսատեսն իմ բեմ բարձրանալը տհաճությամբ էր ընդու-
նում, այնպես որ, երբ երգերս անտարբերությամբ էր լսում, այդ
գրեթե հաջողություն էի համարում: Հաճախ սուլում էին:

Մի օր իրար ետեւից երգեցի հիմա երգ: Հանդիսատեսը, որ
մինչ այդ գրեթե սիրաւոր էր իմ նկատմամբ, ելույթից հետո տը-
րիտմֆ սարքեց: Կուլիսներում կանգնած ուշքի չէի գալիս: Ողջ
դահլիճը հոտովաղս բղավում էր, վանկարկում անունս. «Մի-երգ-
էլ... մի-երգ-էլ...»:

— Ի՞նչ ամեն,— հարցրի դահլիճի տիրոջը:

— Գնացե՛ք, քանի որ ուզում եմ,— ասաց նա, միան ընդունելությանից անշաղի գարմացած:

Վարագույրը նորից բարձրացավ, եւ վերադարձաւ, կանգնեցի բեմի կենտրոնում ու չհասցրի բերանս բացել, երբ դահլիճում մի աներեակայելի ծիծաղ պայթեց, որին հաջորդեցին անանջ խըլացնող աուղցներ... Ինձ վրա շարտում էին այն ամենը, ինչ ընկնում էր նրանց ձեռքը՝ թղթի կտորներ, մետաղադրամ... Մի քանի վայրկյան շվարած, ապշած, կանգնած մնացի տեղացող հարվածների տարաւի տակ ու հասկացա վերջապէս, որ նրանք ետ էին կանչել ինձ աւելի լաւ ունքակոծելու համար: Արցունքներն աչքերիս, անասահման ստորացած, լուսարձակների թույլ լույսի տակ, անշտապ քայլերով իջա բեմից: Այդ կարծես քիչ էր:

Արտիստական մուտք չլինելու պատճառով եւս պետք է դուրս գալի դահլիճի միջով:

Գլխահաւ, ատամներս սեղմած, ատանց համարձակվելու որեւէ մեկին մացել, դուրս եկա փողոց:

Հանդիսատեսի վատ ընդունելությունը միակ հոգաւ չէր. ձա՛յնա... Երեկոյի սկզբում լաւ դիմանում էր, հետո քանի գնում փչանում ու կորչում էր: Այնպէս որ օրվա վերջին ելույթս անց էի կացնում ատանց ձայնի ու գրեթէ ամեն անգամ լսում էի, թե ինչպէս մեկը ասում էր սեղանի շուրջը նստած բարեկամներին.

— Բա որ ասում էի... Բոլորովին ձայն չունի:

Մի օր հարդասենյակում եմ, եթե այդ նեղլիկ խուցը կարելի է հարդասենյակ անվանել, պատրաստ եմ, բայց դեռ ժամանակ ունեմ. որոշեցի մի հաշացք գցել այն մարդկանց վրա, որոնց առջև ելույթ պիտի ունենամ: Միմէ շարունակվում էր կինոնկարի ցուցադրումը, մայեցի ինձ դահլիճից բաժանող պատուտի ճեղքի:

Ահա նա, այն հանդիսատեսը, որի դեմ կոխվ պիտի տամ: Դահլիճում նստած մի գույգ համբուրվում է՝ ատանց կինոնկարի ու ջրջապատի վրա ուշադրություն դարձնելու: Մեկ ուրիշ անկշունում արևածաղկի սերմեր եմ չրթում: Մի խաբով, ոմանք եկել են արվեստի համար, մյուսները՝ ժամանակ սպանելու, ոմանք էլ պարզապէս հյութանոց չլինելու պատճառով:

Բոլոր դեպքերում պարզ է մի բան. նրանք չեն եկել ինձ՝ Շարլ Ագնավորիս համար:

Ֆիդոն վերջացավ: Ակտիւց կինոժուռնալը: Դահլիճում բղավում են, աղմկում... Մեկը սուլում է ինչ-որ քաղաքական գործչի, մյուսը ծիծաղում է վայր ընկնող մի սպորտամեմի վրա: Վերջապէս դահլիճը լուսավորվեց:

Գիտեմ, զգում եմ, որ դահլիճը սառն է այնպես, ինչպես թաղային կիներասիլիճը միայն կարող է լինել: Դաշնակաֆաթը, որ համր կիներակարների երաժիշտ էր հիշեցնում, նստեց դաշնամուր նոշված մի ավերակի առաջ:

Կուլիսներում եմ: Անուճա հայտարարեցին. դահլիճում ոչ մի թշնամական ռեակցիա: Դաշնամուրը չոր, տխուր, անկեղծաբան, ակսեց առաջին երգի նախերգը:

Ռեռ վարագույրը չքացված, բեմ նետվեցի, նետվեցի մի քիչ կեղծաճանցմելու: Այն մեռած շրջապատը, արթնացմելու այդ երաժիշտ-արհեստավորին, որն անկեղծաբան նվագում էր իր էսկիմոն ու կոնֆեսոր ծծող հանդիսատեսի առաջ:

Ինքս ինձ համոզելով, որ այնուամենայնիվ կկարողանամ հուզել նրանց, թափով ակսեցի առաջին երգս: Այդ հեղձնու, թերաֆաթ վատ ու ձանձրույթից մեռնող անծանոթների հայացքի տակ միայնակ մտածում եմ, որ գուցե նրանք ափսոսանքով են հիշում այն կոմիկին, որն անցյալ շաբաթ այստեղ, իմ տեղում կանգնած, ծիծաղից մեռցնում էր նրանց: Ես երգում եմ, երգում, իսկ նրանք մտածում են. «Ինչ է գլուխներս տանում...»:

Երկրորդ երգս էլ չկարողացավ գերել նրանց: Մինչ կոնֆեսի ճանդովող թղթերի գրեգումն ավիքները դեպի ինձ էին հոսում, աստիճանաբար ակսեցի կասկածել ուժերիս վրա:

«Գուցե իրոք լավ երգիչ չեմ... Գուցե իրոք երգերս այնքան էլ լավ չեն, որքան ես կարծում եմ...»:

Դաշնակաֆաթը, որն ինձանից անջատ, իր համար նվագում էր, երգն ավարտեց ինձանից շուտ ու չհասկանալով կատարվածը, ապուշ-ապուշ ինձ նայեց: Երգն ավարտեցի մեռակ ու շտապեցի հայտարարել երրորդը: Ես պետք է շտապեի. ծափահարությունները այնքան էին խղճուկ, որ շունչ չքաշած, լուրջուն էր տիրում: Իսկ ես վախճանում էի լուրջունից. դա ոչ մի լավ բան չէր խոստանում: Դաշնակաֆաթը վախճանալու բան չտեսնե, դրա համար էլ բավական ժամանակ էր անցնում, մինչև նա տեղից պոկում էր հաջորդ երգը: Երգում եմ բարձր, բայց մի պահ հանդիսատեսին հուզելու համար ձայնս ցածրացրի ու ինչ-որ տող մեղմ, ջերմությամբ արտասանեցի:

Դահլիճում մի ձայն թնդաց.

— Այդ բալիկին տվեք մոր գիրկը:

Ծարունակում եմ երգել: Մեկ ուրիշ ձայն առաջինից քաջալերված որոտաց.

— Բա եղա՞վ, հը՞... Մեղք եմք, չէ՞...

Մյուսները միացան նրան.

— Հերի՛ք է: Հերի՛ք...

— Ծիծաղեցրու մեզ...

Մեկ ուրիշ ձայն արշունս սառեցրեց ու քրտնեցրեց ինձ.

— Պ n n n n՛...

Ծաղոսնակում եմ երգել ու ինքս ինձ սատում. «Բա՛նի տեղ մի՞ դիր, արա այնպես, կարծես ոչինչ չես լսել»:

Նայեցի դաշնակահարին՝ պետքը չէ: Ըստ երևույթին սովորական բան էր նրա համար: Երևի՛ առաջին անգամը չէր, որ այս սրահում նման հանկարծակի բռնկումներ էին տեղի ունենում:

Մի կերպ վերջացրի երգս ու բեմից դուրս եկա: Բայց գողգոթաւ դեռ չէր ավարտվել: Պետք է նորից վերադառնայի բեմ ու երգելի չորրորդ երգը: Պայմանագրի համաձայն, տասնհինգ րոպեից ոչ մի վաշտկյան պակաս չսկսեք է մնայի բեմի վրա: Ետեկա:

Ինչ-որ մեկը կեղտոտություն շարտեց իմ հասցեին, մյուսները վերջնականապես դադարեցին լսել ինձ ու ակնեցին բարձրաձայն խոսել: Վերջապես ավարտեցի ելույթս ու դողալով բեմից դուրս եկա: Ամեն օր նույնն էր կրկնվում, բայց ոչ մի կերպ չէի կարողանում ընտելանալ:

Ես պետք է հեռաքրքրեմ նրանց, պետք է կարողանամ լուծություն պարտադրել:

Հարթատեղյակում հանվելիս մտածում եմ, որ վաղը այլ կերպ կմտնեմամ նրանց: Ինչպե՞ս, դեռ չգիտեմ, բայց կգտնեմ ձևը:

Վերադարձա ընկերներիս մոտ:

— Ինչպե՞ս անցավ երեկ:

— Ծատ լավ: Անհամեմատ ավելի լավ, քան նախորդ օրը: Վերջում մի երգ էլ խնդրեցին, բայց այդ կեղտոտ դաշնակահարի պատճառով ո՞րակ չարի. վախենում էի փչացնել ձեռք բերած հաջողությունս:

Հասկացա՞ն, որ ստում եմ... Գուցեն ոչ: Վերջին հաշվով, ես չեի ստում, ինչպես ամեն մի արտիստ, պարզապես ձևափոխում էի ճշմարտությունը:

**Մի գիշերում սերը պողոկաց մեր սրտերից:
Գրկվել էինք մեր իսկ խիճդից ամաչելով:
Մեր աչքերում երկյուղի հետք չկար անգամ,
Զի մանկության մահը խիճդն է ջահելության:**

Էվելինն ու Էս որոշեցինք միասին ապրել ու մեր սերը պա-
տրասպարել Բերրի փողոցի վրայի «Ակրոպոլիս» հյուրանոցում:
Այսպիսով, մեր սեւեռակի չորս պատերի մեջ կարող էինք ուզածիդ
չափ սիրել իրար, իրար սիրտ պատառոտել, հաշտվել ու նորից
կռվել:

Այդտեղ է, որ մի օր Կլոդ Ֆիկտուսն եկավ ու մեզ թատրոն
հրավիրեց:

Կլոդը գանգուր մազերով, բարաւիկ, փոքր մի տղա էր: Նը-
կատելի կերպով աշխատում էր չափազանց խորամանկ ու ծակող
աչքերին միասին աբստինացություն տալ: Նա կեղծում էր մասն
իր ժպտը, որ փոխանիփոխ մեկ զգվելի էր, մեկ կեղծավոր: Նա
դյուրագրգիռ, հետաքրքրական մի տղա էր, և հիվանդագին ճըզ-
տում ուներ դեպի հոշակավոր անոսնները: Մի անգամ, ներվային
փոքրիկ ծիծաղներով ընդհատելով իր խոսքը, ինձ վստահեց իր
երազանքը՝ ուզում էր դերասան դառնալ կամ երգիչ, կարևոր չէր
ինչ, միայն թե բեմի վրա լիներ ու արժանանար հանդիսատես-
ների հաջացքների՝ ու ծափահարությունների:

Նա վարպետ շողոքորթ էր ու, շնորհիվ իր ծառայականու-
թյանը, գիտեր անհրաժեշտ դարձնել իրեն: Ծնվել էր Բուս-Կոլում-
բում, բայց մինչև եղունգների ծայրը, որոնք թեպետ այնքան էլ
խնամված չէին, փաթիզեցի էր:

Նա շողոքորթում էր Էվելինին, գովում նրա հմայքը, մարմ-
նի գեղեցկությունը ու ինձ հետ վարվում էր այնպես, կարծես Ֆը-

բանասիրայի ամենամեծ երգիչը լինեի: Էվելինը սիրում էր հաճոյս-
խոսությունները, իսկ ես՝ շողոքորթությունները: Ավելին պետք
չէր, որպեսզի մա դառնայ Էվելինի մտերիմն ու իմ ասվերը:

— Ա՛հ,— հառաչում էր մա ինձ հանդիպելիս,— եթե կարո-
ղանայի ապրել Պիաֆի հետ, երբվում եմ, միանից բացի էլ ոչ մի
կնոջ չեի մայի:

Էդիտը միայն կիրքն ու երազանքն էր, այն սաստիճանի, որ
հետզհետե սկսեց քայլել, ուտել, խոսել ու երգել միայն պես: Ամեն
տեղ, ուր գնում էր, չէր կարողանում զսպել իրեն ու Պիաֆին չնը-
մանակել: Ու միշտ էլ հաջողություն էր ունենում, երբ երգում էր.

Իմ փոքրիկ կյանքում կա երկու տղա.

Մի՛նը՝ մուգ, մյուսը՝ խաբույաշ:

Վերջին հաշվով բոլորը սիրում էին մրան, անկախ միայն մար-
դայնացող թերություններից ու հաճախակի անշնորհք արարք-
ներից:

Մի օր Էվելինն ասաց.

— Դարդ մի՛ արա, աչքբան էլ գեշը չես:

Նա իմ կյանքը մոտոք գործեց ելույթներիցս մեկի ժամանակ:
Կողիաներում, ուր կարողացել էր խցկվել, հարցրեց.

— Դուք ինձ հիշո՞ւմ եք... Ես ձեզ հանդիպել եմ սրահից վեց
ամիս առաջ «Կոլոմբում», Պիաֆի ելույթի ժամանակ:

— Քանի՞ տարեկան էիք այդ ժամանակ:

— Տասներկու:

Հիշեցի: Աչքիս առաջ եկավ կարճ տաքաստով, փոքրիկ վեր-
ցցված քթով ու ցանցառ, անխնամ մազերով փոքր մի տղա: Այդ
երեկո կիճողահիլինի կուլիաներում պատահա՛ծ մարդուն պատմում
էր, թե ինչպես է սիրահարված Պիաֆին: Պիաֆը, որ իմացավ
այդ մասին, դուրս եկավ հարդասենյակից, մայեց իր երիտասարդ
սիրահարին ու Սիմոնին ասաց.

— Քեզ եմ տալիս...

— Ինչի՞նչ է պետք:

Ուրեմն իմ առաջ կանգնած երիտասարդը այդ տղան էր: Նը-
րան հաճույք պատճառելու համար ասացի.

— Ես ձեզ շատ լավ եմ հիշում:

Հիմա արդեն հագին երկար տաքաստ էր ու գլանակ գլանակի
հունեից էր վառում:

— Ինչո՞ւ եք զբաղվում:

Ընդգծված հպարտությամբ պատասխանեց.

— Դերասան եմ:

— Իսկ որտե՞ղ եք ելույթ ունենում:

— Հիմա «Գրամֆոն» թատրոնում, «Կաքավ Քրիստոսը» ներկայացման մեջ, — ու տպավորություն թողնելու համար ավելացրեց, — լվի դերը ես եմ խաղում:

— Օ՛, լավ է:

Ու ձևացրեց, թե հանկարծ բան է մտաբերել, այնինչ, հենց սկզբից այդ մասին էր մտածում:

— Ահա թե ինչ: Եկող հինգշաբթի հրավիրում եմ ձեզ ներկայացման, ես կգամ ձեր ետևից:

Ահա այսպես վերադառնա գոռա Կլոդ Ֆիկտային: Ներկայացումից հետո Էվելինն ինձ ու պիեսի բոլոր մասնակիցներին հրավիրեց անկյունի արձաքաակում մի բաժակ բան խմելու: Սեղանները իրար միացրինք, աթոռները քաշեցինք ու մատեցինք: Հարևանս ասաց, որ Կլոդն այս երեկո առաջին անգամ խաղաց այդ դերը, մի բան, որ նրան տվորակմանից ավելի շատախոս ու նշարդային էր դարձրել:

— Լավ էի, չէ՞... Մանավանդ որ խաղացի առանց փորձի... Ինչպե՞ս էր, Շառլ:

Զգիտեմ ինչ պատասխանել, նեղացնել էլ չեմ ուզում: Կատալի տվի.

— Իհարկե փոքր դեր էր, բայց կարևորը սկիզբն է:

— Սկզբի համար համարձակությունից զուրկ չեք:

— Անզգայությունից, — ձեռն առավ մեկը:

Երեկոյան մեզ ուղեկցեց մինչև հյուրանոց: Այդ օրվանից ամեն երեկո այցելում էր մեզ: Հետո սկսեց երևալ նաև ցերեկները, ի վերջո նույնիսկ առավոտները: Երբ նա մեզ մոտ չէր, ուրեմն թափառում էր «Անն Ժերմեն դը Պրեյի» կափեներում մինչև լալ պահը, երբ բաց թողնելով վերջին ավտոբուսը, վերջին մետրում, վերջին գնացքը, ոտքով տուն էր վերադառնում: Ես նրան երբեմն փող ու աիգարեթներ էի տալիս: Վարձահատույց լինելու համար մի օր նա մեզ տարավ ռեստորան «Լյա Պոլկա դե Մանդիբուլ»: Տիրուհին սքանչելի կին էր: Դաշնամուր էլ կար: Ամենակարևորը դա «ծաղալներին» մի կատարչալ դրախտ էր. սեղանները խողովակներով միացված էին տակառիկներին ու հաճախորդները, առանց մատուցողին ապառելու, սեղանի մեջտեղ դրած ծորակից լցնում էին գինին ու խմում: Ռեստորանից դուրս եկա առակալի հարբած: Ու քանի որ շատ հաճելի տեղ էր, տունս էլ մոտիկ,

սկսեցինք ընկերներով հաճախակի հանդիպել այնտեղ: Ջրուցում էինք, իմում, կատակում, յուրաքանչյուրս հանդես էինք գալիս մեր ունեւորութեան անորոշամբ: Այնտեղ էին Քրիստիան Մերրին, Ֆիլիպ Կլեքը, լինում էր նաև Հյուշ Օֆֆրիլ: ամենով մի տղա: Հարաւամերիկյան ֆուլկոնի մեղեդիներ էր երգում ու ձայնը արվելի էր հանգած, քան իմը:

Միշտ շատ ուշ էինք վերադառնում: Այդ տարի էլ ձմեռը խրա-
տաւշունչ էր: Ձյունը, անձրևը, ասունամաւնիքը իրար էին խառ-
նըվել:

— Որտե՞ղ ես քնելու,— հարցրի Ֆիկուսին:

— Որտե՞ղ, պիտի «Բուա-Կոլումբ» վերադառնամ:

— Այս եղանակի՞ն, այն էլ ոտքո՞վ:

— Այո՛:

— Հիմարություններ դուրս մի տուր: Այս գիշեր կունդավոր-
վես մեր սենյակում:

Երեքով վերադարձանք «Ակրոպոլիս» հյուրանոցը: Գիշերա-
յին պահակը հազիվ ուշադրութեամբ արժանացրեց մեզ, խնչեր չէր
տեսել իր կցանքում... Նա ընդամենը պատվիրեց աղմուկ չբարձ-
րացնել:

— Եղած-չեղածը մի՞ անկողին է,— նկատեց Ֆիկուսը:

— Հա՛:

— Երեքո՞վ պիտի պառկեմք:

— Չէ մի: Մի ծածկոց կվերցնես, կփաթաթվես ու մի տեղ
կպառկես:

Փորձեց տնդավորվել բազկաթոռին, հետո աթոռի վրա, մի
քիչ մոթմոթաց ու պառկեց հատակին:

— Կարծես պահապան ջուն ունես,— կատակեց Էվելինը:

— Անտեր ջուն,— ասացի հորամնջելով:

— Անտեր շները ամենախելացիներն են,— վիրավորված բռ-
նորեց Ֆիկուսը:

— Բայց հենց մոտենում ես՝ դրանց, հաշում են,— ասացի,
հանգցնելով լույսերը:

Չմեռը երկար էր. Ֆիկուսն հաճախ էր մեզ մոտ մնում: Ծած-
կոց ուներ, բարձ ու մոխրամաւն՝ նույնպէս...

Մինչ ես քնած էի լինում, գետնին պառկած շատախառում էր
Էվելինի հետ ու ծխում շոգեքարշի նման: Նրանց փախսոցը սո-
վորաքար քնեցնում էր ինձ, բայց երբեմն էլ արթնացնում էր, ու
ես աղմուկ էի բարձրացնում: Էվելինը բողոքում էր. հենց որ իմ
շրջապատում մի տարօրինակ, կատակչի տղայի էր հանդիպում,
իսկույն օգտվում էր նրանից: Կլոդը ծեծված շան տեսք էր ընդու-

նում: Խորամանկ էր. շատ շուտ էր հասկացել, որ ինձ մոտ կուր-
տիզանի իր տեղը պահպանելու համար պետք է կնոջս սիրմաշա-
հեր: Երբեք չէր հակաճառում նրան:

Ֆլորանսը, Ռիշարն ու ես մեկնեցինք Մարոկկո հյուրախա-
ղերի ու ելույթ ունեցանք գիշերային կաքարեներում: Ժամուկես
տևող այդ ելույթները կազմված էին հետևյալ կերպ: Ռիշարը
բեմ էր մտնում, մի քանի պատմությունն ասում ու ներկայացնում
էր Ֆլորանսին, որը հանդես էր գալիս իր երգերով: Հետո Ֆլո-
րանսը նստում էր դաշնամուրի առաջ, ու Ռիշարը ներկայացնում
էր ինձ: Ֆլորանսի նվագակցությանը երգում էի, հետո ներկայաց-
նում Ռիշարին, նստում էի դաշնամուրի առաջ ու նվագակցում
նրա նահանակներին:

Կատարվում է:

Այստեղ է, որ ես ունեցա կյանքիս ամենամեծ հաջողությու-
նը: Հաջորդ օրը լրագրիչը ամառապատ գովեստներ էին շռայլում իմ
հասցեի:

Թեպետ շատ էի կարոտել Էդելինին, բայց համաձայնեցի աշ-
խատել նաև Ալժիրում ու Թունիսում: Ու ճիշտ վարվեցի. «Մուլեն
Ռուժի» այդ ժամանակվա դիրեկտորը՝ Ժան Բոշեն նկատեց ինձ
«Կազինո դը Մարսկեշում» և առաջարկեց ելույթ ունենալ իր մոտ
որպես գլխավոր արտիստ:

Վերադարձին մի ձեռք զգեստ պատվիրեցի Լապիդուսի մոտ
ու ապստիկով գնեցի ամենավերջին մակնիշի ամերիկյան մի ալ-
տոմեքենա:

Գրոհեցի «Մուլեն Ռուժը». հաջողություն: Սկսեցին ջերմորեն
խոսել իմ մասին: Պաշմանագրերի առաջարկները ակսեցին աշնան
տերևների նման թափվել ինձ վրա:

Անգլացի աստամների արանքում, բարակ, մաշված բեղերով, խաղաղ ու կուշտ Բրունո Կոկատրիքսն ընդունեց ինձ «Օլիմպիա-լի» վերնի հարկի իր գրասենյակում:

Խոստում եմք իր հաջորդ ծրագրում կապահովիք իմ երույթի մա-ւին: Գիտեմ, որ սա կարևոր պահ է ինձ համար. հաջողությունը «Օլիմպիալիում» բախակալ կլինեք, որպեսզի ես ճանաչվեի ու ա-ռաջին քայլն անեի դեպի փառքի գագաթը տալով այդ երկար, խճողված սանդուղքով:

Առանց թափ տալու բանկոնի վրա ընկնող սիգարի մոխի-րը, Բրունոն ասաց.

— Ձեր երգացանկը, Շա՛րլ, լավն է, բայց անտիպ մի երգ է ձեզ պակասում, մինչև հիմա չչափած մի բան, որը միայն ձերը լինի:

Վերադարձա Սեն Ռուստիկ փողոցի № 18 աեցակա, ուր նոր էի՝ Եվա տեղափոխվել: Էվելինը տալը չէ: Ուրեմն կարող եմ հան-գիստ նստել դաշնամուրի ատաշ և աշխատել: Մատներս խփում եմ ստեղների, մեքենաբար ինչ-որ ակորդներ եմ վերցնում, քըր-քըրում ուղեղս: Նյարդայնանում եմ: Չեմ տիրում պատվերով աշ-խատանքը. մտքերս պետք է իրենք իրենց գան: Նրանք գալիս են, երբ իրենք են ուզում:

Փնտրում եմ... Արդեն մի տոտի սիգարետք եմ դառնարկել: Ապոված իմ, ի՞նչ գրեմ: Վեր ցատկեցի: Ահա մի լավ խորագիր: Բառերն ու նախադասություններն իսկույն սկսեցին հոսել: Գրում եմ, ջնջում, մորից գրում:

Երեք ժամ հետո վեր կացա. նոր երգը ծնված է ու ժողովրդ-րական բույր ունի: Դա կլինի իմ նորությունը:

**Երդվեցի վերջին օրով իմ կյանքի
Քեզ սիրել մինչև օրը իմ վերջին:**

Ծրագրում հիմնադրորդն եմ համոխ գալու: Ինձ նախագայելու է դաշնակաճար ժամ Լեցցիան: Բայց և այնպես շքեղությունն եմ թույլ տալիս ու իմ հաշվին չորս ուրիշ երաժիշտ հրավիրում: Սոսանալիք գումարս ծախսերը չի ծածկում. հեղինակների լնկերությունից կանխավճար եմ վերցնում: Այդ կողմից ապահով եմ:

Քանի մտախնում է մեծ երեկուն, ավելի ու ավելի եմ ձգվում, լարվում: Ժան-Լուիի բերած լուրն անգամ չի հանգստացնում ինձ:

— Ամառային հյուրախաղերի մի պայմանագիր եմ կնքել քեզ համար: Ելույթ պիտի ունենաս Լեո Մարժանի ու Կոդ Լութերի հետ: Հանդես կգաս առաջին մասի վերջում, ռեկլամն էլ բավականին մեծ է:

— Փո՞ղը:

— Վատ չէ: Օրը երեւումն հազար ֆրանկ: Պայմանագիր կընքեցի մարսելցի ժան Ռանգուլլիի հետ ու քանի որ ոչ մի գրոշ չունենք, որպես կանխավճար վերցրի պայմանագրով հատառված գումարի կեսը:

Պրեմիերայի օրը ողջ Փարիզը քաղմած է դահլիճում: Նըշանավոր հանդիսատեսների մեջ է նաև ժան Ռանգուլլին: Նա եկել է տեսնելու, թե ով եմ ես: Ինձ հետ պայմանագիր էր կընքել միայն նրա համար, որ իմ մասին խոսում են: Բայց երբեք ինձ երգելիս չէր տեսել:

Ահա բեմի վրա եմ: Դեռ չսկսած, գալչորկայի երիտասարդները քաջալերում են ինձ: Սկսում եմ երգել: Ռանգուլլին գտնում է, որ ձայնս խոսրոտ է. «Լարիճգիտ ունի», ասում է ինքն իրեն: Ես շարունակում եմ երգել, իսկ նա ողբաձայն ասում է. «Վա՛յ ես քո... չի կարող պատահել, որ այս հիվանդի հետ պայմանագիր կնքած լինեմ... Եղած, չեղած փողս էլ կանխավճար տվի... Հեկց որ սրան լսեն Մարսելում, ինձ պատուհանից դուրս կշարտեն»:

Առաջին երգից հետո սկսեցի սաստիկ քրտնել: Բայց ոչ այնպես, ինչպես Ռանգուլլին:

«Ա՛յ քո... Ախր ես պիտի զգուշ լինեմ: Ախր Ժորժետը (իբր կիկը) ասում էր. «Վատա՛հ ես, որ ճիշտ ես վարվում»: Օ՛, խեղճ իմ գլուխ...»:

Իր ողբով տարված նա չի նկատում, որ հանդիսատեսն ինձ լավ է ընդունում: Միակ բանը, որ նկատում է, այն է, որ երկրորդ երգից հետո ձայնս ավելի է խոսրոտվում:

Ռանգուլլին գետնահարված է. «Վա՛խ, վա՛խ: Երայթը չափարտված, որտեղ որ է կմեռնի: Ինչ պիտի անե՛մ: Ինչպե՛ս ետ վերցնեմ փողերս»:

Հարվածը ծանր է: Ահալոր դժբախտ՝ չորս կողմն է նայում ու հանկարծ նկատում, որ հանդիսատեսը գոհ է ու ծափ է տալիս.

«Խանգարված եմ այս փարիզցիները. ում ասես որ ծափ չեմ տալիս»:

Հինգերորդ երգից հետո, տեսնելով, որ դահլիճը օվաղիս է սարքել, Ռանգուլլին փորձում է մխիթարել իրեն.

«Վերջին հաշվով, եթե այս մարդը դուր է գալիս սրանց, կարող է դուր գալ նաև մարտեցիներին: Տեսնենք»:

Այդ վայրկյանից մյուսների նման ինքն էլ է սկսում ծափ տալ: Վարժես ինքն իրեն համոզելու համար, որ հավատում է ինձ:

Ընդմիջմանը անհնար է մտնել հարդասենյակս: Ժողովուրդը խոնված է դուռն առաջ: Մի բան, որ երբեք չէր սրատահել: Համերգի առաջին մասի հայտնագործությունն էր: Չորս կողմից հաճոյախոսությունների հեղեղ է թափվում գլխիս:

— Ծշմեցուցիչ էր:

— Ես վառահ էի...

— Ձեր երգերը հիանալի են:

— Օ՛, ինչպիսի ապագա է ապստոս ձեզ:

Հանելի էր լսել այդ բոլորը, բայց գլուխ չէի կորցնում. ոչինչ չէի մոռացել: Նայում էի այդ շողոթորոթող քերականներին, այդ ժպտացող դեմքերին, ու հիշում, որ դրանք նույն դեմքերն ու քերականներն էին, որոնք դեռ երեկ ասում էին.

— Երբեք հաջողության չի հասնի. սաղացնելու ապրանք չէ:

— Հո չի երգում, բղավում է:

— Սա ի՛նչ ձայն է... Ձայն էլ որ չեմ ասում այդ...

— Բղավելով հո չի կարելի իրեն լսել տալ:

— Իսկ երբ մեղմ է երգում, այնտեղ մարդ չկա (բարձր ծիծաղ):

— Այդ մարդը ինձ վրա կեղտոտ, անբարոյականի տպավորություն է թողնում:

— Քիչ է մնում քեմի վրա միջաքանկի:

— Այսպիսի արվեստը ընդունակ է ամեն ինչի: Ամեն ինչ հարմար է հանդիսատեսի վրա տպավորություն թողնելու համար:

— Կտեսնեք, առ մի օր քեմի վրա փուլ կգա:

Այդ երեկո այլ էր: Հանդիսատեսները աչքքան լավն էին: Զգիտեմ անկե՛ղծ էին արդյոք: Ձեմ կարծում: Ավելի շուտ կարծում

եմ, որ նրանք վախենում էին սխալվել ու խայտառակվել այն դեպքում, եթե մի օր հաջողության հասնեի: Նրանք բոլորը ուզում էին պատկանել այն մարդկանց թվին, որոնք հենց առաջին երեկոյին կանխագուշակեցին իմ հաղթանակը:

Չեղքս եմ սեղմում: Նկատեցի, որ անկախ ինձանից սեղմում եմ նաև նրանց ձեռքը, ովքեր վատարանում էին ինձ:

— Երգիչը նույնքան դիվանագետ պետք է լինի, որքան դեսպանը, — ասաց ինձ Բրունոն:

Անձանոթ դեմքերի այնպիսի բազմություն էր շրջապատել ինձ, հաճոյախոսությունների այնպիսի հեղեղ է թափվում գլխիս, որ հոգնած ու շմած, չգիտեմ որ մեկի ձեռքը սեղմել, ո՞ւմ նայել, ո՞ւմ պատասխանել: Մերթ ընդ մերթ նայում եմ ծնողներին, որոնք անկեղծ հուզված են: Նրանց հրմշտել, հարդասեցչակի անկումն էին քշել: Վեր կացա ու, ճեղքելով սմոկինգների ու երկար գգեսոների պատնեշը, ինքս իմ հերթին հրելով մոտեցա նրանց ու գրկեցի:

Էվելինը հանգիստ մի խմբից մյուսն էր գնում ու իր «արանքը» գովաբանում: Ես ափսոսում էի երկու հոգու քաջակաշությունը՝ Աիդայի, որը դեռ Կանադայում է, ու Պիաֆի, որը գտնվում է Նյու-Յորքում: Բրետոնները ուրախ փայլում էին:

Վերջապես հարդասեցչակս դառառվելեց: Մնացի Էվելինի, Ժան-Լուիի, Կլոդ Ֆիկուսի և Ժան Լեցցիայի հետ:

— Ո՞ր եմք գնում:

— Կարծում եմ, որ ի պատիվ Էդիտի պետք է «Կոշ դ'Օր» գնալ:

Պիաֆը իր արեմիերաներից հետո այդ ռեստորանն էր տանում մեզ:

Լուրերը շուտ եմ տարածվում: Ինձ դիմավորեցին որպես հաղթողի: Բոլոր բարեկամներս այնտեղ եմ, լավ ու վատ օրերի ընկերներս, նրանք, ովքեր հույսով եմ ապրում ու սպասում իրենց օրվան, ինչպես ես՝ մի ժամանակ: Բոլորը, բոլորը ներկա են: Խղմեցիներ, ընթրեցիներ ու Էվելինի հետ տուն փերադարձանք:

Ծառ բան չունենք իրար ասելու: Բացի այդ, ես «նկատուի» մեջ եմ. շատ եմ հուզված, չեմ կարողանում քնել: Վեր կացա, Աիդային նամակ գրեցի ու նոր միայն քնեցի թարմ դափնիներին վրա:

Ինչո՞ւ հանկարծ, ինչո՞ւ երկար տարիների դառնություններից ու մեթոմաններից հետո անապատելիորեն երկինք բարձրացրի՞ն ինձ:

Լրագրողներից մեկը ասում է Ռաուլ Բրետտոնին.

— Ազնավորը հաջողության հասավ, որովհետև փոխվեց:

— Ազնավորը չփոխվեց, դուք փոխվեցիք, — պարտախա-
նում է Ռաուլը:

Իրոք որ չէի փոխվել: Չալնա, արտաքինա, հասակս, զգեստ-
ներս, շարժումներս, երգերս՝ բոլորը, բոլորը նույնն էին:

Գուցե ժամանակ էր պետք, որպեսզի ընտելանային ինձ: Կամ
գուցե ես պետք է ծայրահեղ հոսանքաւորության մեջ ընկնեի, որ-
պեսզի նրանք ընդունեին ինձ: Չգիտեմ: Ամեն դեպքում ինչ-որ բան
էր պատահել, ու այդ բանը հնարավոր չէր վերլուծել. այնքան
փոքր էր, այնքան անորսալի, որ պարզ չէր ոչ միայն ուրիշների,
այլև ինձ համար: Իրոք, ի՞նչ կատարվեց... Գուցե այն, որ նրանք
հանկարծ հասկացան, թե ինչպիսի ջերմաստիճաններ են միմյան
իմ արվեստը: Ով գիտե...

Իրոք որ արվեստի հանդեպ ունեցած սերս ինձ երկար հան-
գիստ չէր տալիս: Կանանց, օրինակ, սիրում էի, նրանց մեջ միջո-
վանքում այն իդեալական ընկերոջը, որի հետ կկարողանայի
կյանքս կապել: Բայց երբ հիմա հետադարձ հայացք եմ գցում ու
մտածում այդ մասին, զգում եմ, որ ինչ-որ բան աղոտ կերպով,
անգիտակցաբար, պաշարում էր այդ իդեալական կնոջ պատ-
կերի դեմ: Կին էի փնտրում ու գտնելուն պես տանել չէի կարո-
ղանում: Խաղաղ կյանք էի ուզում ու տանել չէի կարողանում:
Գլխիս մութնի հարվածների կարիք էի զգում: Հիասթափություն-
ներս ու հուսախաբություններս հեղինակ-բանաստեղծիմ տալիս
էին այն ամենը, ինչ երգիչն էր ապաստում նրանից:

Այսպիսով, յուրաքանչյուր սեր, յուրաքանչյուր հոգեվիճակ
բանի, նոտաների էր վերածվում:

Ես ինձ միակնատեր էի կարծում: Ասեմք աղապիսին էի, միայն
սխալվում էի սիրուս մեջ, քանի որ կնոջ սերը՝ երկրորդը, ծառա-
յեցնում էի ստաջիանին՝ արվեստիս:

Կնոջը պաշտում էի մի՞նչև այն ժամանակ, երբ ինձ համակում
էր գրելու անզուսպ ցանկությունը: Այդ պահին սովորաբար նա
պտտվում էր իմ շուրջն ու զգվեցնում.

«Ի՞նչ ես գրում, սիրելիս»:

«Ես քո մոտան եմ: Դու չէիր կարող ոգեշնչվել առանց ինձ...»

Ամեն ինչ երգի թեմա է: Կարելի է երգել ամեն ինչի մասին:
Այսօր դա նորմալ է թվում: Բայց այն ժամանակ իմ երգերը դժ-
վար էր ռադիոյով անցկացնել...

Որոշակի մտքեր ունեի. անհեթեթ էի գտնում այն, որ կարող

են լինել «մերկ» կտավներ ու քանդակներ, անամոթ գրքեր, սիրո հանդուգն կինոնկարներ ու արգելվեին «բաց» սիրո երգերը:

Սեր Էիկթ ամուսն էր կուսում, հետո ուզում էի մեկնակ մնալ.

— Լավ կլինի դուրս գալ:

— Ինչո՞ւ:

— Ուզում եմ մեկնակ մնալ:

Սիրուց հետո,

Երբ մարմիններն են ձուլված,

Սիրուց հետո,

Երբ շնչառությունն է կարճ:

Հենց որ ծնվում էր երգը, մի տեսակ ազատագրված էի զգում ինձ ու անմիջապես վերադառնում էի մերան, որին իսկական, անաջնային տերն էի կարծում.

— Ինչո՞ւ ուշացար, որտե՞ղ էիր:

— Բայց չէ՞ որ դո՛ւ ասացիր, որ դուրս գամ:

— Ես քեզ ասացի բացակայել կարճ ժամանակով: Բոլոր պատրվակները լավ եմ քեզ համար...

Ու սկսվում էր անխուսափելի տեսարանը... Դա մեզ ցավ էր պատճառում, բայց այդ ցավն ինձ անկասկած անհրաժեշտ էր:

«Ես սիրում եմ միայն այն աղջիկներին, որոնց մեջ ինչ-որ մի բան կա,— ասում էի, իսկ այդ «մի բանը» պարզապես բարդություններն են. երբեք հանգիստ ու երջանիկ չեմ զգացել ինձ խաղաղ ջրերում:

Ծնողներս հարստացան եւ ինձանով: Ռադիոն միացրած, անվերջ լսում եմ ինձ ու շեմ հոգնում: Երբեմն մայրս ասում է հորդս.

— Գնանք մի քիչ շրջենք:

Հայրս գիտէ, թե ինչ է նշանակում այդ: Գնում ու հանդարտ մայրւմ եմ ափիշներին, որ ողողել եմ Փարիզը: Մի հակա ափիշ դրված էր մեր տնից ոչ հեռու՝ «Մուլեն Ռուժի» մոտ: Գնում, երկար կանգնում եմ դրա տակ, մայրւմ, մայրւմ ու կշտացած տուն վերադառնում, հոսով, որ ազատ վայրկյան կգտնեմ իրենց մոտ անցնելու համար:

Երբ աչքերում եմ նրանց, պետք է ամենայն մանրամասնությամբ պատմեմ բոլոր այն լսով քաները, որ տեղի եմ ունենում իսկյանքում: Նրանք ջերմորեն միանում եմ իմ ուրախություններին, քանի որ իրենք էլ ինձ նման երկար սպասեցին իմ վատ օրերի ավարտին:

Պատրիցիան մեծանում է ստանց զրկանքների: Նա ունի իր էլեկտրոֆոնն ու ձայնասկանչների հալաքածոն: Այդ թվականների դրանք երեխայի քաշով մեկ ոսկի արժեին: Երբեմն մտնում եմ դաշնամուրի ստաջ ու նրան սովորեցնում ջազի վերածած «Հուսնի լույսի տակ» երգը: Մայրս իր մոտ է պահում իմ լուսանկարների փաթեթը, որ նվիրում է մաւլանադին, հացագործին, նարապանադին, ընկերոսի ու աղջկան, ընկերոջ տղային ու տանտիրոջը, որ միշտ բարի է, անգամ այն ժամանակ, երբ ոչացնում եմք տան վարձը:

Ապագան պայծառ է երևում: Հեղինակային իրավունքներս բարեկեցիկ կյանք եմ խոստանում: Երբ հորս ասում եմ. «Պարոն Ազնավուր», նրանց տեղն է նստեցնում, ասելով.

— Ազնավուրը տղա է, ես Ազնավուրյան եմ:

Իմ փառքով տաքված, հայրս ավելի ու ավելի արքայական թելափողեր է բաժանում, բացատրելով.

— Հասկանո՞ւմ ես, տղաս, չեմ ուզում, որ սաեմ, թե դու մեծ փողեր ես վաճառելում ու ծնողներիդ թողնում չքավորության մեջ:

Հայ դերասաններն ինձ հանդիպելիս ասում են.

— Բարե, Վարպե՛տ: Ո՞նց ես, Վարպե՛տ:

Մեր ամենադժգոհ հարևանները կարծես մոռացել են, որ տափներ շարունակ, գիշեր-ցերեկ ցավացրել եմ նրանց գլուխները՝ խուլի նման խփելով դաշնամուրի ստեղներիմ:

Ֆրանսիացում սկսում եմ սնունդ հավել: Փայիզում արդեն ճաճաչված եմ: Ու մեր թաղում, հատկապես մեր փողոցում, մեծ, հրոշակավոր արտիստ եմ:

— Աս հոր կոստյոմ՛ւմդ է:

— Հա:

— Լաիր, բարեկամս, զահլեդ չի գնո՞ւմ:

Անհարմար եմ զգում: Փորձելով արդարացնել շքեղ հանդերձանքս, ասում եմ.

— Գիտե՞ք, մեր արհեստում ապրելակերպը կարևոր դեր է խաղում...

— Մի՛ արդարացիր, փոքրիկ, հո չես գողացել: Վաճառել ես:

Առաջին կոստյումներս կարում էր Տեդ Լապիդուսը: Արդեն սկսում եմ մերժել այն պայմանագրերը, որոնց փողը քիչ է, կամ տեղիսը պատշաճ բարձրության վրա չի գտնվում: Ժան-Լուիին, որն ավելց կարճամետրաժ ֆիլմերով զբաղվել, որպես իմարեասարի փոխարինեց Ժակ Վերնունը: Ժակն իր պարի կուրսերից հետո, ամեն երեկո թափառում էր մոդաիկ կաբարետներում, թաղի կինոդահլիճներում ու բոլոր այն վայրերում, որտեղ կարելի էր պայմանագիր կնքել ինձ համար: Սկսում եմ ոչ միայն պայմանագրեր ձեռք բերել, այլև՝ բարեկամներ ու կապեր արվեստի ասպարեզում:

Էվելինը հրճվանքի մեջ է: Ապագայի ծրագրեր է կազմում: Արդեն վայելում է ուսերին գցած ասպագա թանկարժեք մուշտանկի ջերմությունը: Իրեն տեսնում է շքեղ զգեստով ինձ թեմանցոսկ ասրած Կաննի ֆեստիվալի երկար սանդուղքներից իջնելիս:

Նա պատրաստ է, պատրաստ՝ ընդունելու պրեմիերաների, շնորհավորանքների իր բաժինը: Պատրաստ՝ իմ տեղը պատասխանելու լրագրողների հարցերին: Նա արդեն գիտե, թե ինչ պրոֆիլով պետք է կանգնի ինձ, ներողություն, իրեն նկարելու եկած ճուսանկարիչների առաջ:

Անն Ռուստիկ փողոցի վրայի իրար վրա դարձած անկողիններով երեք մետր լայնք ու երեք մետր երկարություն ունեցող մեր փոքրիկ սենյակին շոտով փոխարինեց գեղեցիկ թաղամասում գտնվող մի շքեղ բնակարան: Նա իրեն տեսնում էր մասնատկավարների մոտ ու պատկերասրահներում:

«Օլիմպիայի» երեք շաբաթ տևող փառավոր ելույթն ավարտված է: Կատարում են Ռանգուլլիի հետ կնքած պայմանագիրը: Պրովինցիայի հանդիսատեսն էլ իր հերթին ծանոթացավ Փարիզի հորելոսկ արտիստին: Գործերն լավ են գնում: Նույնիսկ շատ լավ: Ուսիս են խփում, ժպտում... Բոլորի համար են «Այդ զիլ Ծարլեն» են: Ժան Ռանգուլլին ձեռքերն է շփում ու ասում.

— Գրողը տանի, ի՞նչ հոտառություն ունեմ...

Կաննում ենք: Տեղավորվեցի շքեղ հյուրասենյակի ընդարձակ մի սենյակում: Անհանգստություններն սկսվեցին. ի՞նչ թեյադրամ պետք է տալ ինձ ուղեկցող տղային: Եթե քիչ տամ, ժլատ կկարծեն: Ծառ տամ՝ չտեսնորելու: Աչքերն կկոցեցի, ձեռքն անփույթ մտցրի գրպանս ու ինչ ընկալ ափիս մեջ, տվի: Խոր ընդգծված ռեպերաճան ու ներողամիտ հայացքն ինձ առաջին, որ դեռ շատ բան ունեմ տվորելու:

Վերջապես սենյակում մեկնակ են: Մտռեցա պատուհանին: Ծովի վրա բացվող տեսարանը հիանալի է, բայց և տվածս փողն էլ վատ չէ: Գուցե ինչպես առաջ, պետք է բավարարվեի բակ դուրս եկող պատուհանով: Ինչ լավ, գրողի ծոցը կորչի ժլատությունը: Ուսումնասիրեցի լողասենյակը՝ գրեթե երկու անգամ ավելի ընդարձակ է Փարիզի այն սենյակից, ուր ապրում ենք Էվելինի հետ: Ընկալուչը վերցրի ու մի ձայնով, որ կուզենայի վատահ ու թեթև հնչեր, խնորեցի ճամպրուկներս վերև բերել: Հետո տեղավորվեցի բազկաթոռի վրա ու սիգարետը շուրթերիս ապսեցի: Ծամպրուկներս բերին: Նորից թեյադրամ տվի: Տղայի հայացքն այս անգամ դժգոհություն, գրեթե արհամարհանք էր արտահայտում. քիչ են տվել... Պետք է անպայման տվորել ընդունված չափը: Ոչինչ, դա էլ կլիմի:

Ծամպրուկս բացեցի, հանեցի, կախեցի բեմակամ զգեստս, իրերս դասավորեցի հնարավորին չափ շատ ժամանակ տրամադրելով, հետո հորից հարեցի բազկոցի չափ մեծ բազկաթոռին ու հորից սկսեցի ծխել: Սպասում են: Բայց ինչի՞ չգիտեմ: Սկսեցի ձանձրանալ, հետո հանկարծ գայրացա.

«Ուրեմն այսպես, միլիոնատիրոջ նման բազմել են պառառում ու ձանձրանում են»: Պետք է զբաղվել ինչ-որ բանով: Ծովափ գը-

նալու մասին խոսք լինել չի կարող, մանավանդ մեկակ: Մեծ կյանքը, առանց գեղեցիկ աղջկա, մեծ չէ: Ինձ պետք է քեանեմ նրա հետ ու հարցնեմ. «Ո՞վ է այդ գեղեցկուհին, որ Աղճավորի հետ է»: Ինչպես Ռոշն էր ասում, «պետք է միացնել օգտակարն ու հաճելին»: Նա ինձ կերջանակացնի, մյուս կողմից էլ ռեկլամ կանի:

Ուրեմն: Դե լա՛վ... Նստեցի սեղանի առաջ ու արի աչք, ինչ միշտ արել եմ՝ աշխատեցի: Համեցի թղթերս, հանգերի բառաբանը դրի կողքիս, ուսո՞ղն ու խմելը մոռացած, անդադար ծխեցի ու աշխատեցի:

Երբ գլուխս բարձրացրի, արդեն գիշեր էր:

...Հյուրախաղերը շարունակվում են: Զգում եմ, որ արդեն «աստղ» եմ դառնում: Փողոցում տղամարդիկ շուր եմ գալիս, նայում ինձ: Կանայք ինքնագրեր են խնդրում, մյուսները ինձ հանդիպելիս, երգերիցս մեկն ու մեկն են քթի տակ երգում, հասկացնելով, որ ճանաչել են ինձ: Բայց ոչ մի բան հեկեց այնպես չի տրվում: Ռեալոտրաններում հաշիվ փակելիս հերս անիծում են, խանութներում բարձրացնում են սպրանքների գինը:

Ակտում եմ մասնակներ առանալ անժամոթ մարդկանցից, որոնք փող են խնդրում: Սրանք «աստղ» դառնալու նախանշաններ են:

— Հեկեց որ սկսեմ քեզից փող ուզել կամ գողանալ, — զգուշացրել էր ինձ Էդիտը, — նշանակում է դու ճիշտ ճանապարհի վրա ես:

Կամաց-կամաց վրա են տալիս շողոքոքի տգրությունները, իմ հաշվին ուտող-խմողները, նրանք, ովքեր երբեք ձեռքները գրքապանները չեն տարել, նրանք, ովքեր ճանաչում են Փարիզի առեճագեղեցիկ աղջիկներին ու պատրաստ են միջնորդ ծառայել, բոլոր անանկները, ձախողակները, ծուլերը, անշնորհքները... Մի խոսքով, բոլոր մակաբույծները:

Աստիճանաբար, շոյված ու վարակված փաշայի մասն բազմում եմ նրանց մեջ: Ես արլոր եմ, սիրամարգ, «պիժոն», միամիտ, հիմար: Մոռացած շատ անկեղծ, շատ փափկամկատ իսկական բարեկամներիս, հրճվում եմ, փքվում կուրսիզանների շրջապատում:

Եվ ես որպես բարիք

Հայտնում էի կարծիքս,

Որը ճիշտ էի գտնում,

Անբռնազբոս կերպով աշխարհը դատելիս:

Տաանչորս հոգի եմ նրանք, ովքեր զարթնելուս պես ինձ իրենց գիրկն եմ առնում ու բաց թողնում միայն ամկողմում տեղավորելուց հետո: Չեմ չափազանցնում, հաշվել եմ. տաանչորս հոգի եմ նրանք, ովքեր պատ եմ կազմում ու իմ հանգիստը ապահովելու պատրվակի տակ չեմ թողնում որևէ մեկը մոտենալ ինձ:

Նամակներս կարդում եմ ինձանից շոտ ու դիտմամբ տեղյակ չեմ պահում, երբ մի բարեկամ, մի հին բարեկամ, իսկական բարեկամ, փորձել է զանգ տալ կամ դուռն թակել:

Ես արդեն սեփական կարծիք չունեմ. իրենք են հուշում պատասխաններս: Էլ երկշոտ չեմ, ոչ էլ վայրենի կամ միայնակ: Նրանց ներկայությունը վատահոգություն է տալիս ինձ: Բռնակալ եմ դառնում: Այդ բոլորը տեեց մի քանի ամիս, մինչև այն օրը, երբ «Վիլլա դ'Էստի» ելույթից հետո նրանց հետ նստած կարարեի խոհանոցում, զարեջուր էի խմում: Այդ սովորությունը ժառանգել էի Էդիտից:

Այդ գիշեր, մինչ նրանք գրուցում էին, մի լրագիր ընկալ ձեռքս, որտեղ ինձ վերաբերող հոդված կար: Հոդվածը չար չէր, բայց նրբորեն հասկացնում էր ինձ, որ երես եմ առել: Այդ ինձ տակն ու վրա արեց. վճռեցի մեծակ տուն վերադառնալ:

Տաանչորսը միանգամից ոտքի կանգնեցին.

— Ի՞նչ պատահեց, Ծա՛ր: Հիվա՛նդ ես:

— Վիրավորեցի՞նք քեզ:

— Ի սեղ ապո՞ծո, առա՛. մեկը քո բարեկամներն ենք...

— Գիտե՞ս, որ մեզ հետ վախճանալու բան չունես:

Կանգնած եմ դռան շեմին:

— Բան չկա, տղաներ, ձեզ մի տանջեք: Հոգնածությանն նստալ է... Բարի գիշեր, լավ զվարճացեք:

Արագ դուրս եկա, քանի դեռ չէին առաջարկել ողբեկցել ինձ: Նետվեցի տաքքափի մեջ ու ամա տանն եմ: Երկար ժամանակ է, ինչ միայնակ չեմ մնացել: Ու ես, որ հազվադեպ եմ զննում ինձ, նստեցի հայելու առաջ, երկար մայեցի ինձ ու եկա այն եզրակացության, որ փայլուն չեմ: Սկսեցի ինքս ինձ խոսել, մի քան, որ հաճախ էր պատահում: Ինքս ինձ հարցեր տալի ու պատասխանեցի:

Ա՛յ քեզ բան... Գրիշ վերցրի, որ ուրիշներին դատեմ, ի վերջո ինքս ինձ դատապարտեցի:

— Ի՞նչ հիմարն եմ:

Երկու գնացքների, երկու նախահանգիստների,
Ինձ Նյու-Յորքից Սինգապուր տանող
Երկու ինքնաթիռների միջև,
Ես մտքով վերադառնում եմ դեպի անցյալը,
Անցյալը, որ մերն է
Եվ որի ձայնը լսում եմ միշտ:

Էվելինը երգում է Թուրքիայում, ես՝ Պորտուգալիայում: Նա
Եգիպտոսում է, ես՝ Մարոկկոյում: Նա վերադառնում է Լիոնից,
ես մեկնում եմ Ծվեյցարիա: Իրեն հետո տանելու միջոցներ չունենալով:
Սակայն ինքը չի էլ ուզում:

Այնուամենայնիվ, հաջողեցրի՞նք համոզիպել Մարսելում: Կա-
րոտի առաջին պահին անցնելուց հետո սկսեց դժգոհել իր վիճա-
կից:

— Ազնավորի սիրունին եմ ես, Ազնավորի սիրունին, ասե-
լեն ով եմ ես: Կարծում ես դա մեծ պատի՞վ է կնոջ համար:

Նա չի տրտնջում. հարձակվում է:

— Իհարկե, մտան բաներ հատկաճառը քեզանից վեր է...

Ես ինձ լավ եմ զգում աչքսիս, ազատ միության մեջ: Սակայն
այդ գիշեր նա ասաց այնպիսի խոսքեր, որ հուզեցին ու փափ-
կացրին ինձ: Հետո վախճանում էի կորցնել նրան: Վախի այդ ըզ-
գացումն ապրում ես, երբ շատ ես սիրում: Ես սիրում էի Էվելինին,
սիրում էի նրա արծաթափայլ մազերը, կանաչ հայացքը, հյութեղ
շուրթերը, ներդաշնակ մարմինն ու երկար, հեզաճկուն, նյարդային
արունքները:

Ամուսնացանք: Սիրող զույգը օրինակաճացրեց իր հարաբե-
րությունները ու անլեզալ անցյալը դարձավ լեզալ ներկա:

Ձնայած դրան, ոչինչ չփոխվեց. ես իմ հերթին շարունակեցի ճանապարհորդել, Էվելինը՝ իր։ Չմեղը մա դիմավորեց Մեծեռն, իսկ հիմա Սեն-Տրուպեզի լողափերն ու գիշերաչին կաքարեներն էր հայտնագործում, ուսումնասիրում։ Նա իր հանդիպումներն է բազմապատկում, ես՝ կիշումեարկում։

Գիտեմ, մնան վիճակին ոչ մի ընտանիք չի դիմանա։ Ուստի, Վիշիցում մի փոքրիկ դերում նկարահանվելուց հետո, ուր երգերիցս մեկն էի կատարում, ավտոմեքենայով սլացա «Կոտ դ'Ազյուր»։ Երույթ ունեցա Մանդուկոն ու մի քանի օրով ազատ եմ. որոշեցի գնալ Սեն-Տրուպեզ՝ կնոջս մոտ։

Առաջին հարվածը զգացի ձախ կողքիս։ Ցա՛վ... Ո՛չ, ցավ չեմ զգում... Մի քիչ շշմած եմ։ Այդքանը։ Մնացածը հորմալ է։

Երբ տեսա բեռնատար մեքենան, արդեն ուշ էր, ինչքան ուժ ունեի, կառչեցի դեկից, չօգնեց. ինչ-որ թրխկոցներ լսեցի, քիթս և ճակատս ուժգին դիպան ապակուն։ Ծնկներիս վրա ինչ-որ ծանրություն զգացի, ու մի երկարալար մխրճվեց ազդրիս մեջ։ Հիմարարար։ Հիմարարար մտածեցի. «Միայն թե քիթս ջարդված չլինի»։

Փորձեցի աջ ձեռքս բարձրացնել. չի եմթարկվում։ Փորձեցի ձախը, ոչ մի շարժում։ Հաջաքս դանդաղ ցած սահեցրի ու տեսա, որ ժամացույցիս շրթան կախված է դեկից, որի սունիմ ծոված է։ Սարսափած չեմ, գոնե առաջմ։ Նկատեցի, որ արմունկիցս առատ արյուն է հոսում։ Մեքենայի կառավարման պուլտը ընկել է ազդրերիս վրա։ Ահա ծնկներիս ճնշող ծանրության պատճառը։ Այստեղ էլ առատ արյուն է հոսում։ Վարդագույն մշուշի մեջ նշմարում եմ այն մարդկանց, որոնք շրջապատել են մեքենան։ Մեկն առաջ, «Բոլորն էլ մահացել են»։ Չայն եմ տալիս. «Ֆիկուս... Լեցիա...» Պատասխանեցին։

— Ի՞նչ վիճակումն եք,— հարցրի։

— Ձեռքս ցավում է,— առաջինը պատասխանեց Լեցիան։

— Իսկ դո՞ւ, Կլոդ։

— Գանգա ճգնված է։

Ձնայած վիճակիս, մտածում եմ, որ ըստ սովորության չափազանցեցում է։ Երեի գլխի վրա ուռուցք է առաջացել։

Արդեն կամավոր օգնություն է կազմակերպվում։ Անծանոթ մարդիկ կարողացան ծոված երկաթների միջից դուրս քաշել ու դեկիցներին։ Բայց ես դեռ անշարժ մնում եմ կառավարման պուլտի մոտ։ Մի քանիսը փորձեցին ինձ էլ դուրս բերել, բայց նրանց յուրաքանչյուր շարժումը ցավի ճիչ էր խլում ինձանից։ Հիմա ար-

դեն գիտեմ, որ երկու ձեռքերս էլ կտրված են, իսկ ուռքե՛րս, տեսնենք: Առայժմ պետք է դուրս գալ աշատեղից:

Ինչ- որ մեկը գլուխը մտցրեց մեքենայի մեջ: Նրան ասացի.

— Բարձրացե՛ք կապոտի վրա ու կառավարման պուլտը դեպի ձեզ քաշե՛ք: Ուշադիր եղե՛ք, ապակիները չսխառաւորուե՛ն ձեր ձեռքերը:

Անձանոթը մի ուսուցանող թռավ կապոտի վրա, ու պուլտը դեպի իրեն քաշեց: Բայց անհարմար դիրքի պատճառով պուլտը կարողացավ բարձրացնել միայն մի բանի սանտիմետր ու բաց թողեց ազդրերիս վրա: Ունացի: Ցավը տարածվեց ողջ մարմնովս. մեկ ու ցնցումից ջարդված ձեռքերս սուկալի ցավել սկսեցին: Երկրորդ մարդը բարձրացավ կապոտի վրա: Քրտինքի կաթիլները դանդաղ հոսում են աչքերիս մեջ ու սահում դեպի շուրթերս: Այնպես եմ հետմ, որ անկարող եմ արգելել երկու փրկարարներիս նորից տանջել ինձ. երկուսով տեղից պոկեցին ինձ ճնշող ծանրությունն ու այս անգամ ավելի բարձրից բաց թողեցին ինձ վրա: Ցավն այնպես է խեղդում ինձ, որ բղավել անգամ չեմ կարողանում: Երևի դիակի մեման ապիտակ եմ, բայց դա չի խանգարում, որ Կլոդ Ֆիկուսը կռահա ինձ վրա ու հարցնի.

— Ո՞նց ես, Ծարլ:

«Թշվառական, հիմարի մեկը,— ասացի մտքումս,— չես տեսնո՞ւմ վիճակս»: Ուզում էի մի լավ անպատվել, երբ տեսա, որ այդ երկուսը պատրաստովում են կրկնել իրենց համարը պուլտի հետ: Մի ցանկությունն ունեմ միայն. թող ոչ մի բանի ձեռք չտան, թող մեռնակ դուրս գամ տակից:— «Ես ինքս», բղավեցի, բայց ձայնս մի կարճ շունչ էր լուկ: Փառք աստծո, այնուամենայնիվ լքսեցին ինձ, զարմացան, բայց հնազանդվեցին:

Պիտի փորձեմ դուրս պրծնել առանց որևէ մեկի օգնության: Դանդաղ, սանտիմետր առ սանտիմետր, անասհման զգուշությամբ դիմելով միայն մարմնիս օգնությանը (ձեռքերս ջարդված ու խղճոսկ կախված են) հաջողեցրի դուրս գալ մեքենայից ու մի կերպ մնալ ծնկների վրա:

Հիշում եմ, Լեսիան մի թեթև նվլում էր. մատն էր ցավեցրել: Երևի մտածում էր. արդյո՞ք դեռ կկարողանա դաշնամուր նվագել: Ինչ վերաբերում է Ֆիկուսին, մի խոսք բացթերթաններով շրջապատված, որունք խղճահարված մայրում էին իրեն, խոտերի մեջ փոխված խոխուացնում էր, կարծես հոգին ավանդելիս լինեք: Հետագայում բժշկական օգնությունը պարզեց, որ ամենաթույլ վրնատվածքը մա է ասացել՝ քթի տակ փոքրիկ քերծվածք:

Պառկեցի մեջքիս: Ականջներիս մեջ դեռ վթարի աղմուկն

է, մեքենայի անիւլների հոխնչը: Լոտ եւմ: Զգում եւմ, որ ջարդուհիւր-
շուր եւմ եղել, բայց դեռ ոնց որ հարկն է չեւ տանջւում, հապա
ե՞րբ եւմ ուժեղ ցար զգալու: Չեւ համարձակւում շարժւել: Աշ-
քերս չորս կողմ եւմ ածում ու դիրտում ինձ շրջապատող մարդ-
կանց: Մեկն ինձ առաց:

— Ոստիկանությանը ահազանգւած է: Մի մտահոգվեք: Ուր
որ է շտապ օգնությունը կհասանի:

Սպասում եւմ: Ծոռապ օգնությունը չի հասնում: Մեկն առաց.
«Հո չեմք կարող թողնել, որ այստեղ մեռնի»: Մեկ ուրիշը որոշեց
ինձ դնել մեքենայի մեջ ու կլիմիկա տեղափոխել:

Վեր կենալն ու ձեռքերս աւօգնական կողքերից կախւած մե-
քենա մատելը հեշտ գործ չէ: Ինձ օգնում եւն: Բղաւում եւմ: Մի տա-
ւը կիլոմետր գնացինք: Անծանոթ վարորդս վախեւում էր, որ
շունչս փչեւ հեւց իր մեքենայի մեջ ու չոր-չոր անդադար կրկնում
էր. «Սխալ ուղղությամբ ենք գնում»:

Իրոք որ սլանում էինք առանց իմանալու, թե ուր: Հանկարծ
հանապարհի եզրին կանգնած շտապ օգնության մի մեքենա տե-
ւանք:

Ծալս, որ մինչ այդ գնալով անտանելի էր դառնում, միանգա-
մից պոռթկաց ու տարածվեց ողջ մարմնովս: Զգիտեւ ինչպես
հայտնվեցի շտապ օգնության մեքենայի մեջ: Մի քուր ինձ փա-
թաթեց ծածկոցի մեջ ու վերից վար կապկպեց մարմինս, որպեսզի
թներս աւօգնական դետոդեն չճոճվեն: Մեքենայի շշակը միաց-
րած՝ հակառակ ուղղությամբ 50 կիլոմետր արինք մինչև հասանք
Բրիկյոլի հիվանդանոցը: Մամուլի ներկայացուցիչները անհամբեր
ինձ էին սպասում: Մշուշոտ հալացքով նկատեցի լուսանկարիչնե-
րին ու ժպիտ սարքեցի. մասնագիտությանս պահանջն է: Ընդու-
նարանում ցալս այնքան սաստկացաւ, որ քուրը ստիպւած էր
թմրադեղ արսել, բայց չօգնեց: Մինչև անկողին հասնելս ուշա-
թափվեցի: Մինչ այդ հագիւ հացքի խնդրել, որ կատարվածի
մասին տեղեկացնեն ընտանիքիս, որը Կաննում էր գտնվում, ու
կնոջս, որ Սեն-Տրուպեզում արևի լոգանք էր ընդունում:

Զարթնեցի, և... կզակից մինչև գոտկատեղ գիպսի մեջ եւմ:
Թներս առաջ պարզած հանգչում եւն ծանր հեղադրամների վրա
այնպիսի դիրքով, կարծես հեւց մոր փրո մի երգ եւմ երգել-վեր-
ջացրել:

Անկախ դրանից գրում եւմ. կապանքներիցս ազատվելուց հե-
տո պետք է անմիջապէս փող աշխատել ու մարել բոլոր տեսա-

կի պարտութեամբ, որ գոյացել էին կլիմիկայում պատկած ժամանակ:

Թեև դեռ գիպսի մեջ են, բայց արդեն կարող են հեռանալ մեկնելից վեր քարձրացնել: Խնդրել են առկողմու մեջ նոտակալ հիշեցնող մի հարմարանք տեղափոխել, վրան՝ թղթի մի ատվար կապուց: Թեև պարզած, մատիտը մատներիս ծայրին, գրում են: Հարմար չէ: Նույնիսկ շատ հոգնեցուցիչ, բայց վիճակս մոռանալու համար ատիպված են գրել:

«Օրինակի» հետ կնքած պայմանագիրս ինքնուրուիքսան չեղյալ է համարված:

Բժիշկներից հարցրի, թե արդյոք թեևս կունենան իրենց նախկին ուժն ու ճկունությունը, պատասխանեցին, որ ոչ: Այդ հայտնությունը մի պահ գետնահարեց ինձ, բայց որոշեցի չհանձնել...

Երբ ահեցակոտմ մեծակ են մնում, բժիշկներից ու հիվանդապահներից թաքուն, վեր են կենում, կախվում են պահարանից ու փորձում են մի թեթև ձգվել, վերակենդանացնելու համար թևերիս մկանները, որոնք թույլ-թույլ կախված են իրենց կապանքների մեջ:

Առօրյա պետքերս հոգալիս մերժում են ուրիշների օգնությունը: Բայց ատամներս մաքրելու ու հագնվելու վրա կորցնում են առավոտվա մի զգալի մասը:

Ֆիկտսան ինձանից ոչ մի քայլ չի հեռանում, պատրաստ՝ կատարելու բոլոր հրամաններս ու քնահաճույքներս: Ես էլ ինձ չեմ զրկում նրա ծառայություններից, քանի որ այդ է նրա կոչումը, ու դա իրեն դուր է գալիս: Նա գիտե, ես՝ մուշնալես, որ իր անձնորայց ծառայությանը ձեռք կրելի իմ երախտապարտությունը ու մի պատվավոր տեղ կատանա քժնողների իմ փոքրիկ դրախտում:

— Ծարա՞վ ես, Ծա՛ր:

— Այո:

Վազում է առաջին հարկի խոհանոցն ու վերադառնում է սկոտեղով: Սկզբում հիվանդապահուհիներն ու սրահի աղջիկները ուզեցին ազատել նրան այդ պարտականություններից, մանավանդ որ դա իրենց գործն էր: Սակայն Կլոդն ընդդիմացավ: Ինքը պետք է հսկի ինձ: Բժիշկներից անընդհատ հարցեր ու խորհուրդներ է տալիս:

— Ահա՛ ջուրդ, Ծա՛ր:

— Մերսի:

Պատրաստվում է բաժակը ինձ մեկնել, հետո միտքը փոխում է ու նախադիմ հարում:

— Հըմ... Ինձ թվում է շատ է սառը:

— Ոչինչ, տո՛ւր:

— Չես վախեցնո՞ւմ, որ ձայնադարերդ վհասվեն. սառն է:

— Չահդես մի տար, ծաքապ էմ:

Խմում եմ:

— Այդքան արագ մի՛ խմիր, Ծա՛րլ, լավ չէ:

— Ռադդ քաջիր:

Մեղացած գնում նստում է: ՈւՖ, վերջապես մի քանի լույս էլ ու ինձ հանգիստ կթողնի: Քիչ հետո վեր է կենում և սոռոգում. վտանգավոր միջանցիկ քամի չկա՝ արդյոք: Խնամքով հարդարում է վերմակը, վերցնում խոզանակն ու սկսում է մազերս աանրել...

— Ի սեր աատծո, Կլո՛դ, նստիր տեղդ կամ գնա այստեղից:

Վիրավորված դուրս է գալիս: Հանգստացած հոգոց եմ հանում: Ես իհարկե կարող էի հրաժարվել նրանից, բայց նրա ներկայությունը ինչ-որ տեղ հաճելի է: Բացի այդ, ինձ արդեն դուր է գալիս, երբ մեկը հոգում է մանր պետքերս:

— Կլոո՛դ:

— Այո, Ծա՛րլ:

— Քոր է գալիս:

— Հիմա...

Ֆիկոսը վերցնում է հյուսելու շուռը, սահեցնում է գիպսի ու մաշկիս արանքն ու քորում:

— Ո՛չ, այդտեղ չէ... Ավելի վեր:

— Այսպե՞ս, Ծա՛րլ:

— Այո, լավ է, շարունակի՛ր:

Ծնողներս, Պատրիցիան ու Էվելինը հաճախ են այցելում ինձ: Արևահար ու բարակած կինս առաջվանից ավելի գեղեցիկ է: Ու ամեն անգամ նրան տեսնելիս ողջ էությունս քնքշության ալիքներ են բարձրանում: Բայց կնոջը կրծքին անդմեռ համար ամուր թևեր են պետք...

Մի օր, հիվանդանոցից դուրս գրվելուց քիչ առաջ, Ֆիկոսը ինձ ներկայացրեց իր ընկերներից մեկին՝ Դեմի Բրունելին:

— Նա քեզ կծառայի որպես վարորդ, մինչև ինքդ վարել կարողանաս:

Դեմին շեկ, երկայնահասակ, չոր ու մկանուտ արծվաքիթ մի տղա էր: Թավ ձայն ուներ և հատակ աչքեր, որոնք կարող էին և՛ ժպտալ, և՛ անգութ լինել: Գլուխը իսկական կռիվ անողի գլուխ էր ու չվնասված. մի բան, որ ասացուցում էր մարտ մղել-

լու նրա վարդապետությունը: Նա իսկույն դուր եկավ ինձ, ու ծառայության վերցրի: Ֆիկուսը մի հաշուք գցեց նրան, որը պարզ նշանակում էր. «Չմոռանա, որ իմ շնորհիվ ես այստեղ»:

Վերջապես հիվանդաւնոցից դուրս եկա: Բայց դեռ գիպսի մեջ եմ: Դեմին մտնեց դեկին, Ֆիկուսը տեղավորվեց ետևում ու անա հին, ծոմոված «Ռեկոյով» տուն վերադարձանք: Մեկ ջղայնանում եմ, մեկ վախենում. ձեռքերս շարունակում են չենթարկվել ինձ: Հիշում եմ բժշկի խոսքերը.

— Նախկին շարժումներիդ նկունությունը չի վերականգնվի:

Հակառակ դրան, նստում եմ դաշնամուրի առաջ ու գիպսի մեջ ձգված, թևերս առաջ պարզած, անշնորհք շարժումներով փորձում եմ նվագել: Հեշտ չէ: Նույնիսկ սոսկալի հոգնեցուցիչ է: Բայց պետք է կարողանամ նվագել առաջվա նման:

Կարոտել եմ աշխատանքին, թեմին, գիշերաչին թափառումներին: Կարոտել եմ նաև Էվելինին, որը սկսել է ավելի հաճախակի երկարատև բացակայել...

Իրոք, Դեմին հրաշալի սողա է: Միշտ կողքիս է: Նա ինձ ընկերակցում է Բրետունների մոտ, ուր հանդիպում եմ ընկերներիս ու փորձում գտնել ինձ:

Խուզած գանգով, գիպսե թևերով, գունատ դեմքով ու փոս ընկած աչքերով, բոլորովին նայելու բան չեմ: Ռեստորաններում ու գիշերաչին կաբարետներում, որտեղ վթարից հետո չեմ երևացել (վեց անգամ պառկել եմ վիրահատության սեղանին), գրավում եմ մարդկանց ուշադրությունը:

Այդքան ապաստված օրը եկավ. գիպսից ազատագրվեցի: Նստում եմ ինձ, աստված իմ, ինչ քարակ եմ թևերս, ամուծ, շարժում անելու անկարող ու վարդապետյն բժերով ծածկված:

— Իմ խեղճ Ծարլ,— Ֆիկուսը պատրաստ է լաց լինել:

— Մի քիչ մարգանք, ու ամեն ինչ տեղը կընկնի,— ասաց Դեմին, որը շատ հուզվողներից չէր:

Համաձայն եմ նրա հետ. ժամանակը չէ կանգնել ու ողբալ այդ երկու ձող հիշեցնող կոմպոզ-թևերը: Ընդհանրապես, պետք է ձեռքերին ուժ ու կշառք ներարկելու միջոց գտնել, վերականգնել նրանց արտահայտչականությունը: Այո, թևերն անգամ արտահայտչականություն ունեն: Կանչեցի Ժան-Լուի Մարկեին:

— Կարող ես նորից պաշմանագրեր կնքել ինձ համար:

— Կկարողանա՞ս:

— Պարտավոր եմ... Իսկ դա ավելի կարևոր է, քան կարողանալը:

— Ալժիր մեկնելու առաջարկություն ունեմ: Բացի այդ, կա-

յող եւ խուսել նաեւ Կոկասորիքսի հետ ու «Օլիմպիացոս» ելույթ
ծրագրել: Իմ կարծիքով շատ գործ կուեմնաս:

— Կարծո՞ւմ ես:

— Վստահ եմ: Վթարդ ապացուցեց քո ժողովրդականությունը:
Լրագրերն անընդհատ քո մասին էին գրում:

Սկսեցի աշխատել: Դժգոհ չեմ, գործերս արագ լավանում են,
քայց ամենական կշանքս օր-օրի վատանում է:

Կարծում ես ամեն ինչ թուլատրվում է քեզ,
Եվ վարվում ես ինձ հետ ինչպես խելքդ փչի:—
Մեկ արարքդ զղջում, մեկ սկսում նորից,
Սրտիս հետ վարվում ես ինչպես չար երեխա.
Եվ դու երես առած այն մանկանն ես նման,
Որ ոչ խաղի համար, այլ ջարդելու համար
Խաղալիք է խնդրում:

Կլոդ Ֆիկոսը շարքային զինվոր էր, ու զինվորական կյանքը սրտովը չէր։ Ուղղագրական սխալներով լեռն-լեցուն երկար մամակներ էր գրում ինձ, ուր բացատրում էր, թե որքան զգվելի է աճունորը, անկողիներ՝ անհարմար, ապիտակելիներ՝ կեղտոտ, համազգեստը՝ վատ կարված, վերադասները՝ տհաճ ու անկիրթ, ընկերները՝ հիմար ու կեղտոտ... Նամակները անփոփոխ ախարսովում էին հետևյալ նախադասությամբ. «Ի՞նչ բախտավոր ես, որ պատկանում ես այն դասի մարմկանց, որոնք ազատ են զինվորական ծառայությունից»։

Դեմին, որ նամակները կարդում էր ուսիս վրայով, ուներ իր միակ եզրակացությունը.

— Տեղն է այդ հիմարին։

Փորձում էի պաշտպանել, բայց էրբ խոսքը Կլոդին էր վերաբերում, Դեմին կատաղում էր։ Պետք է ասել, որքան Դեմին տղամարդ էր ու կռվարար, նույնքան իր արդուզարդով անհանգրատացած Կլոդ Ֆիկոսը նուրբ ու կանացի էր երևում։

Ամիսներն անցնում են։ Որքա՞ր մի առավոտ ծնողներիս բընակարանի վերևի սենյակում հետախոսը զանգեց։ Զանգը Մեփց էր։

— Դո՛ւ ես, Ծա՛րդ... Կլոդն է։

— Ողջո՞ւյն, ի՞նչ ես ասում Մեփում, ո՞նց ես։

— Մեր գումարտակը տեղափոխվել է Մեփ։ Ինչ վերաբերում է առողջությանն, վատ չէ, եթե չհաշվենք այն, որ չաղանում եմ։ Այդ մեկը միտ է։

— Բի՛շ կեր։ Չեմ կարծում, որ զանգ ես տվել, որպեսզի մի-հարեղու ունե՞իմ առաջարկեմ։

— Ծա՛րդ, ինձ քո օգնությունն է հարկավոր։

— Ասա՛։

— Այստեղ ձանձրաւում եմ. կուզեմա՞շի արձակուրդ ստա-
նալ ռւ մի քանի օրով Փարիզ գալ:

— Իսկ ինչո՞ւ կարող եմ օգնել:

— Անհասարկ մի հետազօյր տուր ինձ հետնչալ բովանդակու-
թյամբ. «Ըստ հիվանդ եմ, պետք եմ՝ մաշրդ»: Կարո՞ղ եմ հուշս ու-
նենալ, Ծա՛րդ:

— Կարող ես:

Դեմին, որ լսում էր խոսակցութիւնը, կատաղեց.

— Հասկանալի է, իհարկե ես եմ փոստ գնալու:

— Ճիշտ այդպէս:

— Կակսի հետազօրերով, հետո փող կուզի, վերջն էլ խաւիարի
ծանրացներ: Չէ՞ որ այդ կեղտոտող շատ նորք ստանոքս ունի:

Այս հետազօյրն առաջինն էր տագնապալից հետազօրերի աչն
շարքից, որ հետագայում վրա-վրա տալիս էի: Մեկ տատն էր
մահաւնում, մեկ եղբայրն էր վթարի ենթարկվում, մեկ եղբոր աղ-
ջիկը լնկնում ոտքն էր ջարդում, մեկ հորեղբայրը ամհամբէր ի-
րենն էր սպառում հոգին փշեղու համար, կամ նշանածը նշարդալին
նոսրս էր ունենում...

Դեմին փոստի մշտական աչցելուն դարձաւ: Ինչ վերաբե-
րում է ինձ, սկսեցի մտածել. եթե Ֆիկուսի նման շատ զինվորներ
կաւն բաւական, ապա մէջ աահմանները ստակալի ամասպահով են:
Գրեթե ամեն շաբաթվա վերջին Ֆիկուսը Փարիզ էր գալիս: Զին-
վորական կյանքը նրան չէր բուժել կուրտիզանի իր հակումներից:

Երբ առաջին անգամ ներս եկաւ, մի դժգոհ հայացք նետեց
վրաս ու ասաց.

— Սազերդ կեղտոտ ձեռք: Տեսնում եմ, որ իմ գնալուց հետո
ոչ ոք այդ հարցով չի զբաղվել:

Ֆիկուսը անցաւ իր նախկին պարտականութիւններից, ես էլ
թուշ տալի: Վերջին հաշվով, եթե դա հաճելի է իրեն, ինչ կա որ...

— Երբ մի օր հոշակաւոր արտիստ դառնամ, ես էլ կունե-
նամ մեկը, որ զբաղվի ինձաւնով:

Գիշերները քարշ է գալիս կարարեւներում, իսկ ցերեկները
ինձնից ու Դեմիից մի քաջ չի հեռաւում, ու զվարճացնում իր զին-
վորական պատմութիւններով:

— Զորանոցի կյանքը նույնքան զգվելի է, որքան ուղղիչ
տաւ: Բայց ունի իր առավելութիւնը: Օրինակ՝ կարող ես փախ-
չել:

— Հաճա՞խ ես փախչում:

— Գրեթե ամեն երեկո:

— Իսկ ո՞ր ես գնում:

— Երգում եմ կաշաքաւնի մոտ գտնւող մի փոքրիկ կաքա-
րեում: Այսպիսով երգերս կարգի եմ բերում, մի քիչ էլ փող եմ աշ-
խատում:

— Լսի՛ր, եթէ կարողանում ես գլուխդ պահել, էլ ինչո՞ւ ես
իմձնից փող ուզում:

— Ծա՛րդ,— ասաց Կլոդը խիստ ծայնով,— ամեն օր չէ, որ
երգում եմ:

— Իսկ ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ որոշ երեկոններ լինում եմ «ծակում»:

— Որտե՞ղ:

— Պարզ ասած՝ բանտում:

Զինծառայութեանից հետո ես նրան պատճառեցի իր կշանքի
ամենամեծ ուրախությունը՝ ծանոթացրի Պիաֆի հետ: Կլոդը մի
հայացքից դուր եկավ Էդիտին ու դարձավ նրա մշտական աչքե-
լուներից մեկը: Երբ Էդիտի ու ինձ հետ դուրս էր գալիս, փքվում
էր ու բարձրաձայն ասում, որ անցորդները լսեն.

— Ես աշխարհի ամենաերջանիկ մարդն եմ. գտնվում եմ իմ
ամենապիտան երկու էակների մեջտեղը:

— Վերջ տուր հիմարություններիդ,— ասում էր Էդիտը:

Կլոդը բացարձակ կախարդված է. ինձ չքեց ու տեղափոխեց
Պիաֆի մոտ, դարձավ նրա աղափսիւնը, մտերիւնը, քարտուղարը,
չար ոգին: Նրան ալկոհոլ, քնեցնող ու զարթեցնող հաքեր ու նը-
ման այլ մթերքներ էր մատակարարում, մի բան, որ Էդիտը օգ-
տագործում էր վտանգավոր քանակությամբ:

Մի օր ջախջախված եկավ ինձ մոտ: Աչքերը կարմրած էին.
լաց էր եղել:

— Էդի ի՞նչ է պատահել:

— Հեկոց նոր Էդիտին խնդրեցի ամուսնանալ ինձ հետ:

— Հետո՞:

— Հոհուաց:

Դեռիին խնդրեցի մի քանի օր հակել Կլոդին. Էդիտի միան-
գամայն հաւկանալի մերժումը վտանգավոր նշարաւիւն վիճակի
մեջ էր գցել նրան: Գիտեմ, որ պատրաստ է անել ուզածդ հիմա-
րությունը, և արեց... Էդիտի վշտից ախախլելու համար քարեկա-
մական կասկ էր հաւտաւտել ոմն Ալեքի հետ: Մի օր Ծանօթելիզեով
ճեմելիս, չգիտեմ ինչ պատճառով, կռիւ է ընկնում նրանց մեջ:
Մարդիկ մայրում են. սրտնեղած Ալեքը լքում է Ֆիկուսին՝ ասելով.

— Գնա ձո՛ւ եփիր...

Կլոդը ուզում է հետաքրքրական երեւալ: Ուզում է մի աշնայի-
ւի արտակարգ բան անել, որ շարժի Ալեքի մախաւնը ու գրա-

վի Պիսաֆի ուշադրությունը: Մի թափառ ու մի ձու է վերցնում, գը-
նում է դեպի Հաղթական կամարը, ձուն ջարդում է թափառի մեջ
ու դնում «Անհայտ գինվորի» կրակի վրա:

Ձուն չեփված, մի ոստիկան թափը դնում է նրա վզակոթին...
Կլոդը զանգ տվեց պահակատնից ու հարցրեց, թե ինչ ամի: Ես-
խոտուացա հետաքրքրվել: Զանգ տվի մի ծանոթ փաստաբանի,
որն ինձ նախազգուշացրեց, որ գործը հասարակ չէ, ու Կլոդ Ֆի-
կուսը կարող է շատ թանկ վճարել իր ձվածեղի համար: Դատե-
ցին. երեք ամիս բանտարկեցին:

— Կեղտոտներ, — քաջակամչեց Ֆիկուսը, — ես կբողոքեմ:

Փորձեցի ետ պահել, քաջատրեղով, որ էժան է պրծել, որ գոր-
ծը արդեն մեծ աղմուկ է հանել ու կարող է սյնափախ ծավալ ըս-
տանալ, որ զղջա հետազգայում:

Չկարողացա համոզել: Երկրորդ դատի ժամանակ շատ
մարդ էր հավաքված:

— Նայիր, — ասաց ինձ Կլոդը հիացած, — մամուլի ներկա-
յացուցիչներն աչտոնել են:

— Հետո՞ ինչ:

— Լավ ոնեկլամ կլինի ինձ համար:

— Իմ կարծիքով դա շատ թանկ կնստի քո վրա ու լավ ոնեկ-
լամ էլ չի լինի:

— Բոլոր ոնեկլամներն էլ լավ են, Ծա՛րդ, կտեսնես: Ենթոհիմ
ասա միջադեպի, մի բեմադրող ունիստր իր ֆիլմում դեր կատա-
ջարկի ու պաշտանագիր կկնքի ինձ հետ:

Պաշտանագիրը կնքվեց ինն ամսով... քանոյի հետ: Ինձ նա-
մակ է գրում, պատասխանում եմ ու ծանրոցներ ուղարկում: Նրա
դուրս գալուց հետո մի տեսակ խորթացել էինք իրար:

Մեզ անցյալից մնում է
 Լոկ ափսոսանք ու զղջում:
 Մի սեր արդեն մեռած:
 Ինչ էլ անենք հիմա, օտարներ ենք երկու
 Մի հարկի տակ ապրող:

Թեպետ կարոտով իրար գիրկ էինք մետովում, բայց կոխվեց ան-
 պակաս էր մեր մեջ: Նա ուզում էր իր կապերը պարտադրել ինձ,
 ես ուզում էի տանել նրան դեպի իմ բոհեմը: Նա երազում էր իր
 կարիերայի մասին, ես շարունակում էի ի՛մը: Նա ափրում էր խոր-
 հուրդներ տալ, ես չէի ընդունում ո՛չ նրա խորհուրդները, ո՛չ էլ
 քննադատությունը: Ես չէի ափրում նրա ջրջապատը, նա ամոտեսում
 էր իմը: Նա ազդեցիկ կապերին էր հավատում, ես՝ աշխատանքին:
 Նա ուներ ազդեցիկ բարեկամներ, ես՝ ուրախ ընկերներ: Նա հիւս-
 ցում էր իմ երգերով, բայց որպես երգչի կասկածանքով էր նայում
 ու որպես դերասան, անջնդրիք համարում: Նա մոռալիկ կարարե-
 ներ էր ափրում, ես՝ ընտր համբավի կարարեներ: Ոչ ափր, ոչ էլ
 լինդհանրապես կյանքի հարցերում մեր հայացքները չէին համ-
 ընկնում: Անցնող տարիները աստատիեցնում էին նրան, իսկ ինձ
 լինդհակառակը՝ հանդարտեցնում: Ոչ մի հարցում չէինք զիջում
 իրար, բայց յուրաքանչյուրս ավերում էր, որ ինքն է միայն զի-
 ջում: Սիրում էի նրա հունորի զգացողությունը. ծիծաղում էր, երբ
 կատակում էի:

Մեր բաժանումները համկարծակի ազատագրումներ էին. կը-
 ջանիկ էինք զգում, որ վերջապես մեծակ ենք ու ազատ: Բայց
 հեկեց հեռանում էինք իրարից, երկար մամակներ էինք գրում: Բա-
 ժանումը մեզ համար ազատագրում էր, հանդիպումը՝ կոխվ: Ամեն

ինչ հասցնար արդեօ էր խանութի համար ու տեսարանները, իհարկե, հաճախակի իրար էին հաջորդում:

Նրա հաշվեմկառ հաճութաբուխները ինձ համբերությունից դուրս էր հանում, իմ ռոմանցները կատարեցնում էին նրան: Նա պնդում էր, որ ինձ է զոհաբերել իր կյանքի լավագույն տարիները, ես մեղադրում էի նրան, որ ծաղրում է իմ արվեստը: Նրա բարեխառններն ինձ վայրենի էին համարում, իմ բարեխառնները նրան՝ ամբարտապան:

Երեխաների մոտ զվարճանում էինք ու կռվում հավաքարարների մոտ: Սիրում էինք իրար ու ատում: Մեր կյանքը ծիծաղից ու արցունքից էր շաղախված:

Մեր ամուսնությունից հետո Սեմ-Տրոպեզում ես նրան մի մտորանալակ մվիրեցի: Բայց հե՛նց անցավ ուրախության ատաղձին պահը, մա՛սկանաց աշխույժ մեղադրել ինձ, որ ամուսնական մատուցի չեմ մվիրել:

Ի վերջո պայթեցի.

— Հեշտ չէ աահել ջրի վրա ադամանդե դահուկներով, — ա-
սացի:

Ես սիրում էի նրա մեջ միայն այն, ինչ իրենն էր: Այսինքն այն ամենը, ինչ ամուսնելի էր: Իսկ ինչո՞ւ մա՛սկանաց ինձ, աչքայե՛ս էլ չիմացա: Այդ երկար պատերազմում մեկն ու մեկը պետք է հաղթեր: Բայց վերջին հաշվով երկուսս էլ պարտված դուրս եկանք: Այդ պարտության հողի վրա, օգտագործելով իրեն գրած որոշ մամուկներս, մի գիրք գրեց «Մեր պատմությունը» վեր-
նագրով: Այսպիսով ապացուցեց, որ ինքը լավ ճիշտություն ունի, իսկ ես... հուշեր:

Մեր ամուսնական ճաշերույթին, որը պահանջեց «Լա Մուտ-
յեր դը Մոնֆոր-Լամորիում» կազմակերպել, հանկարծ ճչաց.

— Տասներեք հոգի ենք լինելու սեղանի շուրջը, դժբախտու-
թյուն էրեքի:

Դժբախտությունը վանելու համար, վերջին րոպեին, մի հոգու էլ հրավիրեցի:

Երկու առաթի անց մեր փաստաբաններն ակնեցին իրենց մըր-
ցույթը:

Մի երջանկություն, որ մեր սրտին խինդ էր պարգևում,

Մի երջանկություն, որը մեր սրտում այնքա՛ն տեղ ուներ,

Կարո՞ղ է մեզնից հեռանալ հավետ՝

Զնջելով հետքն իսկ սիրո պարգևած մախկին հուշերի:

Ես չեմ կարող տունս մտնել,
Քանզի այնտեղ անցյալն է իմ,
Որ կանգնում է աչքերիս դեմ
Եվ քայլ առ քայլ ինձ հետևում:

Ահա դարձյալ ամուրի եմ: Այդպարապատությանս պալատից վերադառնալուց հետո, ուր ծամածոթություններ ու դատը խոսքեր փոխանակեցինք, նորից սուզվեցի ամուրիի կյանքի մեջ: Էվելինին կորցրի: Կարող էի մխիթարվել, մտածելով միայն այն վատ օրերի մասին (նրանք շատ էին), որ անցկացրի նրա հետ ապրելիս: Սակայն հիշում եմ միայն այն լավ օրերը, երբ ուեռ միտող զույգ էինք: Այդ հիշողությունները տաջում եմ ինձ: Նույնիսկ եթե մեր սերը մահացած էր, միևնույն է, ամուսնալուծությունը խոր վիրավորանք ու վիշտ պատճառեց ինձ. վատը շատ էր՝ զգվելի խոսքեր, զգվելի ժեստեր... Զույգի վերջը տխուր պատկեր է:

Միայնակ եմ: Տառապում եմ: Փորձում եմ հարբեցողության տալ ինձ. նման հոգեվիճակներից դուրս գալու տարածված մի ելք, որը սակայն սոսկալի գլխացավից բացի ոչինչ չի տալիս: Փորձում եմ վիշտս մոռանալ ոչիշի գրկում. միևնույն վայրում է մյուսին: Սակայն միտք չունեմ:

Մի ելք է մնում միայն. նորից սուզվել աշխատանքի մեջ: Դեռի հետ Բելգիա մեկնեցի: Նա հիմա քարտուղար-ադմինիստրատոր-ռեժիսորի կրկնակի պաշտոն է վարում. առվերի նման հետևում է ինձ: Ինձ համար Դեռին դարձավ ավելի շատ ընկեր, քան ծառայող: Մաճաղվանք որ ես չեմ կարող ապրել ու աշխատել մեկի հետ, որի նկատմամբ բարեկամական զգացում չեմ տածում:

Բրյուսելի հսկա «Հին Բելգիա» կաքարեն, ուր հանրիստատեաները խմում են ներկայացման ընթացքում, բերնեղերան լի է: Դահ-

լինում մի պտույտ կատարելուց հետո Ռեմին ձերարժու կաշմկլտա-
ցող աչքերով առաց.

— Սրահը լի է մեկը մեկից միտումն աղջիկներով:

Ուրիշ ժամանակ այդ լուրը կոզկոտեր ինձ, բայց հիմա...
Անցյալի կարոտը դեռ չի փարատվել: Հաջողությամբ երգեցի:
Այստեղ էլ չգգացի այն բախարաբաժնությունը, որ միշտ զգում էի,
երբ ակամջիս էր հասնում ծախահարությունների որոտը:

Դժբախտ եմ: Ու այդ միճակը հաճեցի է ինձ: Սկսում եմ վատ-
նել ինձ, ինձ ալկոհոլիկ եմ տվել:

Եվ աչքպես ջարտնակվեց միմեյն Բաքույուն մեկնելը, որ
ելույթ ունեցա գալուս հաջորդ օրը: Այստեղ «մեղքերս» դուրս տը-
վին...

Հագիվ էի հարդասենյակ մտել, երբ առաջին ցավերը ակա-
ցին գալարել ստամոքսս: Բեղգիական օրերը ուրախ էին, իսպա-
նական ութ օրերը՝ տանջալի: Ստամոքսս ու աղիներս ահապա-
ցավում են. թանկ եմ վճարում բրյուսելյան գիշերների համար: Այն-
քան վատ եմ զգում, այնքան հիվանդ եմ, որ մի որոշում կաշա-
ցրի, որը և միշտ հարգեցի:

— Ռեմին:

— Այո, Ծառ:

— Այսօրվանից ոչ մի կաթիլ ալկոհոլ... Դու հասկանո՞ւմ ես,
ես պետք է ընտրեմ կամ ալկոհոլը, կամ արվեստը: Ուզում էի հա-
ջողության հասնել, հիմա այդ ճանապարհին եմ: Ծառ հիմադ կլի-
նեմի, եթե սուտ հաճույքների համար փչացնեմի ամեն ինչ: Վերջին
հաշվով ալկոհոլը ոչ մեկին լավ բանի չի հանգեցրել:

— Դու իրավացի ես, — առաց Ռեմին, — համաձայն եմ քո
որոշման հետ: Բայց...

— Բայց ի՞նչ:

— Իսկ աղջիկները:

— Մի կատակիր: Սերը երբեք ոչ ոքի չի տպանել:

— Զո երգերում ուրիշ բան ես առում:

Հրաշալի է սերը, հեքիաթացին է այն

Եվ չափազանց բարդ է բացատրելու համար:

Այցելում է սրտին, հեռանում է սրտից,

Մեր սերը իսկապես լուսնոտի է նման:

Ամեն ինչ անցնում է,
 Ամեն ինչ՝ մեռնում,
 Ես ստվեր եմ դառնում քո սրտում հիմա:
 Սրտում, ուր ամեն ինչ նախապատրաստվում է
 Մի այլ սիրո, մի այլ նվաճման համար:

Մտածում եմ աչքն ամենի մասին, ինչ մի քանի ամիս է տևե-
 ղի է տևեցնում իմ կյանքում՝ ձայնագրություն, աղջիկ, նկարահա-
 նում ֆիլմում, ձայնապնակ, հետո էլի աղջիկ, օր-օրի աճող պաշ-
 ւանագրի առաջարկություններ, հետո մեկ ուրիշ աղջիկ, լրագրեր,
 որոնք փոքր անախորժություններս վերցնում ու մեծ դրամաներ են
 դարձնում:

Առատ նամակներ եմ ստանում, լույս է տեսնում «Կլուբ Ազ-
 նավորը»: Դրանք իմ աճող ժողովրդակականության անառարկելի
 նշաններն են:

Ծաղրունակում եմ ապրել ծնողներիս քնակարանի վերնի հար-
 կում: Այդքան, ամուսնուց բաժանված, վերադարձավ Կանադայից
 ու նշանվեց ժողով Կարվարելեց անունով մի երիտասարդ կոմպո-
 շիտորի հետ:

Արագ համբարեցի քրոջս ու մեկնեցի Լիսաբոն հասերգի: Վե-
 րադարձի ճանապարհին ինքնաթիռի մեջ հանդիպեցի մի խումբ
 ֆրանսիացի արտիստների, որոնք վերադառնում էին «Մար դել
 Պլատայի» ֆեստիվալից:

Նրանց մեջ նա՛ է: Աստված իմ, ո՛րքան գեղեցիկ է... Ան-
 կարելի բան է. աչքքան հմայք, նման երկար ու շեկ մազեր, նման
 նուրբ ու պլացիկ կազմվածք... Անթաքթ ճայում եմ: Միտուս նորից

է ակսում բարախել աչն չորահատուկ ուղծով, որ ունենում է նման դեպքերում:

Նա տվորական էակ չէ. նրա կենսագրությունը հարուստ է բազմաթիվ հաջողված ֆիլմերով: Մինչ այդ էլ էի համոզիպել նորան, քայց աչն ժամանակ ամուսնացած էի: Հիմա օղի նման ազատ եմ:

Ինքնագիտը աավառնում է: Վեր եմ կենում, մոռենում եմ Էստելյա Բլեյնին: Նա էլ է վեր կենում ու թեթև քաջկրուկ գալիս է դեպի ինձ: Երկու սիրող պրտերի մման արդեն իրար ենք ձրգտում: Ճակատագիրն այնպես կամեցավ, որ ես նրան երկնքում գտնեմ:

**Ես սեր ունեմ արտի չափով,
Ցնծություններ՝ լեցուն ցավով,
Ուրեմն խիստ բնական է,
Որ և՛ վիշտը զգամ շատ խոր:**

Օդում մեր մատներն իրար են խառնվում, շուրթերը հպվում շուրթերին, միմյանց սեր ենք շնչում: Երկրից հազարավոր մետրեր բարձրության վրա, մեզանկ ենք աշխարհում, մեր մոր, ամամայ երջանկության հետ:

Փարիզում իրարից ենք բաժանվում: Ամենուրեք իմ սիրած կարքերենեքում ու գիմեռներում միասին ենք, ես ու Էստելյան: Այստեղ ես իմ հուշակալության հիմունքները ակսում եմ պրտտեցնել գլխիս ու արթնանում եմ ինձ: Ուր էլ գնամ, միշտ մի սեղան կա հատուկ ինձ համար, վիսյիի մի շիշ իմ անունով, ու իմ վերջին ձայնասեակը, որը ակսում եմ նվագել, երբ հաչոնում եմ, որ գալիս եմ:

Էստելյան վերջնակաճապես մտալ իմ կյանքը հեռց աչն վայրկյանին, երբ Փարիզի եկրանների վրա բարձրացավ իմ առաջին չուրջ կինոնկարը՝ «Գլուխը պատերին», որն ինձ «Էստուպ դը կրիստալ» մրցանակը բերեց:

Այս անգամ, իրոք որ, փառքի ճանապարհին եմ, ու ոչինչ չի կարող կասեցնել իմ հաղթարշավը:

Օր-օրի շատացող բոլոր ընկերներս այդ եմ պնդում: Իսկ եթե ինձ մի ավելորդ ապացույց էլ էր պետք, ինձ՝ հիմապիս, որի սընսարածությունը վտանգավոր չափերի էր հասնում, խաբա աչն տվեց Ժան-Պիեռ Մոքիյն, առաջարկելով Ժակ Ծարիեյի հետ նըկարահանվել «Որունդներ» ֆիլմում: Էստելյան մոչնդես դերաբաշխման իր բաժինն ուներ: Ու ես նրա հետ ապրեցի մեր սիրո

վերջին գեղեցիկ օրերը: Հետո... Հետո ինչպես հաճախ է լինում, հրաման կլանեց կինոդերասանուհու իր կարիերան, իսկ իմ կարիերան շարունակեց ինձ նետել մի քաղաքից մյուսը: Նա ճանաչեց այլ վայրեր... Իմ աչքերը հանդիպեցին այլ աչքերի... Մեր ճանապարհները բաժանվեցին:

Զայնասյանակներս տարածում եմ ձայնս: Հաջողություններս անդիմել են՝ «Եկ, գլուխդ դիր ուսիս», «Զահեղություն», «Օ՛հ, մեռնել քեզ համար», «Մեր պատրանքների պալատը», «Սիրոսց հետո» երգերը տարածվում են ուղիղ լույսով: Միայն ինձ ինձ լսում:

Ես՝ երկշոտս, հետզհետե դառնում եմ հպարտ ու ինքնավստահ:

Իմ երգերով հանդես եմ գալիս երգի մեծ վարպետները՝ Ժակ-լին Ֆրանսուաշից մինչև Էդիտ Պիաֆը: Լրագրողներից մեկը իր հոդվածը վերնագրում է «Ֆրանսիան Ազնավորացված է»: Յոթերորդ երկնքում եմ: «Դյուկրետե Տոմպոնի» հետ կնքած պայմանագիրս մոտենում է ավարտին: Ոսկե պայմանագիր եմ կնքում Էդդի Բարկլեյի հետ, որն անցյալում ինձ մերժողներից էր: Ժան Կոկտոն ասեմ մի հաջողությունիցս հետո ջերմ ու քաջալերող մի փոքրիկ նամակ է գրում:

Այո, ինձ թվում է լուրջ նման հեշտ ու համոզիստ է գնում: Ամեն ինչ հիանալի է: Ամպերի մեջ տալանդում եմ: Հորիզոնը ամռան օրվա նման կապույտ է, ու ես լողում եմ երանության մեջ:

Այդքան տարիների ապաստանից, նվաճարացումներից ու ծանր օրերից հետո վերջապես ինչեց փառքի ժամը: Այնքան վստահ եմ ինձ վրա, որ Փարիզ վերադարձա արդեն որպես մեծ արտիստ ու իսկույն որոշեցի համերգային շրջագայության մեկնել պրովինցիա:

— Այդ շրջագայությունն ինձ կտա երեք բան,— ասացի Դենիին,— նախ հոշակա կամրասների, հետո հնարավորություն կունենանամ հղկելու երգացանկս, որը պատրաստել եմ «Ալիսիայի» դահլիճում վճռական ու կարևոր ելույթիս համար, ու վերջապես, փող կաշխատեմ:

— «Եեֆը» դո՛ւ ես,— լսկոնիկ պատասխանեց Դենին:

Նրա թերահավատությունը մի քիչ նյարդայնացնում է ինձ: Նա միակն է ինձ շրջապատող մարդկանցից, որը կարծես կասկածանքով է նայում իմ արժանիքներին: Խումբը կազմեցի: Հավաքեցի երաժիշտներին ու մի ավտոբուս գնեցի:

Շրջագայությունը սկսվում է Մարսելից: Դեռ համերգից առաջ առաջին երկրպագուհիներս շրջապատեցին հյուրանոցը: Լույ-

սը չքացված, պատուհանի ետև թաքնված, հետևում էին նրանց ու
անկարող էին զայել անապարծ ու ինքնագործ ժպիտու:

— Ի՞նչ լավ է, չէ՞, — ապացի Դեմիին:

Իհարկե, վատ էր, որ նման ունակցիա էի տալիս այդ բանին,
բայց այնքան երկար էի սպասել այս թուպեներին, որ մեղքիս թո-
ղություն տվի:

Նայել նրանց պատուհանի ետևից, ահա այն բոլորը, ինչ կա-
րող էին անել. քիչ առաջ փորձեցի քիթս դուրս հանել, հարձակվե-
ցին վրաս, ճանկեցին, ցնցեցին, գրկեցին, քաշքշեցին, պատառո-
տեցին. փախա... Փրկվեցի, փակվելով հյուրանոցի անցակում,
որ ետ ու առաջ էին քաշում: Անկողնու երկայնքով լողաւենյակ էին
գնում, ետ գալիս, ճամպրակներից դեպի մագնիսոտֆոնն էին գնում
ու դարձյալ մոտենում անդամին՝ աշխատելու:

Համերգի ժամն է: Սովորությանս համաձայն, ելույթից առաջ
փակված էին հարդասենյակում. հանգիստ ու կենտրոնացում է
պետք ինձ: Բայց ինձ պետք է նաև կուլիսների աղմուկը՝ ոտնա-
ձայները, իրար ձայն տվող կամ վիճող մարդկանց աղաղակը,
լարվող գործիքների աննշարժաչնակ հնչյունները...

Դեմին եկավ ու առաջ.

— Դահլիճը լեռ-լեցուն է:

Դա ինձ հանգստացրեց... Ոչ միայն բարոյական իմաստով,
այլև՝ ֆինանսական, քանի որ համերգային ջրջագայության բոլոր
ծախսերն իմ հաշվին են: Ինչ ունեի-չունեի, վաճառել էի, նույնիսկ՝
սրունս ու դեռ Դստյից մի մեծ գունար պարտք էի վերցրել:

Երգեցի: Միայն Մարսելը իրեն հատուկ խանդավառությամբ
կարող էր նման ընդունելություն անել: Մինչ ինքնագործ, հարդա-
սենյակում առաջին երկրպագուհիներին էին ընդունում և ինքնա-
գրեք բաժանում, Դեմին թաղանթս պատռելու աստիճան ական-
ջիս փախաւ.

— Դրսում խաչտառակ վիճակ է. հարցադատվոր մարդիկ քո
անունն են գրոշում ու քեզ են սպասում: Անհնար է ճեղքել խելա-
գարների այդ պատը: Ի՞նչ պիտի անենք:

Հանկարծ միտք հղացա.

— Զանգ ես տալիս ուսուցիչանությանը ու խնդրում, որ բան-
ասրկյալ տեղափոխող փակ մեքենայով դուրս հանեն ինձ:

— Բայց, Ծա՛րդ, նման բան երբեք չի եղել:

— Սվեդի լավ: Ես առաջինը կլինեմ:

Պետք է ասեմ, որ մարտեցի հանդիսատեսը չափի զգացում
չունի: Երբ մեկին չսիրեց, անտեսում է, ճանաչել չի ուզում, իսկ

էրք սիրեց, աչս դեպքում արդեւ ոչ թէ սեր է, այլ կատաղի մոլորայուն: Խանդավառված տեսնել է ուզում, շոշափել, խոսել...

Երբ մոտեցաւ արտիստական ելքին, ուսոյիկական ախոռ-մեքենան արդեւ տեղում էր՝ դռները լացն բացած իմ առաջ: Ամբողջով ուսոյիկաները երկու շարք կազմած ճանապարհի ելեք բացել: Ընդամենը հինգ քաջ պետք է անելի, որպէսզի մոտեցի վանդակաւոր ապաստարանի մեջ:

Մի քաջ արի: Ահուգի ունոց դիմաւորեց ինձ: Մարմինս փըշաւորվեց:

— Ծո՛ւտ, — մեռնեց ինձ Դեմիին հուզված:

Զհարցի. ամբողջի ճնշման տակ ուսոյիկաները կորան, կոք գնացին:

Փողկապս եմ քաշում, ճգնելու աստիճան տեղում եմ ձեռքերս, մագերս խառնում: Զգում եմ, որ պիշուկս աջ թևքը կամաց-կամաց լքում է ինձ, ոտքերս կոխկոտում եմ, գրկում, կոճակներս եմ պոկոտում: Կոշիկներս մեկը կորցրի: Գլուխս քարձրացրի, որ մի քիչ շունչ քաշեմ ու արմունկի մի հարթած իջալ աչքիս: Բըղաւում եմ, հրում... Մեմքիս արդեւ ոչ թէ ժպիտ է, այլ ժպիտ հիշեցնող վախեցած ծամածոտայուն:

Մեքենայի միջից մի ուսոյիկան իր հակա ձեռքը մեկնեց ինձ. կառչեցի: Մինչ նրանք անունս եմ բղաւում, ցավատանջ ձայներս աղձակում, կոպում ու իրար եմ հրմշտում, եւ վաչրեջք կատարեցի երկաթյա վանդակի մեջ:

— Բշի՛ր, — բղաւեց ուսոյիկաներից մեկը:

Մեքենայի հատակին ձնկի եմ եկել: Յնցոտիների մեջ եմ: Ծորթերիցս արդուն է հոսում, գգում եմ, որ աչքս ուղղում է: Հալացքով ամբողջի մեջ Դեմիին եմ փնտրում՝ ապարդշուն:

Մեքենան ճեղքում է ամբողջ, դանդաղ, բայց անողոք: Ինչ-որ ձեռքեր ուժեղ խփում եմ մեքենային, սոսկալի աղմուկ քարձրացնելով: Ինքս իմ վրա փուլ եկած, թոշնած, ավելի ջուտ նման եմ կռվի համար ձեռքակալված խոսիգանի, քան հաղթանակած արտիստի:

Հյութանոց վերադառնալուն պես մտաւ ցնցոյի տակ: Դեմիին եկալ նուշնախա վատ վիճակում:

— Եթէ ամեն երեկո նուշը կրկնվի, կենդանի չեմք մնա, — ասացի ես՝ տաք ջրի մեջ թաթախած բամբակը սեղմելով աչքիս, որն արդեւ կաւարել էր:

Դժբախտաբար ամեն երեկո նուշն քանը չկրկնվեց: Բացի Տոլունից, որտեղ ելույթ ունեցանք հաջորդ օրը, շրջագայութեան մնացած մասը աղետալի էր: Բորդոյում երկու հազար հինգ հարյուր

տեղանոց թատրոնում կար ընդամենը 800 հանդիսատես։ Ասա կործանման սկիզբն էր։ Անժուրում և մանավանդ Բրետանյում երգեցի բացարձակ դատարկ դահլիճներում։

Դեռ պետք է քառասուն քաղաքներում ելույթ ունենանք։ Ու քանի որ ես եմ շրջագայության կազմակերպիչը, բոլոր ծախսերը ես եմ անում, ու օր-օրի ավելի խորն եմ գլորվում դեպի անդունդը։

— Չեղչալ համարիր,— խորհուրդ է տալիս Դենին։

— Չեմ կարող. ամազմիով կրիներ խմբի անդամների նկատմամբ։

— Բայց ուրիշները նման ռանից չեմ քաջվում։

— Կարող է պատահել։ Ես չեմ կարող։

Ամեն օր վազում եմ թատրոնի դրամարկոյը, ֆինանսների վիճակը պարզելու։ Ու ամեն անգամ էլ վիճակը աղետալի է։

Փորձում եմ մխիթարել ինձ.

— Անսվա վերջն է, մարդիկ փող չունեն։

— Վատ ռեկլամվեց։

— Այստեղ քեզ ռադիոյով հաճախ չէ, որ լսում են... Ի՞նչ ես ուզում։

— Քեզ մախորդող խմբի ելույթը աչնքան խղճով էր, որ ժողովուրդը զգված է, էլ չի ուզում տնից դուրս գալ։

Այս բոլոր պատճառաբանությունները պարտությանն առնող կան պատճառը թաքցնելու համար եմ։ Իրականում ճշմարտությունն այն էր, որ ես գերագնահատեցի իմ ուժերը, փքվեցի, կարծեցի, որ հասել եմ գագաթին։ Էլ երբեք չպետք է թույլ տամ նրման սխալներ։ Էլ երբեք չպետք է շրջագայության դուրս գամ, մինչև վստահ չլինեմ բացարձակ հաջողության վրա։

Իսկ մինչ այդ բազմաթիվ տասնչափ միլիոններ կորցրի (հին ֆրանկով)։ Տարիներ եմ հարկապաշտ աչդ փողերը ետ քերելու համար։ Ուստի պետք է աշխատեմ ավելի մեծ եռանդով։

Այս պարտությունը պետք է հաղթանակին ծառայեցնեմ։ Այս դատարկ դահլիճները պետք է օգտագործել ու մանրամասն մըշակված, պողպատյա մի երգացանկ ստեղծել փարիզյան մտաբխ համար։

Ահա նորից տաճն եմ՝ գրպաններս դատարկ, դարակները պարտատոմսերով լի։

— Կտեսնեն։

— Ովքե՞ր,— հարցնում եմ ինձ։

— Նրանք, ովքեր դեռ չեն եկել ինձ լսելու։

Կոթիւնսնա՞նք ձայնս:

Այն օրվանից, ինչ սկսել էս երգել, ձեռ եմ առնում ինձ: Գրողնում եմ, որ ձայնս շղարշով է ծածկված, խռպոտ է: Ոմանք էլ այն կարծիքին եմ, որ լնդահանրապետ ձայն չունեմ: Բայց եթե իմ ձայնը ծիծաղ է առաջացնում նրանց մոտ, ովքեր չեն կարողանում լրտել ինձ (իսկ նրանք շատ եմ), ապա ինձ անհաճախացնում է:

Երբեմն ձայնս ուժեղ է լինում, քայց հաճախ, հեկեց համերգի կեսին, լքում է ինձ:

«Ալիսամբրայի» ելույթից մի քանի օր առաջ, որին անհամբեր ապաստում եմ ու վախենում, քանի որ գիտեմ՝ այդ երեկո կվճռուի իմ ողջ կարիերայի ճակատագիրը, որոշեցի դիմել բժշկի:

Շոշափեց կոկորդա, խոշորացույցով զննեց ու, նստելով գրասեղանի առաջ, ապրոսաւորով առաւ:

— Ձեր ձայնալարերը գրեթե չեն գործում: Նրանք չեն թըրթըռում, որովհետեւ մկանոս չեն, թույլ եմ: Ձեր բոլոր դժվարութեանների աղբյուրն այդ է:

— Իսկ ի՞նչ կարող եմ անել:

— Ոչինչ, աիրելի պարոն, ոչինչ:

— Իսկ վիրահատութե՞ւն:

— Ծիծաղելի կլինէր, քանի որ առանձնապէս աննորմալ բան չկա: Ծառերն եմ ձեր վիճակում:

— Ի՞նչ եմ անում նրանք:

— Ձեռ երգում:

Վճարեցի ու դիմեցի երգի դասատուի: Երեք դասից հետո նա առաւ:

— Ես ձեզ սովորեցրի այնպէս շնչել, որ ձայնալարերը քիչ հոգնեն: Ուրիշ ոչինչ անել չեմ կարող: Ձեր տեղը որ լինէի, մասնագիտութեանս կփոխէի:

Վնարեցի ու տուն վերադարձաւ: Ծաշին մերունց հաշտեցի եր-
գի դասատունի ու բժշկի կարծիքները: Հայրս, որ ուժեղ, հատակ,
ամուր ձայն ուներ, ու երգում էր լավ ուտելուց և խմելուց հետո,
հառաչեց.

— Ա՛հ, ինչեք չէի տա, որայեսզի իմ ձայնը քոնը լիներ...

Իսկ ես մտածում եմ, որ վերջին հաշվով իմ ձայնը մեր աե-
ղունդի ձայնն է: Իհարկե, նվազ գեղեցիկ, բայց կոչված այլ բան
աւելու, կոչված կիսաձայն երգելու սիրո գիշերները: Մի ձայն, որ
համապատասխանում է իմ գրած երգերին: Լա՛վ, կտեսնենք:

Որոշեցի էլ չգրադրվել դրանով: Կերգեմ իմ ձայնով: Եթե դի-
մանա, լա՛վ, իսկ եթե խզվի, այնպես կանեմ, որ իբր աշդպես էլ
սկսեմք է:

Բացի այդ, նկատեցի, որ վերջերս քանի արհամարհում եմ,
չեմ հետևում ձայնիս, այնքան ուժեղանում ու ծախալ է ստանում:

Սեկ ուրիշ մանրութ ևս՝ նկատեցի, որ երբ նվագախումբը խը-
լացնում է ձայնս ու ինքս ինձ չեմ լսում, ավելի եմ հոգնում: Ու
որոշեցի այլևս գործիքների մոտ միկրոֆոններ չդնել:

— Բայց ոչ ոք նման բան չի անում, — ասաց Դեմին:

— Ավելի լավ, ես առաջինը կլինեմ:

«Ահաանքրայի» ելուցթի համար գնեցի ամերիաժեշտ սարքա-
վորումներն ու տեղափոխեցի: Ինքս ինձ լավ լսելու ու քիչ հոգնե-
լու համար երկու «սկա» բարձրախոսներ որի բեմի վրա՝ իմ ետե-
վում: Փորձեցի, լսեցի ինձ: Լա՛վ է:

Մեծ երեկոյի օրն եկաւ:

Նշարդաչնացած, առագնապահար, վերջինս փորձն եմ դելա-
վարում ու շտկում լուսավորութոյունը: Գոռում եմ.

— Ո՛չ: Միացրեք վերեւի կարմիր լուսն ու սպիտակ լուսար-
ձակը:

— Բայց, Ծա՛րդ, սպիտակ լուսար սխալ է:

— Ինձ սպիտակն է պետք. իմ երգերը արողջ երգչի համար
չեն, այլ դժգույն սիրահարի:

— Այդ կապույտ լուսար շատ բաց է: Տվե՛ք ինձ մուգ կա-
պույտը: Ես սիրո մտերմիկ խոստովանութոյուն եմ երգում. լուսար
պետք է թույլ լինի:

— Չունենք, Ծա՛րդ: Սխալ դա այնքան էլ կարևոր չէ:

— Գտե՛ք: Ընդհակառակը, շատ կարևոր է: Ի՞նչ է, դու լույսի
տակ ես սիրում:

Փորձն ավարտված է: Ամեն ինչ կարգին է: Գնում, սրտ-
րաստովում եմ. հարդասանակը ինձ համար կարևոր վայր է. այս-

տեղ է, որ պիտի շատ երեկոներ անցկացնեմ: Ուրեմն անհրաժեշտ է, որ ես ինձ լավ զգամ այստեղ: Բազկաթոռներից մեկը տեղափոխում եմ ու տեղավորում իրերս:

— Մի շիրմա բերեք: Չեմ ուզում, որ տեսնեն լվացարանը. տակալի է:

Կույտարներում ինչ-որ մեկը փարիզյան ակցեճոռվ առանձնի արանքից առնում է.

— Զգվեցրեց այդ հիմարը: Պատկերացնում եմ ինչե՛ր կանի, եթե մի օր հայտնի արտիստ դառնա...

Շիրման բերիմ: Տեղավորեցի: Հարթաւեկյակում ետ ու առաջ եմ սնում: Ինչ-որ բան պետք է սնել, ինչ ուզում է լինի, միայն թե մոռանամ սարսափս: Խուճարսի եմ մատնված ու մահու շնորհ վախենում եմ:

Ինձ ստիպում եմ հանգիստ ձեռնալ, բայց անդադար ծխո՞ւմ եմ: Մտածում եմ, հո ոչինչ չե՛մ մոռացել՝ բեմական զգեստս, շապիկս, կոշիկներս, գուլպաներս... Ատախած իմ, ճարմանդներս չլկան: Գծի նման դուրս թուա ու թատրոնով մեկ բղավեցի.

— Տղերք, ո՞վ կարող է ինձ ճարմանդներ տալ:

Ետ դարձա ու տեսա, որ մրսանք թևքիս եմ. արդեն անց էի կացրել, վախենալով կորցնել: Նորից դուրս եկա հարթաւեկյակից ու տղաներին զգուշացրի.

— Գնում եմ մի կտոր սեւերվիշ ոստելու: Եթե ինձ հարցնեն, ասեք, որ շուտով կվերադառնամ:

Նշարդեր հո չեմ, զտաւեկներ եմ: Վազքով գնացի անկյունի գիմետոներ: Առաջ, երբ ժամանակ ունեի հանգիստ ճաշելու, միջոցներ չունեի, իսկ հիմա, երբ սկսում եմ միջոցներ ձեռք բերել, ժամանակ չունեմ: Սկսեցի հուպ տալ սեւերվիշը, ոստելու ոչ մի ցանկություն, շատ եմ պրկված, շատ եմ հուզված: Զարաբանչուք կող տված պատանոք արժե՞ր մի գունդ է դառնում ու գնում թաղվում է պատանքսի մեջ:

— Զի գնո՞ւմ, — հարցրեց մատուցող տղան, որն ինձ ճանաչել էր:

— Վաղն ավելի լավ կգնա:

Այո՛, վաղը առագնապը կանցնի: Վաղը կամ հայտնի արտիստ կդառնամ, կամ այլևս ոչինչ: Նայում եմ պատի ժամացույցին՝ 17-ն է: Դեռ չորս ժամ կա: Ահագին ժամանակ ունեմ նշարդերս. սղոցելու համար: «Ալհամբրացի» տղաներից մեկն եկավ ու առաջ, որ աչն երկու լուսանկարիչները, որոնց ժամադրել էի, եկել եմ: Վազքով գնացի. մամուլը սպասեցնել չեմ տալիս: Պատճառը ոչ թե ժողովրդականությունն ձեռք բերելու ծարավն էր, այլ այն, որ

աւելցնալում ամեն ինչ կտայի, միայն թէ լրագրում մի տող գրեմին իմ մասին, մի լուսանկար տալեիմ:

Լուսանկարիչներին մի լրագրող է ընկերակցում: Նրան ատաշին անգամն էմ տեսնում: Բայց մա ինձ «Ծաղ» է անվանում. կարծես ճի՛ն ընկերներ լինենք: Մտածում եմ, որ այդ մտերմությունը երկակի իմաստ ունի՝ կամ ես բավականին մեծ չեմ, որպէսզի հարգալիք վերաբերվեն ինձ, կամ ակում եմ հայտնի դառնալ, ու ինքնասիրությունը շոյված լրագրողը մի օր կասի. «Ազնաւ ընկերս է»:

— Այնպես պահեք ձեզ, կարծես մենք աշտտեղ չենք, որպէսզի նկարները բնական ստացվեն, — ասաց լուսանկարիչներինց մեկը:

Նա մի կողմ քաշեց շիրման ու մագլցեց լվացարանի վրա, որն ակեց ճոռալ, պատրաստ՝ փող գալու: Նրա կոլեգան պատկեց գետնին, ոտքով ակամա մի հարված հասցնելով կիթառին, բացատրեց.

— Այնպես երկուսով մույն անկյուններից ու մույն արտահայտությունների նկարելու տիակից գերծ կլինենք:

— Արե՛ք ի՛նչ ուզում եք, սղաներ, բայց դուք ինձ աչնքան էլ բնական չեք թվում:

Բոլորը ծիծաղեցին: Հետո լուսանկարիչները ցանկություն հայտնեցին ինձ փողոցում նկարել՝ «Ալեհամքրայի» ափիջի առաջ, որ առաջին անգամ թագաւորում էր իմ անունը: Դուրս եկանք:

Ահա թատրոնի առաջ եմք: Կեցվածք եմ ընդունում, նորից եմ կրկնում, առաջ եմ գալիս, ետ եմ գնում, գլուխս բարձրացնում եմ, գլուխս իջեցնում եմ, գլուխս թերում եմ, ձեռքերս գրպանս եմ դնում, ծխում եմ, պատին եմ հեռվում... Մի խաբով, ինձ թողնում եմ լուսանկարիչների քսահաճույքին, որունք վերջապէս հագեցած, թողեցին ինձ ու գնացին գիմետուն, էլեկտրական բիլիարդ խաղալու: Լրագրողի հետ մեկակ մնացինք:

— Միայն մի հարց, Ծաղ, ու ձեզ հանգիստ կթողնեմ:

— Համաձայն եմ:

— Ահա՛, ասում եմ, որ դուք աշխատում եք տրուակի նման:

— Ինձ թվում է ոմանք ծնվում եմ հանգիստ կյանք վարելու համար: Բայց երբ մի օր կյանքը նրանց ստիպում է աշխատել, տակալի դժվարությունների եմ հանդիպում: Ուրիշները ծնվում եմ աշխատելու համար. սրանք երբեք չգիտեն, ինչ բան է հանգիստն ու արձակուրդը: Ես այս վերջիններից եմ: Ես պետք է հանգստանալ առկոյեմ. ինձ համար նույնքան դժվար է և հոգնեցուցիչ ոչինչ չանելը, ինչ ոմանց համար աշխատելը:

— Ինչո՞ւ եք այդքան շատ աշխատում:

— Ծիշտն աւաճ, չգիտեմ: Ինձ մոտ դա ֆիզիկական ու հոգեկան պահանջ է: Ես կարծում եմ, որ աշխատանքը ապացուցում է իմ կենդանի լինելը: Եվ հետո, գիտեմ նաև, որ մի օր (հուսով եմ, որ շատ հեռու է այդ օրը), հանգստանալու շատ ժամանակ կունենամ:

— Այդ որքե՞ղ, Ծալլ:

— Հարիստենական հանգստում:

Տառապեցի, սակայն ի՞նչ փույթ,

Երբ վշտերս մեռան ամեն.

Քիտեմ ինձ քո դուռն է տանում

Ծանապարհը հավերժության:

Ահա արտիստական մուտքի մոտ եմք: Հրաժեշտից առաջ լրագրողը հարցրեց.

— Ի՞նչն է կյանքում ձեզ աջակցել:

— Ա՛յն, որ բախտ չեմ ունեցել. իմ ուժը անշուք պրոտաքինա է եղել, յուրահատուկ ձայնս, սովորական դեմքս, որի մեջ ուզածդ մարդը կարող է գտնել իրեն: Ասում են, որ ձա նման եմ հազարավոր այլ մարդկանց: Դա ինձ չի վիրավորում, ընդհակառակը, ուրախացնում է:

— Ենդրհակազ եմ, Ծա՛լլ: Հաջողությունն եմ ցանկանում այս երեկոյի համար:

Նորից մտա հարդարենցակա ու նշարդերս հանդարտեցնելու համար վերցրի շախմատը, շարեցի ֆիգուրներն ու ինքս ինձ հետ մի պարտիա խաղացի:

Հարդասանցակի չորս պատկերը բանոյն նման սեղմում են ինձ: Ժամը 19-ն է: Պետք է սպասել 120 րոպե ևս:

Դեռ հռչակած եմ, գրեթե տեղնի մեջ: Բայց սարսափս նրավագել է. ի վերջո լուսանկարվելն ու հարցազրույցը հանգստացրին ինձ, պտիպեցին ուրիշ բանի մասին մտածել:

Դուրը թակեցին: Դոնապանի կինը մի հեռագիր մեկնեց:
— Պիաֆից է:

— Ա՛հ,— ասաց նա ու վազեց ամուսնուն պատմելու:

«Հավատում եմ քո հաղթանակին: Ցավում եմ, որ հեռու եմ:
Պինդ գրկում եմ՝

Էդիտ»:

Այս երեկո նա ներկա չի լինի: Դարձյալ Նյու-Յորքում է: Հիշում եմ, թե ինչպես, մի քանի տարի առաջ, Նյու-Յորքի «Վերաալ» համերգային դահլիճում, երգերս կատարելուց հետո, զբաղվում էի նրա լուսավորությամբ:

Աչքիս առաջ են գալիս Էդրանի և բեմի այն բոլոր մեծանուն մարդիկ, որոնց մասին երագում էի ու որոնք գալիս էին ծափահարելու Էդիտին: Ու երբ համերգից հետո շնորհավորում էին նրան, ինձ վրա մի հայացք անգամ չէին նետում:

Կանգնում էի հարդասանցակի մի անկյունում ու, քանի տեղակը լցվում էր անվանի մարդկանցով, ես աստիճանաբար հորմըջտվում, մղվում էի դեպի ելքի դուռը:

Բոլորը նրան էին նայում, այդ սևազգեստ, փոքրամարմին տաղանդին: Էդիտը նրանց համար երգում էր մի լեզվով, որ չէին հասկանում, այն զգացմունքների մասին, որ աշխարհի այդ մասում երգի վերածելու սովորություն չունեն:

Աչքիս առաջ են գալիս նրանք՝ հիացած, բանիմաց, ժպտերես: Հիշում եմ, մինչ նրանք ինձ ոտնատուակ էին տալիս, հրում, ես մտածում էի. «Արդյոք այնպես կլինի», որ մի օր էլ ինձ մոտ գան»:

Տխուր վերադառնում էի իմ փոքրիկ դահլիճը, որ մոտավոր անգլերենով ճգնում էի կարգի բերել լուսային խաղերը, դիմելով

հուշն էլեկտրիկներին, որոնք գիտեին միայն «տիպոդա»¹ բառը, ինչպես ստում են Աթենքում:

Հիմա, երբ հարդասենցակում նստած սպասում եմ՝ բաց կանգի՝ ճակատագիրն իր գիրկը, թե՛ կրատապարտի ինձ, Էդիսոնի մասին եմ մտածում:

Նա շատ տանջեց ինձ, բայց եթե հաղթեմ այսօր, նրան եմ պարտական: Եթե հաղթեմ, նրան կնվիրեմ այս երեկոն. նա իմ ուսուցիչը եղավ. նա ինձ սովորեցրեց սիրել ժողովրդին, հասկանալ նրան, տանել նրա կամայականություններն ու անհավատարմությունները:

Հաճկաբժ հիշեցի այն օրը, երբ երկչուտ, անհարմար զգալով, օգնությունն առաջարկեցի նրան: Գիտեի, որ նորից դրամական հեղ վիճակի մեջ է: Նա արտասվելով մերժեց ինձ.

— Ո՛չ, Ծա՛րդ, դու ինձ ոչնչով պարտական չես: Դու ինձանից երբեք ոչինչ չես վերցրել, բացի այն ամեմից, ինչ աչքով ես վերցրել: Դու երբեք չես փորձել օգտվել ինձանից: Եթե մի քանի շաբաթ առաջ գալիր, ստիպված կլիների ընդունել, թեպետ դա ինձ ցավ կպատճառեր:— Հետո սկսեց ծիծաղել:— Կյանքս վաճառում եմ շաբաթաթերթերին ու թանկ են վճարում: Ստում են, որ սրբիկականներ են դրանք, բայց արի տես, միական են, որ օգնում են դիմանալ ու խեղճում են ինձ, մինչև նորից կկարողանամ երգել:

— Բայց ինչի՞ց եք տառապում, Էդիսոն:

— Լյարդա: Նա գարեջուր չի սիրում, իսկ ես սիրում եմ: Ու անհա վրեժ է լուծում անպիտանը:

Հաճկաբժ հարցրեց.

— Մի փոքրիկ երգ չե՞ս ունենա ինձ համար:

— Էդիսոն, մի՛ նոր երգ ունեմ միայն, այն էլ պահում եմ հաջորդ երույթիս համար: Բայց եթե ձեզ դուր գա, խնդրեմ, ձերն է:

— Բարի եղիր, նվագի՛ր:

Նստեցի դաշնամուրի առաջ ու նվագեցի «Տուն չեմ կարող վերադառնալ» երգը:

— Հոնանված է, Ծա՛րդ: Սոսկալի լավ է:

Հետո մտածեց, կնճռոտեց լայն ճակատն ու սառց.

— Ո՛չ: Ես այդ երգը քեզանից չեմ վերցնի: Դո՛ւ պետք է երգես: Գիտե՞ս, այդ երգը քո պատմությունն է, քո կյանքը: Ես քեզ բավական լավ եմ ճանաչում հասկանալու համար, որ երգը գրել ես Էվելինից բաժանվելուց հետո: Երգը նման է քեզ:

Հետո արվեացրեց.

¹ Ոչինչ (հունարեն):

— Կեղտոտի մեկը, լավ երգեր ես գրում քեզ համար... Ինձ համար մի կարգին բան չգրեցիր... Ավելի շուտ կատի, որ քո երգերը ինձ չէին աագում: Դա քո մեղքը չէ. անկախ քեզանից, առանց քեզ հաշիվ տալու, քեզ համար էիր գրում նույնիսկ այն ժամանակ, երբ դրանք ուրիշներին կամ ինձ էին ուղղված:

Ու եզրակացրեց.

— Մի օր ես կվերցնեա բոլոր այն երգերը, որ ուրիշների համար էիր գրել, ու ժողովուրդը, որ երբեք չի սխալվում, հաղթական կընդունի դրանք:

Էդիտը իրավացի էր. Ռեմոն Ասոյից, Միշել Էմերից, Համրի Կոնտեյից ու Մարգարիտ Մոննոյից բացի, ոչ ոք չի կարողացել Պիաֆի համար գրել նրա կյանքը, տերերը, ձգտումները, լեզուները:

Միշտ հիշել եմ Պիաֆի վերջին ֆրազը: Նա իրավացի էր: Նա միշտ իրավացի է եղել: Նրա մահից հետո կամաց-կամաց ետ վերցրի ուրիշների համար գրած երգերս:

Նորից արագ թակեցին դուռն, ու Դենին մերս եկավ:

— Ո՞նց ես:

— Լավ:

Նա ինձ մեկնեց «Տենդերբյորդ» Հարավային-ծովերի կապույտ մեքենայիս բանալիները (այդպես էր անվանում իմ ավտոմեքենան ռեկամային ընկերությունը), ու ես տուրացի տուն: Վերադարձա մեկ ժամ հետո: Թատրոնի առջևով անցնելիս տեսա մետոնյան խոշոր կրակի տատերով գրված հայարտ ու ագրեսիվ անուն: Դա ինձ մեծ հաճույք պատճառեց:

Կուլիաներում հանդիպեցի բարեկամներին՝ Դենիին, Ժան-Լուի Մարկեին, Վերոնիկին, Ֆիկուսին, Անդրյու Էհքաչին, Սիդաչին և Կարվարենցին: Բարևեցի, գրկեցի, ձեռքները սեղմեցի ու նորից փակվեցի հարդաափեսակում: Սեղանիս վրա աշնան տերևների նման հեռագրեր են թափվում: Հաջողություն են ցանկաւում Ծանսոնիեի կոմսսանյոնները, Իվ Մոնտանն ու Սիմոնա Սինյորեն, Բրետոնները, Ժակլին Ֆրանսուան, Ժան Կոկտոն, Մարսել Աշարը, Ծարլ Տրեմեն, հեռախոսացին ցանցի աղջիկները, գործարանների բանվորները... Հեղեղ: Համկարծ նվազախոսները ակռեց համերգի առաջին մասի նախերգանքը: Վախը, որ մինչ այդ թողել էր ինձ, դարձյալ տիրեց ողջ երթուհու: Կոկորդս չոր է, սիրտս «տումբայի» տղո է նվազում: Հաջաքս գցեցի հայելուն՝ կանաչ եմ... Արագ մի հաաս շերտ ֆուն քսեցի դեմքիս. ոչ ոք չախտք է իմանաւ այն, ինչ կատարվում է ինձ հետ: Հագնվեցի: Ու մինչև

հաջողեցրի կարգի բերել փողկապս, երեք անգամ արձակեցի ու
հորից կապեցի. մի հինգ անգամ էլ՝ կոշիկներին կապեցրի:

Ընդմիջում է: Միայն Ռատու Բրետտոնը իրավունք ունի մտնել
իմ հարդասենյակը, ուր Դեմին լուռ ու հանդարտ իրար է անցել:

— Ինչպե՞ս ես, — ժպտադեմ հարցրեց Ռատու:

— Պատրաստ՝ բզկտվելու:

— Դո՛ւ պետք է առաջինը հարվածես:

— Չգիտեմ, կկարողանամ, թե չէ:

— Կկարողանաս, լավ իմացիր, կամ դո՛ւ նրանց, կամ նը-
րա՛նք քեզ: Ընտրի՛ր:

Իմ հերթն է: Վախեցնում եմ ու դա կատաղեցնում է ինձ: Վա-
րագույրը բացվեց: Կարիք չկա ներկայացնել ինձ, քանի որ այդ
օրվա համերգի համար առաջին արտիստն եմ: Ժան Լեաիայի ղե-
կավարած նվագախումբը լավ սկսեց: Տեմպը հիանալի է:

Պետք է բեմ մտնեմ. ինձ այնպես եմ զգում, կարծես պատ-
րաստվում եմ ջուրը նետվել ու լող տալ չգիտեմ: Խեղդվելու եմ:
Փոկության օղակներս դահլիճում ցրված բարեկամներս են, որոնց
չեմ տեսնում: Նայում եմ առաջին շարքին՝ անծանոթ դեմքեր, ո-
րոնք թշնամական են թվում ինձ: Տակտերը հաշվելու կարիք չու-
նեմ. նրանք հաշվվում են բնազդաբար, իրենք իրենց, իմ մեջ:
Արդեն պետք է գնալ... Ներս մղեցի ինձ, լույսերը կուրացրին աշ-
քերս, թույլ, քաղաքավարի ծափերը բոլորովին չարտապնդեցին:

Մոտեցա միկրոֆոնին. հասակովս չէր: Փորձեցի ուղղել, զգա-
ցի, որ ձեռքերս խոնավ են: Մարմինս վառվում է: Մրտխառնուք
եմ զգում... Իրա ժառանգա՞կն է հիմա: Քրտնում եմ, խեղդվում:
Ուզում եմ լաց լինել, գրողի ծոցն ուղարկել ամեն ինչ ու փախչել:

Դե՛, բաց արա քերանդ, հիմարի՛ մեկը, հիմա՛ր, ուզում էիր
այստեղ լինել, այստեղ ես, էլի՛: Ի՞նչ ես սրապանծվել, բա՛ց արա
քերանդ, երգի՛ր:

Մի ճանն անցավ կողքովս. հանկարծ կող չտա՛մ, միայն այդ
էր պակաս, ամեն ինչ օդ կցնդեր:

Էսց արի քերանդ: Առաջին հնչյունը տափռակ է, առանց
տեմբրի, անգույն: Դա ի՞մ ձայնն է, ի՛մը, ես երգում եմ:

Դահլիճ չեմ տեսնում: Տեսնում եմ հակադրական մի մույթ փոս
միայն, ու ավելի շատ զգում եմ, քան լսում, հանդիսատեսի շրն-
չառությունը:

Լավ գիտեմ, որ մթության մեջ դաբանակալ, սատը, բաց ու-
շադիր հայացքով «ողջ Փարիզը» ինձ է հետևում, պատրաստ՝
ոչնչացնելու կամ երկինք բարձրացնելու: Նա այստեղ է եկել ներ-
կա լինելու կուռքի կործանմանը կամ նոր աստղի ծննդյանը:

Ձայնս տապիակ է, ջարդոված: Մարմնիս դողը չի անցնում:
Աշխատում եմ զսպել հասկառայես աջ ոտքիս դողը, գուր ջանքեր:

Այս վիճակում կատարեցի չորս երգ: Հիմեղերորդ երգն էլ ա-
վարտովեց: Տարախորությունս այնպիսին է, կարծես դատարկության
մեջ եմ երգում: Ոչինչ չեմ հասկանում: Այնինչ երգացանկս անթե-
րի է, կազմված այնպիսի երգերից, որոնք հետագայում հաղթա-
կան ընդունելությունն պիտի գտնեն: Նվագախումբն ու գործիքա-
վորունը հիանալի են: Բեմադրությունը՝ մոր, մտահղացումներով
հարուստ, լուսավորությունը՝ անսովոր: Այսքանից հետո ոչինչ չի
ստացվում: Էլ ի՞նչ եմ ուզում ինձանից:

Ինձ եմ հասնում միայն նրանց ծախահարությունները, ովքեր
օգնում, սիրում եմ ինձ:

Վեցերորդ երգն էլ վերջացավ: Մտածեցի, որ ամեն ինչ կորած
է: Դեմքս ողողված է քրտինքի խոշոր կաթիլներով: Շապիկս ճը-
մըրթված է, ամբողջովին թաց:

Բայց դեռ կա յոթերորդ, վերջին երգը՝ ողջ հուշա:

Այդ երգի վերջում այնպիսի մի էֆեկտավոր ֆինալ եմ պատ-
րաստել, որն ընդունակ է շշմեցնել, հուզել ամենաանհարցուն, ամ-
ենաստանախիթս հանդիսատեսին անգամ:

Բեմից արագ դուրս եմ գալիս, քանդում եմ փողկապս, հա-
նում քաճկունս ու արձակում շապիկս թևքերը: Բեմ եմ վերադառ-
նում դանդաղ հագնվելով ու սկսում եմ երգել:

...Իսկ ես ինձ արդեն տեսնում էի աֆիշներում,
Տասն անգամ ավելի մեծ, քան անունը որևէ մեկի,
Իշխում էր անունս հանրածանոթ:
Ես առույգ էի, վստահ և ուժեղ,
Ես ձայն ունեի, ունեի մտքեր,
Բայց իմ երգերը լոկ ինձ հուզեցին:
Բայց ես մեղավոր չեմ,
Մեղավորը մա է, ամբոխը,
Որն այնպես էլ ոչինչ չհասկացավ:
Ես շատ մաքուր էի, կամ շատ էի մոր
Հասկացվելու հաճար...

Երգի ավարտի հետ արդեն հագնված, մեջքով կանգնած եմ
դեպի դահլիճը: Լույսերն աստիճանաբար հանգչում են, բեմի խոր-
քում վարազույթ է քացվում, որտեղից լուսարձակների լույսը ընկ-
նելով դահլիճ՝ հանդիսատեսների վրա, շրացնում է նրանց, յու-
րաքանչյուրի վրա թողնելով այն տպավորությունը, թե հենց ինքն

է արտոխառը: Իսկ եւ օրորվում եմ այդ լույսերի առակ, մինչ դան-
դաղ իջնում է մախաբեանի հաստ վարագույրը:

Մի վայրկյան լուռություն տիրեց: Հուսախառ մտածեցի. «Այս
անգամ արդեւ իմկապեա վերջ: Մահ»:

Հանկարծ ակասեցիս հաստով բազկաթոռների յուրահաստով
աղմուկը. «Գնում եմ», — անցավ մտքովս ու սիրտս սուկալի ծա-
կեց... Վարագույրը բարձրացավ: Ու եւ տեսա նրան՝ պրեմիերա-
ների այդ ահավոր հանդիսատեսին, լուռ կանգնած իմ դեմ... Ու
նոր, նոր միայն ծառի տվին, դահլիճը քանդելու աստիճան:

Սկզբում նրանք դեմ էին ինձ, առանց մախօրոք իրար հետ
պայմանավորվելու պարտ էին կազմել իմ դեմ: Ես թեւ ելա՝ բռնց-
քամարտիկի նման պաշքարելու նրանց դեմ: Վեց ոսունդ, առանց
աչք թարթելու դիմացան ինձ: Ես, արդեւ ուժաստատ եղած, յոթե-
րորդ ոստնորում հաղթեցի նրանց:

Հիմա, որ հաղթել եմ, գիտեմ, որ կարող եմ երգել նրա հա-
վոր հանդիսատեսը, ու ես: Բայց ես արդեւ թողել եմ բռնցքամար-
տիկի իմ պահելաձևը, ինքը՝ վերապահությունը:

Մի հաշաք գցեցի կուլիաները, տեսնելու բարեկամներիս: Տե-
սա միայն նրան, այն ջահել շիկահեր աղջկան, որին քիչ առաջ
Անդրուշկան էր ներկայացրել ինձ: Այն ժամանակ ուշադրություն
չէի դարձրել նրա վրա. այնքան էի զբաղված իմ եղույթով:

Հիմա, որ հաղթել եմ, գիտեմ, որ կարող եմ երգել նրա հա-
մար: Վարագույն այտերով, հիասքանչ, հմայիչ մի աղջիկ էր:
Վարագույրը նորից իջավ: Գնացի դեպի նա, վերցրի բարակ ու
նուրբ մատներով բռնած արթիչը ու սրբվեցի: Ուզեցի այտը համ-
բուրել, նա չէր սպասում, գլոխը մի թեթև ետ տարավ ու մեր
շուրթերը իրար հպվեցին:

Վերադարձա, կանգնեցի թեմի կենտրոնում ու վերջացրի
եղույթս հաճախակի հաշաք նետելով կուլիաները, դեպի նա, որի
անունը (հետագայում պարզեցի) Կլոդ Մեայսթ էր:

Եղույթս ունեցավ այն աղարտը, ինչ տեւչում ու սպասում էի
այդքան տարիների դժվարությունների, նվաստացումների ու բոլոր
տեսակի թշնամիների միջով:

Ինձ նորից ու նորից եմ կանչում: Ես կանգնած եմ, չիմանա-
լով ինչ անել: Մինչ փառքի թևերը գրկում եմ ինձ, ժողովուրդն ինձ
վերցնում է իր արտի վրա, իսկ իմ սիրտը հալչում է հուզմունքից:

Ես կանգնած եմ ծառերի տարափի տակ, անշարժ, շվարած,
արցունքներն աչքերիս:

Այո՛: Այդ երեկո, մինչ կուլիաներում սերն էր սպասում ինձ,
եւ նվաճեցի Փարիզը: